HİNDİSTAN TARİHİ

III. Cilt

NADİR ŞAH AFŞAR'IN AKININDAN BAĞIMSIZLIK VE CUMHURİYETE KADAR

(1737 — 1949)

(KURULUŞUNDAN BUGÜNE KADAR AFGANİSTAN TARİHİNİ DE İHTİVA EDER)

Y. HİKMET BAYUR

Birinci baskı 1950
İkinci baskı 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 4ht

DÜNYA TARİHİ

HİNDİSTAN TARİHİ

III. Cilt

NADİR ŞAH AFŞAR'IN AKININDAN BAGIMSIZLIK VE CUMHURİYETE KADAR

(1737 — 1949)

(KURULUŞUNDAN BUGÜNE KADAR AFGANİSTAN TARİHİNİ DE İHTİVA EDER)

Y. HİKMET BAYUR

2. Baskı

Metin dışında 3 harita ve 14 levha vardır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

Türk Tarih Kurumu, dilimizde, tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir Dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldan beri devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 39-40 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

I. —	İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya) .	2 cilt
II. —	Orta Asya (İslâm istilâsına kadar)	1
III. —	Çin (En eski çağlardan bugüne kadar)	1
IV. —	Hind (En eski çağlardan bugüne kadar) .	3
V. —	Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar)	2

VI.	— Mısır (Roma istilâsına kadar) . .	1 Cilt
VII.	— Anadolu (Hellenistik devre kadar) . . .	1 »
VIII.	— Ege, Yunanistan, Makedonya, İskender ve Hellenizm kırallıkları devri . .	1 »
IX.	— İran (Arap istilâsına kadar)	2 »
X.	— Roma	2 »
XI.	— Bizans	1 »
XII.	— Şarkî Avrupa (Eski çağlardan Ortaçağ'ın sonuna kadar)	1 »
XIII.	— İslâm tarihi (Endülüs ve Tevâif-i Mülûk dahil)	2 »
XIV.	— Ortaçağ Türk devletleri .	4 »
XV.	— Ortaçağ'da Avrupa .	2 »
XVI.	— Osmanlı İmparatorluğu . . .	7 »
XVII.	— Yeniçağ'da Avrupa (Rusya dahil)	3 »
XVIII.	— Yeniçağ'da Orta Asya ve Yakın Doğu'da diğer devletler	1
XIX.	— Amerika	1
XX.	— Uzak Doğu (Eski çağlardan bugüne kadar) .	1

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

NADİR ŞAH AFŞAR'IN HİNDİSTAN AKINI VE BUNUN SONUÇLARI

I. Sefer ve Savaş

II. Savaştan sonraki görüşmeler

III. Nadir Afşar Delhi'de

IV. Nadir Şah Afşar'ın çekilmesinden onun ölümüne kadar giden devrenin olayları

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILARIN DENİZ YOLUNDAN HİNDİSTANA GELİŞLERİ

I. Portekizliler

II. Felemenkliler

III. İngilizler

IV. Fransızlar.

V. Danimarkalılar

VI. Almanlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA EGEMENLİK KURMAK İSTEYENLER ARASINDA ÇARPIŞMALAR VE İNGİLİZ GALEBESİ

XXI. Fransız tehlikesi

XXII. Rancit Sing'in kurduğu Sih devleti

XXIII. Afganistan'da Sadozai Hânedanının devrilmesi

XXIV. Birinci İngiliz-Afgan savaşına götüren olaylar

XXV. Birinci İngiliz-Afgan ve Rus-Hive savaşı

XXVI. Sind ülkesinin İngilizlerce fethi

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SİPAHİ AYAKLANMASI VE SONUÇLARI

XII. İkinci Afgan-İngiliz savaşı

XIII. Afganistan İç olayları ve Rusların Türkistan'ı almaları

XIV. Hindistan ulusal hareketi

XV. Hindistan ulusal hareketi karşısında Müslümanların durumu

III. Hindu ihtilâlci hareketleri

IV. Kongres'in ve Müslüman Derneği'nin güttükleri siyasa

V. 1919 Hindistan kanunu

VI. Rovlat kanunları ve onlar yüzünden doğan karışıklıklar

VII. Afganistan olayları ve üçüncü Afgan—İngiliz savaşı

VIII. Hindistan'da Osmanlı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetleri lehinde faaliyet ve propaganda

IX. İngilizlerle işbirliğinden sakınmak hareketleri

X. Türk barışı ve Hindistan hükûmeti

XI. Öz yönetim işinin yasama kuralları içinde devam ettirilmesi

XII. Hilâfetin kaldırılması

XIII. Yeni bir anayasa hazırlamak için yapılan çalışmalar

XIV. 1930'da başlayan mücadele ve sonuçları

XV. Yerli Hükûmetlerin Durumu
XVI. 1935 Anayasası

XVII. Yeni anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra Müslüman-Hindu Münasebetleri

XVIII. İki genel savaş arasında Afganistan

XIX. Afgan - Hind sınırı boyunca Hindistan tarafında yaşıyan Afgan oymakları

XX. 1939 — 1945 Genel Savaşı

XXI. Bağımsızlığa Doğru

RESİMLER

HARİTALAR

ÖNSÖZ

Hindistan tarihimizin bu üçüncü ve son cildi hem Hindistan'ın hem de 1747 yılında kurulmuş olan bugünkü Afganistan devletinin tarihini kapsamaktadır, bu yüzden kabarık olmuştur.

Bu iki ülkenin tarihleri birbirine o derece girifttir ki onları bir arada yazmayı daha doğru bulduk, bu suretle bir çok tekrarlamaların da önü alınmış oldu.

***

Bu ciltde esasen artık çürümüş olan Gurkanlı devletinin Nadir Şah Afşar'ın akını ile büsbütün ayakta duramaz bir duruma gelmesi ve onun mirası için başlıca dört koldan: a) Afganlarla o sırada Hinduluğun gücünü temsil eden Maratalar; b) Denizci Avrupalı devletler ve bilhassa İngilizlerle Fransızlar; c) İngilizlerle yerli kuvvetler ve bilhassa Maratalar; d) Hindistan halk kütleleriyle İngilizler arasında cereyan etmiş olan mücadeleler anılmaktadır.

Bu mücadelelerde: a) Afganlar Marataları bir kaç kere ezici surette yenerlerse de Afganistan şahının Hindistan düzlüğüne yerleşmeyi uygun veya mümkün bulmayışı yüzünden onun bütün seferleri birer akın özünde kalır; b) Denizlerde üstün durumda bulunan İngilizler Fransızları yenerler; c) Teknik üstünlükleri ve yerli devletlerin dağınıklıklıkları sayesinde İngilizler onları ve ezcümle Marataları da yenip bütün Hindistan'a egemen olurlar; d) Çok geçmeden İngilizlerle halk kütleleri arasında gitgide çetinleşen ve iki yüzyıl kadar süren bir mücadele başlar ve sonda Müslüman-Hindu kuşku ve karşılıklarına rağmen bu kütleler üstün gelip, İngilizlerin gösterdikleri derin anlayışın da yardımiyle ülke ikiye bölünerek fi'lî bağımsızlığa kavuşur.

***

Bu ciltde bilhassa şu yönleri incelenmesine ve belirtilmesine önem verilmiştir.

a) Bir ülke nasıl sömürgeleşir ve sonra ne gibi şartlar içinde ve uğraşlar sonucunda bağımsızlığa kavuşabilir. Bu yön Hindistan örneği üzerinde bu işlerle ilgili olayların ayrıntılı olarak yazılmasiyle gösterilmeye çalışılmıştır.

b) Bilhassa XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı paylaşılmasının türlü safhalarını kapsayan "Şark Meselesi„ ile Hindistan ve Afganistan meseleleri arasındaki yakın ilgi ve bu sorumların birbirleri üzerindeki tesirleri belirtilmek istenilmiştir.

c) Irak, Arabistan, Basra körfezi, İran, Afganistan ve Hindistan işleri arasındaki bağlar gösterilmeye çalışılmıştır.

d) Türkistan, Afganistan ve Hindistan sorumları arasındaki ilgiler, konunun müsaade ettiği kadar geniş çapta ele alınmıştır.

e) 1914—18 Dünya Savaşı sırasında ve daha genel olarak meşrutiyet devrinde Osmanlı-İngiliz münasebetlerindeki gerginliğin Hindistan'daki tepkileri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

***

Bu eser Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanmakta olan eserler zincirinden "Dünya Tarihi„ adını taşıyan XIII sayılı seri'ye dahildir.

Bu seride Türk tarihini ilgilendiren konular için daima ana kaynaklara başvurulması, yani ister Doğu ister Batıda sonradan yazılmış eserlerden iktibaslarla yetinilmemesi kararlaştırılmış olmakla birlikte, çok vakit yiyen, eserlerin bitirilmesini önceden tahmini imkânsız olan uzun zamanlara atan arşiv araştırılmalarına gidilmemesi karar altına alınmıştı.

Bu gibi arşiv araştırmaları "Türk Tarihinin Ana Hatları„ adlı eserler zincirine bırakılmıştır.

Ancak bu cilt yazılmakta iken Başbakanlık Arşiv Müdür Muavini Bay Selâhattin Elker'in himmetiyle Osmanlı-Gurkanlı ve Osmanlı-Afgan münasebetlerini ilgilendiren bazı belgeler gerek Nâme Defterlerinde, gerekse türlü dosyalarda bulunmuş ve Kuruma bildirilmiştir. Tabiatiyle bunlardan gerek bu eserde, gerekse Belleten'e yazdığımız makalelerde faydalanmayı doğru bulduk. Bu sayede mahdut da olsa bu cildin bu bakımdan "original„ kısımları da vardır.

Bu eserin ikinci cildinde (S. 250—251) Osmanlı padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı pâdişahı I. Âlemgir'e Ahmed Aka (Ağa) adında bir elçi göndermiş olduğunu anmıştık, ancak onun kimliği ve getirmiş olduğu mektup hakkında bilgi verememiştik.

Bay Selâhattin Elker bu konu ile ilgili bazı belgeler bulup onların fotoğraflarını, sözü geçen mektubunkiyle birlikte Tarih Kurumu'na göndermiştir. Bunları yakında Belleten'de yayınlıyarak ikinci cildin bu eksikliğini tamamlamayı düşünüyoruz.

***

Bu ciltde güzel sanatlar ve bilhassa mimarlık üzerinde durulmamıştır. Bunun sebebi, bu son devirde "orijinal" denilmeye lâyık eserlerin pek az oluşudur. Bunlar ya Avrupa üslûbundadırlar ki onların incelenme yeri Batı ve İngiliz mimarlığı ile uğraşan kitaplardır; veyahut bina ve anıtına göre İngiltere'de ve daha genel olarak aynı devirde Avrupa'da hakim olan uslûplar türlü Hindu, Türkistan veya yerlileşmiş Türk üslûplariyle karıştırılarak hûsule getirilen ve bizce özelliği olmayan eserlerdir. Bu yüzden üzerlerinde durmadık.

Buna karşılık Hindu, Müslüman ve İngiliz kültürlerinin karşılaşmasından doğan fikir cereyanlarına çok yer vermeye çalıştık.

ŞUBAT 1950

HİKMET BAYUR

Kısaltma :

T. E. S. : A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbourings Countries." Compiled by C. U. Aitchison.

BİRİNCİ BÖLÜM

NADİR ŞAH AFŞAR'IN HİNDİSTAN AKINI VE BUNUN SONUÇLARI

I. SEFER VE SAVAŞ

İran'daki durum

Nadir Şah Afşar'ın nasıl Afgan'ları İran'dan çıkarmış olduğunu ikinci ciltte görmüştük (s. 385). O, Osmanlı devletiyle de türlü tali'ler gösteren bir savaştan sonra bu devletin İran seraskeri Abdullah Paşa'yı 1735'te Arpaçayı vuruşmasında bozmuş, Safevî devletinin bütün eski ülkelerini geri almış ve IV. Sultan Murad zamanındaki sınırın yine muteber olması esası üzerinde Osmanlı ile bir türlü anlaşmaya varmıştı (1736). Nadir Afşar aynı yılda kendini İran şahı ilân ettirmişti.

Osmanlı ile tam barış ise bazı mezhep sorumları dolayısiyle epi gecikecektir. Ancak aynı 1736 yılında Osmanlı devletiyle Rusya arasında savaşın başlaması ve Alman İmparatorluğunun (Nemçelu) da Rusya'nın bağdaşığı olarak savaşa katılması üzerine Nadir kendini Batıda güven içinde görmüş ve yüzünü Doğuya çevirmiştir. Osmanlı devletinin 1739'a kadar sürecek olan bu savaşı sırasında Nadir Afşar da Afgan bölgelerinde ve Hindistan'da meşgul olacak ve bu son ülkeye ünlü akınını yapacaktır.

Nadir Afşar'ın Kandaharı alması

Yeni İran şahı Nadir Afşar, Mart 1737'de Kandahar önüne gelir ve bir yıl kadar süren bir kuşatma ve saldırılardan sonra orayı alır (Mart 1738).

Hindistan'daki durum

Bu bir yıllık süre içinde Gurkanlı devletinde olan bitenler ikinci ciltte anlatılmıştı (s. 409-412). Bu devlet Marata akınları altında bunalmaktaydı; bu sonuncular 1737 ilkbaharında Delhi'ye karşı bir baskın yapmış ve bu başkenti almalarına pek az bir şey kal-

mıştı. 1738 yılının başlarında ise Maratalar Gurkanlı pâdişahının yardımına gelmiş olan Haydarâbâd devletinin kurucusu Çin Kılıç Han Nizam ül-Mülk'ün ordusunu güç bir durumda yakalamış ve onu Gurkanlı devleti hesabına çok ağır fedakârlıkları kapsayan bir anlaşma yapmak zorunda bırakmışlardı.

1737 ilkbaharında Kandaharı almış olan ve Osmanlıların Alman ve Rus imparatorluklariyle savaşa tutuşmuş bulunmaları dolayısiyle ne Osmanlı ne de Rus sınırında bir korkusu olmayan Nadir Şah Afşar için Hindistan'ın bu durumu kaçırılmaz bir fırsattı; o da doğal olarak bunu kaçırmıyacaktır.

Nadir Afşar'ın Kandahar bölgesindeki eylemleri

Nadir, Kandahar'ı kuşatırken Beluçistan, Zemindaver, ve Belh bölgelerini ele geçirmiş veya daha iyi ele almış ve Buhara'ya da egemenliğini tanıttırmıştı. Kandahar düştükten sonra duvarları yıktırılmış ve Nadir onun yakınında kendi ordugâhının bulunduğu yerde kurdurmuş oldu-duğu Nadirâbâd kentini onun yerine ikame etmiştir.

Nadir Afşar, Kandahar'ı aldıktan sonra Afganlarla barışmak ister. Müslümanları esir etmemeğe ant içmiş olduğu için bütün Afgan savaş tutsaklarını bıraktırır. Nadirâbâd'ı Afganların Abdali oymaklar topluluğundan Abd ül-Ali Han'a emanet eder; keza o bölgedeki başlıca kaleleri, Zemindaver, Girişk vesaireyi aynı oymaktan kimselerin elinde bırakır; böylelikle Galcaı (eski Kalaç Türkleri) oymaklar topluluğunun elinde bulunmuş olan ülkeleri Abdali'lere devretmekle bu iki oymağın arasını daha çok açmakta, fakat aynı zamanda kendi gerilerinin güvenini sağlamaktadır. Galcai'lerden ise kalabalık bir kütleyi ordusuna alır.

Nadir Afşar'ın Gurkanlı'larla haberleşmeleri

Nadir, Kandahar kuşatmasına başlamak üzere daha İsfehan'dan hareket etmeden önce Gurkanlı pâdişahı Nâsır üd-din Muhammed Şah'a Ali Merdan Han Şamlu'yu elçi olarak göndermiş ve şunları dedirtmişti: Kandahar Afganlarını cezalandırmak düşüncesindeyim, Kâbil subesinin nâzım'ına (valisine) ve o bölgedeki işyarlarınıza bu gibilere yol vermemeleri, yani Gurkanlı ülkelerine sığınmalarına göz yummamaları için buyruklar yollayın.

Muhammed Şah verdiği karşılıkta, bu dileği kabul ettiğini ve ilgili subedar'lara (vali) gereken buyrukları ve istenilen işi daha başarı ile görebilmeleri için ayrıca da para ve asker göndermiş olduğunu bildirir. Nadir Afşar, Ali Merdan Han Şamlu'nun geri gelmesinden sonra İran'ın en büyük beylerinden olan Arslan Han'ın oğlu Muhammed Ali Han Kullar adında yeni bir elçiyi hem dostluğu tazelemek, hem de aynı dilekleri sağlamak için Delhi'ye gönderir. Keza Nadir, Kandahar işinin başında Afganların Hind'e doğru kaçmalarını veya daha doğrusu bunların gidip gelişini durdurmak ve daha Doğuda bulunan öbür Afganlardan yardım görmelerini önlemek amaciyle Gurkanlı'lara ait olan Kalat-ı Galcai (Kandahar — Gazne yolu üzerinde bir kent ve kurgan) bölgesine doğru bir birlik göndermişti; bu birlik Galcai Afganlariyle çarpıştıktan ve bunlardan bin kadarını öldürdükten sonra Gurkanlı sınırını aşmadan orada durmuştu.

Ancak yeniden bir takım Afganların Gazne ve Kâbil'e doğru kaçabilmelerinden şu anlaşılır ki Gurkanlı devleti sınırı kapamak yolunda vadedilen tedbirlerden hiçbirini almamıştır. Bunun üzerine Muhammed Han Türkmen adında üçüncü bir elçi, verilen sözün neden tutulmadığını sormak için 1737 Nisanı sonlarında Delhi'ye gönderilir; o yola çıkarken Hindistan'da 40 günden aşırı kalmamak ve Muhammed Şah'ın karşılığı ne olursa olsun onu derhal getirmek buyruğunu almıştı; Gurkanlı pâdişahı ise bir karşılık vermediği gibi Nadir Afşar'ın elçisini de alıkoyar ve onun geri dönmesine izin vermez.

Bu iş dolayısiyle Muhammed Şah'ın yakınlarının ve akıl hocalarının anlayışsızlığı apaçık görünür. Bunlar bir yandan Nadir Şaha gönderilecek karşılıkta ona ne gibi unvanlar verilmesi yönünde bir karara varamazlar ; bundan başka acaba Afganlar Nadir Afşar'ı bozarlar mı ümidine de kapılırlar.

Böylelikle bir yıl kadar geçer ve Kandahar düşer. Nadir Afşar, Nisan 1738 sonlarında, Delhi'de alıkonulan elçisi Muhammed Han Türkmen'e haber gönderip Gurkanlı devletinin karşılığı ne olursa olsun onun alıp geri dönmesi için buyruk yollar.

Bunun arkasından kendisi de Kandahar'daki ordugâhında kabul etmiş olduğu Osmanlı elçilerine (Mîrahur Mustafa Paşa, kazasker Abdullah Efendi v.s.) geri dönme iznini verir ve

Gazne ve Kâbil'e doğru ordusu başında (125,000 kişi kadar) ilerlemeğe koyulur.

Delhi'deki durum ve dedikodular

O sırada Gurkanlı devletinin nasıl bir durumda olduğunu yukarıda hatırlatmıştık. Delhi'de, yani saray ve yüksek çevrelerdeki durum, devletin bu genel durumu kadar ve belki ondan da kötü idi. Bir kere devlet işleri tam bir karışıklık içinde bulunmakta olup pâdişah ve yakınları yalnız rahatlarını ve eğlencelerini düşünüyorlardı.

Vezir Kamer üd din Han[1], Turaniyan'dan[2] (Orta Asyalı sünnî Türk) idi, ancak asıl nüfuz pâdişahın o sırada en çok güvenini taşıyan birinci bahşi[3] Han Devran Samsam üd-devle'de[4] bulunuyordu. Bu kimse Hindistaniyan'dandı (Yerli veya yerlileşmiş müslüman).

Bu, egemenliğin gerçekten Hindistaniyan'da olması demekti ve bu hızıpla Turaniyan ve İraniyan (Şiî Türk) hızıpları arasında çekişmeler çetindi.

O devrede önemli durumlarda bulunacak olan üç kişiyi daha anacağız; bunların biri İraniyan'dan olan Bürhan ül-mülk Saadet Han'dır[5], o sırada bu kişi Eved (Oud) subedarıdır.

İkincisi Lahor (Pencap) subedarı Zekeriya Han'dır, Turaniyan'dandır. Ünlü Abd üs-Samed[6] Han'ın oğludur; subesi olan Pencab'ı çok iyi yöneltmiş ve geliştirmiştir.

Üçüncüsü Serbülend[7] Han'dır. İkinci ciltte görülmüş olduğu gibi (s. 397-8 ve 401-2) bu kişi Gücerat için Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün adamlariyle savaşmıştı (1724-25). O vakitten beri bu iki kişi dargın idiler ve ancak Nadir Afşar'ın Delhi'den çekilmesinden sonra barışacaklardır. O sırada Serbülend Han açıktadır.

[1] İkinci cildin dizinine göre bu adı orada aramalı.

[2] Turaniyan, İraniyan ve Hindistaniyan hızıpları için bk. C. II, s. 327-333

[3] Bu makam için bk. C. II, s. 454 ve 479-80 e.

[4] Bk. C. II 'deki dizine göre bu unvan ve ada.

[5] Bk. C. II 'deki dizine göre bu unvan ve ada.

[6] Bk. C. II 'deki dizine göre bu ada.

[7] Bk. Keza C. II. dizinine.

Haydarâbâd devletinin kurucusu Turaniyan'dan Çin Kılıç Han Nizamül- mülk üzerinde burada ayrıca durmayacağız.

Gurkanlı ileri gelenleri arasındaki karşıtlıklar ve bazı dedikodular

Gurkanlı devletindeki aldırışsızlığa ve karma karışık yönetime bir de o sırada bir yandan Han Devran'ın başkanı olduğu Hindistaniyan hızbiyle Çin Kılıç ve Kamer üd-din Hanların başkanı oldukları Turaniyan hızbi arasındaki gerginlik ve kıskançlıkları eklemek gerekir. Bu durum arada sonsuz kuşkular doğurmuş, ihanet dedikodularının yayılmasına sebep olmuş ve ileri gelenler arasında gerekli dayanışmayı çok gevşetmiştir. Bütün bunlara pâdişahın aczi eklenilirse Nadir Şah Afşar'ın işinin ne kadar kolaylaşmış olduğu anlaşılır.

Bu durumun doğurduğu dedikodulardan biri James Fraser'in "History of Nadir Şah„ adlı eserinde görülür. Yazarın "Önsöz„ de ve s. 128'de vermiş olduğu oldukça dumanlı bilgilerden bunların başlıca kaynağının Serbülend Han'ın kâtibinin bir mektubu olduğuna hükmedilebilir.

Ancak az önce Çin Kılıç ve Serbülend Hanların karşılıklı durumları ve Turaniyan, İraniyan ve Hindistaniyan hızıpları arasındaki geçimsizlik, hattâ karşıtlık göz önüne alınınca aşağıdaki fıkrada anacağımız bu yazılara pek inanmamak gerekir. Esasen olaylar da bu dedikoduları yalanlıyacaktır.

Her ne ise, verilen bilgilere göre (J. Fraser, s. 129) Nadir Şah Kandahar önünde iken Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk ve Saadet Han Burhan ül-mülk'den kendisini Hindistan üzerine yürümeye kışkırtan mektuplar alır: Nadir Afşar verdiği karşılıkta yol üzerindeki güçlükleri, boğazları, geniş ırmakları, Afganları ve öbür savaşcı ulusları, Kâbil subedarı (vali) Nâsir ve Lahor subedarı Zekeriya Hanlardan göreceği karşı koymayı ve sonda da Gurkanlı pâdişahı Nâsır üd-din Muhammed Şahın büyük ordusiyle vuruşmak zaruretinde olacağını ileri sürerek bu işe girişmeye eyginlik göstermez.

Bunun üzerine yukarıda anılan iki kişi ona yeniden yazıp Etek'de kendisi Sind ırmağını geçmeden önce işlerini ne kadar kolaylaştırabileceklerini göreceğini bildirirler.

Bu inancalardan sonra Nadir Afşar 125.000 kişilik bir or-

dunun başında Gazne ve Kâbil yolu ile Hindistan üzerine yürümeye koyulur.

Bir yandan da, yine aynı yazara göre, Çin Kılıç ve Saadet Hanlar, Kâbil subedarı Nâsir, ora kutval'ı (kurgan komutanı ve emniyet âmiri) Şerze ve Lahor subedarı Zekeriya Hanlara şu yolda mektuplar yazarlar (Geniş özet):

"Hindistan'ın durumunu ve pâdişahla onun yanındakilerin vakitlerini içki ve kadın âlemlerinde geçirmekte olduklarını iyice bilen Nadir Şah bu devlete karşı bir çarpıda bulunmaya karar verdi. İyice bilirsiniz ki bu devletin büyük beylerinden hiç birisi onunla boy ölçüşebilecek bir durumda değildir. Dolayısiyle önemli bir yardım ummayınız ve yalnız kendinize güveniniz...„

Yine aynı kâtibe göre bu mektuplar Nâsir ve Zekeriya Hanları epi ürkütmüştür.

Hindistaniyandan olan Şakir Han adında bir yazara göre de [1] Zekeriya Han, Han Devran'ı pâdişahın gözünden düşürmek için Çin Kılıç ve Saadet Hanların kışkırtması üzerine Nadir Afşar'ı kendi ilinin başkenti olan Lahor'a sokmuştur.

Halbuki işin gerçeğine gidilirse görülür ki gerek Kâbil, gerek Lahor (Pencap) subedarları, arkası kesilmeyen başvurmalarına rağmen merkezce para ve asker bakımından tamamiyle yardımsız bırakılmışlardı ve buna göre, dünyanın sayılı bir kaç büyük fatihinden biri olan Nadir Şah Afşar gibi bir kimseyle, yalnız kendi subelerinin ordusuna dayanarak uzun zaman uğraşamazlardı.

Vezir Kamer üd-din Han'ın adamlarından Anand Ram Muhlis "Tezkire„sinde [2], Nadir Afşar istilâsı tehlikesi belirince Kâbil subedarı Nâsir Hanın para isteklerine bahşi, yani savunma bakanı Han Devran'ın nasıl karşılık verdiğini anlatır. Bu kişinin Nâsır Hanın vekiline söylediği sözler merkezdeki zihniyeti ve belki de Hindistaniyan'dan olan Han Devran'ın Turaniyan ve İraniyan'dan olan beylere karşı muamelesini göstermektedir:

"Sen biliyor musun ki ben altın çekmek amacını güden bu gibi hikâyelerle aldatılamıyacak kadar tecrübe sahibi bir kimse-

[1] *Irvine, Later Mugals*, C. II, s. 325, L 2.

[2] Elliot, VIII, s. 77-78.

yim. Benim evim düzlüktedir ve benim kariham ancak gördüğüm şeyler üzerinde işler. Sizin eviniz dağdadır; belki onun tepesinden İran ordusunu görür gibi oldunuz. Seni gönderene de ki: Yağmur mevsiminden sonra para göndermesi için Bengal subedarına buyruk yollanıldı; o vakit gereken para gönderilecektir.„

Nadir Afşar ise yağmur mevsiminden önce gelecektir.

Nadir Afşar'ın Gazne ve Kâbil'i alması

10 Mayıs 1738 'de Nadir Afşar, Gazne ve Kâbil'e doğru ilerlemeye başlar; Gazne'nin 60 klm. kadar Güney-batısında Karabağ'da konaklar. O orada iken Gazne'deki Gurkanlı komutanı Baki Han çekilir ve kent savaşsız verinir. Nadir yanlarını güven içinde tutmak için Bamyan'ı, Gurbend'i ve Hezarecat'ta bazı yerleri ele geçirmek için birlikler yollar ve Kâbil önüne gelir. Subedar Nâsir Han, Pişaver'e çekilirse de Kutval veya kale komutanı Şerze Han 6 hafta kadar dayanır ve kulelerden birinin top ateşi sonucunda yıkılması üzerine verinir (19 Haziran 1738); çok büyük olcalar (hazine, cephane, fil vesaire) ele geçer.

Nadir 40 gün Kâbil'de kalıp dağlık bölgelerin işlerini düzenler, Delhi'de alıkonulmuş olan elçisi Muhammed Ali Türkmen'den ne Gurkanlı pâdişahının karşılığını ne de kendisine geri dönmek izninin verilip verilmediğini bildiren bir mektup almaz.

Muhammed Şah'a mektup ve Celâlabad'ın a'lınması

Bunun üzerine Nadir Şah, Muhammed Şah'a ağır bir mektup yazıp bir yasavulla yollar. Bunda ilk elçisi Ali Merdan Han'a, Afganların Gurkanlı topraklarına sığınmalarına meydan verilmiyecği yolunda yapılan va'din tutulmadığından, son elçisinin " kanun-ı selef „ e mugayir olarak bir yıldan aşırı alıkonulmuş, mektubunun karşılıksız bırakılmış, kendisine aldırışsızlık edilmiş ve dostluğa aykırı bir biçimde davranılmış olduğundan sızlanır ve şunları ekler: "Afganlar İran'a yaptıklarından çok fazlasını Hindistan'a yapmışlardır„ Kandahar'ı aldıktan sonra düşündüm ki onların cezalandırılması sizin de dileğinizdir, bu amaçla ilerledim. Gazne halkı beni edep daire-

sinde karşıladı, onları okşadım; Kâbil'dekiler ise kafa tuttu ve Afgan'larla birlik oldu. Onları cezalandırmak zorunda kaldım; bana kafa tutmayanlara karşı hep iyi muamele ettim. Tek amacım Afgan'ları cezalandırmaktır.

Nadir Afşar'ın bu mektubunu götüren yasavul Celâlâbâd'-da öldürülür; yiyecek kıtlığı dolayısiyle Kâbil'den Çarıkar ve Necrav bölgelerine gitmiş olan Nadir Şah ordusu Celâlâbâd üzerine yürür, orayı alır (Eylül başları) ve yasaul'u öldüren Mir Abbas adında bir derebeyinin oğlunun oraya yakın olan kurganını alır, kurgandaki erkekler öldürülür ve kadınlar tutsak edilir. Ondan sonra Nadir Afşar, Güney-batı'ya doğru ilerler ve İran'dan epi zaman uzak kalacağının anlaşılması dolayısiyle Büyük oğlu Mirza Riza Kulu'yu vekil olarak İran'a geri yollar (Kasım 1738 başı).

Hayber boğazının zorlanması

Kâbil subedarı Nâsir Han, Kâbil subesi, yani vilâyeti içinde bulunan Pişaver'e daha önceden çekilmişti; elindeki ufak kuvvetlerle savunulması nisbeten kolay olan ünlü Hayber geçidinde karşı koymaya çalışır; fakat Nadir Afşar hafif bir atlı birlikle dağlık, çok sarp ve dar boğazlardan geçerek bir gece içinde 80 km. den fazla ilerler ve şafak sökerken Hayber boğazındaki Nâsir Han kuvvetlerine yandan bir baskın yapıp onları bozar[1].

Böylelikle az bir kuvvetle tutulması mümkün olan ünlü Hayber bogazı zorlanmış olur (14—15 Kasım). Üç gün sonra Pişaver düşer.

Kâbil ile Pişaver arasındaki dağlık bölgelerde yaşayan Afgan oymakları başta Nadir Afşar ordusunu epey yormuşlar, fakat sonra ondan para alıp onunla işbirliği yapmışlar ve ordunun ilerlemesini çok kolaylaştırmışlardır.

Anand Ram Muhlis'e göre[2], o sırada yani bu Afgan karşı koyması varken Muhammed Şah, Lahor ve Multan Nâzımına (valisine) yeter para ve adam gönderseydi Nadir Afşar dağlık bölgeyi aşamazdı.

[1] Bu vuruşma, ondan önceki manevra ve Nâsir Han'ın tutsak olması üzerine birbirini tutmayan çok söylenti vardır. Buradaki ayrıntıların çoğu Fraser (s. 135-145)'de bulunan Serbülend Han'ın kâtibinin yazısından alınmıştır. [2] Elliot VIII, s. 78-79.

Dağlık bölgeyi böylece geçtikten sonra Nadir Afşar, Aka (Ağa) Muhammed'in komutasında bir öncü kuvvet gönderip Sind ırmağı üzerinde Etek (Atok)'de bir köprü kurdurur.

Yeni bahaneler

Celâlâbâd'a gelinceye kadar Nadir'in ileri sürdüğü bahaneler yukarıda görülmüştü. O, Delhi'ye göndermiş olduğu elçi alıkonulduğu, mektubuna karşılık gelmediği ve kendisine verilmiş olan söze rağmen Afganların Gurkanlı topraklarına sığınmalarına, yani Gazne ve Kâbil bölgelerine çekilmelerine göz yumulduğu için güya bunları kovalayıp cezalandırmak zarureti yüzünden işbu kent ve bölgeleri almıştı. Celâlâbâd'ı ise yasavulunu öldürenleri cezalandırmak için almıştı.

Buradan ötesi için Nadir yeni bir bahane ileri sürer ve Muhammed Şah'a göndermiş olduğu bir mektupta [1] şunları der (Geniş özet) :

"Kâbil'e gelişim ve orayı alışım müslümanlık gayreti ve size olan sevgim dolayısiyle idi. Hiç bir zaman tahmin edemezdim ki Dekken'li mel'unlar (Maratalar) İslâm pâdişahının ülkelerinden haraç almaktadırlar [2]. Benim Etek'in bu kıyısında (Sind ırmağı üzerinde) duruşum, eğer bu 'kâfir,ler Hindistan'a gelirlerse onları cehenneme defetmek için 'Gazi Kızılbaşlarımdan, bir ordu göndermek düşüncesiyledir.„ Bundan sonra Nadir Afşar dine bağlılık ve dostluk inancalarını tekrarlamaktadır.

Yine aynı kaynağa göre bir kaç hafta sonra Nadir Afşar'dan 40 milyon rupi gönderilmesini ve 4 subenin kendisine verilmesini isteyen bir mektup daha alınır.

Nadir Afşar, Aralık 1738'in ikinci yarısında Sind ırmağını kurdurmuş olduğu köprüden geçer, Pencab'ın öbür ırmakları ise o mevsimde köprüsüz geçilebilecek bir durumdadırlar.

Lahor'un düşmesi

Pencap subedarı Zekeriya Han merkezden önemli hiç bir yardım görmemişti; onun başkenti Lahor'un 50 km. kadar kuzeyinde Zeminâbâd'da bir kurganda bulunan bir kuvvetini ezdikten sonra Nadir Afşar, Lahor'un

[1] Fraser, 138. Ancak bu mektubun alınma tarihi olarak verilen tarih (Cumad el-ulâ başı 1151, yani Ağustos 1738 ortası) Nadir Şah'ın o bölgeye geliş tarihinden birkaç ay öncedir

[2] Bu paralar için bk. C. II, bölüm VII.

kuzeyinde Ravi ırmağına ulaşır ve bu kentin karşısına gelir. Zekeriya Han ırmak boyunca berkitilmiş bir mevzi yapmış ve oraya toplarını yerleştirmişti. Nadir Şah bu mevzie saldıracağı yerde batıya doğru ilerler, ırmağı uzaklardan geçer, Lahor kentinin güneyinden dolaştıktan sonra onun 8 km. kadar doğusunda Şalemar bahçesine konar.

Berkitilmiş mevzii çevrilmiş ve Delhi ile gelip gidişi kesilmiş olan Zekeriya Han da kısa bir vuruşmadan sonra verinir (12 Ocak 1739).

Nadir Şah ona karşı iyi davranır; ancak Lahor kentinden iki milyon rupilik bir kurtulmalık ister. Para ödendikten sonra Nadir Afşar, Zekeriya Hanı yeniden Lahor subedarı yapar, ancak bir oğlunu kendi yanında tutu (rehine) olarak alıkoyar. Devletten hiç yardım görmemiş olan Zekeriya Hanın verinmesi ve sonra da Nadir Şahın buyruğu altına girmesi "Hindistaniyan„ hızbı tarafından "Turaniyan„ ın bir ihaneti gibi gösterilecektir.

Bu savaşlar sırasında Pencap bölgesi çok tahribata uğrar.

Nadir Şah, Lahor'dan Gurkanlı pâdişahı Muhammed Şaha yeni bir mektup yollayıp kendisinin bir Türkmen olduğunu ve Timur soyu ile arasında "il nisbeti„ bulunduğunu (burada "il„ eskiden haiz olduğu ve Doğu'da muhafaza ettiği "ulus„ anlamında kullanılmıştır) hatırlatır, eski şikâyetlerini tekrarlar, bütün kusurları Muhammed Şahın yanındakilere yükler, bunları cezalandırmak için geldiğini ekler ve bir vuruşmanın sonuçlarının çok kötü olabileceğini açıklar

Delhi'de olan bitenler

Nadir Şah, Kâbil'i aldıktan sonra da Gurkanlı saray ve hükümeti hiç bir tedbir almaz; belki onun bu kadariyle yetinip geri döneceği umulur. O, Kasım 1738 ortasında Hayber geçidini zorladıktan sonra iş kesin olarak anlaşılır. Bu zorlamadan önce, Delhi'de güçlü ve değerli kimse bulunmadığı için devlet adamı ve komutan olarak büyük ünü olan Çin Kılıç Han Nizam ül-Mülk Dekkenden çağrılmıştı. Hayber'in zorlandığı haberi geldikten az sonra o "vekil„ [1] sıfatiyle ve yanına vezir Kamer üd-din Han İtimad-

[1] Bk. C. II, s. 433.

üd-devle ve bahşi ve emirül-ümera bulunan Samsamüd-devle Han Devran'ı alarak Delhi'den çıkar (2 Aralık 1739). Bu beylere hazineden on milyon rupi ve kendi özel ordularına eklenmek üzere 50.000 atlı verilmişti.

Ordu başkentten az ilerde bir ay kadar öylece kalır. O sırada ramazan'dır, bu da böyle bir bekleme durumunda kalınmasına kısmen olsun yardım etmiş veya bahane vermiştir. İşin doğrusu, yukarda andığımız üç kişiden kimsenin başkomutan yapılmamış olması ve Turaniyan'ın başları olan ilk iki kişi ile Hindistaniyan'ın başı olan üçüncü kişi arasında derin bir güvensizlik ve çekememezlik bulunması, orduyu mefluç bırakmıştır. Pâdişah ise en çok üçüncü kişiyi yani Han Devran'ı tutmaktadır ve en çok onun sözü geçmektedir; dolayısiyle Çin Kılıç Han'ın daha üstün değeri ve mevkii faydasız kalmaktadır.

Kendi hizmetine girmiş olan Kâbil subedar'ı Nâsir Han'ın öğütleri üzerine Nadir Şah'ın Hind pâdişahları gibi giyinerek onların usülünde bir taht üstüne oturmuş olduğunu ve Lahor üzerine yürümekte bulunduğunu duyunca Muhammed Şah, Mir Bahr'dan[1] Patna ve Benares'e ırmak yolu ile kaç günde gidilebileceğini sorar, yani başkentini bırakıp Doğu'ya kaçmayı düşünür. Vezir Kamerüd-din ve Çin Kılıç Hanlar bunu duyunca Pâdişaha kendisi başta olmadıkça Nadir Afşar'a karşı sefere gidemiyeceklerini söylerler ve epi tartışmalardan sonra Muhammed Şahın Delhi'de kalmasına ve Eved (Oud) subedar'ı Saadet Han Bürhanül-mülk'ün subesinden gelip onun koruyuculuğunu yapmasına o an için karar verilir[2]. Az sonra Muhammed Şah ordu ile birlikte Nadir Afşar'a karşı yürümeye kandırılacaktır.

Hindu hükümdarlardan yardım istenilmesi

Bir yandan bu hazırlıklar yapılırken öbür yandan da Racput ve Marata'lardan yardım istenilir.

Racput racaları atlatmalarda bulunur ve gelişlerini geciktirirler. Maratalar, belki Nadir Afşar'ın onlara karşı durumu ve düşmanlığı öğrenildiği için, başlangıçta yardım edecekmiş

[1] Bu makam için bk. C II. dizinine.

[2] Fraser 146. Serbülend Han'ın kâtibine göre.

gibi davranırlar; Marata "pişva„ (başbakan)'sı Baci Rao'nun[1] kendi komutanlarından Pilaci Cadon'a gönderdiği bir yazıda şöyle denilmektedir[2]:

"Düzenli yürüyüşle Kuzey Hindistana gideceğim. İran şahı Tahmasp Kulu (Nadir Şah Afşar) dünyayı fethetmek için geldi. Muhammed Şaha yardım için Malhar Rao Holkar, Ranuci Sindiya ve Odaci Puar'ın komutası altında Malva'daki kuvvetleri göndermekteyim. Bu devlet için (Marata devleti) böyle bir anda Delhi padişahına yardım etmek bir şereftir„.

Ancak gerçekten hiç bir yardım gelmez; esasen pişva'nın böyle bir durum takınmış olması, onun iki Türk pâdişahının Maratalar'a karşı anlaşmalarından kortuğundan ve Muhammed Şahı savaşa yüreklendirmek isteğinden ileri gelmiş de olabilir.

Gurkanlı ordusunun ilerlemesi

Her ne ise Gurkanlı ordusu yukarda da dediğimiz gibi, Aralık 1738 ayına rastlayan Ramazan ayını hiç bir iş görmeden Delhi dışında ve yakınında geçirir. O sırada Türkmenlerin Etek'de Sind ırmağını geçmiş oldukları haberi gelir. 10 Ocak 1739'da yukarda anılan üç bey ordu ile birlikte Lahor'a doğru yürümeye başlarlar; daha önce hep birlikte ordunun başına geçmesini pâdişahtan dilemişlerdi. Ordu 18 Ocakta ünlü Panipat vuruşma alanına varır. Aynı günde Muhammed Şah da Delhi'den çıkıp orduya katılmak amaciyle ilerler. Onun Panipat'a varması için ordu 9 gün bekler; iki kent arasında 80 klm. kadar oluşuna göre Pâdişah günde 9 klm. ilerlemiş demektir. Düzlükte ve Gurkanlı ülkesinde yapılan bu yürüyüşteki yavaşlıkla Nadir Afşar'ın Hayber boğazını çevirip zorlamak için son derece çetin dağlık bir bölgede ve düşman bir ülkede bir gecede yapmış olduğu 80 klm. lik yürüyüş karşılaştırılırsa iki yanın işi nasıl tuttukları ve Nadir'i kazandıran unsurlardan biri açıkça görülür.

Arada Lahor'un Nadir Şahın eline düştüğü öğrenilir. Artık bu kenti kurtarmak veya korumak mevzu-ı bahs olmayacağı için Karnal'a varılınca orada durmaya ve düşmanı bekle-

[1] Bk. C. II'nin dizinine göre bu ada.
[2] Irvine, *Later Mughals*, s. 336'ya göre.

meye karar verilir. Bunda 30.000 kişi ile yaklaşmakta olan Eved (Oud) subedar'ı Saadet Han Bürhan ül-mülk'ü beklemek amacı da vardı.

Karnal'da bir kurganın kapanılması

Karnal, eski Delhi—Lahor yolu üzerinde başkentten 115 klm. kadar uzaktadır. Şah Cihan devrinde Ali Merdan Han tarafından yaptırılmış olan ve Muhlispur dolaylarından Cemne ırmağından ayrılan su ve sulama yolu Karnal kentinin doğusunu yalamaktadır. Orada bu su yolu ile onun doğusunda bulunan Cemne ırmağı arasında 10 klm. kadar genişlikte, atlı bir ordunun yayılıp vuruşmasına uygun, açık bir düzlük vardır.

Gurkanlı ordusu bu su yolunun batısında ve bir duvarla çevrilmiş bulunan Karnal kentinin kuzeyinde berkitilmiş bir ordugâh kurar; bunun etrafı Mîr Ateş Sa'd üd-din Han tarafından kilometrelerce uzunluğunda bir kerpiç duvar ve bir hendekle çevrilir ve onun boyunca toplar yerleştirilir. Bu duvar güneyde Karnal kentinin duvarlarına bitişiktir. Ordugâhın kuzeyinde bir kaç kilometrelik açık bir düzlükten sonra çok sık bir cengel (orman) başlamakta ve kilometrelerce uzanmaktadır. Dolayısiyle ordugâh doğuda su yolu ve kuzeyde cengel'le örtülü bulunmakta idi.

Ordugâhın kuzey ve kuzey-batısında, yani düşmanın gelmesi en muhtemel olan yönünde, Çin Kılıç Hanın, batısında vezir Kamer üd-din Hanın ve doğusunda, yani su yolu tarafında, Han Devran'ın birliği bulunmakta idi. Pâdişah ortada idi.

Türlü hesaplara göre Nadir Afşar ordusunun Karnal önüne gelen kısmında 55—60.000 savaşcı atlı olduğu tahmin edilebilir; bütün ordu 160.000 kişi kadarmış. Bunların en az üçte biri hizmetçi ve 6.000 kadarı da kadınmış; ancak bütün bunlar (kadınlar ve hizmetciler) silâhlı ve hiç olmazsa ordugâhı ve ağırlıkları çapulculara karşı korumak için vuruşabilecek bir durumda imişler.

Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî, Guranlı ordusunda 300.000 savaşcı, 2.000 savaş fili ve 3.000 top olduğunu yazar; türlü yazarlar bu sayıyı 75.000 'le 500.000 (bu son sayıda yayalar da bulunduğu ve bunlar genel olarak savaşcı sayılmadıkları

için bu kesin bir şey ifade etmez) arasında gösterirler. Her halde II. ciltte Gurkanlı orduları anılırken anlatılmış olduğu gibi onların arkalarında sürükledikleri sayısız hizmetçi ve kalabalıklarla Muhammed Şah'ın ordugâhında bir milyon kişinin bulunmuş olması muhtemel sayılmalıdır. Buna pek büyük sayıda her türlü hayvan katılınca böyle bir ordu ile berkitilmiş bir ordugâha kapanıp Nadir Afşar'a meydanı açık bırakmanın ne gibi yiyecek güçlükleri doğuracağı kolayca anlaşılır. Bu durum Gurkanlı ordusunu çarçabuk kıtlık içine sokacak ve onu verinmek zorunda bırakacaktır.

Nadir Afşar, Gurkanlı ordusunun durumunu öğrendikten sonra Tarih-i Cihangüşây yazarına göre onun, kurgan adını verdiği berkitilmiş ordugâhına saldıracağı yerde bu ordugâhı doğudan çevirmeğe, su yolu ile Cemne ırmağı arasından ilerlemeye, Panipat kentini alıp Muhammed Şah ile Delhi arasında gidip gelişi kesmeye ve işbu başkent üzerine yürüyüp onu almaya karar verir.

Böylelikle Muhammed Şah ya ordusu ile kurganından çıkıp Nadir Afşar'la vuruşmaya çalışacak ve bunu yaparsa vuruşma Nadir'in seçmiş olduğu bir alanda yapılacak veyahut Gurkanlı ordusu Karnal'daki ordugâhında kıtlık ve açlık içinde kıvranırken Türkmen ordusu Delhi'ye saldırabilecektir.

Vuruşma, Nadir Afşar'ın dahi beklememiş olduğu kadar onun lehinde şartlar içinde cereyan edecektir. Bu, Gurkanlı ordusunun bir kısmınının, hiç hazırlıksız ve sırf bir tesadüf eseri olarak ordugâhtan çıkması ve başı boş dönecek biçimde vuruştuktan sonra bozulup ordugâha kaçması biçiminde gelişecektir.

Bu sonucu doğuran tesadüfî olay, Eved (Oud) subedar'ı Saadet Han Burhan ül-mülk'ün, Muhammed Şah ordugâhına yetişmesi keyfiyetidir. Aşağıda bunu anlatacağız.

Karnal vuruşması

Türkmen ordusu 12 Şubat 1739'da Karnal kuzeyindeki son konak olan Saray Azimâbâd'dan kalkıp Karnal su yolunu 15 klm. kadar bu kentin kuzeyinden geçer ve Gurkanlı ordugâhının 10 klm. kadar kuzeydoğusunda ve Cemne ırmağının yakınında bir yerde durur. Bu ordugâhla onun arasında yukarda anılan su yolu bulunmaktadır.

Nadir Afşar bir kaç bin atlı ile ordusundan ayrılıp Mu-

ıammed Şah ordugâhına yaklaşır onu, incelemeye koyulur ve 'ine geri döner.

O akşam Saadet Han Burhan ül-mülk birliğinin, 30.000 ıtlı bir çok top ve türlü yiyecek ve gereçlerle Panipat'a gelliği öğrenilince Nadir Afşar, Türkmen ordusunun bir kısmını ıaadet Han'ın Muhammed Şah ordugâhına erişmesini önlemek ;in onun yolunu kesmekle görevlendirir ve 13 Şubat sabahı afakta ana Türkmen kuvveti Gurkanlı ordugâhına doğru erler; ancak arada Saadet Han birliğinin işbu ordugâha girıeğe muvaffak olduğu öğrenilir ve Nadir kendi ordusunu su olunun öte kıyısında 5 klm. kadar bir mesafede ordugâh ,arşısında toplar.

Böylelikle öğle vakti geçmiş bulunur; ancak az sonra ;urkanlı atlılarının vuruşmak için ordugâhtan çıkıp ilerledikleri 'örülür.

Şu olmuştur: Saadet Han ordusu sıkı bir yürüyüşle Paniıat'la Karnal arasındaki 30 ve küsur klm. yi bir günde katetmiş e Nadir Afşar'ın Türkmenlerinin araya girmelerine vakit ıırakmadan Gurkanlı ordugâhına ulaşmıştı; ancak ağırlıklar 'eride uzun bir kafile halinde ilerlemekteydiler; bunlar henüz ırdugâha girmeden, bir gün önceden beri Gurkanlı ordugâhı trafında dolaşan Türkmen karavulları kafilenin yüklü 500 ,evesini yakalarlar. Bu develer ve yükleri koca kafile arasında ıir hiç teşkil ediyorlardı.

Bu haber Saadet Han'a öğle vakti Pâdişahın yanında iken ıildirilir. O, o sırada görenek olduğu gibi kılıcını kılıfı ile birlikte ıkarmış ve Pâdişahın altındaki seccadenin üzerine koymuştn.

Saadet Han, 500 devesinin Nadir Afşar'ın Türkmenlerince le geçirildiğini öğrenince kendi ordusu ile çıkıp Türkmenlerle avaşmak ve develerini geri almak için Pâdişahtan izin ister.)rada bulunan Çin Kılıç Han acele edilmemesi öğüdünü verir; ,ved (Oud) ordusunun bir aydır yolda bulunduğu için yorgun lduğunu söyler ve esasen güneşin batmasına ancak üç saat aldığını ekler. Han Devran da aynı düşünceyi ileri sürer ve rdunun toplu olarak savaş düzeninde dışarı çıkmak için hazır ulunmadığını bildirir; dolayısiyle ertesi günü toptan savaşmak 'erektiğinde direnir.

Saadet Han, bunların hiçbirini dinlemez ve 500 devesini

almış olan Türkmen karavullarını kovalayıp eşyasını ve tutsak edilen adamlarını derhal kurtarmak isteğinden vazgeçmez. Pâdişah ise bir hiçtir, ona bu işten vazgeçmesi buyruğunu veremez.

Saadet Han bütün askerlerini dahi toplıyamadan 4—5.000 kişi ile ordugâhtan çıkar ve Türkmen öncülerine saldırır.

Bunlar ise, önceden almış oldukları buyruk gereğince çekilmeye ve kaçışmaya koyulurlar ve Saadet Han'ı ve birliğini ordugâhtan 3 klm. kadar uzağa çekerler.

Bu kaçış karşısında düşmanı yendim sanan Saadet Han, Pâdişaha adam gönderip zaferi tamamlamak için yardım ister. Bunun üzerine Han Devran bir file binip çarçabuk hazır edebildiği 8.000 kişi ve bir miktar topçu ile ordugâhtan çıkıp Türkmenler üzerine yürür, ikindiden az sonra vezir ve Pâdişah da ordugâhtan çıkar ve vezirin birliği de ilerler. Vuruşma kızıştıkça bir çok subay ve er düzensiz bir surette ordugâhtan çıkıp ona katılacaklardır.

Böylelikle Gurkanlı ordusunun bir kısmı, hiç hazırlanmamış, önceden hiç bir tasarı yapmamış olarak, silâhını kapanın ordugâhtan çıkması suretiyle üç kol olarak çarpışmaya koyulur; genel bir komuta yoktur, zaten öyle bir komutan da bulunmamaktadır ve Pâdişah nazarî olarak genel başbuğ ise de askerlik bakımından bir sıfırdır ve kimse onun sözünü dinlememektedir. Türlü saatlerde dışarı çıkmış olan birlikler de karma karışıktır.

Bu biçimde, devrin en ünlü komutanlarından biri olan Nadir Afşar'a ve yine devrin en iyi yetiştirilmis ordularından biri olan Türkmen ordusuna karşı genel bir ölüm kalım vuruşmasına girişilmiş bulunulur.

Gurkanlı ordusunun sevkülceyşî ve tabiyevî durumları yukarda görülmüştü. Onun vuruşma bilgisi, talim ve terbiyesi ve silâhları da son derece geridir.

İkinci ciltte (s. 483 - 492) görülmüş olduğu gibi Gurkanlı ordusu zırhlı atlılarını düşmana saldırtmaktan başka bir tabiyeyi unutmuş gibidir; topçusu da son derecede ağır ve güç mevzi değiştirebilmektedir.

Türkmen ordusunda iki metreden uzun boyda bir mil üzerine dayanarak ateş eden "cezair" adlı tüfekler vardır; en

çok kullandıkları top da "zenberek„ denilen, bir deve tarafından taşınan ve bir kiloya yakın ağırlıkta gülle atan uzun, fakat nisbeten hafif toplardır. Bunları taşıyan ve bu işe alıştırılmış olan deve çöktürülür çöktürülmez bunlarla onun sırtı üzerinden dahi ateş edilmektedir.

Nadir Afşar, Gurkanlı ordusunun berkitilmiş ordugâhtan çıkışını sevinçle karşılamıştı. O, "zenberek„ leri, "cezair„ leri ve ateşe hazır olan 3.000 kişiyi üç ayrı birlik halinde pusuya yatırır ve ordugâhtan çıkan Saadet Han'a karşı, kısa bir vuruşmadan sonra kaçıp onu hazırlanan tuzağa çekmek üzere 500 atlı gönderir. Bu işte tam bir başarı sağlanılır ve Türkmenleri yendiğini sanan Saadet Han onları kovalıyarak yüzlerce ateşe hazır "zenberek„ ve "cezair„ in yakınına gelir; birden bire Türkmen atlıları dağılırlar ve Gurkanlılar kesif bir ateşe tutulup adeta erirler; bir süre için karşı koyarlarsa da sonda bozulurlar. Saadet Han da iki yara almıştır; askerlerinin kaçışları sırasında bir kaza onu Nadir Afşar'ın eline düşürür. O, tam çekileceği sırada, yiğeni Nisar Muhammed Han Şir Ceng'in bindiği fil, onun (Saadet Han'ın) filine saldırır ve zaptedilmez hale gelen iki fil aralarında dövüşe dövüşe Türkmen ordusuna doğru giderler ve böylelikle filini öldürmek isteyen kendi adamlarının bütün gayretine rağmen Saadet Han kendini Türkmen ordusu içinde bulur ve tutsak edilir.

Bu vuruşmada Saadet Han birliği Gurkanlı ordusunun sağ kolunda bulunuyordu. Onun solunda, merkezde, fakat ondan epi uzakta ve onunla irtibatsız olarak savaşan Han Devran'ın birliği de aynı biçimde bir yenilgiye uğrar ve bu kişinin ağır surette yaralanıp geri getirilmesiyle orada da bozgun çıkar. Han Devran az sonra ölecektir.

Daha solda, yani sol kolda, Pâdişah ve Vezir bulunmaktadırlar; bunlar ciddî surette, hattâ hemen hiç vuruşmaya katılmazlar. Çin Kılıç Han da ona hiç katılmamıştı.

Vuruşan birlikler ve başı boş denecek biçimde silâhları kapıp ordugâhtan çıkmış olanlar oradan bir kaç kilometre uzakta bu biçimde bozulup başbuğlarını kaybedince delicesine kaçışmaya başlarlar ve onların arkasını bırakmayan Türkmen atlılarınca biteviye öldürülürler.

Vuruşma ancak üç saat kadar sürmüştü; öğle namazından

sonra başlamış ve ikindi namazı sıralarında sona ermişti.

Gurkanlı ölüleri hakkında türlü yazarların türlü tahminleri vardır; bunlar 8.000 ile 30.000 arasında oynar. Türkmen ölüleri 2.500 kadardır; yaralılar bunun iki mislidir.

Nadir Afşar Hindistan'dan dönüşünde Osmanlı Pâdişahı I. Sultan Mahmud'a gönderdiği mektupta bu vuruşma için şöyle demektedir[1]:

> " . . Yukarıda anılan pâdişah (Nâsır-üd-Din Muhammed Şah) Hindistan'ın her tarafından bütün askerini topladı ve saltanatının bütün imkân ve levazımiyle birlikte Şah Cihanâbâd'dan (Delhi'den) hareket etti ve oradan 40 fersah uzaklıkta olan Karnal denilen yerde güçlü bir kurgan tertip etti ve vuruşmak azmiyle orada durdu. Bu hayırhâh (Nadir Afşar) dahi Karnal'dan 15 fersah uzakta olan Ambala konağına (menzil) geldikten sonra bunu öğrendim ve Allah'a tevekkül ederek ilgar ettim ve Zilkade-i haram'ın 15'inde (13 Şubat 1739) iki taraf karşılaştı; vuruşma ateşi patlayınca Allah'ın inayetiyle o güruh yenildi ve onun devletinin han ve emirleriyle birlikte Hindistan neferlerinden 40 - 50 bin kişi kılıçtan geçirildi, sağ kalan bir miktarı yakalandı ve Pâdişaha ve emirlere ait hazine, esbab (vasıta) ve tophânenin hepsi ele geçirildi ve Muhammed Şah bozulup hazırlamış olduğu kurgana girip kapandı".

Nadir Şah'ın burada verdiği 40 - 50.000 rakamı ölü ve yaralı olarak kabul edilirse Hindistan kaynaklarının verdikleri rakkamları pek aşmış olmaz.

13 Şubat 1739'da cereyan eden bu Karnal vuruşması nihayet, Gurkanlı ordusunun ufak bir kısmının başı boş bir surette savaşa atılıp yine Türkmen ordusunun ufak bir kısmiyle çarpışarak bozulmasından ibaretti. Ancak Gurkanlı Türkleri artık Türkmenlerden ve onların silah ve vuruşma tarzlarından ürkmüşlerdi, keza Gurkanlı ileri gelenlerinin bir kurgana kapanmak suretiyle zaten açıklanmış olan ürkeklikleri kesin bir korku

[1] Başbakanlık arşivi, Nâme defteri, 8, s. 30 - 32'de Farsçası ve s. 32-34'de Türkçesi vardır. Yukardaki nakil Farsçasından yapılmıştır; orada kılıçtan geçirilenler için «40-50.000» denildiği halde Türkçesinde yalnız «40.000» denilmiştir.

biçimini almıştır; onlar artık kendilerini Nadir Afşar'la hiç mi hiç boy ölçüşemiyecek bir durumda görmeye koyulurlar.

Bu böyle olunca berkitilmiş ordugâhtan bir daha çıkıp yeni bir vuruşma denemesi yapmayı kimsenin aklı almaz olur; bu da kocaman Gurkanlı ordusunun ve onun daha da kocaman bir kalabalık teşkil eden hizmetçi ve sairesinin aç kalması ve sairesi sonucunu doğuracaktır. Nadir Afşar bu kadarcık bir emekle dünyanın en zengin devletinin bir kaç yüz yıldanberi birikmiş olan hazinelerine ve onun Sind ırmağına kadar olan ülkelerine el koymuş olacaktır.

II. SAVAŞTAN SONRAKİ GÖRÜŞMELER

Nadir Şah akşam namazından sonra, tutsak edilmiş olan Saadet Hanı kabul eder, Gurkanlı ordusu için bir dilenciler sürüsü der ve Birinci bahşi ve Emîr ül-ümera Han Devran'ın, ölmeyi bildiğini, fakat vuruşmayı bilmediğini söyler. Bundan sonra Muhammed Şahın düşünceleri ve gücü hakkında Saadet Handan bilgiler edinmeye çalışır; bu son kişi Pâdişahın çok büyük bir güce malik olduğunu, yalnız bir emîr'in (Han Devran) savaş için çıktığını ve kazâra yaralanıp geri döndüğünü, daha pek çok emîr ve racanın ve sayısız erin bulunduğunu söyler.

Sonda Nadir Afşar, Saadet Han'la şu yolda konuşur: "Siz benimle aynı il ve aynı dindesiniz, bana Osmanlı Pâdişahiyle savaşmaya gitmek üzere sizin Pâdişahınızdan pişkeş alabilmek yolunu gösterin„. Saadet Han da Nadir'e Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ü çağırtıp onunla görüşmesi öğüdünü verir.

Ertesi gün (14 Şubat) Nadir Afşar, Muhammed Şah'a bir elçi ile bir Kur'an gönderir; onun altına sözüne sadık kalacağına ve Çin Kılıç Han kendisine gönderilirse sağ salim geri geleceğine ant içtiğine dair bir yazı yazmıştır. Saadet Han da aynı adamla Pâdişaha bir mektup göndermiş ve Çin Kılıç Han'ı yollayıp barış yapmasını öğütlemiştir.

Tutsak edilmiş olan Saadet Han ve ölüm döşeğinde yatan Han Devran'la birlikte Çin Kılıç Han devletin en büyük üç kişisinden biri idi; bir şeye aklı ermeyen Muhammed Şah başta onu göndermekten korkar ve ona: "Sen de bir hileye kurban gider ve elden çıkarsan ne yaparım?„ der. Çin Kılıç Han: "Arada Kur'an üzerine edilmiş yemin var, bir hile yapılırsa

cezasını Allah verir„ der ve bununla birlikte şayet kendisi böyle bir şeye kurban giderse Pâdişahın Mandu'ya (Malva güneyinde) veya başka bir güçlü kurgana çekilmesi, Dekken'den Nâsir Ceng'i (Çin Kılıç Han'ın oğlu) güçlü bir ordu başında yardımına çağırması ve savaşa devam etmesi gerektiğini söyler.

Bundan sonra Çin Kılıç Han barış yapmak için tam yetkili olarak Nadir Şah'ın ordugâhına gider. O, Nadir'le çabuk anlaşır ve hoşlaşır. Nadir ondan şunları sorar: "Muhammed Şah'ın buyruğu altında sizin gibi kişiler varken nasıl oluyor da çıplak Marata'lar Delhi duvarlarının dibine kadar gelip Pâdişahtan pişkeş alıyorlar?„. Çin Kılıç Han da karşılık olarak der ki: "Bir takım yeni emîrler nüfuz kazandıktan sonra Pâdişah aklından geçeni yapmaya koyuldu ve benim sözüm dinlenilmez oldu. Ben de meyus olup Dekken'e çekildim„.

Bundan sonra Nadir Şah, kendisinin düşmanlarla savaşırken Gurkanlı devletinin dostâne olmayan bir durum almış olmasından sızlanır ve eski İran şahlarının Gurkanlı pâdişahlarına yapmış oldukları yardımları hatırlatır (Tahmasp'ın Hümâyun'a yardımı). Çin Kılıç Han da der ki: "Ferruh-siyer öleliden beri bu devletin işleri hep yıkıma doğru gitti; bu yüzdendir ki sizin mektuplarınız karşılıksız bırakıldı„.

Bu konuşmalardan anlaşılacağı gibi Nadir Şah, Çin Kılıç Han'ı kazanmak için onun az çok bilinen ve C. II'de anlatılmış olan Muhammed Şah'la başlıca anlaşmamazlık konuları üzerinde durmuş ve ona dert dökmek fırsat ve imkânını vermiştir.

Barış şartları üzerine epey tartışılır. Varılan anlaşmaya göre Nadir Afşar'a geri çekilmesi için 5 milyon rupi verilecektir; bunun ikisi derhal, biri o Lahor'a, öbür biri Etek'e ve son bir milyon taksit de Kâbil'e çekildiği vakit ödenecektir.

Bu anlaşmadan sonra Çin Kılıç Han geri döner ve Nadir Afşar onun vasıtasiyle Muhammed Şahı ertesi gün yemeğe çağırır.

Ertesi gün (15 Şubat) Pâdişah bir kısım beyleriyle birlikte Nadir'in ordugâhına gider. Çin Kılıç Han ona Nadir Afşar'la Türkçe konuşmasını söyler. Yolda Nadir'in veziri onları karşılar ve hiç bir hileden korkmamaları gerektiğine dair Kur'an üzerine yemin eder; Türkmen ordugâhının dışında Nadir'in oğlu Mirza Nasrullah babası adına konukları selâmlar. Muham-

med Şah ve yanındakiler ordugâha girince Nadir Afşar çadırından çıkıp Muhammed Şahı elinden tutarak götürür ve ikisi yan yana otururlar.

Yemekte Muhammed Şahın içine bir kuşku girmesin diye tam yemeğe başlıyacağı sırada Nadir onun önündeki yiyecekleri kendisi alır ve kendi yiyeceklerini ona verir ve: "Benim şiarım açık savaştır, hile ile adam öldürmek değildir„ der. O kahveyi kendi eliyle Muhammed Şaha verir. İkindiye doğru Gurkanlı pâdişahı yanındakilerle birlikte kendi ordugâhına döner. Nadir Afşar, Çin Kılıç Han'la varmış olduğu anlaşmayı Muhammed Şaha önemli bir değişiklikle teyit etmiştir.

Serbülend Hanın kâtibi Mirza Zaman'ın ifadesine göre (Fraser, s. 164 - 166) Nadir Şah, Muhammed Şahın türlü yanlış davranışlarını ve kendisine karşı işlemiş olduğu kusurları saydıktan ve yanında böyle kocaman bir kalabalık varken onu nasıl besleyeceğini düşünmeden bir kurgana kapanmakla ne kadar büyük bir yanlış işlemiş olduğunu belirttikten sonra şunları ekler:

"Sizin selefleriniz "kâfirler„ den cizye almayı görenek edinmişlerdi; siz ise bunu onlara bağışladınız ve bundan başka onların ülkelerinizi istilâ etmelerine (Marata akınlarına işaret) tahammül ettiniz. Ancak bu güne kadar Timur soyu Safevî hânedanına ve İran halkına karşı bir kötülük işlememiş olduğu için devleti sizin elinizden almıyacağım. Yalnız sizin aldırışsızlık ve gururunuz beni bu kadar uzaklara gelmeğe mecbur etti; olağanüstü masraflara katlandırdı; adamlarımı çok yorup bir çok eksiklerini tamamlamak iztirarında bıraktı. Bu yüzden Delhi'ye gideceğim ve ordu dinleninceye ve Nizam ül-mülk'ün (Çin Kılıç Han) kabul etmiş olduğu pişkeş bana verilinceye kadar orada kalacağım. Bundan sonra sizi kendi işlerinize bırakırım„.

Mirza Zaman'ın naklettiği bu sözler şu yönü açıklamaktadır ki Nadir Afşar, karşısındakilerin maddî fakat daha çok manevî za'fını, onların her şeyi kabule hazır olduklarını anladıkça isteklerini artırmaya koyulmuştur. Nadir, bir gün önce Çin Kılıç Hanla yapmış olduğu anlaşmaya göre pişkeşin ilk taksitini alınca çekilmeye başlıyacak ve Kâbil'e kadar çekilince son taksit kendisine ödenecekti. Halbuki bu sefer Delhi'ye ka-

dar gitmekten bahsediyordu, oraya girdikten sonra tabii idi ki daha pek çok şey isteyebilirdi.

Dolayısiyle az aşağıda Gurkanlı ileri gelenlerinin manevî durumunu bütün çıplaklığiyle meydana koyan anlatacağımız olay Nadir'in kararını değiştirmiş değil, onun esasen varolan tasarılarını kolaylaştırmış ve isteklerini her türlü tahminin üstünde arttırmasına yol açmıştır.

Gurkanlı beyleri arasındaki kıskançlıklar

Pâdişah, Türkmen ordugâhından döndükten sonra Han Devran'ın ölmüş olduğunu öğrenir. Çin Kılıç Han da onun makamını (Bahşi'lik yani aşağı yukarı savunma bakanlığı) kendi oğlu Fîruz Ceng için ister ve Pâdişah buna razı olur; bu Çin Kılıç Hanın barış görüşmelerindeki başarısının bir mükâfatı sayılır. Ancak vezirin kardeşinin oğlu Azimu'llah Han (Vezir ile Çin Kılıc Hanın hısım oldukları C. II'de görülmüştü) kendisinin Fîruz Ceng'ten yaşlı bulunduğu için bahşiliğin kendi "hakkı" olduğunu ileri sürerek coşar ve kendi adamlariyle birlikte Nadir Afşar tarafına geçmek üzere ordugâhtan çıkar. Çin Kılıç Hanla vezir onun arkasından yetişip onu geri dönmeye güçlükle kandırabilirler. Bunun üzerine Çin Kılıç Han bahşiliği kendi üzerine alır ve Azimu'llah Handan yaşlı olduğu için bu son kişi buna ses çıkarmaz.

Bu olay Gurkanlı devletinde en yüksek makamların nasıl ve ne gibi şartlar altında verildiğine ve soy sop arasında makam işgal etme işinin ne biçim düşüncelerle yapıldığına bir örnektir. Keza beylerin Pâdişaha bağlılık durumları üzerine de epi ışık serpmektedir.

Çin Kılıç Hanın böylelikle bahşiliği de üzerine alması başka ve daha tehlikeli bir sorumun ortaya çıkmasına yol açar. Nadir Afşar'ın tutsağı olan Saadet Han Burhan ül-mülk'ün de o makamda gözü varmış ve hattâ orası boş kalırsa kendisinin oraya atanmasına yardım edeceği yolunda Çin Kılıç Handan söz de almış imiş. Dolayısiyle Saadet Han bu son kişinin bahşi olduğunu duyunca birden köpürür ve Nadir Şaha 5 milyon rupi ile yetinmekle iyi etmediğini, çünkü Delhi'ye gidecek olursa hazinede nakit ve elmas olarak 200 milyon rupi bulabileceğini söyler ve "Bu sırada Muhammed Şahın yanında

Çin Kılıç Handan başka değerli kimse kalmadı; o da bir müfsitten başka bir şey değildir; ben Gurkanlı ordugâhında olan adamlarımı çağırabilir ve hepsini sizin buyruğunuz altına koyabilirim„ der.

Yeni durum Arada sözlü bir anlaşmaya varılmış olduğu halde henüz para verilmemiş olduğu için Gurkanlı ordugâhının ablukası devam etmekte idi; bu yüzden orada kıtlık baş göstermiş ve unun kilosu 12 rupi gibi fâhiş bir değere çıkmıştı (Sir'i 4 rupi).

Bu sıkışık durumda Muhammed Şah, Nadir Afşar'a mektup gönderip aradaki "il nisbetini„ yani iki tarafın da Türk olduğunu hatırlatmış ve insaf dilemişti.

22 Şubatta Nadir Afşar'ın çağrısı üzerine Çin Kılıç Han onun ordugâhına gider; orada şahın yanına çıkarılmaz ve kendisine barış için 200 milyon rupi ve Türkmen ordusunda savaşmak üzere 20.000 atlı verilmesinin gerektiği bildirilir. Dona kalan Çin Kılıç Han bu ana kadar hiç bir vakit hazinede 200 milyon rupinin aynı zamanda bulunmamış olduğunu, en zengin devir olan Şah Cihan devrinde bir zamanlar ancak 160 milyon rupinin birikmiş bulunduğunu, bu paranın da Âlemgir'ce Dekken savaşları sırasında harcandığını söyler ve bu sırada hazinede 5 milyon rupi bile yoktur der.

Nadir: bunlar yalandır, dedirtir ve bunu kabul etmesine kadar geri dönmiyeceğini Çin Kılıç Hana bildirtir; bu son kişi böylecene iki gün alıkonulur ve Nadir'in istek ve baskısı üzerine Muhmmed Şaha yeni durumu anlatan ve Türkmen ordugâhına gelmesi lüzumunu bildiren bir mektup yollar.

Nadir de Gurkanlı veziri Kamer üd-din Hana bir ferman gönderip şunları der: "Yarın Muhammed Şah, Serbülend Han [1], Muhammed Han Bangaş [2] ve Azim u'llah Han huzûra (Nadir'in huzûruna) geleceklerdir, kendi halkınızın dağılmamasına dikkat ediniz, bu yön sağlandıktan sonra siz de huzura gelin„.

Bu, Nadir'in Gurkanlı vezirini kendi adamı saymaya başladığını gösteriyordu.

[1] Bu satırları yazan onun münşisi (kâtibi) Mirza Zaman'dır (Fraser, s. 170 v. d.).

[2] Bk. C. II' deki dizinde bu ada.

Muhammed Şah bu çağrıyı alınca Serbülend Han'ı ve öbür beyleri çağırıp bir danışma toplantısı yapar. Sonda Pâdişah der ki: "İşler benim elimden çıktı ve artık şu üç şeyden başka yapacak kalmadı: ertesi sabah bir çıkış yapıp son bir tali denemesinde bulunmak, yahut zehir alarak bütün bu felâketleri sona erdirmek veyahut ta boyun eğmek".

Sonda Muhammed Şah bazı beylerin istedikleri gibi yeni bir vuruşmayı göze almaz ve kıtlığın baskısı altında Nadir Afşar'ın ordugâhına gider.

Nadir'in ilk sözünden dönmüş olduğunu açıklamamak için olacak, Gurkanlı pâdişahının ilk ziyaretinden hiç bahsetmeyip yalnız bu ziyaretini anan Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî bu münasebetle, Muhammed Şah; "saltanatı kendisinden hal'etti, serverlik tacını başından çıkardı ve han ve emîrleriyle tam bir istizhar ile gök ihtişamını haiz derbar'a (Nadir'in huzûruna) geldi" der ; aradaki "il nisbeti", yani aynı il veya ulustan (Türk) olmaları dolayısiyle Nadir Afşar'ın, oğlu Nasrullah Mirza'yı onu karşılamak için ordugâh dışına gönderdiğini ekler ve "gerçekten Hindistan ülkelerinin egemenlik yularının (zimam) devlet-i Nadiriyye eline geçtiğini" söyler.

Ertesi gün Nadir, Serbülend Hanı derbarına çağırır ve kendi *topcubaşı*'siyle *nasakcıbaşı*'sını ona katıp bir miktar askerle Gurkanlı ordugâhına gönderir.

Muhammed Şahın soy sopu, saray halkı, hazinesi, *töşekhâne*'si, ordunun silâhları ve keza Nadir'in yanında tutsak bulunan beylerin yakınları ve adamları Gurkanlı ordugâhından alınıp Türkmen ordugâhına götürülür. Vezir Kamer üd-din Han da yakalanıp bir kısım adamlariyle oraya taşınır ve kalan Gurkanlı bey ve erlerine istedikleri yere gidebilecekleri bildirilir.

III. NADİR AFŞAR DELHİ'DE

Delhi'de durum Karnal'da Gurkanlı ordusunun uğramış olduğu yenilgi Delhi'de duyulunca Kutval [1] Hacı Fulad Han orada düzeni koruyabilmiş, ancak başkentin

[1] Bk. C. II, s. 460-462.

dışı soyguncularla dolu olduğundan işbu kent abluka altına girmiş gibiydi.

Muhammed Şahı kendi ordugâhına getirttikten bir gün sonra Nadir Afşar onun adına Saadet Hanı ve kendi adına da Tahmasp Han Celayir'i 4.000 kızılbaş atlı ile Delhi'ye göndermiş ve başkentte güvenin sağlanılmasını ve hiç bir şeyin yağmaya uğramamasına dikkat edilmesini buyurmuştu. Bunlar 27 Şubatta Delhi'ye varırlar.

Delhi subedar'ı karşı koymak düşüncesinde idiyse de Saadet Hanın öğütleri ve iki şahın kendisine yazmış oldukları mektuplar onu bu düşünceden vaz geçirir.

Delhi'nin verindiği öğrenilince Nadir ve Muhammed Şahlar oraya gitmek üzere yola çıkarlar. Bunlar 7 Mart 1739'da Delhi önüne gelirler. 8 Martta Muhammed Şah, Nadir. Afşar'ın buyruğu üzerine bir tahtırevanla başı üzerinde bir çetr ve önünde iki sancak bulunduğu halde kendi adamlarından 200 kişi ve 4.000 kızılbaş atlı ile birlikte hiç bir çalgı çaldırmayarak esasen Türkmenlerin elinde bulunan kente ve "Kal'e-i Muallâ„ya [1] girer. Ona orada İyş Mahal عيش محل denilen ve Esed Bürc'ün [2] yanında bulunan tali bir daire verilir.

Bir gün sonra, 9 Şubatta, Nadir Afşar 20.000 atlının başında olağanüstü bir debdebe ve halka karşı her türlü korunma ölçemleri alınmış olarak kente ve oradan da Kal'e-i Muallâ'ya girer ve Şah Cihan'ın dairesine (Habgâh [3] v. s.) iner. Kentte hiç yağma ve halka karşı kötü muamelede bulunulmaması için *nasakcıbaşı*'ya kesin buyruklar verir ve bu yön gerçekten sağlanılır.

Karnal'da yukarıda anılan olaydan beri Saadet Han Bürhan ül-mülk, Nadir Afşar'ın adamı gibi hareket etmekteydi ve yukarda görülmüş olduğu gibi onun buyruğu üzerine ilk olarak Delhi'ye gelmişti. O, daha önce anlatılmış olduğu gibi, Nadir'e 200 milyon rupilik bir pişkeş umdurmuştu; anlaşılan hazinede bu ölçüde para ve mücevher bulunmadığı görülünce Nadir, Saadet Hana çok kızar, onu sıkıştırır ve hattâ tehdit eder.

[1] Delhi'de İstanbul'daki Topkapı sarayı topluluğunun karşılığı olan bölge. Bk. C. II s. 527-531'e.

[2] Bk. C. II'deki dizinde bu ada.

[3] Keza bk. C. II'deki dizinde bu ada.

Saadet Han da korku ve yeis içinde kendini öldürür. Göreneği olduğu gibi ordudaki söylentileri anlatan Tanburî Arutin'e (S. 30) göre Nadir Şah onu kendi pâdişahına ihanet ettiğinden dolayı azarlayıp tehdit etmiş, o da intihar eylemiş imiş.

Ertesi gün (10 Mart 1739) kurban bayramıdır. Cami minberlerinden Nadir Sah Afşar adına hutbe okunur ve onun Hindistan pâdişahlığı ilân edilir.

Ondan sonra 200 milyon rupilik pişkeşin toplanılması işinin üzerinde durulur. Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî'ye göre bir şölenden sonra Nadir Afşar der ki: "İlk günde kararlaştırılmış olan ahd'a (anlaşmaya) göre Hindistan saltanatı yeniden Şah hazretlerine (Muhammed Şah) ait olacaktır ve Türkmenlik bağı dolayısile (تقتضای ربط ترکان)[1] Gurkanlı devleti daima dostluk ve yardımımıza mazhar kalacaktır".

Yine aynı esere göre: "Bunun üzerine Muhammed Şah tekrim ve teslim merasimini yapar, can bahşına taç bahşını ilâve eden bu âtıfet karşısında bütün pâdişahlık cevahirhâne ve hazinelerini ve selefleri sultanların biriktirmiş olduklarını Nadir Şah'a nisar niyaziyle sunduğunu. . ." bildirir.

İşin özeti, tutsak durumunda olan Muhammed Şahın kendisinin, devletinin ve az çok da halkının varyoğunu Nadir Şaha pişkeş çekmek zorunda kalmış olduğudur. Bu son kişinin tarihçisi de işi yukardaki biçimde süslemiştir.

Delhi'deki ayaklanma Delhi'de kısmen yiyecek kıtlığını ve daha çok fiyatların aşırı fırlamasını önlemek için Nadir Afşar dokuz atlı nasakçı'yı[2] Peher Genc denilen ve bir türlü hububat çarşısı olan yere gönderir. Bunlar anbarları açıp buğday fiatını 10 sir'i bir rupi[3] olarak tesbit ve ona göre

[1] Elimizdeki taş basmasında buradaki «Türkmen» sözü «Türkân» (ترکان) yani Türkler gibi dahi okunabilecek biçimde yazılmıştır; buna göre cümle «Türkler arasındaki bağ gereğince» anlamında olur. Ancak hemen her kaynakta ve ezcümle daha önce andığımız Osmanlı Pâdişahı Sultan Mahmud'a gönderilen mektupta hep Türkmenlik bağları anıldığından bu kelime Türkmen diye okunmalıdır).

[2] Düzeni sağlamağa memur kişi anlamında (Osmanlıcada bu kökten gelen «tensik» kelimesi çok kullanılır.

[3] Kilosu 3—4 altın kuruş kadar eder. C. II, s. 438'deki fiyatlara

satış yaptırırlar. Bu fiyatı beğenmeyen hububat sahipleri akşama doğru işsiz güçsüz bir takım halkı toplayıp nasakçıları ve buğday almaya gelen bazı kızılbaşları öldürdüler [1]. Güneş battıktan sonra Nadir Afşar'ın tutsak edildiği ve öldürüldüğü söylentisi yayılır ve kent içinde bir Kızılbaş avlaması ve öldürüşmedir başlar. Bu haber Nadir'e ulaşınca o ilk anda inanmak istemez ve kendi adamları kenti yağma etmek iznini almak için bunu uydurdular sanır; dolayısiyle askerinin rahat durması için yeniden kesin buyruklar verir. O gece kent içinde dağınık biçimde bulunan ve yol ve sokakları bilmeyen bir kaç Kızılbaş öldürülür.

11 Mart sabahı kargaşalık artar; Nadir Afşar güçlü bir birliğin başında Kal'e-i Muallâ'dan çıkar ve Kuyumcular çarşısının yakınında bulunan Ruşen üd-devle mescidinin ön tarafındaki taraçaya çıkar. O her şeyden çok pişkeş toplamaya önem verdiği için askerinin yağmada bulunmasını istemiyordu ve bütün gayreti ortalığı yatıştırmaya yönelmişti. Ancak karşıki evlerden halk onun üzerine taşlar atmaya koyulur, birisi bir tüfekle ona ateş eder ve yanında bulunan bir adamını öldürür. Bunun üzerine Nadir kılıciyle o ana kadar güçlükle zaptedebildiği askerlerine saldırmak işaretini verir; büyük bir öldürme ve yağma başlar. Bu, aşağı yukarı sabah sekizden öğle üzeri üçe kadar sürer; o anda Muhammed Şah adına kendisine yalvarmaya gelen Çin Kılıç ve Kamer üd-din Hanları dinleyen Nadir Afşar ordusuna "Dur" buyruğunu yollar. Bir çok ev ve dükkân yanmış, yıkılmış ve yağma edilmiş, bir çok kişi tecavüze uğramış ve türlü yazarlara göre çok değişen sayıda adam öldürülmüştür. Mirza Zaman çok şişirilmiş bir rakkam vermektedir: 120—150.000 ölü. Ancak kutval'ın tahkikatı, onu bildiren yazmanın bir okunuşuna göre 8.000 ve başka bir okunuşuna göre de 20.000 ölü olduğunu tesbit etmektedir. Bizce bu son rakkamı en doğrusu saymak gerekir.

göre bu az çok bir kıtlık devri fiyatı sayılmalıdır. O andaki duruma göre bu da az çok tabiidir.

[1] Bu ayaklanmanın türlü sebep ve gelişmeleri olmuş ve türlü yazarlarca biri birinden az çok başka biçimlerde anlatılmıştır. Burada en çok Mirza Zaman'ın yazışına uyduk (Fraser, s. 181).

Nadir Şah Afşar'ın aldığı pişkeş

Nadir, pişkeş toplamak işinin başına Serbülend Han'ı geçirmişti; onu yeter para toplamadığı için boyuna sıkıştıra durur. Para ve değerli eşya hem Pâdişah ve devlet hazinesinden, hem beylerden, hem de halktan toplanacaktı.

Hazinede 30 milyon rupi bulunur; ancak ne zaman ve kimler tarafından kapatıldıkları ve mühürlendikleri bilinmeyen bir takım mahzenlerden bundan epi fazla değerde altın ve gümüş çıkar. Çin Kılıç ve Kamer üd-din Hanlar 15'er milyon rupi değerinde mücevher, para ve eşya verirler.

Serbülend Han mansabdar [1], mutasaddî [2] ve öbür memurlarla zenginlerden 30 milyon rupi toplamaya memur edilen kurulun başına geçirilir. Fil, at, deve gibi hayvanlar da toplanılır.

Bengal subedar'ı Şecaat Hana da bir ferman gönderilip üç yıllık hasılatı birden göndermesi istenilir.

Para toplamak için genel olarak çok ağır baskı, dayak ve işkenceden çekinilmez.

Mirza Zaman, Nadir Afşar'ın yukarda anılan biçimlerde, toplattırıp birlikte götürdüğü malların değerini şöyle göstermektedir [3].

Pâdişah ve ileri gelenlerden alınan mücevherler	250.000.000	rupi
Taht-ı Tavus [4] ve başka dokuz taht ile murassâ silâh ve eşya	90.000.000	
Altın ve gümüş para	250.000.000	
Altın ve gümüş takımlar	50.000.000	„
Sırma işlemeli giyim eşyası ve kumaşlar	20.000.000	„
Töşekhâne eşyası	30.000.000	„
Silâh, top v. s.	10.000.000	„
Toplam	700,000.000	„

Bunlardan başka 1.000 fil, 7.000 at, 10.000 deve ve bir çok usta da Nadir Şah tarafından alınıp götürülür.

[1] Beyler ve genel olarak komutan ve büyük işyarlar (bk. C. II, s. 470 v. s.).
[2] Burada daha çok maliye işyarları düşünülmüştür.
[3] Fraser, s. 220-221. [4] Bk. C. II, s. 448.

Onun askerleri de 100 milyon rupi değerinde eşya alırlar; yapılan tahribat ve uğranılan zararlar da bir kaç yüz milyon rupi değerindedir.

Mirza Zamanın bu rakamlarını oldukça şişirilmiş saymak gerekir.

Tarih-i Cihangüşây-ı Nadirî (s. 248) alınan nakti 150 milyon rupiye yakın gösterir (Mirza Zaman 250 milyon demişti). Buna göre belki yukardaki rakkamlar düzeltilebilir veya arada ortalama bir rakkam alınabilir.

Bundan başka alınan eşyaya kıymet takdiri işinde de çok farklar vardır, bu fark bazen birle beş gibi olabilmektedir.

Bu kadar büyük servetlere konan Nadir Afşar daha Delhi'de iken İran'ın üç yıllık vergisini bağışlar. Ordusundaki beylere de bol armağanlarda bulunduğu gibi her ere 18 aylık birden verir; bunun 6'sı geçmiş ve ödenmemiş aylıklara ait, 6' sı gelecek aylar için peşin ödenek ve 6 aylık da armağan idi. Bu olay Nadir'in Osmanlı ve Rus savaşları sırasında para bakımından ne kadar güç bir duruma düşmüş olduğunu ve Hindistan akınının onun için ne kadar büyük bir nimet teşkil ettiğini açıkça göstermektedir.

Nadir Afşar, Delhi'de bulunduğu müddetçe hutbe onun adına okunmuş ve keza para onun adına basılmıştı; Muhammed Şah hakkında da gelenekten olan "Şahinşah„ ünvanı kullandırılmamıştı. Keza o sırada Nadir'in oğlu Mirza Nasrullah Gurkanlı hânedanından bir kızla evlendirilmiş ve pek debdebeli bir düğün yapılmıştı. Bu kız Âlemgir'in oğlu Kam Bahş'ın[1] torunu idi.

Nadir Afşar'ın Delhi'den ayrılması

1 Mayıs 1739'da Nadir, Muhammed Şahı ve onun başlıca beylerini büyük bir derbara çağırır. Beylere hıl'atlar giydirir; murassâ kılıç ve hançerler, atlar ve türlü armağanlar verir. Bundan sonra Hindistan tacını kendi eliyle Muhammed Şahın başına koyar, yani onu yeniden Hindistan pâdişahı yapar, bundan sonra ona ve beylerine bir çok öğüt ve buyruklar verir.

[1] Bu ad için bk. C. II dizinine.

Nadir Afşar'ın Muhammed Şaha öğütleri

Bunların Mirza Zaman'dan alınmış geniş özeti aşağıdadır[1]: " Her şeyden önce emîrlerin câygirlerini (tımar, zeamet) alıp onların ödeneklerini para olarak vermelisiniz. Bunların hiç birisinin kendine ait bir kuvvet bulundurmasına izin vermemelisiniz. Sizin daima el altında 60.000 seçme atlınız olmalıdır. Her 10 kişinin başında bir onbaşı, her on onbaşının başında bir yüzbaşı ve her 10 yüzbaşının başında bir binbaşı bulunmalıdır. Bunların (binbaşıların olacak) her birinin değerini, huyunu, soy sop ve il'ini (ulusunu) iyice bilmelisiniz ve subay ve erlerinizden hiç bir kimsenin boş ve işsiz oturmasına izin vermemelisiniz. Gerektiği zaman, gereken sayıda subay ve eri huyu, yüreği ve size bağlılığı dolayısiyle güvendiğiniz bir komutanın buyruğu altına verip bir iş veya sefere gönderin. Bu iş biter bitmez onları hemen geri çağırın. Kimseyi kötü bir sonuç çıkmaması için uzun zaman komuta mevkiinde bırakmayın. Bilhassa Nizam ül-mülk'e (Çin Kılıç Han) dikkat edin, onun davranışından hilekâr, hodbin ve bir teb'a olmak için çok haris olduğunu anlıyorum„.

Bu eserin ikinci cildinde Gurkanlı ordusunun örgütü hakkında epi bilgi verilmişti (S. 469 - 493). Nadir Afşar bunun baştan başa değiştirilmesi öğüdünü haklı olarak vermekte idi ; bu, Ekber devrindeki duruma daha da köksel bir biçimde dönmek demekti ; ancak Muhammed Şah bu işi başaracak adam değildi.

Nadir Afşar'ın Çin Kılıç Han hakkında söyledikleri o devre için doğru idi ; ancak bu kişinin vezir iken devlet işlerini düzeltmeye uğraşıp Pâdişahın huyu ve anlayışsızlığı karşısında bunu başaramıyacağını gördükten sonra bu duruma geçtiği düşünülürse o bir çok bakımdan mazur görülebilir.

Muhammed Şah, Nadir Afşar'ın bu öğütlerinin kendi iyiliği için olduğuna inandığını açıklayarak ona teşekkür eder ve en değerli kimseleri gereken yerlere atamasını ondan diler. Bunun üzerine Nadir Afşar şu yolda karşılık verir:

"Bu sizin için pek de iyi olmaz, çünkü ben gittikten sonra onlar sizi pek saymazlar. Ben çekilince en gerekli gördüklerinizi gereken yerlere geçirin ; onlardan biri size karşı ayak-

[1] Fraser, s. 206 v. d.

lanacak olursa bana ulaştıracağınız ilk haber üzerine onu cezalandırmak için bir adam ve gerekirse kuvvet gönderirim. Hattâ kendim bile Kandahar'dan buraya 40 gün içinde gelebilirim. Her halde beni buradan çok uzakta bilmeyin„.

Görüldüğü gibi Nadir Afşar, İran'a döndükten sonra da Hindistan'ı az çok kendisinin bilmekte devam edeceğini anlatmaktadır.

Yine bu 2 Mayıs günü Nadir Afşar bundan böyle fermanların Muhammed Şah adına yazılmasını, artık hutbede ve paralarda da kendisinin değil bu pâdişahın adının geçmesisini buyurur. Gurkanlı devletinin türlü subedar'larına ve raca'lara ve bunlar arasında Haydarâbâd'da babası Çin Kılıç Hana vekâlet etmekte olan Nâsir Ceng'le Marata'lar hükümdarı Raca Sahu ve pişvası (başbakan) Baci Rao'ya [1] fermanlar gönderip Muhammed Şahın bütün buyruklarına uymaları gerektiğini bildirir.

2 Mayısta Nadir Afşar, Çin Kılıç Han ve Serbülend Han gibi bir kaç büyük beyi çağırtır, onlara Muhammed Şahın bütün buyruklarını dinlemelerini söyler ve bunu yapmazlarsa onları cezalandıracağını ekler.

Mirza Zaman'ın kaydettiği bir söylentiye göre (S. 208) Nadir Afşar kendi adamlarının ileri gelenlerinden bazılarına iki işte yanlış davranmış olduğunu açıklamıştır. Bunların birincisi saltanata lâyık olmayan Muhammed Şahı yine o makamda tutmuş olmaşı imiş ve bu yüzden Hindistan işlerinin gitgide bozulacağı muhakkak imiş (Filhakika öyle olacaktır). İkincisi Çin Kılıç Hanı hayatta veya serbest bırakmış olması imiş; çünkü bu kişinin kargaşalık çıkaracağı şüphesizmiş. Ancak bir kere söz vermiş olduğu için bundan dönememiş.

Nadir ve Muhammed Şahlar arasındaki antlaşma

Bu antlaşma Muhammed Şahın bir yazısından ibarettir. Tarih-i Cihangüşay-ı Nadirî bu münasebetle Muhammed Şah için "istida etti„ tabirini kullanır. Aşağıda bunun geniş bir özetini veriyoruz [2].

Muhammed Şah, başta Nadir Şahı, gelenekten olan tomtu-

[1] Bu adlar için C. II dizinine bk.

[2] Mirza Zaman'a göre, Fraser s. 223 v. d.

raklı kelime ve cümlelerle övdükten sonra kendisinin ona (Nadir'e) karşı işlemiş olduğu suçları saymakta (Elçilere aldırış etmemiş olması v. s.), Karnal yenilgisini anmakta, Türkmenlerin en büyüğü olan o kişi ile (Nadir Afşar) Şah Cihanâbâd (Delhi)'a gelişlerini, kendisinin ona Hindistan'ın bütün mücevher, hazine vesairesini sunduğunu, onun da lütfedip bunların bir kısmını kabul ettiğini, bundan başka kendi ulûvv-ı cenabı, insaniyeti ünlü Gurkanlı hânedanına ve Türk köküne itibar etmesi yüzünden onun (Nadir Afşar'ın) Hindistan tacını yeniden kendisine (Muhammed Şahâ) ihsan etmek cömertliğini gösterdiğini açıklamaktadır. Hiç bir babanın oğluna, hiç bir kardeşin kardeşine göstermemiş olduğu bu büyük âtıfet şükranı olarak Muhammed Şah, Nadir Şaha bıraktığı yerleri saymaktadır.

Bunlar Keşmir'den Arabistan denizine kadar Sind ırmağının kuzey ve batısında kalan yerlerle Sind'in bir kolu olan Nala Sunkra suyunun ötesinde kalan yerlerdir.

Böylelikle Tatta (Tette) bölgesi ve limanları da Nadir Afşar'a geçmiş olur. Keza o, Pencap taraflarında Sind'in güney ve doğusunda bazı bölgelere el koymuştu. O, bunları Hint pâdişahlığında bırakır, ancak Pencap subedarı onların geliri adıyle Nadir'in hazinesine yılda 2 milyon rupi ödemeyi kabul etmek zorunda kalır.

Nadir Afşar'ın geri dönmesi

5 Mayıs 1739'da Delhi'den çıkan Nadir karmakarışık bir durumda bulunan Kuzey-Batı Hindistandan geçerken birçok ufak tefek çarpışmalar yapmak zorunda kalır; bin kadar yük hayvanı kaybederek aşırı sıcaktan ve taşkın suların Çenab ırmağı üzerindeki köprüyü sürüklemesi yüzünden pek çok sıkıntı çekerek kendi ülkesine döner.

Nadir Şah'ın Hindistan seferi sonuçlarını Osmanlı Pâdişahına anlatışı

Yukarda Karnal vuruşması sırasında Nadir Afşar'ın Hindistan seferinden dönüşünde Osmanlı Pâdişahına göndermiş olduğu bir mektubu anmıştık (Nâme defteri 8, s. 30-34). Bu mektupta bu vuruşmadan sonra olan bitenler şöyle anlatılmaktadır [1]:

Muhammed Şah yenilip kurganına çekildikten üç

[1] İfadeyi ağırlaştıran tomtoraklı tabirlerin bir kısmı alınmamıştır.

gün sonra kendini kuşatılmış ve kurtuluş yolunu kapatılmış bulduğundan kalan emîrleri ve başbuğlariyle Orduy-ı Hümâyuna (Nadir'in ordusuna) geldi; bizimle mülâkat ve saltanat taç ve yüzüğünü teslim eyledi. Oradan Şah Cihanâbâd'a (Delhi) gidildi; oraya vardıktan sonra o tarafın subedarları ve eknafın racaları buyruğumuz altına girdiler ve bir müddet geçince o ülkenin vilâyetlerinin fethi ve işlerinin düzenlenmesi en güzel ve mükemmel bir biçimde gerçekleşti. Bu Hayırhah (Nadir Afşar) Türkmen olduğu ve Pâdişah (Muhammed Şah) dahi Türkmen ulu ağacından (devha) ve yüce Gurkanlı soyundan bulunduğu için, il (ulus) ve cins birliği dolayısiyle Hindistan pâdişahlığını yine o yüksek makamlı pâdişaha verdim ve hutbe ve parada onun adını geçirttim. Darül-Mülk-i Kâbil ve Gaznin subesi (vilâyeti), Etek suyunun Batısında bulundukları ve daima Horasan ülkelerinden sayılmış oldukları için bu subeyi ve Tibet ve Keşmir sınırlarından Sind ırmağının denize döküldüğü yere kadar Sind vilâyetini ve bu ırmağın bu tarafında (Horasan tarafında) bulunan bütün kurgan ve yerlerle birlikte, Tette ve ona tabi liman ve kurganların ilâvesiyle Memalik-i İran'a kattım."

Bundan sonra Nadir Afşar gönderdiği armağanları ve elçiyi anmakta ve Sünnî-Şiî anlaşmazlığını ortadan kaldırmak amaciyle yapmış olduğu önergelere işaret etmektedir.

IV. NADİR ŞAH AFŞAR'IN ÇEKİLMESİNDEN ONUN ÖLÜMÜNE KADAR GİDEN DEVRENİN OLAYLARI

Nadir Afşar'ın çekilmesinden sonra Muhammed Şah'ın manevî durumunu en iyi gösteren Mir'ât ül-Varidat'taki şu sözlerdir [1]:

"Nadir Şah gittikten sonra şu yolda bir ferman çıktı: 'Bütün memurlar görenek olan işlerine devam etsinler, tarihciler müstesna. Onlar benim (Muhammed Şahın) saltanatımın olaylarını nakletmekten sakınmalıdırlar çünkü bundan böyle yazacakları hoş bir şey olamaz, pâdişahlık dizginleri benim elimden düşmüştür. Ben şimdi Nadir Şahın nâibi (vekili) yim'

[1] Elliot, VIII, 21 - 22.

Bu ye'sle dolu sözleri duyan emîrlerin ve saray ileri gelenlerinin bu buyruğu geri aldırmak için söyledikleri övücü ve gönül alıcı sözlere rağmen Pâdişah buna razı olmadı. Dolayısiyle çaresiz kalan tarihçiler fermana uyup kalemlerini bıraktılar."

Muhammed Şahın Turaniyan aleyhindeki denemeleri

Pâdişah bir kaç ay kararsız ve bunalmış bir durumda kaldıktan sonra işleri eline almak ister. Gerçek egemenlik Turaniyan'dadır. Bunların başları Çin Kılıç ve vezir Kamer üd-din Hanlardır. Muhammed Şah kendi öz adamlarından Umdet ül-mülk Mümtaz üs - Saltana Emir Han'ı[1] onların nüfuzunu kırmak için kullanmayı ve bu kişiyi vezir yapmayı düşünür.

Bu sırada Çın Kılıç Han, Dekken'e dönmek üzere idi ; kendisi Tiljat köyünde iken vezir Kamer üd-din Han onun yanına gelir ve Turaniyan, Pâdişaha karşın bir durum alırlar. Muhammed Şah bir takım danışmalardan sonra Emir Han'ın bu işi başaracak, yani Turaniyan'a üstünlüğünü kabul ettirecek güçte olmadığını anlar. Arada görüşmeler başlar ; Pâdişahın büyük annesi Mihr Perver'in aracılığı ile Çin Kılıç Han Delhi'ye geri gelmeye razı olur; o şartla ki Emir Han önce kendi ordugâhına gelsin. Emir Han bunu yapar ve böylelikle afedilmiş olur ; kendisi subesi olan Allahâbâd'a gönderilir ve Kamer üd-din Han vezir kalır.

Bununla birlikte Emir Han orada rahat durmayıp biteviye Pâdişahı Turaniyan'a karşı kışkırtacaktır. Hattâ 1743'te kendisi ve Eved (Oud) subedarı İraniyan'dan Safder Ceng, Delhi'ye çağrıldıkları vakit Pâdişah üzerindeki nüfuzu sayesinde bu son kişiyi Mir Ateş (Genel topçu komutanı) yaptırtır ve böylelikle onu Turaniyan'a karşı dikmek ister ; ilerde 1746'da Emir Han hasta olan vezir Kamer üd-din Han'a bir müddet vekâlet edecektir ; o sırada kendi adamlarından biri tarafından öldürülür. Sert konuştuğu ve buna kızan Pâdişahın bu öldürme işinde parmağı olduğu ileri sürülmüştür [2].

[1] Bk. C. II. s. 410.

[2] Bu uğraşlar için bk. Rüstem Ali'nin *Tarih-i Hind*'i ve Hoca Abdül-Kerim'in *Beyan-ı Vâki*'ine (Elliot, VIII, 65 - 66 ve 131).

Genel olarak denilebilir ki Nadir Şah'ın çekilmesinden sonra Delhi'de egemenlik Turaniyan'da, yani Sünnî Türkler'de kalır ve Pâdişahın egemenliği ele alma denemeleri boşa çıkar. Kendisi son derece âciz ve yalnız zevkine düşkün bir adam olduğundan bunun herhalde daha iyi olduğu kabul edilebilir. Devlet esasen ta temelinden sarsılmış ve dünyaya göre de çok geri kalmış bulunduğu için kimsenin ona o vakitki şartlar altında yeni bir can vermesi beklenilemezdi. Ancak şüphesizdi ki Muhammed Şah kesin egemenliği ele alsaydı çöküntüyü yalnızcana çabuklaştırırdı.

Osmanlı Evrak Hazinesi'nde bulunan [1] Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk tarafından I. Sultan Mahmud'a gönderilmiş bir mektup bu kişi ile ve dolayısiyle onu baş tanıyan Turaniyan'la Muhammed Şah arasındaki gerginliğin epi zaman sürmüş, bu yüzden Muhammed Şah'ın Sultan Mahmud'a sızlanmış ve Sultan Mahmud böyle davranmaması için Kılıç Han'a haber göndermiş olduğunu ispat etmektedir.

Mektupta şöyle bir cümle vardır : "... Eğerçi bu esnada cemi cihat ile hulûs-ı i'tikada binaen A'lâ Hazret-i muallâ bargâh... (birkaç satır elkab)... Zill-i yezdanî Muhammed Şah... (yine elkab)... cenablarının hıl'at-ı itaatleri berduş ve halka-i iradetleri derguş olup amma şimdiki halde emr-i vahy -misale imtisalen levâzım-ı inkiyad ve devlethahî evvelkinden ziyade hıfzolunup ve meratib-i rıza-cûyiden bir dakika fevt olunmaz".

Özet olarak Çin Kılıç Han "Ben daima Muhammed Şah'ın sözlerini dinlemekte ve buyruklarına uymakta idim, ancak sizin vahi yerinde olan buyruğunuz üzerine ona daha da çok itaat edeceğim" demektedir. Fakat ondan sonra gelişecek olaylar bunun pek böyle olmadığını gösterecekdir.

[1] 8 numaralı *Nâme defteri*, s. 291'de Farsca sureti ve s. 293'de Türkçeye çevrilmişi vardır. Mektubun asıl tarihi belli değildir; ancak Nâme defterine kayıd tarihi 6 rebî-ül âhır 1163 dür (15. 3. 1750). Çin Kılıç Han'ın 1. 6. 1748 de ölmüş oluşuna göre mektup onun ömrünün sonlarına doğru yazılmış olmalıdır. Mektubun sureti yine tarihsiz olarak *İzzî tarihi*'nde de vardır (vrk. 223 b).

Delhi'ye yakın subelerin duruma

Pâdişah, Turaniyan'la görünüşte olsun barıştıktan ve onların üstün durumunu tanıdıktan sonra hükûmet Kuzey Hindistan subelerinin durumunu ele alır.

Lahor ve Multan subedarlığı yine Zekeriya Handa bırakılır (Ünlü Hoca Ahrar soyundan Semerkandlı Abd üs-Samed Han'ın oğlu).

Allahâbâd subedarlığının Umdet-ül Mülk Emir Handa olduğunu yukarıda görmüştük. Eved (Oud)subedarlığına, yukarıda intiharı anılmış olan Burhan ül-mülk Saadet Han'ın yeğeni ve damadı Mirza Muhammed Mukim Ebu'l-Mansur Han Safder Ceng getirilir [1]. Bu kişi esasen Burhan ül-Mülk sefere gitmek için subesinden ayrılalıdan beri orada vekil olarak bulunmaktaydı.

Bu atayışlar işbu subelerde herkesi bulunduğu yerde bırakmaya varıyordu ve merkezî hükümetin za'fının bir açıklanması idi. Birçok sızlanmalardan da anlaşılmaktadır ki bu subedarlar merkeze pek aldırış etmiyor ve para göndermiyorlardı.

Bengal ve Kuzey-Doğu Hindistan'da durum

Âlemgir devrinin sonlarında devlet hemen bütün Hindistan'ı ve şimdiki Afganistan'ın bir kısmını kapsadığı ve savaşların arkası kesilmediği devirde biri birine yakın bazı uzak subelerin başına bir tek kişiyi geçirmek göreneği başlamıştı. Amaç, belirli bir bölgede asayişi korumak ve ayaklanmaları önlemek için daha çok para, asker ve imkâna malik olabilecek bir adam bulundurmak ve onu her şeyden sorumlu tutmaktı.

Âlemgir böylelikle Bengal, Bihar, Orisa ve bir müddet de Allahâbâd subelerinin başına torunu şehzade Azimüş-şanı geçirmişti. Daha sonra, bu eserin ikinci cildinde anlatıldığı gibi Dekken'in altı subesi de yine uzaklık dolayısile bir kişinin buyruğu altına konulacaktır.

Bu gibi birleştirmeler yapılırken, genel olarak, bölgenin başına geçirilen kişi o bölgedeki subelerden birinin subedarıdır ve öbür subelerde vekilleri vardır; veyahut öbür subelerin su-

[1] Cafer Bey Han'la Bürhan ül-mülk'ün kız kardeşinin oğludur. İraniyandan, yani Şii Türklerdendir.

bedarları doğrudan doğruya merkeze değil kendisine bağlı kılmıştır.

Şehzâde Azîm üş-şan ikinci ciltte bildirilen şartlar altında Doğudaki subeleri bırakıp merkeze gelirken Mürşid Kulu Hanı (Cafer Han da denir, Mürşidâbâd kentini kurmuştur) vekil bırakmıştı.

Ferruh-siyer Şah tahta çıktıktan sonra Allahâbâd subesi anılan bölgeden ayrılır ve kalan üç subenin başında işbu Mürşid Kulu Han bırakılır. Bu kişi 1726'da ölünce onun yerine yukarda çok adı geçmiş olan bahşi Han Devran Samsam üd-devle resmen atanırsa da o Delhi'de kalır ve Mürşid Kulu Hanın damadı Şüca üd-din Muhammed Han, Şüca üd-devle ünvanile ve onun vekili sıfatile Bengal, Bıhar ve Orisa subelerinin başına geçirilir. Bu kişi başarılı ve iyi bir yönetimci diye ün kazanmıştır; merkeze de bağlı kalmıştır. Tarih-i Hindî [1] onun her yıl başkente 20 milyon rupi gönderdiğini ve bölgesinde 30.000 atlı ve kalabalık bir yaya ordu beslediğini yazar.

O, Mart 1739'da, Nadir Afşar Delhi'de iken ölünce, artık bir çok yerde görenek olduğu gibi, yerine oğlu Serefraz Han Alâ üd-devle atanılır. Esasen merkezde, büyük subelerin başlarındakileri, veya onlar ölünce onların sağlığında ora yönetim ve ordusunu ellerinde bulundurmuş olan onların tabii mirasçılarını, yerlerinden çıkarmak gücü kalmamıştır. Bu yüzden olacak fîlî duruma bakan Avrupalılar bu gibi subedarları hep hükümdar saymışlardır.

Serefraz Han başarısız bir yönetimcidir; babasının adamlarını değiştirmeye kalkışır ve ayrıca pek çok kişiyi de kırar. Babası zamanında, tabii onun buyruğu altında olmak üzere, Bihar subesinin başında bulunan Aliverdi Han Mahabet Ceng bunlar arasındadır; esasen ikisi arasında bir kadın meselesi de geçmiştir. Serefraz Han, Aliverdi Han'ın torunu Sirac üd-devle'nin karısını zorla boşattırıp onu kendi oğluna almak istemişti.

Aliverdi Han, merkeze yazıp şunları önerir: eğer beni her üç subenin başına geçiren ve Serefraz Hanı makamından atmakla görevlendiren bir buyrultu gönderilirse bu isi yapar

[1] Elliot, VIII, 67.

ve Pâdişaha 10 milyon rupilik bir pişkeş sunarım. Serefraz Han, Muhammed Şahın gözünde başka bir bakımdan da suçlu idi. Nadir Afşar Delhi'de iken bütün suberdar'lara yapmış olduğu gibi onun babası Şüca üd-devle'ye de kendi adına hutbe okutması ve para bastırması için bir buyrultu göndermişti. Arada babası ölünce Serefraz Han, Nadir Afşar'ın buyrultusuna uymuş ve hutbe ile paraya bu şahın adını sokmuştu.

Mart 1740'da Muhammed Şah, Aliverdi Han'a istediği buyrultuyu yollar; o da Serefraz Hanı kısmen aldatarak ve bir kısım adamlarını kendisine çekerek yener ve bu son kişi vuruşmada ölür.

Böylelikle Aliverdi Han, Bengal ve Bihar'ı ele geçirmiş olur (Mayıs 1740); ilk subeyi doğrudan doğruya ve ikincisini oğlu Heybet Ceng vasıtasiyle yöneltir; üçüncü sube (Orisa) ise Şüca üd-devle'nin eski nâibi (vekili) Mürşid Kulu Hanın (önce anılandan ve öldüğü söylenilenden başka bir kişi) elinde bulunmakta idi. O ve damadı Bakır Hanla Aliverdi Han arasındaki bir vuruşmada bu sonuncusu üstün gelir, Orisayı da ele geçirir ve yeğeni Savlet Ceng'i oraya nâib yapar (Şubat 1741). Mürşid Kulu ve Bakır Hanlar Dekken'e kaçarlarsa da Savlet Ceng'in kötü yönetimciliği yüzünden Bakır Han geri gelip o bölgede gaile çıkarmak fırsatını bulacaktır.

Aliverdi Hanın bu başarıları üzerine subeleri (vilâyet), Pâdişaha para vadeden zorbalara satmak çığırı da açılmış olur. Bu yön tabiatiyle subedar'ların merkeze daha da az bağlı olmalarını gerektirecektir.

Dekken'de durum

Nadir Afşar'ın Hindistan seferinden önceki yıllarda Marata'ların biteviye Kuzey Hindistan'a akınlarda bulunduklarını ikinci ciltte görmüştük (s. 407-413).

Marata'lar bir yandan bu akınları yaparken öbür yandan da Konkan kıyılarında türlü tali'lerle başlıca şu üç kuvvete karşı çarpışmışlardır: 1) Kolaba'da (Bombay'la Cancira arasında liman) Marata merkezine kafa tutan ve kendi hesaplarına korsanlık eden Angria'lar (Bunlar irsî Marata amiralleri-

dirler); 2) Cancira'daki Gurkanlıların Habeş amiralleri (Siddiler [1]; 3) Portekizliler.

Daha aşağıda göreceğimiz gibi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Portekizlilerde önüne geçilmez bir gerileme başlamıştı; onlar 1661'de Bombay'ı İngiliz'lere bırakmışlardı.

1737'de Marata'lar Portekizlilerle savaşarak Tana kurganını ve Salset adasını (Bombay bu adacığın güneyindedir) ve daha sonra da Portekizlilerin çok kahramanca bir karşı koymalarına rağmen Baseyn limanını ele geçirirler.

Aynı zamanda Marata'lar 1738 ve 1739 yıllarında Haydarâbâd devletinin türlü yönlerine karşı akınlar yapar ve türlü yağmalarda bulunurlar. Çin Kılıç Han'ın ikinci oğlu ve vekili Nasir Ceng'in bu çarpışmalarda bazı başarıları olur.

Nisan 1740'da Marata'ların pişvası (Başbakan) ve en güçlü kişileri olan Baci Rao ölür; onun yerine bir takım çekişmelerden sonra oğlu Balaci Rao geçecektir. Baci Rao'nun ölümü üzerine Dekken'de duruma egemen olabileceğini sanan Nasir Ceng babasının yerine Haydarâbâd devletinin başına geçmeğe kalkışır ve o yolda hazırlıklara koyulur.

Esasen Çin Kılıç Han da Delhi'de Gurkanlı sarayının içinde yeniden bunalmaya başlamıştı. Ağustos 1740'da başkentten ayrılır Dekken'e gelir ve ancak oğlu ile çarpıştıktan sonra duruma egemen olabilir (Ağustos 1741). Tutsak ettiği oğlu Nasir Cengi az sonra affeder.

Karnatik olayları

Dekken'in Güney-doğu kıyısını teşkil eden bu bölge az sonra İngiliz'lerle Fransız'lar arasında bir savaş alanı olacak ve büyük önem kazanacaktır.

Bu bölge, Âlemgir tarafından Gurkanlı ülkelerine katıldıktan sonra bilhassa 1710'dan itibaren Arkot ve bölgesi (Madras'ın Batısı) onun beylerinden Saadetu'llah Han'ın ve o ölünce de onun yeğenlerinin elinde kalmıştı. 1737'de orada Haydarâbâd nizamı yolu ile Gurkanlı devletine bağımlı olan Dost Ali Han adında bir navab [2] vardı. Saadetullah Han'ın yiğeni

[1] Cancira ve Siddiler için Bk. C II'deki dizine.

[2] Nâib'in cem'i müvvâb'dan bozma olup müfred yerine kullanılır; bil-

olan bu kişi ortalığın karma karışık bulunmasından faydalanarak hem Çin Kılıç Han'a her yıl ödemeye borçlu olduğu 1 milyon 200 bin rupiyi, hem de kendisine geçmiş olan, eskiden Sivacıya[1] ait bazı topraklar dolayısiyle Marata'lara vermesi gereken parayı vermemeye koyulur. Bundan başka damadı Çende Sahib diye ünlü olan Hüseyin Dost Han, onun yardımiyle daha Güneyde bulunan ve Marata'lara ait olan Tancor devleti içinde birçok yeri ve bunlar arasında Triçinopoli'yi ele geçirir.

Bunun üzerine bir Marata ordusu 1740 başlarında Arkot devletine girer, Dost Ali'yi yenip vuruşmada öldürür (Mayıs 1740); yerine geçen oğlu Safder Ali'den on milyon rupilik bir ödenek vadi alır, Triçinopoli'yi de alıp Çende Sahib'i tutsak eder. 1742'de Safder Ali, amcasının oğlu Murtaza Ali tarafından öldürülür ve bölgenin işleri karmakarışır.

Çin Kılıç Han, kendisine karşı ayaklanmış bir durumda bulunan oğlu Nasir Ceng'i tutsak ettikten ve devletinin işlerini düzenledikten sonra 1743 başlarında büyük bir ordu ile Karnatik'e gider, Arkot'u alır. Oraya kendi nevab'ı olarak önce Safder Ali'nin oğlu Muhammed Said adında bir çocuğu ve az sonra onunu atalığını yapmış olan Enverüd-din Han adında birini yerleştirir, Triçinopoli'yi de Marata'lardan alır; sonra orasını, Haydarâbâd hazinesine bir milyon rupi önceden ve üç buçuk milyon da sonradan ödemesi şartiyle Tancor'un Marata racasına verir ve kendisi 1744'de Haydarâbâd'a döner.

Arkot navablarına ait bölge, Tancor ve bazı daha ufak devletcikler müstesna, Dekken yarımadasının Güneydeki burundan 16. arz dairesine kadar giden yerlerin denizle Doğu Gat dağları arasında bulunan kısmını kapsamaktadır.

Enverüd-din Han bu bölgeye kesin ve rahat bir surette egemen olamaz ve kargaşalıkların arkası kesilmez. Orada başlıca merkezleri Madras olan İngilizler ve Pondişeri olan Fransızlar arasında Avrupadaki "Avusturya mirası savaşı" diye anılan savaş başladığı vakit Karnatik'in durumu böyle idi.

bassa XVIII. yüzyılda hemen her ileri gelen, fakat en çok vali makamında olanlar için bu tabir kullanılırdı.

[1] Bak II. cildin dizininde bu ada.

Kuzey Hindistan'da olan bitenler

Marata'ların pişva'sı Baci Rao ölünce bu ulusun güçten düşeceği sanılır. İkinci ciltte (s. 408 - 9) bu kişinin nasıl Malva subedar vekili olduğu anlatılmıştı. Onun ölümü üzerine yukarıdaki zanna binaen Muhammed Şah, Turaniyan'dan Azimullah Han adında birini Malva subedarı yapar; bu kişi ise Malva'ya egemen olamaz ve Muhammed Şah bunu Turaniyan'ın bir yenilgisi sayarak bundan âdeta memnun olur.

Çok geçmeden, Marataların güçleri azalmış olsa bile bu azalışın Gurkanlı devletininki kadar olmadığını yakın olaylar gösterecektir.

Marata'lar Bengal'de

Kuzey - doğu Hindistan subelerinin nasıl Aliverdi Hanın eline geçmiş olduğunu yukarıda görmüştük. Dekken'e kayın babası Mürşid Kulu Han'la birlikte kaçmış olan Bakır Han 1741 başlarında Orisa'ya geri gelir ; ancak bazı başarılardan sonra bozulur ve kaçar.

Bir müddettir Mürşid Kulu Han'ın adamları tarafından Aliverdi Han'a karşı kışkırtılmakta olan Berar'daki Marata'lar Aliverdi Han'ın uzakta bulunmasından faydalanarak 1742 başlarında Mürşidâbâd'a karşı bir baskın yapar ve orayı yağma ederler. Böylelikle Türk ve Müslüman beylerin aralarındaki kıskançlık ve önürdeşlikler Hindu Marata'ları yeni bir bölgeye çekmiş olur.

Aliverdi Han, 1742 sonlarında Marata'lara karşı önemli başarılar sağlarsa da bunların akınlarını durduramaz ; Muhammed Şah'dan da, bütün başvurmalarına rağmen, hiç bir yardım görmez. Bilakis 1747 ilkbaharında Muhammed Şah'ın tensibiyle Bihar "çavs„ ının [1] geçmişten birikmiş paralarla birlikte yeni Marata pişvası (Başbakan) Balaci Rao'ya verilmesi ve bu kişinin Malva'da Şehzâde Ahmed'in vekili olarak subedarlık etmesi, yani bu ülkenin yeniden Maratalara bırakılması kararlaştırılır. Bunun üzerine Marataların Bengal akınları o an için durur

1744'de bu akınlar yenilenir ve 20.000 Marata atlısı bu

[1] Gelirlerin dörtte biri ; II. cildin dizininde bu ada bakmalı.

bölgeye saldırır; fakat başlıca subaylarının hile ile öldürülmesinden sonra bu birlik hemen kâmilen yok olur; 1745'te yeni bir akın olur: türlü tali'li çarpışmalardan sonra Maratalar baskınla Mürşidâbâd'ın dolaylarını yağma ederler; fakat arkalarından yetişen Aliverdi Han tarafından bozulurlar. Bu savaş ve akınlarda Orisa'nın eski subedarı Mürşid Kulu Han'ın adamı Mîr Habib ve bir takım Afgan bey ve erleri Marata'larla işbirliği yapmışlardı.

Bu biçim akın ve vuruşmalar öbür yıllarda da devam eder. Orisa daha çok Maratalar elinde kalır veya hemen biteviye onların akınlarına uğrar. Bunlar sık sık bozulurlarsa da boyuna yeni akıncılar yenilenlerin yerini alır. Muhammed Cafer Han (daha çok Mîr Cafer diye anılır) Orisa'ya navab olur ve Aliverdi Han tarafından Maratalar'ı oradan çıkarmakla görevlendirilir. Bazı başarılı çarpışmalara rağmen o bunu elde edemeyecektir. İlerde Mîr Cafer'in adı çok geçecektir.

1748'de Bihar'da Aliverdi Han'ın navab'ı olan damadı Heybet Ceng, ayaklanmış Afganlarca öldürülür. Aliverdi Han onun yerine oğlu Sirac üd-devle'yi geçirir; bu kişi Aliverdi'-nin kızının oğlu olmaktadır ve ileride adı çok geçecektir.

Bundan sonra Aliverdi Han Orisa'nın başkenti Kuttak'ı alır ve Marata'ları bu subeden kısa bir süre için kovar.

Marata'lar, Aliverdi'nin gerçekten bağımsız egemeni olduğu Bengal, Bihar ve Orisa subelerinin çavs'ını (devlet gelirlerinin dörtte biri) ve serdeşmukisi'ni (tahsil ücreti olarak gelirlerin kalan dörtte üçünün onda biri) isterler. İkinci ciltte görülmüş olduğu gibi bu paralar Marata'ların akınlarını durdurmak için her yerden istedikleri kurtulmalıktır. Marata'lar, ya bunun kabulünde veya Orisa'nın kendilerine bırakılmasında direnirler.

Aliverdi Han bunlara razı olmadığı için yıllardan beri savaşmakta idi. Sonda bütün adamlarının, bu iki önergeden biri kabul edilmedikçe, her üç subeyi eşsiz bir yoksulluk ve yıkım içine sokmuş olan akınların önünün alınmayacağını ısrarla söylemeleri üzerine Aliverdi Han, Orisa'yı gerçekten Marata'lara bırakmaya razı olur (Kasım 1751); ancak görünüşü korumak ve kendi egemenliğinin Orisa'da devam ettiğini sandırmak için oranın eski navab'ı Mürşid Kulu Han'ın adamı iken Marata'ların hizmetine geçmiş olan Mîr Habib'i oraya

kendi navabı yapar. Böylelikle bu sube Marata'lara geçer ve Bengal ve Bıhar subeleri akınlardan kurtulup biraz rahat yüzü görürler. Aliverdi Han Nisan 1756'da ölür; yerine torunu Sirac üd-devle geçer. Bir yıldan az sonra İngiliz'ler Bengal'de gerçek egemenliği ele alacaklardır.

Mahmud Şah'ın nerelere ne ölçüde egemen olduğunu öğrenmeye çalışması

1743 yılında Muhammed Şah, hangi subedarların kendisine henüz bağımlı olduğunu anlamak için bunların hepsini yanına çağırır. Yalnız Allahâbâd subedarı Umdet ül-mülk Emîr Han'la Eved (Oud) subedarı Safder Ceng, o da nazlanarak Delhi'ye gelirler; Pencab ve Multan subedarı Zekeriya Han ise oğlunu gönderir. Bengal, Bihar ve Orisa'nın başında bulunan Aliverdi Han, Marata baskısını, Dekken'den Çin Kılıç Han yaşını ve Karnatik'teki işlerini ileri sürerek gelmezler Agra subedarı olan Amber racası Sevai Cay Sing de o sırada ölür. Racistan (Racputana) racalarından da gelen olmaz. Böylelikle Gurkanlı pâdişahının ancak Allahâbâd, Eved (Oud), Agra ve belki de Pencab subedarlarına söz geçirebileceği anlaşılır. Yukarda Çin Kılıç Han'ın Osmanlı pâdişahı I. Sultan Mahmud'e göndermiş olduğu bir mektupta Delhi pâdişahına hep bağlı bulunduğunu fakat bundan sonra daha da bağlı olacağını bildirdiğini görmüştük. Muhammed Şah'ın bu Delhi'ye gelmeme olayı dolayısiyle Sultan Mahmud'a şikâyet etmiş ve onun da Çin Kılıç Han'a bazı öğütler vermiş olması muhtemel sayılmalıdır.

Esasen merkezde en büyük mevkilerde bulunan kimseler dahi Pâdişahın nüfuzunu azaltmaya çalışmaktan çekinmemektedirler. Bunun en ünlü örneği Pencab ve Multan subedarı Zekeriya Han'ın ölümünde görülür (1745). O sırada vezir Kamer üd-din Han'ın yeğeni (kız kardeşinin oğlu) ve damadı olan bu kişinin büyük oğlu Delhi'de bulunuyordu. Kamer üd-din Han, Zekeriya Han'ın ölüm haberini Pâdişahtan gizler ve bu damadını çarçabuk Lahor'a gönderir; ancak o, oradaki duruma egemen olduktan sonra olan bitenler Pâdişaha bildirilir ve subedarlık ister istemez babadan kalma bir "hak" gibi bu kişiye verilir. Yani oraya istenilen başka bir kişiyi atamak ve subeleri babadan oğula kalan birer yarı bağımsız ülke haline

geçmekten kurtarmak için peyda olan bu fırsat kaçırılır. Çok geçmeden Zekeriya Han'ın, Şah-Nüvaz Han adında daha genç bir oğlu Pencab egemenliğini ağabeyinin elinden alacaktır.

Kimlerin henüz Pâdişaha gerçekten bağımlı olduğunu anlamak için subedarların merkeze çağrıldıkları 1743 yılında devlet içindeki türlü hızıpların durumu da az çok belli olmaktadır.

Merkezde Vezir Kamer üd-din Han'la birlikte Turaniyan egemendir. Pencab ve Multan'da Semerkandlı Abd üs-samed Hanın oğlu Zekeriya Han'la yine bir hızbın egemen olduğu anlaşılmaktadır. Agra'da Amber racası Sevai Cay Sing'le Hindistaniyan'ın egemen oldukları besbellidir. Allahâbâd subedarı Emir Han Umdet ül-mülk'ün de [1] bütün davranışlarından bu hızıptan, yani Hindistaniyan'dan olduğu anlaşılmaktadır. Eved'de (Oud) Şiî Türklerden olan Bürhan ül-mülk Saadet Hanın soyu iş başındadır; yani orada İraniyan hızbı egemendir. Bengal, Bihar ve Orisa'da egemen olan Aliverdi Hanın adı onun bir Şiî Türk olduğunu göstermektedir; dolayısiyle o bölge de İraniyan hızbının elinde demektir.

Rohilla'lar Delhi'nin doğusunda Badaun, Sambal ve Muradâbâd kentlerini kapsayan Katehr bölgesinde, Ali Muhammed Han adında, en üstün ihtimale göre Afgan bir bey, türlü işyarlıklarda bulunmuş ve ün kazanmıştı. Hemen hep Afganları hizmetine alır ve onların vuruşkanlıkları sayesinde bir çok başarılar sağlar. Nadir Şah, Kandahar'ı aldıktan sonra Gurkanlı devletine karşı savaşmaya koyulduğu sırada onun önünden kaçan bir çok Afgan, Hindistan'a gelmiş ve bunların önemli bir kısmı işbu Ali Muhammed Han'ın hizmetine girmişti; bu olay da onun gücünü epi arttırmıştı. Dağlık bölgelerden gelen Afganlara, "dağ adamı" anlamında olan "Rohilla" denildiğinden bunlardan bir çoğunun anılan bölgede toplanmasından ve daha sonra oraya egemen olmasından işbu bölgeye git gide daha çok Rohilkent denilecektir.

1745'de Ali Muhammed Hanın takındığı karşın durum, Vezir Kamer üd-din Han'a ait tuyul'ların [2] gelirlerine el koy-

[1] Bu kişinin adını *Meâsir ül-ümerâ*'da bulamadık.

[2] Tımar ve zeamet tarzında topraklar.

ması ve onun bir adamını öldürmesi üzerine ona karşı, Muhammed Şah başta, geniş bir sefer yapılır, kendisi de verinmek zorunda kalır.

Ancak çok geçmeden Rohillalar önemli ve bağımsız bir durum elde edeceklerdir.

Osmanlıya giden Gurkanlı elçisi

İzzî tarihi'ne göre (vrk. 13 a) 17 Şaban 1157'de (25. 9. 1744) Seyyid Ataullah adında bir Hind elçisi Basra yolu ile Üsküdar'a varır. Aynı eserdeki ayrıntılara göre bu kişi Buharalı olup 1135 (1722-23) 'te hacca gitmek için oradan yola çıkmış, önce Cihanâbâd'a (Şah Cihanâbâd, yani Delhi) uğramış, oradan hacca gittikten sonra İstanbul'a gelmiş, o sırada Sadr-ı âzam olan Damad İbrahim Paşa ile görüşmüş, ondan Hind İtimad üd-devlesine (Vezir İtimad üd-devle Kamer üd-din Han olmalı) bir mektup alıp Delhi'ye dönmüş ve çok iyi karsılanmıştır. O, bu sefer de Gurkanlı elçisi olarak İstanbula gelmiştir.

Onun bildirdiğine göre Nadir Afşar'ın Hindistan'a akınını yapıp çekileceği sırada Muhammed Şah'a kabul ettirdiği şartlardan biri de onun bundan böyle Osmanlı devletiyle "mükâtebe„ etmemesi yani mektuplaşmaması ve haberleşmemesi imış (İzzî, vrk. 13 b). Nadir Afşar çekildikten sonra ona son derece düşman olan Hind pâdişahı ve ileri gelenleri uzun zamandan beri bırakılmış olan Osmanlı ile elçi gönderişme göreneğini yenilemeye karar vermişler ve bu vesile ile Nadir Afşar'dan öç almayı düşünerek kendisini elçi olarak seçip İstanbul'a gödermişlerdir.

Elçi Seyyid Ataullah'ın Muhammed Şah'dan I. Sultan Mahmud'a getirdiği mektup *İzzî tarihi*'nde vardır (vrk. 14 b).

Bu mektupta, III. Sultan Ahmed'in daha önce aynı elçi Seyyid Ataullah vasıtasiyle kendisi Muhammed Şahın tahta çıkışını tebrik etmiş olmasına teşekkür edilmekte, az sonra Sultan Mahmud'un tahta çıkmış olmasından dolayı memnuniyet gösterilmekte ve bundan böyle elçi gönderişme işine önem verilmesi istenilmektedir.

Sultan Mahmud'un bu mektuba iki karşılığı vardır: Biri Hind elçisi Seyyid Ataullah ve öbürü Osmanlı elçisi Salim Mehmed Efendi ile gönderilmiştir; ikisi de *İzzî tarihi*'nde vardır (vrk. 14b ve 15 b). Sultan Mahmud o sırada devam ede-

gelen Nadir Afşar'a karşı savaşa ve elde edilmiş bazı başarılara işaret ederek Muhammed Şah'ın mektubunun bu sırada gelmiş olmasını hayra yormakta ve buna teşekkür etmektedir

Sultan Mahmud'un kendi elçisi Salim Mehmed Efendı ile gönderdiği mektuba "Cihad„ a ait o kadar çok âyet ve hadis sokulmuş, aradaki din ve mezheb birliğine ve ittifak lüzumuna o kadar işaret edilmiştir ki âdeta Muhammed Şaha "Ben Nadir Afşar'la savaşıyorum, sen de ona saldır„ denilmek istenildiği apaçıktır. Esasen Osmanlı hükümetinin, Nadir Afşar'ın Sünnî-Şiî ayrılığını ortadan kaldırmak yolundaki uğraşlarını kolaylaştırmak için hiç bir şey yapmaya razı olmadığı gibi genel olarak Nadir Şah'ın egemen olduğu İran'ı da, onun bütün dinî alandaki anlaşma önermelerine rağmen, Rafizî saymakta olduğu bu vesile ile de belirmektedir.

Genel olarak Sultan Mahmud'un mektubundan şu hükme varmak kabildir ki Osmanlı devleti o sırada Gurkanlı devletinin nasıl kesin bir güçsüzlük içinde bulunduğunu pek bilmediği için onu kendisinin savaştığı Nadir Afşar'ı arkadan vurmaya kışkırtmıştır. Gurkanlı elçisi de, bir yandan kendi devletinin Osmanlı'ya esasen yardım ettiğini göstermeye çalışmış, öbür yandan da onun Nadir Afşar'ın her türlü davranışı üzerine kuşkusunu çekerek, bir Osmanlı-İran barışının yapılmasını önlemek istemiştir.

Osmanlı Evrak hazinesinde 8 numaralı Nâme defteri'nin 604 ve 605'inci sahifelerinde bulunan bir belge yukarda söylediklerimizi belirtmekte ve iki devletin o andaki karşılıklı durumları üzerine bazı dikkate değer ışıklar serpmektedir. Bu belgeye göre Elçi Seyyid Ataullah Osmanlı pâdişahına "arzedilecek memuriyetim var„ diyerek Sultan Mahmud'la ayrıca görüşmek ister ve kendisine "işi vükelây-ı devlete bildir; onlar da sultana arzederler„ yolunda karşılık verilir ve elçi "Kethüda Bey„ in iftarına çağrılıp kendisiyle konuşulur; o da söylediklerinin bir özetini kendi eliyle bir kâğıda yazar.

Bu yazının geniş bir çevirmesi aşağıdadır[1]:

[1] Hikmet Bayur, *Osmanlı devletinin Nadir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir Gurkanlı denemesi* adlı yazıda (bk. Belleten, Cilt XIII, Sayı 49, Ocak 1949) takririn metni vardır.

"1154 yılı Sefer ayında[1] Hindistan'a gönderilen Tahmasb Kulu'nun (Nadir Afşar) elçisi şu amaçla gelmişti: İster 100, ister 200 ve ister daha çok cihaz (gemi) satın alsın ve bunların değeri Sind hazinesinden ödensin. Onun buyruğu gereğince 8 büyük gemi[2] satın alınmış ve İran'da Bender-Abbas'a gönderilmişti. Ancak Tahmasb Kulu'nun bu gemileri Rûma (Osmanlı'ya) gitmek yani ona karşı savaşmak için aldığı öğrenilince bu iş durdurulmuş ve alınan 8 gemiden başkası bulunmadığı Tahmasb Kulu'ya yazılmıştı.

"Bundan başka bu hayırhâh (Elçi Seyyid Ataullah) deniz yolu ile Surat limanından gelirken Bender - Buşir'den geçtim; ora adamlarından gemimize gelenler dediler ki çok usta 500 marangoz (neccar-ı kâmil) gece gündüz büyük gemiler yapmakla meşguldürler.

"1155 yılında (1742) Tahmasb Kulu Lezgilere karşı (Kafkasya'da) savaş ve kuşatmalarda bulunduğu sırada muteber bir casus onun gerçek tasarılarını Hindistan'a şu suretle yetiştirir ve der ki: O (Nadir) 1154 de[3] Rûm (Osmanlı) ülkelerine gidecektir ve nitekim o (Nadir ?) dedi ki eğer Rum ülkelerini alabilirsem orada kalıp yedi iklimin haberini tutarım; ve eğer Rûm ülkelerini alamazsam hile yolu ile ora "ehli" ile görünüşte barış yapar, İran ülkelerinin sınırlarını korur, kendim çarçabuk Hindistan'a yetişip Bengal kapılarından Sind ülkesinin sonu olan Lahuri Benderine kadar (bütün Kuzey Hindistan düzlüğü) gemiler toplayıp, top, tophâne, vuruşkan adamlar, savaş gereçleri ve yiyeceklerle bu gemileri doldurur, deniz yolu ile Suveyş limanına (Bender-i Sueş) gider; ondan sonra Kâbe-i Muazzama'yı (Mekke), Medine-i Münevvere'yi, Mısır, Şam vesair beldelerini alıp ve işbu (Osmanlı ?) ülkelerin sairine girmek isterim. Onun (Tahmasb Kulu'nun) yine başka iradesi (kararı) vardır ki Surat limanından gemilere bir

[1] Nisan—Mayıs 1741; o sırada Nadir Afşar, Osmanlı ile fi'len savaşmakta olup ayrıca da arada Ca'ferî mezhebinin Sünnî mezheplerden sayılması için tartışmalar olmaktaydı.

[2] *Nâme defteri*'ndeki Farsca metinde bir yerde dört ve bir yerde sekiz, onun Türkçeye çevrilmesinde ise hep sekiz denilmektedir.

[3] 1156 olması daha ma'kuldür. Doğuda ve Farsca yazan ülkelerde 4 ve 6'nın yazılışları biribirine oldukça yakın biçimdedir.

takım savaş adamları, top, tophâne, ceng gereçleri ve yiyecek doldurup onları deniz yolu ile Basra kentini almaya göndersin.

"Bu mukaddimâtın (sözlerin, başlangıçların) özeti ve manası şudur ki Rûm ülkelerindeki Müslümanlar Tahmasb Kulu ile barış yapmamalıdırlar. Onun barışına güvenilemez; çünkü o Hindistan'dakilerle de barış yaptı, fakat kendi ahdının (üstendiği şeylerin) aksini icra etti".

Gurkanlı elçisinin bu sözlerindeki maksat açıktır. Önce de dediğimiz gibi o Gurkanlılarca Nadir Afşar'ın isteklerini yerine getirmemek suretiyle Osmanlı'ya yapılmış olan yardımı belirtmek ve Osmanlı'nın Nadir Afşar'la barış yapmasını önlemek istemektedir.

İzzî tarihi (vrk. 13 b) Gurkanlı elçisinin, Çin Kılıç Han Nizam ül-Mülk'den, bazı Hindistan hanlarından ve «Mülûk-i Mecusiye» den, yani racalardan, «Vükelây-ı Devlet-i Aliyye'ye» mektuplar getirdiğini yazmakta ise de bunları Evrak Hazinesinde henüz bulmak mümkün olmadı ve İzzî tarihi bunlar hakkında ayrıca bilgi vermemektedir. Ancak o sırada Hindistan'a giden Osmanlı elçilik heyeti altı yıl kadar sonra geri gelince Hindistan ileri gelenlerinin bazılarından Sultan Mahmud'a mektuplar getirecektir. Bunlardan bir kısmı İzzî tarihinde vardır ve orada olmayan bazılarının suretleri de Nâme defterlerinde bulunmaktadır. Bunlar ilerde anılacaktır; 1744'de Seyyid Ataullah'ın getirdiği mektupların da aşağı yukarı aynı anlamda oldukları tahmin edilebilir.

Osmanlı pâdişahının Gurkanlı pâdişahına gönderdiği mektuplarla Hind elçisi Ataullah'ın takririnin Nâme defterindeki kayıt tarihleri evâil-i Şevval 1157'dir (1744 Aralık ayının ilk yarısı).

Nadir Afşar'ın elçileri vasıtasıyle Muhammed Şah'dan bazı isteklerde bulunması

Bilindiği gibi Nadir Afşar 1742 başlarından 1746 Eylülüne kadar yeniden Osmanlı ile, bazı gevşeme devreleri ayral, fi'lî savaş durumunda bulunmuştur. Yukarda anılan Gurkanlı elçisi Seyyid Ataullah'ın da istediği bu savaşın durdurulmaması idi. Bunun sonlarına doğru, en üstün ihtimale göre 1160 Hicrî yılı içinde [1], Nadir Afşar'ın

[1] Bu tahmin Hoca Abd ül-Kerim Han'ın *Beyan-ı Vâki*'indeki sıraya dayanmaktadır (Elliot, XIII, s. 132).

iki elçisi Delhi'ye gelir; yüz fil ve bir çok altınlı ve murassa silahlar da getirirler.

Bunların söylediklerine göre Nadir Afşar kendilerini şu sözlü istekte bulunmakla görevlendirmiştir.

"Turan, Dağıstan ve Rûm (Osmanlı ülkesi)'daki savaş, bu yüzden büyük bir orduyu toplu tutmak zarureti ve üç yıl için bütün İran vergilerinin bağışlanmış olması dolayısiyle hazinem boşaldı; eğer Muhammed Şah 5-6 milyon (rupi ?) gönderirse bu büyük bir dostluk ve kardeşlik eseri olacaktır. Bu parayı taşımak için filleri ve bir karşılık olarak da öbür âletleri gönderiyorum„.

Muhammed Şah, elçilere şu yolda karşılık verir:

"Şahinşah kardeşim (Nadir Afşar) buradan giderken bana demişti ki yazı ile gelen her şeye itibar etmek ve önem vermek gerekir, sözlü haberlere ise itibar olunmaz. Bununla birlikte devletimin zafı ve buyruğum altındakilerin kötü davranışları yüzünden subelerden hiç para almamaktayım ve giderim gelirimi aşmaktadır. Para gönderilmesi işi ise getirdiğiniz mektupta anılmamaktadır, dolayısiyle sözlü bir isteğe benim bu sözlü karşılığım yeter„.

Bu olay Nadir Afşar'ın son yıllarda ne kadar güç ve sıkışık bir durumda bulunduğunu ve Osmanlı'ya karşı kazanmış olduğu parlak başarıları neden sömürmeğe kalkışmadiğını da anlamaya yarayabilir.

Muhammed Şah, Nadir Afşar'ın mektubunda istenilen Çin tabak ve kaplarını, sandal ağacı ve ud ağacı tahtalarını elçilere verip gönderir ve "Nadir'in ölümü haberi gelinceye kadar emirler, vezirler, Padişah ve hattâ dilenciler hep korku içinde yaşarlar„ [1].

Nadir Afşar'ın ölümü

Bilindiği gibi bu kişi 20 Haziran 1747'de öldürülmüş ve çok geçmeden İran'da büyük karmakarışıklık başlamıştır. Onun devletinin Batıdaki kısmı Kacar hanedanına, Doğudaki kısmının Ceyhun'un Güneyindeki parçası da Afgan'lara kalacak ve bu yer-

[1] Aynı kaynağa göre.

lerde Afganistan adını taşıyan devlet kurulacaktır. Bu eserde ilgileneceğimiz olaylar bu son devlete ait olanlardır.

Nadir Afşar'ın özellikleri

Nadir Afşar Türklüğün eski kültür içinde yetiştirmiş olduğu birinci sınıf rical ve komutanların belki sonuncusudur; küçük bir çete reisi olarak işe başlamış İran'daki karışık durumdan faydalanarak İran şahı olmuş, Osmanlı'ların ve Rus'ların aynı karışıklıklar sırasında İran'dan aldıkları yerleri geri almış, Buhara ve Hiva'ya egemen olmuş ve bugünkü Afganistan'ı ve Sind ırmağına kadar Hindistan'ı da ele geçirmiştir. Ancak son yıllarındaki davranışlarında, belki bilinmeyen bir hastalık dolayısiyle, bazı delilik belirtileri sezilebilir.

Nadir Afşar, Osmanlılar, Gurkanlılar ve hemen herkesle münasebetlerinde hep Türklük ve Türkmenlik dâvasını gütmüş ve ileri sürmüş ve Türklerle hep Türkçe konuşmayı esas tutmuştur.

Türklüğü açıktan açığa ve bir dinî kisve kullanmadan bayrak yapmış belki ilk büyük Türk hükümdarıdır. Sünnî-Şiî kavgasını ortadan kaldırarak Türk birliğini kolaylaştırmak yolundaki uğraşları ne İran ne de Osmanlı Türkleri ve Osmanlı hükümetince takdir ve kabul edilmemiştir.

Onun Hindistan'a yaptığı başarılı akın, Napoleon'u aynı şeyi yapmaya kışkırtan ve bu işi onun büyük amaçlarından biri haline sokan bir örnek olmuştur. Ancak Napoleon'un hem dertleri çoktu hem üsleri çok uzaktaydı, hem de ordusunun en büyük kısmı atlı değil yaya idi.

Nadir'in ölümünden sonra Osmanlı-Gurkanlı münasebetleri

Nadir Afşar'ın ölümünden sonra onun devletinin Doğu kısmında olup bitenleri anmadan önce 1744'de İstanbul'dan Delhi'ye gitmiş olan Osmanlı elçilik heyetinin oradan dönüşünü ve getirmiş olduğu mektuplara göre Nadir Afşar'ın ölümünün Hindistan'da yarattığı tepkileri anacağız.

İstanbul'dan gönderilen elçi Selim Mehmed Efendi yolda ölmüştü; o, ölümünden az önce kendisiyle birlikte gidenlerden Hacı Yusuf Ağa adında birine taşıdığı mektupları vermiş ve aldığı önergeleri bildirmişti; dolayısiyle elçilik görevini, elçi vekili sıfatiyle bu Hacı Mehmed Yusuf Ağa görecektir.

İzzî tarihi'ne göre (vrk. 222 b) bu kişi Mart 1750'de İstanbul'a geri döner (6 Rebî ül-âhır 1163).

Osmanlı Evrak Hazinesindeki 8 sayılı Nâme defterine göre o, Osmanlı pâdişahı Sultan I. Mahmud'a dört mektup getirmiştir. Bunlardan biri Muhammed Şah'dan ikisi Nizam ül-mülk Çin Kılıç Han'dan ve biri de onun oğlu Nizam üd-devle Nasır Ceng'dendir.

İzzî tarihi bunların üçünün suretini verir ve Çin Kılıç Hanın mektuplarından birini anmaz; aynı zamanda oğlunun mektubunu da Çin Kılıç Han'dan gelmiş gibi gösterir (vrk. 223 a ve b).

Muhammed Şah, Osmanlı pâdişahına gönderdiği mektupta, aldığı mektuplara teşekkür ve elçi ve mektup gönderişmenin faydalarına işaret etmektedir. Sonda şöyle bir cümle vardır: "Ve bundan esbak cevabnâme-i düsturîde bulunduğu üzere hiç bir matlab Seyyid Ataullah'ın diline havale olunmamıştır„.

Sultan Mahmud'un 6 yıl önce göndermiş olduğu suretleri 8 sayılı Nâme defterinde ve İzzî tarihinde bulunan mektuplarda, Muhammed Şah'ı kendi elçisi Seyyid Ataullah'ı yalanlamaya varan böyle bir karşılıkta bulunmaya sevkedecek bir şey olmayışına göre, Sultan Mahmud'un henüz ele geçmemiş başka bir mektubunun var olduğuna hükmetmek gerekir.

Muhammed Şah'ın bu cümlesinin, ayni zamanda Nadir'in ölümü üzerine Osmanlı'nın Irak'a saldırması beklenilirken, Sultan Mahmud Gurkanlı'lardan ayni şeyi yapmalarını istemesi ve bunun için 6 yıl önce İstanbul'a gelmiş olan Seyyid Ataullah'ın yukarda andığımız sözlerini vesile yapması ihtimalini önlemek için yazılmış olması da mümkündür.

Asıl önemli olan Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün iki mektubudur. Bunların birisinde bulunan başlıca önemli nokta onun kendi pâdişahına karşı saygılı ve söz dinler olmasına ait olup bu yön yukarda anılmıştı bu mektubun sureti İzzî tarihi'nde de vardır.

İşbu eserde anılmayan ikinci mektup ta 8 sayılı Nâme defteri'nde vardır s. 292 'de farsca aslı ve s. 297 'de türkçesi). Çin Kılıç Han Sultan Mahmud'a saygı ve bağlılıklarını sunmakta ve ezcümle şunları demektedir [1]

[1] Aşırı tumturaklı tabirler hafifletilerek alınmıştır.

Bütün zaman hakanlarının sığınağı ve güneşin kubbesi olan cenabınıza İslâm dinini korumak gerekir. İran ülkesi fi'len boş olmakla eğer yeter sayıda asker bir başbuğun buyruğu altında o ülkenin ele geçirilmesiyle görevlendirilirse Allahın yardımiyle kuvvetle umulur ki bütün o ülke Devlet-i Aliyye (Osmanlı devleti) sahiplerinin eline geçer ve bir müddetten beri orada yayık olan Şiâ mezhebi ortadan kalkıp millet-i Hanîf ve mezheb-i Hanîfenin yayılması yükselir ve dünya ve ahrette kazanç bunun bir sonucu olur; bunca geniş ülkeler yüksek gölgenizde rahat yüzü görür, halk güven içinde yaşar ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in doğru yolları her yere yayılır...„.

Çin Kılıç Han Osmanlı elçi vekili Hacı Mehmed Yusuf Ağa vasıtasiyle daha bazı düşünceler sunduğunu da yazmaktadır.

Bundan anlaşılıyor ki Çin Kılıç Han, ikinci ciltte onun vezirliği anlatılırken görülmüş olduğu gibi (s. 390 - 92), İran işlerine, daha doğrusu Hindistan'ı Kuzeyden tehdit edebilecek tehlikelere çok büyük bir önem vermekten geri kalmamaktadır.

Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Dürranî, Hindistan'ın içine yaptığı 1747 — 48 tarihli ilk büyük istilâ denemesi sırasında Çin Kılıç Han, Gurkanlı pâdişahına yardım etmek için çarçabuk Haydarâbâd'dan Kuzeye doğru ilerlemiş, fakat Burhanpur bölgesine gelince Afgan'ların çekildiğini öğrenmiş ve kendisi de geri dönmek üzere iken ölmüştü.

O, Osmanlı pâdişahına gönderdiği mektubu böyle bir durum içinde yazmıştır. Buna göre şu yön kabul edilebilir: Çin Kılıç Han, Gurkanlı devletinin o güçsüzlük devrinde Hindistan'ı Kuzey istilâcılarından korumanın tek çaresini Osmanlı'yı karmakarışıklıklar içinde kıvranan İran'ı kısmen olsun fethetmeğe kışkırtmak, böylelikle yeni Afganistan devletini de o tarafa tevcih etmek ve bunlar İran'ı bölüşüp komşu olurlarsa Afgan'ları Osmanlı kuvvetiyle denklemekte görmüş olmalıdır.

Bilindiği gibi Osmanlı devletinin o sıradaki genel güçsüzlüğü ona Nadir Afşar'ın ölümü üzerine çıkan kargaşalıklardan faydalanmak imkânını vermeyecektir. 12 — 13 yıl sonra yeni kurulmuş Afganistan'ın hükümdarı Ahmed Şah da Osman-

lıları İran'a saldırtmak için Pâdişaha bir mektup gönderecektir. Osmanlı pâdişahı verdiği karşılıkta anlaşmalara bağlılığı dolayısiyle İran'a saldırmadığını bildirecektir. Bunu ileride göreceğiz.

Elçi vekili Hacı Mehmed Yusuf Ağa'nın getirdiği dördüncü mektup Çin Kılıç Han'ın oğlu Ahmed Han Nasir Çeng Nizam üd-devle'ninkidir ve türkçesi İzzî tarihinde (vrk. 223 b) bulunmaktadır; ancak orada bu mektup yanlış olarak onun babası Nizam ül-mülk'e atfedilmiştir.

Nizam üd-devle'nin bu mektubunun mânası daha ilerde Dekken olayları incelendiği sırada daha iyi anlaşılabileceğinden onu o vakit anacağız.

Yusuf Ağa'nın getirdiği bu dört mektubun tarihleri Nâme defterinde yoktur ve orada ancak kayıt tarihi bulunmaktadır. Mektup gönderenlerden Muhammed Şah 26 Nisan 1748'de, Nizam ül-mülk aynı yılın 2 Haziranında ölmüşler ve Nasir Ceng derhal babasının yerine, gerçekten bağımsız ve sözde Gurkanlı pâdişahına bağımlı olan Haydarâbâd devletinin başına geçmişse de kendisine "Nizam üd-devle" ünvanı bir yıl kadar sonra, yani 1749 ortalarında yeni Pâdişah Ahmed Şah tarafından verilmiştir ve ne Nizam ül-mülk ne de Nizam üd-devle 1740' dan sonra ve ikincisi muhakkak olarak hiç olmazsa babasının ölümünden sonra Delhi'ye gelmemişlerdir. Buna göre Osmanlı elçi vekilinin daha Muhammed Şah sağ iken onun Sultan Mahmud'a mektubunu alarak Delhi'den çıkmış, her ne sebebe binaen ise Dekken'e gitmiş, henüz sağ olan Nizam ül-mülk'ün Osmanlı pâdişahına yazdığı mektupları da almış. orada bir yıl kadar kalmış, onun oğlunun Nizam üd-devle ünvanını almasından sonra onun da mektubiyle 1749 yılının ikinci yarısında Dekken'den ayrılıp İstanbul'a 1750 şubatında gelmiş demektir. Böyle olmayıp elçi hep Delhi'de kalsaydı yeni pâdişah Ahmed Şah'ın da Sultan Mahmud'a bir mektubunu getirmesi gerekirdi.

Nadir Afşar'ın ölümünden sonraki durum

Bu ölümün sonçularından biri Afganistan devletinin kurulması olacaktır. Bu devletin kurucusu Ahmed Şah Baba Aptalî de derhal 700 ve küsur yıl önce Gazne sultanı Mahmud ve 500 ve küsur yıl önce Gur sultanı Muizz üd-din Muhammed gibi Hindistan'a arkası kesilmeyen akınlara koyulacaktır.

Yine o sıralarda önce Fransızlar ve çok geçmeden İngilizler Hindistan işlerine askerle karışmaya ve egemenlikler kurmaya koyulacaklardır.

Bütün bunlar Hindistan tarihine yeni bir gidiş verecektir. Bu devrenin olaylarını anlatmadan önce Avrupalı tecim şirketlerini Hindistan'da egemenlik iddiasına kadar götüren olayları anmak gerekir.

Avrupalıların Gurkanlı veya bazı büyük yerli devletlerle münasebetleri bu eserin I. ve II. ciltlerinde görülmüştü. Gelecek bölümde bunların biribirlerile olan uğraşlarını az çok Avrupa'daki karşılıklı durumlarile ilgili olarak anlatacağız ve XV. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan'daki faaliyetlerini gözden geçireceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILARIN DENİZ YOLUNDAN HİNDİSTAN'A GELİŞLERİ

Bu eserin ilk iki cildinde gerektikce Avrupalılarla Hindistan devletlerinin münasebetleri anılmıştı; ikinci ciltte de (s. 31-35 ve s. 545-549) Portekizlilerin Hindistan'a yerleşmeleri ve Avrupa'lıların tecim işleri gözden geçirilmişti. Keza Avrupa'lıların deniz üstünlüklerinin sebepleri de anlatılmaya çalışılmıştı.

Burada Avrupalıların Hindistan'daki yerleşme mücadeleleri, biribirlerile uğraş ve savaşları, Avrupa'daki durumun ve olayların onların Hindistan'daki davranışları üzerine yaptığı tepkiler incelenektir.

I. PORTEKİZLİLER

İspanya ve Portekiz'i kapsayan yarımada içinde Kastilya devleti büyüye büyüye Portekiz'i Endülüs Arap acunundan ayırdıktan sonra Portekizliler varlık ve geleceklerini denizde aramaya koyulurlar.

Bunlar en çok Afrika kıyılarına önem verirler ve XV. yüzyılın sonlarına doğru bu kıt'anın Ümit Burnu'na kadar bütün Batı kıyılarını ve oradan ötede de bir kısım Güney - Doğu kıyılarını dolaşırlar; oralarda türlü bakımlardan incelemeler yaparlar ve uygun gördükleri yerlerde üsler kurarlar.

8 Temmuz 1497'de Vasko da Gama (Vasco da Gama)'nın komutasında 60'la 150 ton arasında büyüklüğü olan üç Portekizli gemi Hindistan'a gönderildiği vakit, bunlar Kristof Kolomb (Christophe Colombe)'un gemileri gibi bilinmedik ve henüz o anda hayalî olan bir amaca doğru değil, Hindistan'a ulaşmak için gönderilmişlerdi.

Papa VI. Aleksandr, Mayıs 1493'te çıkarmış olduğu bir buyrultu (bulle) ile yeni bulunacak yerlerin Portekizli ve İs-

panyol'lara ait olacak olanlarını ayırır; bu buyrultular çok geçmeden bu iki devlet arasında yapılmış olan Tordesillas antlaşmasiyle (7. 6. 1494) biraz değiştirilir. Buna göre Afrika'nın en Batı noktası olan Yeşil Burun'un 370 "lieue„ [1] Batısından geçen ve Kuzey Kutuptan Güney Kutba giden bir çizginin Doğusunda bulunan yerler Portekizlilerin ve Batısındaki yerler de İspanyolların "ülkeler araştırma alanı„ içinde sayılır.

Buna göre bütün Afrika ile Hindistan ve daha Doğudaki ülkeler Portekiz bölgesinde bulunur.

Portekizlilerin Hindistana ilk gelişi

Temmuz 1497'de Lisbon'dan kalkmış olan Vasko da Gama'nın üç gemisi Afrika'yı Güneyden dolaştıktan sonra 17 Mayıs 1498'de Güney-Batı Dekken'de Kalikût'ün 12—13 Klm. Kuzeyinde bir köyün karşısına demir atar.

İkinci ciltte (s. 545 - 6) görülmüş olduğu gibi o ana kadar Hindistan'ın ve daha genel olarak Arabistan'dan tâ Çin'e kadar giden ülkelerin denizle yapılan dış tecimi epi eski zamanlardan beri Araplar'ın veya çokluk bakımından Arapça konuşan müslümanların elinde idi.

Vasko da Gama'nın talii, tesadüfün onun bir Hindû devletinin kıyısına götürmüş olmasıdır ; eğer bir Müslüman devletinin kıyılarına gitmiş olsaydı durumu tehlikeli olabilirdi.

Kalikût racalarının ünvanları *Zamorin*'dir. O zamanın Zamorin'i Portekizlileri iyi kabul eder ; onları başkentine çağırır ve oradaki Müslüman tecimerlerin uğraşlarına rağmen arada iyi münasebetler kurulur ve alış veriş yapılabilir. Ancak sonda kavga çıkar ; Zamorin bunların bazı mallarına el koyar ve sonra bu malları onlara geri verir. Buna rağmen Vasko da

[1] Deniz «lieue» sü, arz derecesinin yirmide biri, yani Ûstüva çizgisi esas tutulunca 5555 m. eder. Yukarıdaki 370 rakkamı 18,5 arz derecesi karşılığıdır. O devirde uzunlukları ve dereceleri ölçme usulleri henüz çok geri olduğundan bu anlaşma yüzünden pek çok anlaşamamazlık çıkmıştır. Ezcümle Portekiz'lilerin Brezilya'da yerleşme hakları ve orada işgale yetkili oldukları yerlerin büyüklüğü üzerindeki anlaşmamazlık bu yüzden doğacaktır. Keza yukarda anılan çizginin Doğusunda ve Batısındaki yerlerin nerelere kadar bu devletlerden birine ait olacağı da açıklanılmadığından mesela Pasifik Okyanusundaki Moluk adaları (Filipin adalarının Güney-doğusu) için de anlaşamamazlık çıkaracaktır.

Gama 29 Ağustos 1498 'de geri dönmek üzere yola çıkarken el konulan mallarına karşılık olarak yakalamış olduğu 12 yerliden beşini tutsak olarak götürür. Bu olay Müslüman tecimerlerin Portekizliler aleyhinde ve onların Afrika kıyılarında halka karşı nasıl kötü davrandıkları hakkındaki sözlerine Kalikütʼte herkesi inandırır.

Vasko da Gama Lisbon'dan ayrılışından iki yıl kadar geçtikten sonra oraya yeniden varır ; üç gemisinden ikisini ve 170 kişisinden ancak 55'ini getirebilmistir.

Vasko da Gama seferinin sonuçları

Bu seferler dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Çin'den Hindistan'a kadar uzanan ülkelerin Avrupa ile tecimi Türkistan ve Anadolu kervan yolunu, veya denizden Kızıldeniz ve Mısır yolunu bırakıp, doğrudan doğruya Ümit Burnu deniz yolunu tutar ; bunun sonucu Türkistan, İran, Anadolu, türlü Arap ülkeleri ve bunlar arasında önemli bir tecim merkezi durumunda bulunan Cidde limaniyle Mısır için büyük bir ekonomik kayb ve tecimel zarar ve Müslüman Doğu'nun Hıristiyan Batı karşısında gerilemesi olacaktır. Osmanlı pâdişahı Yavuz Selim'e atfedilen Kızıl-denizi Nil'e ulaştırarak Ümit Burnu yolunu lüzumsuz kılmak, keza Kanunî Süleyman'ın vezirlerinden Sokullu Mehmed Paşa'ya atfedilen Volga ve Don ırmakları arasında bir su yolu yaparak Hazar denizine kadar gemi gönderebilmeyi sağlamak tasarıları gerçekleşseydi Müslüman Doğu ekonomik alanda o kadar kaybetmez ve Hıristiyan Batı ile mücadelesine daha büyük bir güçle devam edebilirdi. Ancak bu yolda hiç bir şey yapılamıyacaktır.

Vasko da Gama yurduna döndüğü vakit gitmiş olduğu bölgede, yani Dekken'in Güney-Batı kıyılarında, ne gibi mallar bulunduğunu ve orada hangi Avrupa mallarının istenildiğini de öğrenmiş bulunuyordu.

Hayret edilecek bir yön de Portekizlilerin Zamorin'in ve genel olarak Kalikût devleti halkının ne Müslüman ne de Hıristiyan olmadıklarını anlamamış bulunmaları ve bunları Katolik olmayan bir türlü Hıristiyan sanmış olmalarıdır.

Başlangıçta Portekizliler Hindistan yerlilerine karşı Afrika'nın bir çok yerde vahşî olan yerlilerine yaptıkları tarzda

muameleye kalkışmışlardır. Çok geçmeden Hindistan durumunun büsbütün başka olduğunu anlıyacaklardır.

Hindistan'a ikinci Portekiz seferi

9 Mart 1500 de Pedro Alvarez Kabral (Cabral)'ın komutası altında 1200 kişi ve bir çok mal taşıyan 13 gemilik bir Portekiz donanması Lisbon'dan kalkar; arada tesadüf olarak Brezilya'yı ve Madagaskar adasını keşfeder ve aynı yılın 13 Eylülünde Kalikűt'e gelir.

Orada Portekizliler alış verişe koyulursa da çarçabuk yerlilerle aralarında bir sürü anlaşmazlık çıkar; 16 Aralıkta Portekizliler bir Arap gemisine elkoyarlar, bu yüzden çarpışmalar olur, 40 Portekizli ölür ve bunların tecim yerleri yerle bir olmak üzere yıkılır.

Bunun üzerine Kabral, Kalikűt'ten çekilmek zorunda kalır; o yalnız iki gemisine mal yükliyebilmişti. Limandan ayrılmadan önce Arap veya yerlilerden 600 gemiciyi öldürtür ve açıldıktan sonra da iki gün limanı topa tutar.

Portekizliler oradan daha Güneyde bulunan Koçin limanına giderler (24 Aralık); orada iyi bir kabul görürler ve kalan gemilerine de yük alırlar.

Bu işi henüz bitirmek üzere iken Zamorin'in donanmasının üzerine geldiğini duyan Kabral, çabucak Koçin'den ayrılır (9 Ocak 1501); sırf iyi bir tesadüf eseri olarak bu donanma ile karşılaşmadan Hindistan'dan uzaklaşabilir ve Lisbon'a döner.

Koçin'de işler hep dostcana görülmüştü ve Kabral orada, teması muhafaza etmek için 13 Portekizli bırakmıştı. Lisbon'a vardığında onun ancak beş gemisi kalmıştı, fakat bunların getirdikleri mal bütün masraf ve zararları fazlasiyle çıkarır.

İkinci Portekiz seferinin sonuçları

Bu seferden Portekizlilerin öğrendikleri en önemli yön Hindistan'ın tesadüfen eriştikleri bölgesinde biribirini çekemeyen bir takım devletin bulunduğu ve bunları biribirine karşı kullanabilecekleri olmuştur. Onlar Kalikűt'ten büyük zulümler yaparak ayrıldıktan sonra Kannanur limanı (Kalikűt'ten az kuzeyde) açıklarına geldikleri vakit ora raca'sı onlara yiyecek vesaire vermişti. Güneye Koçin'e gittiklerinde de Kalikűt'e düşman bir devlete gelmiş olduklarını görmüşlerdi.

Keza bu sefer sırasında Portekizliler Hintlilerin Afrika vahşîleri gibi geri ve âciz olmadıklarını ve kendilerine karşı savaşmanın tehlikeli olabileceğini denemiş ve bunların Hıristiyan olmayıp büsbütün başka bir dinden olduklarını da anlamışlardı.

Bundan başka Hindistan'la tecim imkânlarının sonsuz ve orada önürdeşleri (rakib) yerliler değil, Arap tecimerleri olduğunu, yerli hükümdarlar ve halkça Araplar ve Portekizlilerle alış verişte bulunmanın eş sayıldığını öğrenirler. Ancak Kalikût'teki Zamorin o bölgedeki Arap tecimerlerinin çokluğu ve önemi dolayısiyle bunlardan yana davranacaktır.

Bundan sonra Portekizlilerin başlıca siyasal amaçları yerli racalarla dost olmak ve Arap gemi ve tecimerlerini oradan söküp atmak olacaktır.

Portekizlilerin zorla taşıt ve tecim tekeli kurmak istekleri

Portekizliler yukarda sayılan yönleri öğrendikten sonra ilk iş olarak iki türlü menfaat sağlamaya önem verirler. Bunların birincisi elden geldiği kadar Hindistan'la Kızıl-deniz arasındaki tecimi durdurmak veya zorlaştırmak, ikincisi Doğu ülkeleriyle (Hindistan, Male adları, Çin v. s.) Avrupa arasındaki bütün tecimi kendi ellerine geçirmek.

Bu amaçla ve herkese dehşet ve korku salmak için hiç bir vahşetten çekinilmez.

Şubat 1502'de Vasko da Gama'nın komutasında yirmi gemilik ve Nisan'da onun oğullarından Estavao da Gama'nın komutasında da beş gemilik iki donanma bu amaçları gerçekleştirmek için Hind denizlerine gönderilir.

Eylülde bu iki donanma Goa'nın az güneyinde Hindistan'a. dönen büyük bir hacı gemisini yakalar; soyar ve kadın ve çocuk dahil bütün içindekilerle birlikte batırır. Bunların denizde çabalamalarını seyreden Vasko da Gama hiç kimsenin kurtarılmasına izin vermez. Böylelikle ve bu gibi davranışlarla Kızıl-deniz yolu çok tehlikeli kılınmak ve onun boyunca gidiş geliş durdurulmak istenilmiştir.

Kalikût zamorini ile savaşlar

Vasko da Gama Ekim 1502 sonlarında Kalikût karşısına gelir; arada zaten savaş vardır. Da Gama ilk barış şartı olarak bütün Arap tecimerlerin Kalikût'ten çıkarılmasını ister; Zamorin

buna razı olmayınca savaş devam eder ve Portekizliler çok ağır ve lüzumsuz zulümlerde bulunurlar.

Bir kaç gün sonra da Gama, Koçin'e gider ve orada bir tecim yeri (factory) kurar. Ora racası da, bilhassa alış verişteki fiyatlar bakımından Portekizlilerin zorbalığına uğramıştı; ancak Zamorin'e karşı olan düşmanlığı dolayısiyle Portekizlilere muhtaçtı.

Vasko da Gama o yıl Portekiz'e dönerken Koçin ve Kannanur'da memur ve adamlar ve kıyıları gözetlemek ve anılan kentlerde kalan Portekiz'lileri korumak için de 7 gemilik bir donanma bırakmıştı. Bu donanmanın komutanı ise oralarda dolaşmaktansa Kızıl-deniz'in ağzına gidip oradan geçen gemileri soymayı daha kârlı bulur ve öyle yapar; tabiatiyle korumakla görevli olduğu yurtdaşları da bin bir tehlike ve korku içinde yaşarlar.

Çok geçmeden Kalikūt Zamorini Portekizlilere yardım eden Koçin racasından öç almak için onun ülkesine girer ve bu son kişi yanında kalmış olan Portekizlilerle birlikte bir adacıktaki mabede çekilir.

Nisan 1502 'de Alfonso Albükerk'in (Albuquerque) komutasında Portekiz'den gelen bir donanma Zamorin'i Koçin bölgesinden çekilmek ve barış yapmak zorunda bırakır; barış şartları arasında 20 ton kadar biber verilmesi de vardır.

Albükerk geri dönerken Koçin racasının yanına bin kişilik bir Portekiz birliği bırakmıştı. 1503—4 kışında bu birlik Koçin'i Zamorine karşı savunmada epi yararlık gösterir. 1504 sonlarında 14 gemilik bir donanma ile Koçin'e yardıma gelen Lopo Soeres adında bir Portekizli komutan aynı zamanda işbu limanda başka hiç bir geminin girmesini yasak etmek yönergesini taşıyordu. Bu kişi Kalikūt ve Koçin racaları arasında barışı sağlar.

Portekizlilerin yeni siyasaları

1505 yılına kadar Portekizliler her yıl güçlü bir donanma ile Hindistan'a gelir, getirdikleri malları satar, aldıkları malları gemilerine yükler, Arap veya yerlilerden bir takım gemiyi soyar ve batırır ondan sonra geri dönerlerdi. Koçin ve Kannanur gibi dost sayılan ve kendileri için tecimel üs olan limanlarda, gelecek sefer

için mal toplamak ve münasebetleri devam ettirmek için adamlar ve gerekirse de önemli askerî birlikler bırakırlardı.

Ancak buralarda bırakılan kimseler ve bilhassa tecimerler aylarca, büsbütün yabancı ve kendilerine ne kadar güvenileceği pek kestirilmeyen devletlerin topraklarında kalıyor ve hep korku içinde yaşıyorlardı.

1505'te bu usul değiştirilir; üç yıl için bir kıral nâibi atanır ve gereken yerlerde kurganlar yapılıp Hindistan'da kalacak kimselerin bu berkitilmiş ve gerçekten Portekiz sömürgesi sayılabilecek kurganlarda kalmaları kararlaştırılır.

Böylelikle 1505 Eylülünde ilk kıral nâibi olarak Fransisko (Francisco) d'Almeida büyük bir donanma ve 1500 askerle Hindistan'a gelir. Bir kaç yerde, ezcümle Kannanur ve Koçin'de kurganlar yapılır ve Hindistan'da karada sağlam bir ayak elde edilmiş olur.

Bundan böyle artık karada sağlam üsler edinmiş olan Portekiz donanması biteviye Malabar kıyılarında (Dekken'in Güney-batı kıyısı) dolaşıp Arap gemilerini batırmaya koyulur ve Kızıl-denizden daha Doğuya gidip gelmek isteyen Müslüman gemileri daha Güneyden, Maldiv adaları yönlerinden işlemek zorunda kalırlar.

Mart 1506'da Zamorin'ce duzenlenmiş olan geniş bir Müslüman tecimerler donanmasiyle 4 Portekiz gemisi arasında bir çarpışma olur. Portekizliler Müslüman gemilerinin en büyüğünü ele geçirir ve bütün içindekileri öldürürler.

Kannanur'da tanınmış bir tecimerin gemisini batırmış olmaları dolayısiyle bu kentteki raca orada bulunan Portekiz kurganını dört ay kuşatır ve ancak yeni bir donanmanın gelmesi kurgandakileri kurtarabilir (Ağustos 1507).

Böylelikle Portekiz'liler Hind denizlerine ulaştıktan sonra geçen ilk 9 yılda yerleşmek, üsler kurmak ve Malabar kıyılarının denizlerine egemen olmakla meşgul olurlar. Talileri, tesadüfün onları birbirini çekemeyen küçük Hindû devletlerinin bulunduğu bölgeye ulaştırmış olması ve orada sağlamca tutunmak ve üslenmek imkânını bulmuş olmalarında idi.

Mısır, Venedik ve bazı Hindistan devletleri arasında anlaşmalar ve Portekizlilerin yayılmaları

Portekizliler, Hindistan'ın bütün deniz tecimini ellerine veya murakabeleri altına almaya kalkışmakla pek çok menfaatleri sarsmış olurlar: a) Bu tecimi daha önce elde tutan Arap tecimerleri, b) Süveyş—Nil—İskenderiye yolundan geçen mallardan üçte bir nispetinde vergi alan ve tebaaları da taşıt işleri dolayısiyle bu yüzden epey para kazanan Mısır Memlûklüları, c) Bu malları İskenderiye'den Avrupa'ya taşıyan bilhassa Venedik gemici ve tecimerleri, çok büyük zarar görenlerin başlıcalarıdır.

Aynı zamanda Bicapur ve Gucerat sultanları da zarar görüyor ve bir tehlikenin büyüdüğünü seziyorlardı.

Bu gibi âmillerin tesiriyle Mısır sultanı, Venedikliler, Gucerat ve Bicapur sultanları ve Kalikût Zamorin'i arasında Portekizlilere karşı işbirliğine karar verilir ve hazırlıklara başlanılır. Bundan pek önemli sonuçlar çıkmıyacaktır.

Ancak bu haber üzerine Portekizliler yeni tedbirler alırlar. 1507 yazında bir Portekiz donanması Aden körfezinin Doğu ağzında Sokotra adasına saldırır ve oradaki Arap kurganını alır; bundan sonra Aden ve Cidde'yi almak yönergesiyle Alfonso d'Albükerk orada 6 gemi ve 400 kişi ile bırakılır. Donanmanın kalan kısmı Hindistan'a gider; oradaki Portekiz donanmasiyle birleşir ve Zamorin'in donanmasını yok eder (Kasım 1507).

Sokotra'da kalmış olan d'Albükerk ise kendini Aden ve Cidde'yi alacak güçde görmediği için Basra körfezinin ağzında Hürmüz'e saldırmaya karar verir. O bölgede bazı başarılar sağlarsa da kesin bir şey elde edemez ve 1508 sonunda Hindistan'a döner.

Arada, 1508 başlarında, ilk ciltte görülmüş olduğu gibi (S. 396 - 97), Mısır ve Gucerat donanmaları, Kuzey-batı Hindistan kıyılarında incelemelerde bulunmak için Portekiz genel valisi Fransisko d'Almeyda'nın oğlunun komutası altında o bölgeye gelmiş olan bir donanmayı Çavl (Kolaba) limanı önünde yenerler ve valinin oğlu vuruşmada ölür.

1509 Şubatında ise genel vali Mısır-Gucerat donanmasını Bender-i Dev (Diu) 'de yenecektir. Bundan sonra ne Mısır

ne de Hindistan'ın büyük Müslüman devletleri Hind denizleri egemenliğini elde etmek için önemli bir denemede bulunmıyacaklardır.

D'Albükerk'in genel valiliği

Hind denizlerinde Portekiz egemenliğini sağlamlaştıran bu kişi olmuştur ve kendisine "Büyük„ ünvanı verilmiştir. Genel valiliği 1509 sonbaharında başlar.

O ana kadar Portekizliler Hindistan'da bir kara devleti kurmaya önem vermemişlerdi ve bilhassa son genel vali d'Almeyda karada çok sayıda üs kurulmasına karşın idi; onun düşüncesine göre kara üsleri Portekizliler için bir za'f unsuru olur ve ancak onların denizdeki gücünün azalması pahasına yaşatılabilirdi.

Yeni gelen vali d'Albükerk bu siyasayı değiştirecek, kara üslerini çoğaltacak ve hatta Goa'yı almakla bir de kara devleti kurmuş olacaktır.

d'Albükerk ilk iş olarak Kalikü't'e çatarsa da orada bir başarı sağlayamaz ve Şubat 1510'da 33 gemilik bir donanma ile Aden körfezine doğru yola çıkar; amacı Mısır donanmasını bulmaktır. Ancak yolda Bicapur devletine ait olan Goa liman ve kurganının pek güçsüz bir durumda olduğunu öğrenince oraya gider ve onu alır; orasını kısa bir süre için kaybeder; fakat çok geçmeden yine ele geçirir (Kasım 1510). Dekken'in karma karışık durumu, Behmen'li devletinin dağılmasından doğan ve doğmakta olan devletler arasındaki sonsuz savaşlar, keza Bicapur'la Viceyenager devletleri arasındaki savaşlar Portekizlilere orada sağlamcana yerleşmek ve orasını berkitmek için her türlü imkân ve kolaylığı verecektir.

Böylelikle Aden körfezine yapılacak Portekiz seferi gecikmiş olur, ancak buna karşılık Portekizliler bilhassa o zamanki gemiler için çok uygun bir liman ve savunulması ve berkitilmesi kolay ve saldırı ile alınması çok güç bir üs elde etmiş olurlar. Bilindiği gibi az sonra Goa onların Hindistan ve hattâ Uzak Doğu için genel merkezleri olacaktır.

D'Albükerk, Goa'yı berkitmek ve önemli bir tecim üssü yapmak işine var gücünü kullanır: Yakın denizlerde rastlanılan tecim gemileri oraya sevkedilir ve orada tecim için her kese her türlü kolaylık gösterilir; yerli bir halk husule getirmek ve

onun sayısını artırmak için Portekizliler yerli kadınlar almaya kışkırtılır ve saire.

Daha önce de gördüğümüz gibi o ana kadar Hindistan'ın dış tecimi, Arap'ların, yani Müslümanların, elinde idi ve Portekizliler bilhassa onlarla uğraşıyorlardı; bu yüzden d'Albükerk ele geçirdiği yerlerde hiç Müslüman işyar kullanmaz ve bucak müdürü özünde olan ve idarî, malî ve adlî yetkileri taşıyan Portekizli işyarların buyruğu altında yalnız küçük Hindû işyarlar kullanır bunları yetiştirmek için de okullar açar; keza Hindû erbaşlarının komutası altında Hindû askerî birlikleri de teşkil eder.

Bundan sonra d'Albükerk, Malaka'yı (Singapur bölgesi) almaya karar verir. Çin ve Japon'la Hindistan ve Kızıl-eniz arasındaki tecim hep bu limandan geçtiği için orayı almak bütün bu çok kârlı işleri ele geçirmek demekti. O zamanki zaif deniz vasıtalariyle açık denizleri murakabeye çalışmaktansa bu tecim üssünü almak daha çok faydalı ve amelî idi. Malaka, Ağustos 1511'de alınır. Papa bu münasebetle büyük şenlikler yaptırır. O bölgede, daha türlü Portekiz üssü kurulacaktır ve türlü yerli devletlerle epi savaşlar olacaktır.

1512 yılında Hind denizlerinde "Rumîler" yani Osmanlı Türkleri geliyor sözü her tarafta dolaşmağa başlar ve Portekizlileri çok korkutur. O yıl, Yavuz Sultan Selim daha ancak yeni tahta çıkmıştı ve onun Mısır'ı alması ve dolayısiyle Kızıldenize ulaşması belki henüz tasarı halinde bile değildi.

1513'te d'Albükerk Aden'e saldırırsa da orayı alamaz; keza aksi yeller onun Cidde'ye saldırmasını da önlerler. Ancak o, Kamaran adasını alır ; orada bulunan bütün berkitilmiş yerleri yıkar ve geri döner.

İran Şahı İsmail Safevî'nin 1510'da Gucerat, Bicapur ve daha bazı Hindistan devletlerine elçi göndermiş olduğunu ilk ciltte görmüştük (S. 397 - 8 ve 444). Bicapur'a gelmiş olan elçi d'Albükerk'i Kannanur'da ziyaret eder ve onu Şah İsmail'e elçi göndermeğe kışkırtır. Buna uyan Portekiz genel valisi 1513'te yukarda adı geçen İsmail'in elçisiyle birlikte İran'a bir elçi yollar. Bu kişiyi Tebriz'de kabul eden Şah İsmail onunla en çok Osmanlı pâdişahı ve Mekke şerîfinin yok edilmeleri ve onlara karşı birlikte savaşılması konusu üzerinde konuşur.

D'Albükerk bir İran elçisiyle birlikte geri dönmekte olan kendi elçisini Hürmüz'de karşılar. Şah İsmail'in Yavuz Selim tarafından Çaldıran'da ezildiği sırada kendisi de Hürmüz ada ve limanına el koyar. Böylelikle Osmanlı'ya karşı bağdaşmak düşüncesinde olduğu Şah İsmail'in Osmanlılar'ca yenilmesinden o da payını almış olur.

D'Albükerk 1515 yılı sonlarında ölür. Hindistan'da Portekiz egemenliğini sağlamlaştırmış, hattâ onun gerçekten temelini atmış olan bu kişidir. Goa'yı alıp berkitmekle Portekizlilere kendi ellerinde bulunan bir kent ve liman ve sarp bir bölgecik sağlamıştır. Malaka'yı alarak Çin, Japon ve Uzak Doğu teciminin, Hürmüz'ü almakla da Basra körfezi teciminin anahtarlarını elde etmiş olur. Şayet dilediği gibi Aden'i de alabilmiş olsaydı Kızıl-deniz'in anahtarını da eline geçirmiş olurdu.

Kızıl-deniz'de uğraşlar

D'Albükerk'in ölümünden sonra da Portekiz'liler Kızıl-deniz'de epi uğraşacaklardır. 1516'da onların Kızıl-deniz'de en büyük düşmanları, Mısır Sultanının hizmetinde bulunan Osmanlı Türklerinden Selman Reis'in donanması olur. Bu kişi 1516 başlarında Aden'i almaya çalışmış ve bunu başaramamıştı. Bundan az sonra Portekiz donanması oraya gelince Aden emîri onlara verinmek bile isterse de yeni Portekiz genel valisi önce Selman Reis donanmasiyle karşılaşmayı daha uygun bulduğundan Aden'de asker bırakarak donanmasının gücünü azaltmak istemez; o, aradığı karşılaşma olmadan Aden'e döndüğü vakit de Emîrin artık verinmekten vaz geçmiş olduğunu görür ve bu çok önemli üssü ele geçirmek fırsatını kaçırmış olur.

İşbu 1516 yılında Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı ele geçirecek ve bundan sonra Portekizliler artık Osmanlılarla savaşmak zorunda kalacaklardır.

1518'de Portekizliler Seylan adasında bir üs kurarlar.

1520'de büyük bir Portekiz filosu Kızıl-deniz'e girerse de bir şey başaramadan çekilir.

Gucerat'la uğraşlar ve orada üsler elde edilmesi

1529 sonlarında Hindistan'a genel vali olarak gelen Nünho da Künha (Cunha) 1530 başlarında epi gelişmiş olan Goa'yı genel merkez yapar. Ondan önce bu merkez Koçin' de idi.

Yeni genel valinin ana amacı Kuzey - batı Hindistan kıyılarında üsler elde etmek olur. Bunun sebep ve zarureti ise bellidir. Portekizliler Hindistan ve Doğu ülkeleriyle Avrupa arasındaki tecimi bir tekel olarak ellerine almaya karar verince bütün tecim yollarını başkalarına kapamaya mecbur idiler. Malaka'yı almakla Çin, Japon ve büyük Malay adaları (Cava, Sumatra v.s.) deniz yolunu tutmuş ve oraların tecimine egemen olmuşlardı. Hürmüz'e yerleşmekle Basra körfezi yolunu da denetliyebilecek bir duruma geçmişlerdi. Ancak Aden'i alamadıkları için Kızıl-deniz yolu açıktı. Koçin, Kannanar ve Goa gibi Güney Dekken'deki üsler sayesinde oralara dayanan gemilerini biteviye yakın deniz ve kıyılarda dolaştırarak, öbür Güney Hindistan limanlarından kalkan veya oralara giren gemileri az çok denetlemek mümkündü. Fakat bu andığımız limanlarda üslenen savaş gemilerini Kuzey Hindistan limanlariyle Kızıl-deniz arasında işleyecek gemileri düzenli bir biçimde denetlemeleri o vakitki vasıta ve şartlara göre imkânsızdı; olsa olsa yukarda anılan yol üzerine arasıra akınlar yapmak, elden geldiği kadar çok gemi soymak, batırmak ve korku salmak amaciyle bütün içindekileri boğmak kabildi. Bu ise Portekiz tecimi bakımından faydalı olmakla birlikte bir tecim tekeli sağlamak için kâfi değildi.

Dolayısiyle Portekizliler her ne olursa olsun bu amaca erişmeye karar verince ya Aden'i alıp oraya üslenecek olan savaş gemileriyle Kızıl-deniz'in ağzını kapamaya veyahut Kuzey-batı Hindistan kıyılarında bu gibi gemilerin üslenmesine uygun üsler elde etmeye mecbur idiler. Daha önce ele geçirmiş oldukları Sokotra adası Kızıl-deniz'in ağzını abluka etmeye elverişli ve kâfi değildi.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı'ların Mısır'a yerleşmesinden sonra Aden'e ve Kızıl-deniz'deki limanlara karşı fazla uğramak çok güç olmuş ve tehlikeli sayılmıştır. Buna karşılık Kuzey Hindistan'la Kızıl-deniz arasındaki tecimin geçmekte olduğu başlıca limanları kapsayan Gücerat'ın durumu o kıyılarda üsler edinmek için daha uygun görülür ve yeni genel vali bu işe koyulur.

Gücerat sultanı Bahadur (Bk. C. I, s. 401-407) Malva'da, Handiş'te ve Dekken'de bir sürü uzun ve yorucu seferlere

girişmişti. Az sonra da o Delhi'nin Gurkanlı pâdişahı Hümâyun'la savaşacaktır. Bu savaşlar sırasında Portekiz'liler kâh bir tarafı, kâh öbür tarafı tutarak, kâh zor ve baskınla ve kâh anlaşmalar yaparak Çavl, Bombay, Basseyn, Daman gibi bir kaç liman elde ederler ve türlü tali'li çarpışmalar ve bazı muvakkat kayıplara rağmen bu yerlerin çoğunda yerleşip kalırlar; ancak o sırada Bender-i Dev(Diu)'i almak için yaptıkları deneme başarısız kalır.

Böylelikle elde edilen üsler sayesinde Bıcapur ve Ahmednagar devletlerinin hemen bütün ve Gücerat devletinin Kambey körfezi'nin güneyinde bulunan kıyılarını denetlemeleri altında tutmak Portekizliler için mümkün olur.

Bunlar daha sonra Bender-i Dev'i alınca bütün Gücerat kıyılarını gözetliyebilecek bir duruma geçeceklerdir.

Portekizliler Gücerat sultanı Bahadur'la Hümâyun'un arasındaki savaş sırasında birinci hükümdardan Bender'de bir kurgan yapmak hakkını alırlar (1534 ve 1535). Badahur Şah'ın, Hümâyun Gücerat'tan çekildikten sonra bu hakkı kullandırmamak için Portekiz'lilerle yaptığı tartışmalar ve onun Nünho da Künha tarafından gemiye çağrılıp öldürülüşü (1538) ve Mısır'ın Osmanlı valisi Hadım Süleyman Paşa'nın komutasında bir Türk donanmasının Bender-i Dev'e saldırıp çekilişi (1538) ilk ciltte anlatılmış olduğundan (s. 404-407) burada tekrarlanmayacaktır.

Ancak bu olayın Portekiz'de doğurduğu korku ve bunun üzerine ora kükümetinin yaptığı bazı önergeler anılacaktır.

Osmanlı donanmasının Hind denizlerine yeni bir sefer yapmasından korkan Portekizliler 1541'de Osmanlı hükümetine şu yolda bir önergede bulunurlar: Her yıl Portekizliler Basra'da buğday karşılığında belirli miktarda biber teslim etsinler; şu şartla ki bu biber Osmanlı hükümetince Avrupa'ya ihraç ettirilmesin ve Portekiz gemileri Kızıl-deniz'deki Osmanlı limanlarına girip çıkabilsinler.

Bu önerge Osmanlı'ya şunu demeye varıyordu: Biz Portekizliler ele geçirdiğimiz baharlı maddeler ve bilhassa biber tekeliyle çok büyük kazançlar sağlıyoruz; size biberi az kazançla vereceğiz ve bu suretle tekelimizi size karşı sömürmeyeceğiz. Ancak siz de onu Avrupa'ya satıp bize orada önürdeşlik et-

1548 'de Portekizliler Bicapur sultaniyle bir andlaşma yaparlar ; buna göre Goa adacığının Kuzey ve Güneyinde bumeyin. Tabiî bu önerge barışı da tazammun ettiği için Portekiz'liler bir yandan Osmanlı saldırılarından kurtulmayı, öbür yandan da kendileri için önemli olan Kızıl-deniz Osmanlı limanlarına girip çıkmak, yani oralarla da tecim yapmak hakkını istemekte haklı sayılabilirlerdi.

Bu önergeden bir sonuç çıkmayacaktır. Az önce de dediğimiz gibi Portekizliler oradaki Osmanlı donanmalarının gücü dolayısile Kızıl-deniz'de önemli başarılar sağlayamayacaklar ve bütün güçlerini Gücerat kıyılarında toplıyacaklardır.

Kızıl-deniz'de başarılı Portekizli hareketi olarak Osmanlılarla savaşmakta olan Habeş hükümdarına yardım için Masuva limanına yapılan bir Portekiz çıkartması zikre değer.

1551'de yapılmış olan Pirî Reis seferi aşağıda anılacaktır.

Portekizliler Sind'te

Hadım Süleyman Paşa seferinden sonra Portekizliler Sind ülkesi kıyılarında da üsler elde ederler ve böylelikle Hindistan'ın bütün Batı kıyılarında denizleri ve deniz tecimini denetliyebilirler.

Portekizliler Bengalde

1518' den beri her yıl bir Portekiz gemisi Bengal'in doğusunda Çittagong limanına giderdi. Nünho da Künha orada üs kurarak yerleşmeye karar verir ve ikinci ciltte (s. 41-43) görülmüş olduğu gibi Şîr Han Sur'a karşı Bengal sultanına yardıma kalkışır. Bu iş, Şîr Han'ın çabuk davranması dolayısiyle o an bir sonuç vermez ; daha sonra Hadım Süleyman Paşa donanmasının Hind denizlerine gelmesi Portekizlilere Bengal ile uğraşmak imkânını vermez. Ancak Portekizliler Hugli'de (Kalküta bölgesi) bir üs kurarlar (1537).

Türlü olaylar

Portekizliler Hind denizlerinin egemeni olduktan sonra da başlıca gayret ve dikkatlerini tecim işlerine ve kendi tekellerini bozan "kaçakçılığı„ önlemeye hasrederler. Bununla birlikte yerli devletlerle de epi çarpışma ve savaşları olacaktır. Bunların çoğu birinci ve ikinci ciltlerde anılmıştır. Bundan başka Portekizliler uzun zamanlar yeni bir Osmanlı donanmasının Hindistan denizlerine gelmesi korkusu içinde yaşayacaklardır.

Bu yönlere ait birkaç önemli nokta aşağıda belirtilmiş veya hatırlatılmıştır.

lunan Berdiz ve Salset bölgeleri Portekizlilerin malı tanınır ve bir Osmanlı donanması gelecek olursa Bicapur sultanı Portekiz'-lilere yardımda bulunmayı üstenir.

1551 yılında ünlü Pirî Reis'in komutası altında Süveyş'ten gelen 30 gemilik bir Osmanlı donanması, önce Maskat'ı alır; sonra Hürmüz adasını yağma eder; ancak kent ve kurganı alamaz ve Basra'ya gider. 1554 'te bu donanma Seydî Ali Reis'in [1] komutası altında Süveyş'e dönerken Hürmüz boğazını geçtikten sonra Portekizlilerle başarılı çarpışmalarda bulunursa da fırtına yüzünden büyük zayiata uğrar ve Seydî Reis Gucerat'a sığınmak zorunda kalır; adamlarının çoğu Gucerat devletinin hizmetine girerler ve kendisi Hindistan, Kâbil ve İran yolu ile Osmanlı ülkesine döner [2].

1569'da Bicapur, Ahmednagar ve Kaliküt devletleri Portekizlilere karşı bağdaşır ve bu sonuncuları çok tehlikeli bir duruma düşürürlerse de kesin bir sonuç elde edemezler (Bk. C. I, s. 453).

1581'de İspanya kıralı II. Filip, Portekiz anayurdunu alır ve ora tacını da kendisi giyer; ancak Doğu teciminin Portekizlilerin elinde kalması kararlaştırılır.

1584 'de İngiltere'nin, İspanya'ya karşı ayaklanmış olan Felemenklilere yardım etmesi yüzünden bu iki devlet ve yeni duruma göre, dolayısiyle de Portekiz arasında siyasal münasebetler kesilir ve çok geçmeden savaş başlar. Bu yüzden Portekizliler hem bir çok yer hem de Doğu teciminin tekelini kaybedeceklerdir. Bu yönler daha sonra görülecektir.

Yönetim işleri Portekiz'in Doğu ülkeleri üç büyük kısma ayrılmakta idi.

1) Merkezi Mozambik (Madagaskar adasının karşısına düşen Afrika kıyısında) olan ve vali veya kaptanı orada oturan Doğu Afrika kıyıları; bunlar Ümit burnundan Sokotra adası karşısında Gardafui burnuna kadar uzanır.

1) Gardafui burnundan Seylan adasına kadar uzanan yerler. Bu bölgede üç vali veya kaptan bulunmaktadır. Merkezleri Hürmüz, Maskat ve Seylan'dır.

[1] *Mir'ât ül-Memalik* ve *Muhît* yazarı.

[2] Bu seferler hakkında ayrıca bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 385-389.

Bengal'a kadar olan yerler Seylan'a bağlıdır.

3) Çin Hindistanı'nda Pegu'dan (Birmanya'da Rangun bölgesi) Çin'e kadar uzanan yerler; bunların vali veya kaptanının merkezi Malaka'dır.

Bu beş vali ve kaptan, merkezi Goa olan ve kâh genel vali, kâh kıral nâibi ünvanını taşıyan kişiye bağımlıdır. Bu kişi Ümit burnundan Çin'e kadar uzanan bölgelerin hem idarî, hem askerî hem de adlî başbuğudur; o, adlî işlerde yalnız Portekizli asîllerin idam hükmünü onayamazdı. Yanında iki danışma meclisi vardı.

Hindistan'daki Portekiz yönetimi genel olarak güçsüz ve kötü olmuş ve hırsızlık, rüşvet ve türlü kötülük pek geniş ölçüde yayılmıştır. Bundan başka uzun zaman merkezde yani Lisbon'da Hind işleriyle uğraşan ayrıca bir bakanlık ve dairenin bulunmaması işlerin tezebzüb içinde yürümesini mûcip olmuştur.

Tecim işleri Portekizlilerin Ümit burnunun Doğusundaki denizlere egemen olduktan sonra bir tecim tekeli kurduklarını yukarıda söylemiştik.

Bu tekel şu biçimde işlerdi: Bazı malların taşınması doğrudan doğruya Portekiz kıralının bir tekeli sayılır ve ancak ona ait veya ona bağımlı gemilerce taşınılabilirdi.

Öbür malların taşınılması serbest bırakılır; şu şartla ki onları taşıyan yerli, yani Avrupa'lı olmayan gemiler, para karşılığında Portekizlilerden izin ve vesika almış olsunlar; dolayısiyle bu gibi gemiler serbest gidip gelebilmek ve mal taşıyabilmek için Portekizlilere haraç vermek zorunda bırakılırlar. İzinsiz işleyen her gemi soyulur ve batırılır.

Portekiz gemilerinden başka gemilerce taşınılması yasak olan nesneler bilhassa baharlı nesnelerdi; dolayısile orta ve yeni çağda Avrupa'nın çok aradığı bu nesneler Portekiz gemilerince Lisbon'a götürülür ve oradan bütün Avrupa'ya satılırdı.

Avrupa ile yukarda anılan Doğu ülkeleri arasındaki tecim ise doğrudan doğruya Portekiz tekeli olur ve hemen hep hükûmet veya kıral adına işler.

Portekiz'den Doğuya giden gemiler kıral hesabına yalnız gümüş para taşırlardı; ancak tecimerler hesabına mal kabul ederlerdi. Doğudan Portekiz'e geri dönen gemilerin belirli bir

kısım hamulesi biberdi ve bu hükümete aitti. Yükün kalan kısmı türlü mallardı ve bunlar arasında tecimer malı da bulunabilirdi.

Portekizlilerin Gurkanlılarla münasebetleri

Bunlar sürekli olarak Ekber'in 1573'te Gücerat'ı almasından sonra başlar ve yukarda andığımız gibi Kuzey-batı Hindistan'la Kızıldeniz arasında yerli tecim gemileri para karşılığında sağlanan Portekiz iziniyle işlemeleri ondan sonra düzenli bir biçime girer ve hacı ve yük gemileri nisbeten rahat gidip gelebilirler.

Başlangıçta bir zamanlar Ekber izinsiz serbest tecimi sağlamak için Portekizlilerle savaşmayı düşünürse de deniz üstünlüğünü onların elinden alamıyacağını çabuk anlar ve bundan vazgeçer.

Korsanlık ve kaçakçılık

Özet olarak resmî durum şudur: a) Doğu denizlerinde işlemek isteyen her yerli gemi Portekiz'lilerden izin almak ve onlara haraç vermek zorundadır; b) bununla birlikte bunların hiç biri baharlı nesne taşıyamaz; c) Avrupa ile Doğu arasındaki tecim yalnız Portekiz gemileriyle yapılabilir.

Bu durum nazarî bakımdan genel olarak kabul edilmiş olmakla birlikte kaçakçılık, yani Portekiz'lilere göre kaçakçılık sayılan vesikasız yerli gemilerin işlemesi yönü, hiç bir vakit durmayacak ve oldukça geniş bir ölçüde devam edecektir. Keza Portekiz gemilerine karşı yerli korsanlığın da arkası kesilmiyecektir ve önemli bir ölçüde yapılagelecektir.

Avrupa'lıların bu Portekiz tekeli aleyhindeki korsanlık ve kaçakçılıkları daha geç, bilhassa yukarıda andığımız İngiliz ve Felemenk'lilerin İspanyol'lara karşı girişmiş oldukları savaştan sonra gelişecektir. Bunu daha aşağıda göreceğiz.

Portekizlilerin dinî siyasaları ve yerlilere karşı davranışları

Daha yukarda anmış olduğumuz gibi Papa, yeni bulunacak ülkeleri Portekiz ve İspanya arasında bölüp buralarını ele geçirmek tekelini bu iki devlete verdiği vakit, oralarda Hıristiyan ve daha doğrusu Katolik dininin yayılması yönünü esas şart olarak koşmuştu.

Başlangıçta, Portekizlilerce, tabii olarak, askerlik ve yöne-

tim işlerine daha çok önem verilmiş ise de yavaş yavaş din yayma gayreti gelişmiştir.

1534 'de Goa bir "évêque„ lik, yani Katolik piskoposluğu ve 1560'da da " bir archevêque„ lik, yani Katolik metropolitliği merkezi yapılır ve bir sürü rahip ve keşiş Portekiz Hindistan'ını doldurmağa başlar; o kadar ki XVII. yüzyılın ilk yarısında Goa'da papaz ve keşişlerin sayısı sivillerin iki misline çıkar.

Önceleri Hıristiyan dinine girenleri mükâfatlandırmak, Portekiz'lileri yerli kadınlar alıp onları ve tabiatiyle çocuklarını Hıristiyan yaparak bu dini yaymak gibi ölçemlerle yetinilir.

Sonraları ise, papaz ve keşişlerin baskısı ile, iş çığırından çıkar. Hıristiyanların başka dinden hizmetçi kullanmaları ve Müslümanlarla Hindû'ların alenî ibadeti yasak edilir. Bu dinlerden olanlar her iki pazarda bir kiliseye gelip Hıristiyan va'zı dinlemeye mecbur edilir; öksüz çocuklar hep hıristiyan olarak büyütülür; oğulsuz ölen Hindûların mirası onların Hıristiyan olmuş en yakın akrabalarına verilir ve genel olarak bu miras işlerinde yerli görenekler bozularak hep Hıristiyan olmuş olan akrabalar faydalandırılır; Hıristiyan dinini kabul eden yerlilere Portekizlilik imtiyazlarını istemek hakkı tanınır, vesaire.

Bu siyasa bir yandan Portekiz'lilerin ellerinde bulunan yerlerde Hıristiyan dininin yayılmasına yardım ederse de öbür yandan bir çok yerlileri kızdırır, yönetim ve askerlik işlerinde nispeten zayıf unsurları oldukça önemli yerlere çıkarır ve genel bir gevşeme husule getirir.

Portekizlile'in zayıflama ve gerilemelerinin sebepleri

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Portekizlilerde genel bir za'f ve gevşeme belirtileri görülür. Sayısı 2—3 milyonu aşmayan bu ulusun, bir yandan Güney Amerika'da kocaman Brezilya'yı, öbür yandan da Afrika kıyılariyle bütün Hind ve Çin denizleri egemenliğini ve oralarda gemicilik ve tecim tekelini elde tutmak amaciyle uğraşarak, o zamanın şartlarının icabı denizlerde ve hele sıcak deniz ve ülkelerde olağanüstü adam kaybederek en değerli unsurlarından mahrum kaldığı için bu duruma düştüğü ileri sürülmüştür. Her ne ise XVI. yüzyılın sonlarında daha Felemenklilerle İngilizler Hind ve Çin denizlerinde görünmeden dahi, oralar-

daki Portekiz yönetiminin ve gücünün bozuk ve düşük bir durumda bulunduğu herkesçe görünmekteydi. Bu yüzden, yeni denizci devletler Portekiz imparatorluğunu kolayca avlıyabileceklerdir.

II. FELEMENKLİLER

Basık ülkeler'in durumu

Bugünkü Felemenk ve Belçika devletlerini kapsayan ve basıklığı dolayısiyle "Basık ülkeler" diye anılan bölge İspanya kıralı ve Alman imparatoru V. Şarl'ın miras olarak ele geçirdiği yerlerden olup XVI. yüzyılda İspanya kırallığına bağlı idi. Ancak özgür (muhtar) bir yönetimi vardı. Ülke 17 il'e ayrılmakta idi; her il'de papazları, asîlleri ve kentleri temsil eden bir meclis ve İspanya kıralı tarafından yerli asîller arasından seçilmiş bir vali vardı. 17 il'in topuna ait bir meclis ve kıralca seçilmiş bir genel vali de bulunmaktaydı. Bu sebepler dolayısıyle ülke genel olarak az çok kendi kendini yöneltmekte idi.

Ora halkı çok zengin idi ve pek yayık bir tecim ve denizcilik örgütüne (teşkilât) malikti. Ora gemicileri İspanyolların Amerika'dan ve bilhassa Portekizlerin Hindistan ve Uzak Doğu'dan getirdikleri malları Sevil ve Lisbon'dan alır ve Kuzey ve Orta Avrupa'ya dağıtırlardı.

Ahalisi ırkan Alman olan (Felemenk'li) bu ülkenin Kuzey kısmına protestan dini yayılmaya başlayınca V. Şarl orada "Enkizisyon" mahkemeleri kurmuş, fakat bu işte aşırı vahşîcesine davranmıştı. Oğlu II. Filip, İspanya tahtına çıktıktan sonra (1556) onun ünlü olan koyu taassubu dolayısiyle "Enkizisyon" mahkemeleri alabildiklerine insaniyetsizcesine davranmaya başlarlar ve bu yüzden ülkede önce kargaşalıklar, sonra da ayaklanmalar çıkar. 1609'da II. Filip'in oğlu 12 yıllık bir bırakışma ile ayaklanmış olan Kuzey kısmın bağımsızlığını, yarı resmî olarak tanır; fakat 1621'de bu müddet geçince yeniden savaş başlar ve bu Kuzey kısmın resmî bağımsızlığı 1648'de Vestfalya antlaşmalariyle tanınır. Böylelikle Felemenk veya Hollanda devleti resmen kurulmuş olur.

Portekiz'in İspanya'ya katılması

II. Filip Felemenk'lilerle uğraştığı sıralarda Portekiz kıralı Sebastian, Fas'a karşı bir sefer yapmış ve 1578 'de ordusu Tanca yakınlarında Arap'lar tarafından ezilmiş, kendisi de ölmüştü. Tek mirasçısı olan ihtiyar amcası Kardinal Hanri az sonra 1580 'de ölünce anası dolayısiyle Portekiz kırallık hânedanına mensup olan İspanya kıralı II inci Filip Portekiz'i almış ve onun kocaman deniz aşırı ülkelerine konmuştu. Ancak daha önce de görmüş olduğumuz gibi Portekiz sömürgelerinin, yine Portekiz'lilerce sömürülmesi esası kararlaştırılmıştı.

Felemenklilerin tecim işleri

Portekiz, İspanya'ya katıldıktan sonra Lisbon limanı tabiatiyle İspanya kıralına karşı ayaklanmış bir durumda bulunan Felemenk'lilere kapatılır ve "Basık ülkeler" denizcileri Uzak Doğu mallarını Lisbon'dan alıp Kuzey ve Orta Avrupa'ya satamaz olurlar. Bazı bazı bu kapatma işinde gevşemeler olursa da Felemenk tecimer ve denizcileri çok büyük zarara girer ve Kuzey ve Orta Avrupa'da da biber ve baharlı maddeler bakımından çok sıkıntı çekilir.

Bu durum Felemenk denizcilerini doğrudan doğruya Hindistan ve Uzak Doğu'ya gitmeğe ve oradan mal getirmeğe kışkırtır. Felemenk sömürge imparatorluğunun kurulmasında başlıca âmil bu durum olacaktır.

Felemenklilerin ilk Hindistan seferleri

Bazı Felemenkliler türlü iş ve sıfatlarla Portekiz gemilerinde Hindistan ve Uzak Doğuya gitmişlerdi; bunların toplamış oldukları bilgilere dayanılarak 1595' te 4 gemi Uzak Doğu'ya gönderilir; Portekiz'lilerin Cava ve Sumatra adalarında berkitilmiş liman ve kurganları olmamasından veya nisbeten önemsiz bulunmasından faydalanarak bu donanma anılan adalara gider ve 1597 yazında bir gemisini kaybetmiş olarak Felemenk'e döner. Böylelikle yeni bir Avrupa'lı ulus deniz yolu ile Hind ve Uzak Doğu'ya ulaşmış olur.

Bundan önce Felemenkliler Kuzey denizlerinden, yani Kutup civarından ve Sibir'in Kuzeyinden dolaşarak veya Asya yolu ile Hinde gitmeyi denemiş ve bunda bir başarı elde edememişlerdi. Afrika'nın Güneyinden dolaşarak andığımız büyük

adalara gidip gelen donanma Felemenk için yeni ufuklar ve imkânlar açmış olur: Esasen Felemenkliler denizcilik bilgi ve sanatı bakımından Portekizlilerden ileri bir durumda bulunuyorlardı ve bu yön onların sonda üstün gelmelerini sağlıyacaktır.

Başı boş seferler devri

1598'de 22 ve ondan sonraki üç yılda 60 ve küsur gemi Felemenk'ten Cava gibi adalara gönderilir ve pek çok kâr sağlanılır. Bunları donatan şirketler pek çok kazanç elde etmekle birlikte birbirleriyle rekabet ettikleri ve iyi geçinmedikleri için Portekiz'lilere karşı gerektiği gibi mücadele edemiyorlardı. Keza 1600 yılnda İngiliz'ler bir "İngiliz Doğu Hind Şirketi„ kurmuş ve onlar da Cava'ya bir gemi göndermişlerdi.

Bu durum karşısında şu yönlerin sağlanılması gerektiği anlaşılır: Uzak Doğu tecimi öyle bir teşekkülün eline verilmelidir ki o, hem kendi kendini önürdeşlerine (rakiplerine) karşı koruyabilsin, hem de Felemenklilerle savaşmakta olan birleşmiş İspanya-Portekiz kırallığının donanmalariyle çarpışabilsin.

Bu amaçla 540.000 İngiliz lirası sermayesi olan imtiyazlı "Felemenk Birleşmiş Doğu Hind Şirketi„ kurulur ve Uzak Doğu teciminin tekeli bu şirkete verilir (1602).

Yeni şirketin yetkileri

Bu şirkete Güney Atlantik Okyanusunda ve Hind ve Çin denizlerinde gemicilik ve tecim tekeli bağışlandığı gibi, kendisine o bölgelerde savaş ve barış yapmak, ülkeler ele geçirmek ve kurganlar kurmak hakkı da verilir. Aynı zamanda hükûmet tâ ilk günlerden itibaren bu şirketi bir ulusal kurum sayar ve her bakımdan onu destekler.

Şirketin uğraşları ve başarıları

Bu "Birleşmiş Şirket„in kurulmasından önce Uzak Doğu'ya giden Felemenk gemileri Portekiz'lilerden çekinerek ve kaçakçı gibi davranarak iş görüyorlardı.

1602' den sonra ise Felemenk donanmaları Portekizlilere karşı saldırgan bir durum takınıp her fırsatta onlarla savaşmaya koyulurlar.

Portekiz'in İspanya'ya katılmasından sonra dahi bu ilk ülke Hind ve Çin denizlerindeki durumu muhafaza etmiş ve

oralardaki tekeli İspanya kıralı tarafından, arada yapılan katılma antlaşmasiyle, tanımıştı. Daha yukarda Portekiz'lilerin nasıl zayıf ve geri bir duruma düşmüş olduklarını anlatmıştık. XVII. yüzyılın başlarında Felemenk'liler denizcilik, askerlik ve yönetimcilik bakımından üstün bulunuyorlardı. Bu yüzden bu sonuncular çarçabuk denizlere egemen olur ve Uzak Doğu ile Avrupa arasındaki tecimi pek geniş ölçüde ellerine geçirirler; keza Portekiz anayurdu ile sömürgeleri arasındaki gidip gelişi de son derece güçleştirirler. Ancak başlangıçta olsun Portekiz'lilerin elinde bulunan Hind denizlerindeki üslere karşı o kadar başarılı olmazlar; bunları çok uzun savaşlardan sonra ve kısmen ele geçirebileceklerdir.

Felemenkliler aynı zamanda İngiliz'lerle de çatışmak zorunda kalacaklardır; bu iki devletin Avrupa'da dost ve Uzak Doğu'da önürdeş ve düşman oldukları çok görülecektir.

Felemenklilerin daha çok Malay adalarına önem vermeleri

Felemenk hükûmeti ve şirketi en çok Cava ve Sumatra gibi Malay adalarına ve o bölgenin öbür adalarına (Moluk v. s.) yerleşmeye önem vermişlerdir. Bunu bir yandan oralarda daha çok baharlı madde bulunduğu, öbür yandan da Portekizlilerin berkitilmiş üs ve kurganlarının daha az olduğu için yapmışlardır.

Felemenk'liler Cava'da kurdukları Batavya kenti ile bu adaya sağlamca yerleşmiş olurlar; yavaş yavaş bazen pek çetin ve yıllarca süren çarpışmalar sonucunda Çin Hindistanı'nda Malaka'yı (1641) ve Hindistan'ın en Güney kısmında bazı limanları Portekizlilerden alırlar.

Bundan başka Felemenkliler yine uzun süren uğraşlar sonunda Seylan adasında kesin bir üstün durum sağlarlar ve Hindistan'da türlü limanlara yerleşirler. Bunların başlıcaları Gücerat, Koromandel (Dekken Doğu kıyısı) ve Bengal kıyılarında idi; ancak oradaki yerleri hep az önemli kalmış ve asıl merkezleri Malay ve Moluk adaları bölgesi, Cava, Sumatra vesaire olmuştur.

Felemenklileri Hindistan'a götüren Âmiller

Felemenkliler, yukarda andığımız adalardan satın aldıkları baharlı maddelere karşılık para vermektense pamuklu vermenin daha kârlı olduğunu anladıkları ve bu pamukluları en iyi şart-

lar altında Hindistan'dan alabileceklerini gördükleri için bu son ülkede tecim yerleri edinmeye önem vermişlerdir. Ancak genel olarak ve bilhassa başlangıçta Hindistan'da, Portekizliler gibi, kendi ellerinde bulunan berkitilmiş liman ve kurganlara malik olacakları yerde kendilerini yerli kuvvetlere tabi kılmak mecburiyetinde bırakan tecim yerleri kurmak zorunda kalacaklardır. Bunun en önemli sebepleri, Portegiz'lilerin Hindistan'a geldikleri vakit Dekken'in, Behmenli devletinin dağılma devrinde ve karmakarışıklık içinde bulunması ve az sonra da Gücerat'ın dahi bir kargaşalık devresi geçirmiş olmasıydı. Portekizliler bu sayede kolayca bir çok üs kapabilmişlerdir. Felemenklilerin geldikleri sırada ise koca Gurkanlı devleti kurulmuş ve Kuzey Hindistan'ı baştan başa kaplamıştı; Dekken'de de büyük ve oldukça güçlü devletler yerlermişti. Dolayısiyle Felemenkliler yerlilere karşı daha saygılı ve çekingen olmak zorunda idiler.

Bununla birlikte bir çok yerli hükümetler bunların gelişini iyi karşılarlar; çünkü böylelikle Portekiz tekeli sona ermiş oluyor ve iki Avrupalı denizci devletinin önürdeşliği ve düşmanlığı yerlilere daha iyi tecim şartları sağlıyordu.

Felemenklilerin Hindistanda üs edinmesi

Yerli hükümetlerin elinde bulunan bazı limanlardaki Felemenk tecim yerlerinin Portekiz saldırılariyle tahrip edilmesi üzerine Felemenk'liler yerlilerin rıza ve hattâ yardımiyle tecim yerlerini berkitebilirler. Koromandel kıyısında bulunan Pulikat'ta Fort Geldria bu suretle yapılır ve yavaş yavaş Felemenkliler de Portekizliler gibi fakat onlardan az ölçüde kendi malları olan berkitilmiş üs ve kurganlara malik olurlar ve böylelikle Portekizlilerle daha iyi şartlarla savaşmak imkânını elde ederler.

Sonda Hindistan'da Portekizlilerin elinde ancak Goa merkezi ile Gucerat bölgesindeki Bender-i Dev üsleri kalacaktır.

Bütün bu savaş ve fetihler yukarıda da dediğimiz gibi uzun yıllar üzerine yayılmıştır. İlerde göreceğimiz gibi Portekizlilerin Hindistan'da son derece önemsiz bir duruma düşmelerinde İngilizlerin de çok büyük payı olacaktır.

Portekiz'in İspanya'dan ayrılması

1640 da Portekiz ülkesi İspanya'dan ayrılır; asıl savaş bu son kırallıkla Felemenkliler arasında olduğundan derhal Portekiz ve Felemenk hükûmetleri görüşmelere başlarlar ve 1641'de 10 yıllık bir bırakışma (mütareke) yapılır; ancak bunun Uzak Doğu'da uygulanması Felemenklilerce türlü bahanelerle 1643'e kadar geciktirilir ve bu sayede onlar fütûhatlarını genişletirler.

1653'te bırakışma biter ve 1655'de yeniden fi'lî savaş başlar; asıl Hindistan'da ve Seylan adasındaki Felemenk fütûhatının bir çoğu bu tarihten sonra yapılır.

Felemenk sömürgeciliğinin ana çizgileri

Yukarda görmüş olduğumuz gibi Portekizliler Uzak Doğuda geniş ölçüde toprak elde etmeye çalışmamışlar ve bütün güçlerini önem verdikleri denizlerin egemenliğini sağlıyacak ve oradaki tecimin denetlenmesini mümkün kılacak liman ve üsleri ele geçirip onları berkitmeğe hasretmişlerdir. Bu üs ve limanlar sayesinde onlar bu denizlerde sık sık donanmalar dolaştırıp istedikleri gemileri yakalıyor ve böylelikle tekellerini koruyorlardı.

Felemenk sömürge siyasasını tespit eden Koen (Coen) ise kıyı ve denizleri denetliyerek tecim tekeli kurmak yolunu tutacağı yerde istihsal bölgelerini toptan veye kısmen ele geçirmek amacını güder. Bu, o sıradaki duruma göre Hindistan'da kabil değildi; çünkü orada güçlü devletler vardı. Esasen yukarıda gördüğümüz gibi orası Felemenk'liler için tali bir bölge sayılıyordu. Dolayısiyle Koen bu işi Cava ve Sumatra gibi Malay adalarında yapar, Batavya kentini kurar ve yavaş yavaş etrafı işgale koyulur. Böylelikle, ahalisi nispeten güçsüz küçük devletçikler idaresinde veya oymaklar halinde yaşıyan Endonezya denilen bölgede (Malay adaları ve dolayları), kâh zor kullanılarak, kâh yerlilerle yalnız Felemenklilerle münasebette bulunacaklarına dair anlaşmalar yaparak ve her önemli görülen yerde üs ve kurganlar vücuda getirilerek Felemenk sömürge imparatorluğunun temelleri atılmış olur.

Esasen Uzak Doğu'ya bir kaç Avrupa devleti sokulmaya başladıktan sonra deniz tekelini siyasasına mihver yapmakta ayak diremek imkânsız bir şey olmuştu ve ürünlerini yalnız

kendilerinin satın alabilecekleri bölgelere yerleşmek daha uygundu.

Felemenk yönetimi

Felemenkliler genel olarak her şeyden önce tecime ve kazanca baktıkları için halkla nispeten çok az meşgul olmuşlardı. Onların bütün Uzak Doğu sömürgelerinin merkezi Cava adasında bulunan Batavya kenti idi; Kuzey Hindistan'da da Negapatam başlıca merkez ve üstü.

Felemenk şirketinin en büyük derdi kendi memurlarının özel tecimi yasak etmekte uğradığı güçlük ve bu işte karşılaştığı başarısızlık olmuştur. Ele geçirilen ulkeler büyüdükçe memurların rüşvet alma, kötü davranma, yerlilere karşı tefecilik etme göreneği de yayılmış ve kökleşmiştir.

Felemenklilerin tecim siyasaları

O devirde Avrupa'da çok yayık olan bir ekonomik görüşe göre bir ülkenin zenginliği orada altın ve gümüş gibi değerli madenlerin bolluğu ile ölçülürdü. Bu yüzden Felemenk hükûmeti yurttan bu madenlerin çıkarılıp başka yerlere götürülmesini elden geldiği kadar önlüyor ve onların yerine mal çıkarılmasını istiyordu. Bu biçim düşünceler o kadar ileri götürülüyordu ki, ilerde daha çok para girmesini sağlamak için dahi dışarıya para çıkarılması bir sürü güçlüğe uğratılıyordu. Keza Şirket yurda getirdiği baharlı maddeleri satıp paraya, yani değerli madene tahvil ettikten sonra, yeni mal almak için bu parayı veya onun bir kısmını dışarıya çıkarmak istedi miydi yine yukarda anılan güçlüklerle karşılaşıyordu.

Bu biçim anlayış Felemenk şirketini şöyle bir tecim siyasası gütmek zorunda bırakmıştı:

Endonezya halkı sattıkları baharlı maddeler karşılığında Avrupa malları almıyorlardı; çünkü onların başlıca ihtiyaçları Hindistan'da yapılan pamuklulardı ve bundan başka da yine Hind afyonunu istiyorlardı. Bu pamuklular ve afyon karşılığı olarak Hindliler de Avrupa malı ve genel olarak her hangi bir mal değil nakit yani değerli maden istiyorlardı; çünkü bu eserin ikinci cildinde görmüş olduğumuz gibi Hindistan hemen bütün ihtiyaçlarını içerden sağlıyabilecek bir durumda idi.

Anayurttan değerli maden yani para çıkarmak güçlüğü karşısında Felemenk şirketi iki çare düşünür.

Bunların birincisi Hindistan'da borçlanmak ve bu borç para ile oradan mal satın almak; sonra bunun satılmasından edilecek kârla hem sermayeyi, hem de onun faizini ödemek. Bu usûlün zararı şurada idi ki faiz çok yüksekti ve yerine ve zamanına göre değişiyordu. Yüzde 12 ve 18 gibi faizler istenıldiği gibi bazen güvensizlik devirlerinde bu, yüzde 24 ve hattâ 36'ya kadar çıkardı. Bundan başka Hind piyasalarında istenildiği kadar borç para bulmak da pek kolay değildi.

İkinci çare — ki en çok o kullanılmıştır — bir kere anayurttan çıkarılmış olan sermayeyi biteviye türlü Asya ve Afrika ülkeleri arasında kullanmak, onu orada nemalandırmak ve bu tecimden hasıl olan safi kâr ve hattâ, sermaye çoğaltılmak istenirse, ondan da az bir miktarı anayurda baharlı madde veya türlü Asya malı biçiminde sokmak.

Bu amaçla Şirket Çin, Japonya, Endonezya ve Hindistan arasında geniş bir tecim çemberi açar. Japonya'da zengin gümüş madenleri vardır; dolayısiyle oradan mal karşılığında gümüş yani nakit elde etmek kolaydı. Gümüş vermek için Japonya en çok ham ipek ve deri istiyordu; bunlar Çin Hindistaniyle, Hindistan'dan alınıp oraya götürüldü. Çin'le Çin Hindistan'ı da baharlı maddeler ve türlü cins ağaçlar (kokulu sandal ağacı ve boyacılıkta kullanılan bazı ağaçlar) karşılığında gümüş ve altın veriyordu; bu madenler, yani paralar Hindistan'dan pamuklu, deri, afyon vesaire almakta kullanılır; bunlar sayesinde Endonezya vesair yerlerden türlü ağaçlar ve baharlı maddeler alınır ve Çin, Çin Hindistan'ı ve Japonya'da satılır; keza ilk iki ülkeden alınan ipek Japonya'ya götürülür. Anayurttan bir defa çıkarılan para ile harekete getirilen bu tecim çemberinin türlü ameliyeleri sonunda sağlanılan safi kârla Avrupa'ya baharlı maddeler taşınır ve onların bedeli anayurtta kalırdı.

Felemenkliler Endonezya adalarında git gide büyüyen bir kara imparatorluğu kurdukları sırada bazı devirlerde yerlilerle çok çetin surette savaşmış, bir takım yerler tahrip edilmiş ve öbür bölgelerden dahi biber vesair malları almak kabil olmamıştı. Bu gibi anlarda Felemenkliler doğrudan doğruya kendi ellerinde bulunan yerleri ektirip işlettirmek için Hindistan'dan esir satın almaya dahi mecbur kalmışlardır.

Tabii yukarda andığımız bir takım ülke arasındaki tecim çemberi çok kârlı bir şeydi. Meselâ 1615 yılında Uzak Doğuda çalışan 21 Felemenk gemisi 900.000 İngiliz liralık bir sermaye karşılığında 400.000 lira safi kâr sağlamıştı[1].

Felemenk başarılarının sebebi

Felemenklilerin İngilizlerle çatışmaları bu sonuncuların Hindistan'a yerleşmeleri bölümünde görülecektir. Burada şu yönü belirtelim ki küçük bir devlet olan Felemenk, kendi anayurdu henüz İspanya'ya karşı bağımsızlık savaşları içerisinde çırpınırken, Uzak Doğu'da kocaman bir imparatorluk kurmuştur. Bunu mümkün kılan başlıca âmil hükümetin bu işi bir ana görev saymasıdır; o sırada Avrupa'da Felemenk'le dost ve bazan bağdaşık olsa da Uzak Doğu'da ona önürdeş ve hattâ düşman olan İngiltere, aynı ölçüde orada başarılar sağlayamamıştır; çünkü o devirde İngiliz hükümeti başlıca önemi Avrupa siyasal işlerine verip Uzak Doğu işlerini daha çok tecimerleri ilgilendiren bir konu saymıştır.

Uzak Doğu'daki İngiliz - Felemenk önürdeşliği, birincilerin Hindistan'da ve ikincilerin de Endonezya'da egemenlik kurmalariyle sonuçlanacaktır. İngiliz'ler bu son bölgede 1682' ye kadar epi güçlükle tutunabilirler ve sonra orayı kaybederler. Epi sonra 1824'de İngiliz'lerin Endonezya'da ve Felemenk'lilerin Hindistan'daki bütün üs ve sairelerinden vaz geçmeleriyle bu önürdeşlik sona erdirilir.

III. İNGİLİZLER

Bu bölümde İngiliz'lerin, tecimer ve kıyılarda üs arayıcı olarak Hindistan ve Uzak Doğu'daki uğraşlarını anacağız; onların daha sonra başlıyacak olan ülkeler ele geçirmek ve devlet kurmak yolundaki çalışmaları ilerde görülecektir

İngilizleri Uzak Doğu'ya götüren Âmiller

Protestan olan Kıraliçe Elizabet İngiltere tahtına çıktıktan sonra (1558) bu devletle İspanya'nın arası gerginleşmişti. Bu kıraliçe İspanya kıralına karşı ayaklanmış olan protestan Felemenklilere yardım etmekle bu gerginliği ayrıca arttırır. Bundan baş-

[1] Sir A. Lyall, *British Dominion in India*'ya göre.

ka yalnız İspanyol gemilerine açık olan İspanya sömürgelerine giremiyen İngiliz denizcileri İspanyol gemilerine karşı geniş ölçüde korsanlık yapmakta idiler.

Öbür yandan İngilizlerde denizcilik git gide gelişmiş ve ünlü İngiliz denizcisi Drak (Sir Francis Drake) 1576 — 1580 yıllarında bir dünya devri yapmıştı.

Bütün bunlar İngiltere ve İspanya'yı birbirlerine karşı savaşa sürükleyecek yönlerdi. Kıraliçe Elizabet kendi yanına sığınmış olan Skoç kraliçesi Katolik Mari - Stuart'ı öldürtünce İspanya kıralı II. Filip ona karşı savaş ilân eder. 1589'dan beri Portekiz ülkesi İspanya'ya tâbi olduğundan o da savaşa sürüklenmiş olur ve çok geçmeden onun Uzak Doğu'daki üsleri ve tecimi İngiliz saldırılarına uğrar.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması

İspanya kıralının İngiltere'yi fethetmek için göndermiş olduğu büyük ordu ve "Invincible Armada„ yani "Yenilmez Donanma„ diye ünlü olan büyük donanma fırtınalar ve İngiliz denizcilerinin saldırıları sonucunda perişan olduktan sonra (1588) İngiliz gemicileri İspanyol ve Portekiz gemilerine karşı saldırılarını geliştirirler. 1591 'de bir İngiliz gemisi Malay bölgesine kadar gider ve bu gibi seferler sıklaşır. Daha önce İngiliz'ler de Felemenkliler gibi Kuzeyden ve Kuzey denizlerinden Hindistan'a ulaşmaya çalışmış ve tabii bunu başaramamışlardı.

31 Aralık 1600 'de "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi„ ne ait Kıraliçe Elizabet'in buyrultusu çıkar ; bu şirkete 15 yıl için, Ümit burnu ile Güney Amerika'nın Güneyindeki Magellan boğazı arasındaki ülkeler, yani bütün Hind ve Çin denizlerinde ve Pasifikte tecim ve denizcilik tekeli verilir. Burada tekelden maksat o şirkete dahil olmayan bir İngiliz'in anılan bölgede tecim yapmaması yönüdür.

Başlangıçta şirketin işleme tarzı şu yolda olur Üyeler anılan bölgeye yapılacak her sefer, yani oraya her defasında gönderilecek mal ve gemiler için para verirler ve hasıl olan kârı aralarında paylaşırlardı ; daimî sermaye işi sonradan gerçekleşecektir.

İngiliz şirketinin ilk seferleri Cava, Sumatra ve Moluk adalarına ve o bölgelere yapılır. Ancak çok geçmeden yukar-

da anmış olduğumuz güçlük kendini gösterir: Ora yerlileri satacakları baharlı maddeler yerine Hindistan pamuklusu ve afyon istemekte olduklarından Hindistan'a gitmek zorunda kalınılır.

Şirketin Hindistan'daki ilk uğraşları

Bunun üzerine ikinci ciltte anlatılmış olduğu gibi türkçe bilen ve bu sayede Hindistan'ın Gurkanlı pâdişahı Cihangir'le tercümansız konuşabilen William Hawkins, Hindistan'a gönderilir; ondan sonra da Sör Toma Roe adlı elçi aynı yere yollanılır. Bunların yaptıkları işler ve sağladıkları menfaatler ikinci ciltte (s. 180-187) ayrıntılı olarak anlatıldığından burada tekrarlanmıyacaktır; yalnız şunu hatırlatalım ki bu uğraşların sonunda İngiliz'ler Gücerat'taki Surat limanında bir tecim yeri elde ederler.

Şirketin İran'daki uğraşları

İran şahı I. Abbas, Portekizlilerin Basra körfezindeki tecim ve denizcilik tekelinden kurtulmak için İngilizlerin tecim önergelerini kabul etmişti. Bunu önlemek isteyen Portekizliler önce İngilizleri Basra körfezine girmekten zorla alıkoymak isterlerse de yenilirler (1620); o sırada İngiliz denizciliği de, Felemenk denizciliği gibi, Portekizlerinkinden üstün bir duruma geçmiş bulunuyordu.

Bu yenilgiden sonra Portekizliler Şah Abbası yıldırıp onu İngiliz'lerle tecimden vaz geçirmek için İran limanlarına saldırırlar. Şah da Portekizlilerin elinde bulunan Hürmüz'e karşı bir ordu gönderir; İngiliz donanmasının da yardımını ister ve eğer yardımdan kaçınacak olurlarsa bir daha onların İran'la alış veriş yapmalarına izin vermiyeceğini bildirir. Sonda İran-İngiliz işbirliği sayesinde Hürmüz Portekizlilerden alınır (1622).

Böylelikle İngiliz'ler Gurkanlı ve Safevî devletleriyle yapmış oldukları anlaşma ve işbirliği sayesinde Batı Hindistan kıyılarında ve Basra körfezinde Portekiz deniz egemenliğine ve tecim tekeline ağır çarpılarda bulunmuş ve onların durumunu iyiden iyiye sarsmış olurlar.

İngilizlerle Felemenklilerin Uzak Doğu'daki münasebetleri

Felemenklilerin Malay adaları bölgesinde Portekizlilere karşı yapmış olduklarını İngiliz'ler, az önce gördüğümüz gibi, Batı Hindistan kıyılarında yaparlar, Ancak o zamanın ihtiyaçlarına göre en önemli yön Avrupa'da çok aranıldığı için baharlı maddeler tecimini ele geçirmekti ve bu iş Malay adalarına el koymuş ve yerleşmiş olan Felemenklilerdeydi. Bunlar Portekiz'lileri oradan söküp atmak işini hemen kendi başlarına gördüklerinden İngiliz'lerle Avrupa'da dost ve bağdaşık olmakla birlikte onları Malay adalarına pek sokmak istemez ve hattâ onlarlarla bazen savaşırlar bile.

Özet olarak denilebilir ki İngiliz'ler şöyle bir durumla karşılaşmış bulunurlar: Bir yandan Portekiz'lileri kovduktan sonra Çin Hindistan'ı ve Malay adaları bölgesine çok sağlam surette yerleşmiş olan Felemenklilerle, öbür yandan da Hindistan'da denizcilik bakımından geri kalmış ve yönetimlerinin düzeni bozulmuş Portekiz'lilerle uğraşmak gerekiyordu, Bu iki kuvvetle aynı zamanda başedemiyeceklerini anlayan İngilizler en zayıf düşmanla savaşmayı daha uygun bulurlar ve güçlerini Portekiz Hindistanı'na karşı çevirirler. Bu, hem Uzak Doğu'daki fi'lî durum bakımından en ma'kul bır yoldu; hem de Avrupa'da İngiltere ve Felemenk bağdaşık olduklarından bu hükûmetler de bunu istiyorlardı.

Ancak acı bir olay uzun zaman İngiliz - Felemenk şirketlerinin münasebetlerini zehirliyecektir. Anayurtta bağdaşık bulunan iki hükûmetin baskısı altında Uzak Doğu'daki iki şirket 1619'da Portekizlilere karşı işbirliği yapmak üzere bir anlaşmaya varırlar ve her iki yanın onar gemi ile iştirak edecekleri müşterek bir donanma teşkil ederler ; fakat çok geçmeden İngilizler bu on gemiyi daimî surette bulunduramaz olurlar. Bundan başka arada birçok geçimsizlik çıkar ve İngiliz tecimerleri Batavya'da Felemenk kanunlarına uymak ve onlara göre yargılanmak mecburiyetinden hiç hoşlanmazlar. Sonda Felemenk bölgesindeki İngilizlerin geri alınmasına karar verilir; ancak tam o sırada Felemenkliler Amboyna adındaki Felemenk kurganında bulunan İngilizlerin orayı ele geçirmek için hazırlandıkları kuşku veya bahanesiyle bunları yakalar, işkenceye

koyar ve sonra toptan öldürürler. "Amboyna katl-i âmı„ diye anılan bu olay (1623) araya derin bir kin ve acılık sokar.

İlerde yeni bir anlaşma olacak ve İngiliz tecimerleri yeniden Batavya'ya kabul edileceklerse de sevişmemezlik ve kuşku ortadan kalkmaz ve bunlar 1628'de oradan yine çekilirler. Az sonra İngiliz'ler Bantam'a yerleşirlerse de orada önemli bir iş göremezler; güç halde 1682'ye kadar tutunur ve bu tarihte orayı da bırakırlar. Onların, Malay adaları bölgesinden ve Felemenklilerin Hindistan'dan çekilmesini gerektiren 1824 anlaşması yukarda anılmıştı.

Hindistan'da İngiliz-Portekiz anlaşması

1630 yılında İngiltere ile İspanya arasında Madrit barış antlaşması yapılırsa da bu, o sırada İspanya kıralına tâbi olan Portekizlilerle İngiliz'lerin Hindistan'daki durumu üzerinde bir tesir yapmaz. Aynı yılda Felemenkliler İngiliz'leri zarara sokmak için Hindistan'da bir çok Avrupa malını gayet ucuza satar ve yerli malları pahalıya satın alırlar.

İngiliz-İspanyol antlaşmasının tesirleri Hindistan'da ancak 1636'da görülür; bu tarihte oradaki İngiliz ve Portekizliler arasında bir bırakışma yapılır, İngiliz gemilerinin Portekiz Hindistan'ı limanlarına serbest girmesi kararlaştırılır, keza İngilizler o yıl Koçin (Güney Batı Dekken)'de bir tecim yeri sağlarlar ve oradan ilk defa olarak İngiltere'ye doğrudan doğruya biber taşırlar.

1640'da Portekiz, İspanya'dan ayrılır ve Bragans hânedanının yönetimi altında bağımsız bir devlet olur; 1642'de İngiliz'lerle Portekiz'liler arasında yapılmış olan 1635 bırakışması tekit edilir; 1654'de yapılan yeni bir antlaşma ile İngiliz gemilerinin Uzak Doğu'daki bütün Portekiz limanlarına girmeleri hakkı tesbit edilir (Çin'de Hong-Kong yakınında bulunan Makao ayral).

Bütün bu antlaşmalar devrinde dahi iki taraf arasında ufak tefek korsanlık işleri eksik olmamıştı; ancak genel olarak iyi geçinme devam etmiş ve Portekizliler Felemenklilere karşı uğraşlarında az çok İngiliz yardımına mazhar olmuşlardı.

1661'de İngiltere kralı II. Çarls (Charles) Portekiz prensesi

Katerin'le evlenir; bu prensesin gelinlik çeyizi arasında Bombay adacığı da bulunmaktadır; fakat Hindistan'daki Portekiz makamları orasını ancak bir sürü baskıdan sonra, 1665'de, İngiliz'lere devredeceklerdir.

1668'de İngiltere kralı o adacığın idaresini yılda 10 İngiliz lirası ödemesi şartiyle İngiliz şirketine devreder.

İngiliz denizcilik kanunu ve Felemenklilerle savaş

1651'de çıkan bu kanun, İngiltere'ye gelen yabancı gemilerin yalnız kendi ülkeleri mallarını getirebileceklerini ve Asya, Afrika ve Amerika mallarının yalnız İngiliz gemileri tarafından taşınabileceğini tesbit ediyordu. Bu kanun İngiliz denizciliğinin olağan üstü gelişmesini sağlıyacaktır. O ana kadar İngiltere'ye dışardan gelen malların büyük kısmını Felemenk gemileri taşıdığından bu kanun en çok onları zarara sokuyordu. Bu yüzden iki devlet arasında savaş çıkar (1652-54) ve sonda Felemenkliler yenilmiş durumda barış yapmak zorunda kalırlar.

Hindistan'daki İngiliz teciminin gelişmesi

1613'de Cihangir'in buyruğu üzerinde İngiliz'lere Surat'ta bir tecim yeri verilmiş olduğunu ikinci ciltte görmüştük (s. 182). Daha sonra İngiliz şirketi Broç ve Baroda'da, oralardan doğrudan doğruya Gucerat kumaşları satın almak için tecim evleri açar; keza hem sarayla teması sağlamak ve saray adamlarına ince kumaş satmak, hem de çivit satın almak için Agra'da da bir tecimevi açılır. 1645'de oraya Şah Cihan nezdine gönderilmiş olan bir İngiliz doktoru onun çok gözüne girer ve bütün İngilizlere ve İngiliz şirketlerine Gurkanlı devleti içinde gümrüksüz tecim yapmak iznini veren bir buyrultu elde eder.

1611'de İngiliz'ler Koromandel kıyısında (Dekken'in Doğusu) Mazulipatam'da bir tecimevi açmışlardı. Oradan Malay adalarında (Endonezya bölgesi) biber ve baharlı maddelerle değiştirilecek kumaş almakta idiler. 1639'da o bölgede bulunan küçük bir hükümdarcık, yıllık ufak bir ödenek karşılığında İngilizlere Madraspatam (Madras)'da bir kurgan yapmak iznini verir ve o kentin yönetimini de onlara bırakır.

1647 'de Madras bölgesi Gülkende sultanlarının eline düşer ve onların veziri Mîr Cümle İngilizlere daha önce verilmiş olan hakkı tanır; şu şartla ki yabancılardan alınan gümrük resminin yarısı sultana ait olsun. Ancak daha sonra Gülkende memurlarına hesap vermek ve onların hesapları incelemelerine katlanmak mecburiyetinden kurtulmak için 1658 'de Gülkende devletiyle bir anlaşma yapılıp gümrük resmine mukabil ora hazinesine yılda götürü 380 pagoda[1] ödenmesi ve 1672'de bunun 1200 pagoda'ya çıkarılması kararlaştırılır.

Dekken'in Doğu kıyılarından sonra İngiliz'ler Bengal ve Bihar'da da tecim yerleri açarlar; bunlar Hariharpur, Balasor, Hugli, Patna ve Kasımpazar'da kurulur. Başta bunlar şirket işyarlarının özel tecim yerleri olarak açılmışa benzerler; fakat çok geçmeden Şirketin doğrudan doğruya muamele yaptığı yerler durumuna girerler.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin devlet görevlerini üzerine alması

Madras kurgan ve kenti Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin ilk mihveri olacaktır. Şirket Madras'ı ve Bombay adasını alıncaya kadar Hindistan'da yalnızcana tecim yerlerine malik bir tecimci kurum idi. Bu iki yeri almakla yönetimci ve askerî bir varlık haline girer; ancak onun ülkeler ele geçirme siyasası daha çok sonra, XVIII. yüzyılın ortalarında başlıyacaktır.

Bu sırada andığımız devirde, yani XVII. yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında ise Şirkette bu gibi ihtiraslar yokyoktur; ancak Şirket müdürlerinden Sör Cosia Çayld (Sir Josiah Child) XVII. yüzyılın sonlarına doğru gelecekteki gelişmeyi hazırlamak için bir yandan Bombay ve Madras'ın ilerde büyük ülkelerin başı ve mihveri olacak surette berkitilmesinin, öbür yandan da iyi yönetimle halkın İngiliz'lere ısındırılmasının gerektiğini belirtmiştir. O, Gurkanlı devleti henüz en güçlü bulunduğu devirde Felemenklilerin Cava ve Sumatra'da yaptıkları gibi İngilizlerin de bir gün Hindistan'da bir kara imparatorluğu kuracaklarını tahmin etmiştir.

Onun tesiriyle İngiliz şirketi, Felemenk şirketi gibi yalnız

[1] Bir pagoda 40 kadar altın kuruş eder.

ve herşeyden önce tecime önem verir bir kurum olmaktan çıkmış ve iyi yönetime de önem vermeye koyulmuştur.

İkinci ciltte görülmüş olduğu gibi (s. 264 ve 276) Marata başbuğu Sıvacı 1644 ve 1670'de Surat limanını basıp soyduğu halde İngiliz elinde bulunan Bombay'a bir şey olmaması, keza aynı kişi 1677 Karnatik'te Madras kapılarına kadar her tarafı yağma ederken bu kentin güven içinde kalması bazı İngiliz yazarlarınca daha o zaman halka İngiliz güç ve yönetiminin üstünlüğünü göstermiş ve itibarının temelini atmıştır.

Ancak şu kadar var ki Sör Cosia Çayld'ın adaşı (hısmı değil) Sör Cohn Çayld (Sir John Child) Surat tecim yerinde müdür iken İngiliz'ler Âlemgir'e karşı gelip onunla savaşa bile tutuşduktan sonra (1686—88) yenilmiş bir durumda barış dileyecekler ve Âlemgir ileri sürdüğü türlü şartlar arasında bu kişinin geri gitmesini de istiyecektir. Bu olaylar C. II s. 310-312'de anlatılmıştır.

Kalküta'nın kurulması ve İngiliz şirketinin zemindarlığı

Gurkanlılarla olan savaş sırasında İngilizler Bengal'da bulunan Hugli tecim yerini boşaltıp çekilmişlerdi. Barıştan sonra tekrar o bölgeye geldikleri sırada tecim yerlerini daha aşağıda Sutanatı veya Çatanatı denilen köyün yanında kuracaklar (1690). Bu köy de, Hugli kenti gibi, Gence ırmağının denize döküldüğü kollardan biri olan Hugli suyu üzerinde bulunmaktaydı; ancak daha aşağıda olduğundan büyük gemilerin oraya kadar gelmeleri ve kıyıya yanaşmaları mümkündü. Bundan başka oraya çok yakın bir yerde Gurkanlı memurları bulunmadığından orada daha rahat bırakılmak ümidi vardı. Bu yeni tecim yeri büyüye büyüye bugün Hindistan'ın en büyük ve kalabalık kenti bulunan Kalküta'yı teşkil edecektir.

1696'da o bölgedeki zemindar'lar ayaklanınca İngilizler hükümetten tecim yerlerini berkitmek iznini alırlar. 1698'de hükümet İngiliz şirketine Sutanatı, Kaligat ve Gorindpur köylerinin zemindarlığını verir. Bu, Hugli'deki Gurkanlı fevcdar'ına [1] bağımlı olarak bu üç köyün vergilerini toplamak, gereken kısmını merkeze göndermek ve kalan kısmıyle o köyleri idare

[1] Bk. C. II, s. 459 ve 460.

etmek görev ve yetkisi demekti. Böylelikle İngiliz şirketi Bombay'da İngiltere kralının bir memuru, Bengal'de yukarda anılan üç köyde (Kalküta kendi adını ortadaki köyden alacaktır). Gurkanlı pâdişahı Âlemgir'in memuru ve Madras'da kendisi tarafından yöneltilen berkitilmiş bir kendin sahibi durumunda bulunur. Dolayısı ile o da artık sırf tecimerlikten çıkmış, yönetimci olmuş ve karada dahi üzerine askerlik görevi almış bir duruma geçmiş olur.

Zamanla biteviye artan ve genişliyen tecim sayesinde bu üç kent olagan üstü büyüyecektir. Gurkanlı devleti gücünü kaybedip dağılmaya yüz tutunca bunlar bir çok yerli için sığınak ve git gide birer devlet çekirdeği olacaklardır.

Korsanlık işleri

Hindistan'ın Batı kıyılarında korsanlık pek gelişmiş bir durumda idi. Bunu bir yandan Basra körfezinde Arap gemicileri, öbür yandan da Malabar kıyılarında bulunan küçük devletçiklerin başkanları yapıyordu. Bu sonuncuların en ünlü ve güçlüsü bir zamanlar Marata donanmasının komutanlığını etmiş olan Kanoci Angria idi. Buna ve haleflerine karşı savaşmak için Bombay'da üslenen İngiliz donanması arttırılır. Angria'ların üsleri ancak 1755 ve 1757 yıllarında, o da Marata'ların yardımiyle alınabilir.

Avrupalı ve İngiliz korsanların husule getirdikleri durum ikinci ciltte (s. 312) anılmıştı.

Ferruh-Siyer'in bazı müsaadeleri

1714—1715'de Ferruh-Siyer'in pâdişahlığı sırasında İngiliz şirketi Delhi'ye bir elçilik heyeti gönderir. Dilekleri: a) Gurkanlı memurlarının baskısından ve yolsuz muamelelerinden kurtulmak; b) öteden beri var olan gümrüklerden başka bir şey vermeden bütün devlet içinde alış-verişte bulunabilmek; c) Kalküta dolaylarında bulunan bir takım köylerin İngilizlere verilmesi (satılması).

Ferruh-Siyer bu dilekleri kabul eder; İngilizlere gümrük ve vergisiz tecim hakkı verir ve o yolda buyrultular çıkarır (1716). Ancak Bengal subedarı Cafer Han gereken yerleri Şirkete devretmeye razı olmaz. Bu buyrultuların alınmasında elçilik heyetiyle Delhi'ye gitmiş olan bir İngiliz doktorunun o sırada ağır hastalanmış olan Pâdişahı iyi etmiş olmasının da tesiri olmuştur.

İngiliz şirketinin anayurtta karşılaştığı güçlükler

Daha yukarda görmüştük; Şirketin Hindistan'a gelişi Endonezya'dan baharlı maddeler satın alabilmek için oraya Hind pamuklu kumaşları götürmek zaruretinden doğmuştu. Yukarda anlatmış olduğumuz gibi Hindistan'da yeter ölçüde Avrupa malı satmak ve onların bedeliyle pamuklu almak kabil olamıyordu ve Felemenklilerin yaptıkları gibi Avrupa, Çin, Çin Hindistanı, Endonezya ve Hindistanı içine alan geniş bir tecim manzumesi kurmak gerekiyordu. Veyahut Avrupa mallarını Çin'e satıp oradan elde edilen nakitle Hind malı almaya çalışmak lâzımdı. Ancak İngilizler için Çin ve Japon tecimi, Felemenklilerin öndeşliği ve Endonezya'yı, yani yol üzerinde en önemli konak ve üsleri, elde tutmaları yüzünden çok güçleşmişti. Bu sebepie Hind malları almak için İngiltere'den nakit çıkarmak gerekiyordu; bu da önce dediğimiz gibi o zamanın ekonomik anlayışına uymadığından anayurtta Şirkete karşı bir çok tenkitlere yol açıyordu.

Bundan başka, Şirketin tecim tekeline karşı da İngiltere'de bir çok itiraz yükseliyordu. Bu sebeple 1673'de Kıral I. Çarls (Charles I). başka bir takım tecimerler topluluğuna Hindistan'da Şirketin tekeli haiz olduğu sınırlar içinde, onun henüz tecim yeri açmamış bulunduğu kent veya bölgelerde, tecim yapmak hakkını verir. Bunlar ise bu kayda da pek saygı göstermeden iş görmeye koyuldular.

1649'da İngiltere'de kırallık ortadan kalkınca tabiatiyle şirketin tekeli de ortadan kalkar ve o iç ve dış türlü savaşlardan zarar görür.

Ancak İngilterede egemenliği ele geçiren "Koruyucu Lord„ Kromvel (Cromwell) 1652'de Şirkete yeni bir tekel hakkı tanıdıktan sonradır ki o yeniden kendini toplıyabilecektir. Kromvel'in ölümünden sonra tahta çıkan ilk kırallar da Şirketi korur ve ona yeni buyrultularla kurgan, ordu ve savaş gemilerine malik olmak, para basmak ve adalet isleri görmek yani yargıç kullanmak gibi haklar tanırlar ve bu gibi hakların zaten var olanlarını veya fii'len kullanılıanlarını da tekid etmiş olurlar.

Bundan sonra Şirket için çok kazançlı bir devre başlar; 1662 ile 1691 arasında şirket yılda ortalama yüzde 22 kadar

bir kâr dağıtır. Bu yüksek kazançlar bir çok iştihayı kabartır; kaçakçı, yani şirket dışında İngiliz gemici ve tecimleri de bu işe koyulurlar.

İngiltere'de 1688 ayaklanması ve ora tahtına Felemenk "Stathauder„ i, yani hükümdarı Giyom'un çıkması Şirketin durumunu bozar. Bu kişiyi tahta çıkarmış olan parti (Whigs'ler) muhaliflerile iş birliği yapmış olan Şirkete karşın idiler; onlar şimdiki "liberal„ların ataları sayıldıkları için tecimde tekeli zaten beğenmiyorlardı. 1694'de tecimin serbestliğine dair bir kanun çıkarsa da bu yürütülmez. Esasen İngiliz tecimerleri arasında en kuvvetli cereyan serbest tecim değildi, çünkü bu takdirde dağınık tecimerler için Şirketin var olan büyük ve kısmen askerî örgütünü (teşkilat) yaşatmak imkânsızdı; o ortadan kalkınca da İngiliz tecimi yaşayamazdı. Tecimerlerin istedikleri şirketin kârlarına ortak olmak ve bunun için de onun sermayesine iştirak etmekti.

1698'de hükûmete verilecek 2 milyon liralık bir borç karşılığında "Genel Şirket„ (General Society) adyıle yeni bir şirket kurulur; eski şirket te bunun içine girer. Az sonra "İngiliz Tecimerler Şirketi (English Company of Merchants) adiyle bir şirket daha kurulur, bu Âlemgir'in yanına bir elçi yollar ve kendi memurlarına "Konsolos„ ünvanını verdirir. Ancak bunun yeter sermayesi yoktu; o da hükûmete borç para vermek sayesinde kurulmuştu ve hükûmetten alacağı faizlerle geçinmeye mecburdu.

Hem bu durum, hem de öbür şirketin uzun zamandan beri Hindistan'da örgütü bulunması bu ikinci şirketi âciz bir durumda bırakır. Sonda hükûmet baskısiyle iki önürdeş şirket 1702'de birleşirler ve bu iş 1709'da tamamlanır.

Böylelikle ilk şirkete karşı açılmış olan mücadele tekel'in ortadan kalkmasını değil, ondan faydalananların sayısının çoğalmasını sağlamış olur.

İngilizlerin tecim siyasası

Bu siyasanın ana çizgileri yukarıda anlatılmış olan Felemenk tecim siyasasının aynıdır ve az çok o örnek alınarak gelişmiştir. Başlıca başkalıklar aşağıda anılmştır:

Felemenk devleti içinde tecimerler daha çok nüfuz sahibi idiler; dolayısiyle ora şirketi anayurttan nakit yani değerli maden çıkarmak işinde İngiliz şirketinden daha büyük kolaylıklara mazhar olmaktaydı: Buna rağmen Felemenk şirketi önce anlatılan biçimde, sermayesini hep dışarda işletmek ve anayurda ancak safi kazancın bir kısmını baharlı madde olarak getirmek lüzumunu duymuştu. İngiliz şirketi de bu yolda daha da köksel (cezrî) biçimde davranmak zorunda idi. Keza o Hindistan'dan mal almak için orada borçlanmıya, aşırı yüksek faizlere rağmen daha geniş ölçüde baş vurmuştur.

İngiliz şirketi, Endonezya bölgesinde zayıf bir durumda bulunduğu için Çin, Çin Hindistanı ve Japonya teciminden daha çok az faydalanmış ve onun yerine Kızıl-deniz ve Basra körfezi limanlariyle daha bol iş görmüştür. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu son tecim Çin ve Japon tecimi kadar kazanç bırakmamakta idi.

Çin, Japon ve Çin Hindistanı teciminden az çok mahrum olan İngiliz şirketi bunu başka yoldan telâfiye çalışmış ve ilk olarak Hind kumaşlarını Avrupa'da satmak işine girişmiştir; bundan da çok kazanmıştır. Bu kumaşların en büyük alıcısı Fransa idi. Şirket bu işi XVII. yüz yılın ikinci yarısında geliştirmiştir. O devirde İngiliz dokumacılığı pek ileri olmadığı için bu malların Avrupa ülkelerine dağıtılmak üzere anayurda girmesi İngiltere'de bu işle uğraşanlara zarar vermiyordu ve Fransa'ya ve daha bazı Avrupa ülkelerine yapılan satışlar sayesinde hem İngiltere'ye para giriyor, hem de Şirketin sermayesini dışarda işletmek ve anayurda yalnız safi kârların bir kısmını sokmak zaruretini az çok karşılıyor ve onun Çin ve Japon piyasalarına fazla sokulamamasından doğan kazanç azlığını oldukça telâfi ediyordu.

Felemenk şirketinin Hind kumaşlarını Avrupa'da satmak işine girişmemiş olması orada dokumacılığın pek ileri bulunmasına ve dolayısiyle Hind kumaşları idhalinin bu sanayii baltalamasından korkulmasına atfedilir.

Hindistan teciminin genel durumu ve bu ülkenin alıp sattığı başlıca mallar hakkında ikinci ciltte (s. 542-49) gereken bilgiler verilmiştir.

İngiliz şirketinin yönetimi Başlangıçta İngiliz'lerin Hindistan'daki bütün örgütleri Surat tecim yerinden, yani Gurkanlıların elinde bulunan bir kentten yönetilirdi; sonra İngiliz toprağında olsun diye merkez Bombay'a taşındı. Ancak o zamanın ulaşma güçlükleriyle, o kadar dağınık ve pek büyük bir ülke içine yayık yerleri bir tek merkezden yöneltmek imkânsız görülmüş ve Bombay, Madras ve Kalküta ayrı ayrı bağımsız üç merkez yapılmıştır.

Her merkezde bir meclis ve bir de vali (governor) vardı. Başlıca kararları meclis verir ve oylarda denklik olursa valinin tuttuğu tarafın düşüncesi uygulanırdı. Meclis üyeleri, muhasebeci, veznedar, depo memuru gibi kimselerdi. Vali aynı zamanda komutandı. Görünüşte onun yetkileri çok az olmakla birlikte gerçekten o baş idi; çünkü doğrudan doğruya İngiltere'den atandığı gibi bir kısım işyarları atamak yetkisini de taşıyordu.

İşyarların bazı şartlar altında ve bazı sınırlar aşmamak üzere kendi hesaplarına da tecim yapmak hakkı vardı.

IV. FRANSIZLAR

Fransa büyük bir kara devleti idi ve zengin toprağı, halkını geçindirmeye yetiyordu. Onun kırallarının başlıca amaçları karada yayılmak idi. Bu yüzden Fransızlar deniz aşırı uzak yerlere esaslı ve hazırlıklı surette gidip yerleşme işinde geç kalmışlardır.

Bununla birlikte tek tük Fransız gemileri Portekizlilerin Hind denizlerine ulaşmalarından 25—30 yıl kadar sonra oralara gitmeye koyulurlar; ancak bunlar düzensiz özel maceralardan ileriye gitmez.

1664'te XIV. Lui (Louis XIV)'nin kırallığı sırasında Fransız bakanlarından Kolber (Colbert) Doğu Hindistan Şirketi (Compagnie des Indes Orientales)'ni kurar. Şirketin sermayesi 15 milyon "livre„ [1] olacaktı. Ancak 3 milyonu Kıral tarafından verilmek üzere hiç bir vakit 5,5 milyondan fazla para toplanamaz; toplanan bu 5,5 milyon "livre„ içinde de Kıral'ın

[1] Değeri çok değişmiş bir para olup bazı hesaplara göre bu meblağ 1914'den önceki 25-30 milyon frank'a (altın) bedel imiş (Bk. P. Kaeppelin, *La Compagnie des Indes Orientales*, s. 6, n. 5).

hatırı veya korkusu ile hânedan ve asîllerden bir çok kişinin parası vardı. Bu durum işin kimseyi sarmadığını gösterir.

Şirket kurulurken İran şahına ve Gurkanlı pâdişahına elçiler gönderilip tecim anlaşmaları yapmaya ve bazı kolaylıklar elde etmeye çalışılır. C. II, s. 468 'de anılan elçilik heyeti bu münasebetle gönderilmişti. Agra'ya giden heyet Surat limanında İngiliz ve Felemenkliler gibi tecim hakları sağlıyabilir.

Fransız şirketi bu adı taşımakla birlikte sermayesinin teşekkül tarzından da anlaşılacağı gibi hiç bir vakit Felemenk ve İngiliz adaşları gibi gerçekten bir şirket olmayıp bir devlet müessesesi olmuş ve ona göre bir yandan siyasayı tecimden üstün tutması, öbür yandan da başındakilerin tecimden çok asker ve idareci kimseler bulunması yüzünden tecim işlerinde boyuna kaybetmiştir.

İşlenilen esaslı büyük yanlışlardan biri, umulan sermayenin yalnız üçte birini toplayabilmiş olan genç şirkete ta baştan hem türlü yerlerde ve bilhassa Madagaskar adasında geniş sömürgeler kurmak, hem de tecimde bulunmak görevinin verilmiş olmasıdır. Şirket bu iki görevden hiç birini adamakıllı göremiyecek ve Madagaskar'da bir çok başarısız denemelerde batırdığı para yüzünden tecimini geliştiremiyecektir. Keza Çin Hindistanı'nda Siam'da yapılan bazı yerleşme denemeleri de büyük yıkımlarla sonuçlanacak ve Fransız şirketinin durumunu çok ağırlaştıracaktır.

Bundan başka Fransa'da da nakdin servet olduğu ekonomik zannı galip olduğundan şirket Fransa'dan kalkan gemilerini Uzak Doğu'da satılması imkânsız bir çok Fransız mallariyle yüklemeğe mecbur edilmiş ve Fransa'da dokumacılık ilerleyince Hind basmalarının anayurda getirilmesi yasak edilmiştir.

Bütün bunlara eklenen Felemenklilerin ve İngiliz'lerin önürdeşliği ve düşmanlığı ve 1672'den 1678'e, 1688'den 1697'ye ve 1702'den 1714'e kadar süren denizci devletlere (Felemenk ve İngiltere) ve bir çok Avrupa devletlerine karşı yapılan savaşlar, Fransız şirketini daima çok güç, ağır ve dolayısile de zararlı bir durumda bırakır.

Fransızlar yukarda gördüğümüz gibi ilk tecim yerlerini 1666 'da Âlemgir'in bir buyrultusu ile Surat'ta kurmuşlardı;

ikincisini 1669 'da Gülkende sultanından alınmış bir buyrultu ile Masulipatam'da (Doğu Dekken kıyısı) kurarlar. Malabar kıyısında da (Batı Dekken) az önemli bir kaç tecim yeri kurulur.

1670 da 10 gemilik bir donanma, Fransız bayrağını ve kudretini Uzak Doğu denizlerinde tanıttırmak için Hindistan'a gönderilir. Bu birçok limanı dolaştıktan, her yerde alabildiğine selâm topu attıktan sonra Felemenk donanmasının üzerine geldiğini öğrenince savaştan kaçınır ve bu olay Felemenklilerce her tarafa yayıldığı için Fransızlar itibardan düşerler.

Bu donanma Madras'ın Güneyinde Malyapur limanına gelince onun komutanı Dō la Hey (de la Haye) yerlilerden yeter saygı görmediği için orayı saldırı ile alır (1672). Bu limanın Avrupa'lılarca adı Sen Tome (Saint Thomé) olup Gülkende sultanı orasını on yıl kadar önce Portekizlilerin elinden almıştı. Bu olay tabiatiyle Gülkende devletiyle Fransızlar arasında savaş doğurur ve Felemenkliler sultana yardım ederler. Sen Tome kenti bu iki bağlaşık tarafından uzun zaman kuşatılır ve sonda Fransızlar orasını Felemenklilere bırakmayı kabul ederler (1674 anlaşması).

Bu savaşlar sırasında aynı kıyıda, daha Güneyde, Bicapur sultanlarının Şîr Han Ludi adında bir valisi Fransızlara ilerde Pondişeri kentinin kurulacağı yerde bir tecim ve yerleşme yeri verir ve çok geçmeden orası Fransızların Hindistan'daki sömürgelerinin merkezi olur.

XVII. yüzyılın sonlarında Âlemgir'in Cinci bölgesine yerleşmiş olan Marata başbuğlarından Raca Ram'a karşı yaptırdığı sefer sırasında Pondişeri tecim yerinin başında bulunan Marten (Martin) kâh işbu başbuğ, kâh Gurkanlı komutanı Zülfikar Han Karamanlu ile dostluk kurmaya çalışmıştır[1]. Bu sıralarda kentin dolaylarında bir sürü vuruşma olmuş ve kente sığınanlar pek çoğalmıştı. Böylelikle oranın ahalisi 60.000 kişiye kadar çıkar.

1690 yılında Marten, Raca Ram'la yaptığı bir anlaşmada ona yüzde 18 faizle verdiği 6.000 çakara karşılığında (1500 altın lira kadar eder) Pondişeri'nin gümrüklerini yöneltmek ve öbür vergilerini toplamak hakkını elde eder. Böylelikle burası artık

[1] Bk. C. II. s. 302.

bir Fransız kenti sayılabilir. Esasen Fransızlar oradan yerli, yani o sırada Marata egemenliğinin kalkmasını pek istemezler. Çünkü bu egemenlik kendilerine — bilhassa Felemenk saldırılarına karşı— Marata yardımına güvenmek imkânını veriyordu; Raca Ram'la yapılan anlaşmada bu koruyuculuk yönü ayrıca tasrih edilmişti.

Ancak Raca Ram, Cinci'de Zülfikar Han Karamanlu tarafından kuşatılmakta ve hiç olmazsa çok sıkıştırılmakta olduğundan Pondişeri'deki Fransızlara pek yardım edemez ve Felemenkliler orayı alırlar (1693). Daha sonra Avrupa'da yapılan Risvik barışı gereğince (1697) orası Fransızlara geri verilir (1699) ve 1700'de onlar tarafından iyice berkitilir.

1690 yılında Fransız'lar Bengal'de Kalküta'ya yakın olan Şandernagor'da bir tecim yeri elde ederler.

1701 'de Avrupa'da İspanya kırallığının mirası için savaş başladıktan sonra Hindistan'daki Fransız şirketi bir kere daha uzun yıllar için (1714'e kadar) mefluç kalır.

Uzun zaman Hindistan tecim yerlerinin valiliğini etmiş olan Marten 1706'da ölür. Felemekli ve İngilizlerin kendilerini bilhassa tecim işine verdikleri bir devirde o, yerli devletlere dayanarak öbür Avrupalıları Hindistan'dan söküp atmayı tasarlamış, fakat bir yandan böyle büyük bir işi başarabilmek için merkezden gereken yardımı alamadığı, öbür yandan da durum elverişli olmadığı için bunu yapamamıştı.

Fransız şirketi 1719'a kadar anayurtta türlü istihaleler geçirmiş ve onun imtiyazları türlü şekiller almıştı. 1719'da XV. Lui (Louis XV.)'nin kırallığı sırasında banker Jan Lav (Jean Law)'ın en çok iflaslariyle ünlü büyük malî ve ekonomik tedbirleri sırasında bu şirket 1717'de kurulmuş olan Batı Şirketi ile birleştirilmiş ve her ikisi birden "Hindistan'lar Şirketi„ adını almışlardı. Lav'ın tedbirleri iflâs ettikten sonra Fransız şirketi eski şeklini alır (1721).

1720'den 1735'e ve bu tarihten 1742'ye kadar iki vali Lönuar (Lenoir) ve B. Düma (B. Dumas) zamanında Şirket hemen hep tecim işleriyle uğraşır ve işleri az çok iyi gider.

1742'de Fransız Hindistanı'nın başına geçen ünlü Düpleks (Dupleix)'in valiliği sırasında Hindistan tarihinde bir dönüm

noktası olacak olan büyük siyasal amaçlar güdülmeye başlanılacaktır.

V. DANİMARKALILAR

1616'da "Danimarka Doğu Hindistan Şirketi" kurulur ve bu şirket Doğu Hindistan ve Bengal'de bir kaç tecim yeri açar. Genel olarak Şirket çok az başarı ve kârla yaşar. En büyük kazancı Çin'den getirdiği çayı kaçak olarak İngiltere'ye sokmaktı. Bu son ülkede çay üzerindeki gümrük azaltılınca bu kâr kapısı kapanır. Şirket, İngiliz ve Felemeklilerin epey muhalefetiyle karşılaşmıştı. 1845'de Hindistandaki her şeyini 1,250.000 rupiye İngiliz Hindistan Şirketi'ne satar ve oradan çekilir.

VI. ALMANLAR

Avrupa'da İspanya kırallığı mirası savaşını bitiren Utreht ve Rastat barışları sonunda (1713 ve 1714) İspanya Basık Ülkeleri denilen bölge (Ostand, Anvers ve Brüksel'i kapsar) Avusturya hânedanına, yani Alman İmparatorluğuna geçer ve ora tecimerlerlerinin dileğine uyan İmparator 1723'de Uzak Doğu'da gemicilik ve tecimde bulunmak üzere "Ostand Şirketi" diye tanınan bir şirket kurar; bu şirket Felemenkli ve İngilizlerin muhalefetine rağmen epi kârlı işler görürse de İmparator VI. Şarl, tahtını kızı Mari-Terez'e bırakmak istediği ve İngiltere kendisine bu uğurda yardım edeceğine dair inanca verdiği için İngilizlerin dostluğunu kazanmak amaciyle 1731'de imzalanan bir anlaşma gereğince Şirketi lâğveder.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA EGEMENLİK KURMAK İSTEYENLER ARASINDA ÇARPIŞMALAR VE İNGİLİZ GALEBESİ

Gurkanlı (Timur-oğulları) hânedanının yozlaşması, bir çok sebeplerle Türkistan ve İran'dan Hindistan'a gelen Türk akıntısının azalması ve Hindularda dinsel ve kısmen de ulusal gayretler uyanıp ülkelerine sahip olmak isteğinin gelişmesi Hindistan'da bundan böyle kimlerin egemen olacakları sorumunu bir kere daha ortaya atmış bulunuyordu. Bu iş için en uygun ve güçlü durumda bulunanların Marata'lar olduğunu ikinci cildin sonlarında ve bu ciltte gördük. Ancak olaylar, tabiî gibi görünen bu yönün gerçekleşmesine mâni olacaklar ve bir sürü savaştan sonra egemenlik İngilizlere geçecektir. Bu bölümde bu olaylar zincirini göreceğiz.

Egemenlik kurma amaciyle yapılan başlıca çarpışmalar: 1) Kuzey Hindistan için Afgan'larla Maratalar; 2) Sözde Karnatik, fakat esasta bütün ülke için İngilizlerle Fransızlar; 3) Daha sonra Dekken için İngilizlerle Maysor sultanları Haydar Ali ve oğlu Feth Ali Tipu Sultan; 4) Hindistan için fakat ikinciler pek kötülemiş bir durumda olarak İngilizlerle Marata'lar arasında yapılacaktır.

Bu çatışmalarda zafer veya üstünlük sağlıyan İngilizler ondan sonra türlü bölgelerin egemenliği için daha çok yersel özde bir çok savaşlar ve sıra ile bir takım devletleri ve ezcümle Pencab'ta Sih'leri, Sind'te yerli emîrlerle Beluç'ları yenip bütün Hindistan'ı ele geçireceklerdir. Onlar yalnız Afganistan'da yerleşip kalmak işini başaramıyacaklardır.

Aşağıda bu yönleri avrı ayrı gözden geçireceğiz.

I. AFGANİSTAN DEVLETİNİN KURULMASI

Ahmed Han

Sirac üt-tevarih'e göre (C. I, s. 6) Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Han'ın babası Muhammed Zaman Han, Multan'da yerleşmiş idi ve Ahmed Han orada doğmuştu. Bunlar Abdalî[1] oymaklar topluluğunun Sadozai oymağından idiler.

Ahmed Han, Galcai'lerce[2] yakalanıp Kandahar'da hapiste iken Nadir Şah Afşar bu kenti alır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi Nadir Şah Galcailer'e karşı Aptaliler'i tutmakta idi. Bu yüzden olacak Ahmed Han'ı hizmetine alır ve ilerletir; onun ölümü sırasında Ahmed Han, çoğu Afgan olmak üzere 3-4000 altının başındadır ve hemen daima Şahın yanında bulunmaktadır.

Nadir Afşar yakınlarına dermiş ki bütün İran, Turan ve Hindistan'da Ahmed Han gibi iyi huylu ve davranışlı adam görmedim ve o, günün birinde tahta çıkacaktır[3].

Nadir Afşar 12 Cemaziyelâhır 1160 Perşenbe gecesi (21—22 Haziran 1747) çadırında öldürüldükten sonra Ahmed Han yanındaki 3.000 kadar Abdalî ve Özbek atlı ile onun haremini korur ve o da ona Nadir Afşar'ın Hindistan'dan getirmiş olduğu "Kûh-i Nur" ve "Deryây-ı Nur" adlı ünlü iki elmastan birincisini verir. Bundan sonra Ahmed Han kendi adamlariyle Kandahar'a gider.

Onun, Nadir Afşar ve bu kişinin ölümü hakkında Osmanlı pâdişahı III. Mustafa'ya gönderdiği mektupta ise[4] Nadir, gerek Afganlara gerek bütün İran, Türkistan, Hindistan ve Rûm (Osmanlı) ülkeleri halkına karşı yaptığı zulum dolayısiyle çok kötülenmektedir.

Ahmed Han'ın Afganistan devletini kuruşu

Nadir Afşar'ın böylece ölümünden sonra Ahmed Han az önce gördüğümüz gibi yanındaki Abdalı Afganlarla birlikte Kandahar'a gider. Kendisinin Sadozai oymağı ufak ve güçsüz bir oymaktır; ancak o anda Afganlar ve hele Abdalîler arasında en çok ün kazanmış, en kabiliyetli ve ya-

[1] Bu oymaklar topluluğu için bk. C. I, s. 6.
[2] Eski Kalaçlar. Bu oymaklar topluluğu için de bk. C. I, s. 5-6.
[3] *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 9.
[4] *Nâme defteri* 8, s. 461. Bütün mektup s. 460-481'de bulunmaktadır. Bk. Hikmet Bayur, *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı*

nında doğrudan doğruya kendisine bağlı hazır ve en iyi yetişmiş bir askerî birliğe sahip olan kimse Ahmed Han idi.

Kandahar'da toplanan Abdalî oymaklarının ileri gelenleri ve bunlar arasında Barekzailerin büyüklerinden Hacı Cemal Han, Ahmed Han'ı başlarına geçirmiye karar verirler ve o orada taç giyer.

Evliyadan sayılan Sabır Şah adında bir "Fakir„ in tensibiyle de Abdalî adı Durranî'ye (dur = inci'den) çevrilir. Böylelikle Abdalî yani yeni adiyle Durranî oymaklar topluluğunun egemenliği ve çok kere Ahmed Şah Baba Abdalî veya Durranî diye anılan kişinin hükmü altında Afganistan devleti kurulmuş olur (1747).

Bu suretle tahta çıkan Ahmed Şah, Abdalî'lerin Bamizai oymağından Begî Han'ı (ڲ=Beyî; "Bey„ e mensup) Şah Veli Han ünvaniyle vezir ve Fofelzai oymağından Cihan Han'ı, Han-ı Hanân, yani başkomutan yapar. Abdalî'lerin öbür oymaklarının ileri gelenlerini de birer önemli mevkie geçirir[1].

Yeni kurulan devletin özellikleri

Devletin en önemli mevkilerine Abdalî-Dürranî oymaklarının ileri gelenlerini geçiren Ahmed Şah en önemli kararları da bunlarla danışarak alacaktır. Bunu yukarıda belirtmiş olduğumuz durum gerektirmekte idi. Özel olarak o devirde yeni kurulmuş olan Afganistan devleti bir takım oymakların, kendi iç örgütlerini (teşkilât) olduğu gibi muhafaza ederek güçlü bir kişinin etrafında toplanmasından husûle gelmiştir. Devlette erke (iktidar) o kişi ile oymak ileri gelenleri arasında paylaşılmış bulunuyordu ve işler tartışma sonunda bir karara bağlanıyordu. Bu gibi toplantılara Afganlar "cirke„ derler.

Bu eserin ilk cildinin sonlarında Delhi'de kurulmuş olan Ludi Afgan devleti anlatılırken bu biçim devletlerin güç ve zaafları belirtilmişti (s. 469-70); bu yönler yeni kurulan devlet için de doğrudur. Ahmed Şah ve nisbeten sakin bir kişi olan oğlu Timur Şah bu durumu kavrayıp ona göre davranacaklar ve devlet az çok sarsıntısız yürüyecektir. Onlardan sonra gelenler mutlak hükümdar olmak istiyeceklerdir; fakat güçleri buna

devletini İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme. Belleten XII, 46 (1948), s. 420-463. [1] *Sirac üt-tevarih*, C. I, s. 10.

yetmiyecek, boyuna oymak ayaklanmalariyle karşılaşacaklar, sonda Ahmed Şah hânedanı tahtı kaybedecek ve saltanat Berekzai oymağının Muhammedzai koluna geçecektir. Devlet nüfuzunun oymaklarınkinden üstün olabilmesi için Emîr Abdurrahman Han devrini (1880 - 1901) beklemek gerekecektir.

Yeni devlet ta başından beri derin bir Afgancılık ve Afgan ulusseverliği üzerine kurulmuş ve Ahmed Şah kendini Hindistan'da saltanat sürmüş olan bütün Afgan sultanlarının mirascısı saymıştır. Bununla birlikte onun ordusunda Kızılbaş askerlere (İran'ın Şiî Türkleri) de çok rastlanılmaktadır. Bunlar, bu kişi Nadir Afşar'ın hizmetinde iken onun yanında bulunmuş ve sonra ondan ayrılmamış kimseler sayılabilir. III. Sultan Mustafa'ya göndermiş olduğu yukarıda andığımız mektupta Ahmed Şah, Afgan'ları anarken daima "Uluğ Afgan ili„[1] (ulusu) demekte ve bir yerde şunu bildirmektedir[2].

" ve İran'ı dolaşarak bu geniş memleketteki kötü adamları uslandırmağa karar verdi (kendisi Ahmed Şah). Ulu Afgan ilinin (ulusunun) ileri gelen adamları kararını öğrenerek huzuruna geldikleri ve: 'İnce düşünen bazı kimselerin tetkik ve teşhisine nazaran Hindistan memleketi yer yüzünde diğer bütün memleketlerden daha geniştir ve bu sınırsız, eşsiz memleketin saltanatı Emir Timur Sahib-kıran'ın[3] hurucuna kadar Afgan'ın şanlı ve yüksek reislerine bağlı idi. Behlul[4], İskender[5], Firuz Şah[6], Sir Şah[7] İbrahim Şah[8] ve başkaları gibi bu ulu ilden (ulusdan) 29 kişi Hindistan'ı büyük bir kudretle idare ettiler, şan ve şöhret adlarını zamanın sahifelerine nakşettiler. Bu sebeple ilk önce bize miras kalan bu saltanatı islah etmeli, bilâhara Şaha (Ahmed Şah'a) göre gidilmesi gereken yere gitmelidir' dediler„.

[1] «ایل جلیل افغان». Doğu Türkçesinde «il» kelimesi bizdeki gibi ülke anlamında değil «ulus» anlamında kullanılmaktadır.

[2] Bk. H. Bayur, *adı geçen yazı*.

[3] Büyük Timur.

[4] Sultan Behlul Ludî (Bk. C. I dizinine).

[5] Sultan İskender Ludi (Bk. keza C. I'e).

[6] Aglebi ihtimal Multan'da hüküm sürmüş olan Firuz Şah Langah'dır (XV. yüzyıl sonları).

[7] Büyük Sur devletinin kurucusu (Bk. C. II' ye).

[8] Surlulardan, yukarıdakinin yeğeni.

Bu yazı bir yandan yeni devletin kendini bir kaç yüz yıl önce ortadan kalkmış olan bütün Afgan devletlerinin mirascısı saydığını, öbür yandan da Şah'ın az çok oymak ileri gelenlerinin dilediklerine göre hareket etmeye mecbur olduğunu göstermektedir.

Ahmed Şah'ın bir talii

Ahmed Şahın tahta çıktığı bir sırada Gurkanlıların Kâbil subedarı iken Nadir Afşar'ın istilâsından sonra onun hizmetinde aynı makamda kalmış olan Nasir Han ile Akta beyi Taki Han, Kâbil ve oraya bağlı olan Pişaver'in bir kaç yıllık vergisini Nadir'e götürmek üzere Kandahar'a gelirler; anlaşılan onun ölümünü henüz duymamışlardır. Ahmed Şah 2,600,000 rupi (300,000 altın lira kadar) değerinde olan bu hazineyi ele geçirir ve bu, bilhassa o anda, onun için büyük bir güç kaynağı teşkil eder. Nasir Han bir kaç gün sonra kaçmağa muvaffak olur.

Sind ırmağının kuzeyindeki yerlerin alınması

Ahmed Şah ilk olarak Gazne, Kâbil ve Pişaver'i alır. Bu son bölgenin alınması ora zemindarlarından ve Abdalî'lerin (Dürranî'lerin) Muhammedzai kolundan olan Abd üs-samed Han'ın, Nadir Afşar'ın valisi Nasir Han tarafını bırakıp Ahmed Şah tarafına geçmesiyle sağlanılmış olur.

Bundan sonra Ahmed Şah Kandahar'a döner. O, bu ilk hamlede Nadir Afşar'ın Gurkanlılardan almış olduğu yerlerin en büyük kısmını eline geçirmiş ve Kandahar bölgesine eklemiş olur.

Ahmed Şah'ın Gurkanlılarla ilk savaşı

Az önce gördüğümüz gibi Ahmed Şah, III. Sultan Mustafa'ya yazdığı mektupta kendi beylerinin hep Hindistan'a gitmeyi istediklerini yazmış ve kendisini orada hüküm sürmüş olan Afgan sultanların halefi bildiğini eklemişti. O, 1748 yılında 30,000 Afgan atlısının başında Sind ırmağını geçer ve Nadir Afşar'ın Gurkanlılara bırakmış olduğu yerlere karşı ilk saldırısını yapar.

Daha yukarıda görmüş olduğumuz gibi (s. 43-44) Delhi'deki vezir Kamer üd-din Han, Lahor subedarı Zekeriya Han ölünce kendi damadı olan onun büyük oğlunu oraya atatmış, fakat

çok geçmeden bu yeni subedarın küçük kardeşi Mîr Pehlevî Hayâtullah Han (Şahnüvaz Han ünvaniyle daha ünlüdür) onu devirmiş, kaçmıya mecbur etmiş ve subeye egemen olmuştu. Her iki kardeş de vezirin yeğenleri idiler; ancak birincisi aynı zamanda onun damadı idi.

Bu yüzden Şahnüvaz Han, vezir kendi damadını yine Lahor'a yerleştirir korkusiyle Adına Bey'in öğütleri üzerine Ahmed Şah Dürranî ile bağdaşır. Ancak aynı Adına Bey, vezir'e bu işi bildirir. Kamer üd-din Han yeğenini Afganistan hükümdarı Ahmed Şah Abdalî'den ayırmak için Pâdişahın daha önce Nadir Afşar'a bırakmak zorunda kalmış olduğu bütün ülkeleri Kâbil, Keşmir, Sind ve Multan'ı yakında geri alacağını ve bütün bu ülkelerin başına kendisini geçireceğini bildirir.

Buna inanan Şahnüvaz Han, bağdaşığı Ahmed Şah Abdalî Sind kıyılarına gelip yapılan anlaşma gereğince kendisinden yol istediği ve birlikte Gurkanlılara karşı savaşmayı önerdiği vakit o, bu isteği reddeder ve Afganistan şahiyle savaşa tutuşur.

Şahnüvaz Han Lahor'dan ilerde bir mevzi alırsa da bir yer değiştirme sırasında ordusunda sebepsiz bir bozgun çıkar ve delicesine bir kaçışma başlar; böylelikle Lahor Afganların eline düşer.

Ahmed Şah Abdalî'nin Sind'i geçtiği haberi Delhi'ye varınca oradan bir kaç yüz bin kişilik kalabalık bir ordu ona karşı yola çıkarılmıştı. Bu ordununun başında Veliahd Ahmed Han bulunuyordu. Yanında Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün büyük oğlu Saâdet Han Zülfikar Ceng, vezir Kamer-üd-din Han ve Eved (Oud) subedarı Safder Ceng gibi en büyük beyler de vardı. Bir çok Racput beyi de orduya katılmıştı. Ancak ordu daha önce anlatılmış olduğu gibi düzensizdi ve yozlaşmıştı.

Ahmed Şah Abdalî bu ordu ile karşılaşacağı yerde onun gerisine geçip Serhind'i alır. Bunun üzerine Gurkanlı ordusu geri döner ve Serhind yakınında, Muhammed Şah'ın Nadir Afşar istilâsı sırasında Karnal dolaylarında yapmış olduğu gibi, berkitilmiş bir kurgan içine girip kapanır. Halbuki Ahmed Şah Abdalî'nin Afgan ve Kızılbaşları ancak 30,000 kişi kadardırlar;

bunlar bu durumu görünce tabiatiyle bu ordugâhı kuşatır ve ona saldırmıya koyulurlar. Topları yok gibi idi; bir kısım Gurkanlı toplarını ele geçirip, kurganı dövmiye koyulurlar. Böylelikle Vezir Kamer üd-din Han bir cuma namazı sırasında bir güllenin isabetiyle ölür; bunun üzerine Gurkanlı ordusundaki Racput yardımcılarının hemen hepsi geri dönerler. 13 gün kadar böylece vuruşulduktan sonra Afgan'ların Lahor'da elde ettikleri "ban" denlien (mancınıkla atılan bir türlü gülle) silâhlarla dolu bir kaç araba birden patlar ve bu, orduda bozgun çıkarır. Ahmed Şah Abdalî güç hal ile akşama kadar durumu belli etmez ve gece olunca çekilir ve Lahor'u da bırakarak Sind ırmağının öbür kıyısına geçer.

Bu başarısızlık dolayısıyle olacak, o bu seferi III. Mustafa'ya gönderdiği mektupta hiç anmamıştı.

Bu çekiliş haberi Delhi'de büyük şenliklerle karşılanır; az sonra Muhammed Şah ölür ve oğlu Ahmed Şah Gurkanlı [1] tahta çıkar (Nisan 1748).

Afganistan devletinin ilk yıllarının tarihini ikiye bölmemek için yeni Gurkanlı pâdişahından az sonra bahsedecek ve Ahmed Şah Abdalî'nin uğraşlarını anlatmakta devam edeceğiz.

Afganistan şahı Serhind'den çekildikten sonra arada sınır yine Nadir Afşar devrinde olduğu gibi Sind ırmağı olmak üzere barış yapılır. Ahmed Şah Abdalî 1749'da bir kere daha Pencab'a saldırırsa da oranın yeni nâzım'ı (valisi) Mîr Menu Muîn ül-mülk'le (ölen vezir Kamer üd-din Hanın oğludur) dört "mahal" (kaza)'in vergileri kendisine verilmek üzere (oraların yönetimi yine Gurkanlı nâzım'ına ait kalacaktır) bir anlaşma yapar ve Horasan ve İran işleriyle meşgul olmak üzere çekilir.

İran'daki durum

Nadir Afşar öldürüldükten sonra bu işi yapanlar onun erkek kardeşinin oğlu Ali Kulu Han adında birini tahta çıkarırlar. Bu kişi amcasının hazinelerinin en büyük kısmını ele geçirmişti. O, Nadir soyundan bütün erkekleri öldürtüp yalnız Şahruh adında bir genci soy sön-

[1] Aynı adı taşıyan Afganistan şahı ile bu yeni Hindistan pâdişahının ayırt edilebilmesi için birincisinin adına daima «Abdalî» veya «Durranî» ve ikincisininkine de «Gurkanlı» sözlerini ekliyeceğiz.

mesin diye canlı bırakır. Ali Kulu tahtta uzun zaman kalamaz; bir sürü ayaklanma, boğuşma ve hısım arasında öldürüşmeden sonra Nadir Afşar'ın torunu yukarıda anılan Şahruh tahta çıkar. Babası Nadir'in oğlu Riza Kulu ve anası Şah Hüseyin Safevî'nin kızıdır. Böylelikle onun her iki hânedanın "haklarını„ taşımakta olduğu kabul edilir.

Ancak o da uzun zaman tahtta tutunamaz. Kadınlar yolu ile Safevîlere mensup olan Seyyid Muhammed adında biri Nadir Afşar'ın Şiî olmamasını ve Şahruh'un da Şiîlerle ilgili bulunmamasını bahane ederek ayaklanır; bu genç hükümdarı tutsak eder, gözlerini kör ettirir ve kendisi Süleyman Şah ünvaniyle tahta çıkar. Ancak Şahruh'un komutanlarından Yusuf Ali bu Süleyman Şahı yener, yakalar, öldürür ve kör olan Şahruh'u kendi egemenliği altında yeniden tahta çıkarır.

Bu yeni durum da çok sürmez; Kürt birliklerinin başı Cafer Han ve Arap birliklerinin başı Mîr Âlem Han, Yusuf Ali Hana karşı birleşir, onu yener, öldürür ve Şahruh'u yine hapise atarlar. Bir kaç gün sonra da bu iki başbuğ aralarında vuruşmaya koyulurlar ve Mîr Âlem üstün gelir.

Ahmed Şah'ın Horasan ve İran seferi

Ahmed Şah Abdalî, Horasan'da süre giden bu kör döğüşünden faydalanarak hem Herat'ı alıp kendi ülkelerine katmak, hem de İran işlerinde söz sahibi olmak için o tarafa sefer yapar. Mîr Âlem'i Herat'ta kuşatır, kent açlıktan verinir ve Âlem de ölür (1749).

Oradan Ahmed Şah Abdalî, Meşhed üzerine yürür ve orayı kuşatır; tek tük çarpışmalarda üstün geldikten sonra iş bir anlaşma ile bitirilir. Ahmed Şah Abdalî'nin oğlu Timur Şah, Nadir Afşar zamanından beri Meşhed'de kalmış idi; bu kişi çoluk çocuğu ile babasına verilir, kör Şahruh yine hapisten çıkarılıp tahta oturtulur ve Afganlar oradan Nişapur üzerine yürürler. Ahmed Şah'ın Meşhed'i gerisinde bırakarak Batı'ya ilerlemesi Şahruh'un kendi egemenliği altında kaldığını göstermektedir.

Nişapur, Bayat Türk oymağından Abbas Kulu Han'ın elindedir; o bir yandan vuruşur, öbür yandan da kışın gelip Afgan ordusunun açıkta erimesini sağlamak amacıyle görüşmelere koyulur. Sonda bunu anlıyan Ahmed Şah Abdalî çekilmiye başlar; soğuktan ve türlü yoksulluklardan binlerce kişi kay-

bettikten ve bir kısım ağırlıklarını yollarda bıraktıktan sonra Herat'a ulaşabilir.

Ahmed Şah Abdalî ertesi yıl yine Nişapur üzerine yürür; Hindistan ustalarına yaptırmış olduğu büyük toplarla onun duvarlarını döver ve sonda Abbas Kulu Han Bayat ile bir anlaşma yaparak çekilir. Afganistan şahı bundan sonra Meşhed'de kendine bağımlı olarak taht üzerinde tuttuğu Nadir Afşar'ın torunu Şahruh adına İran'da arkası kesilmiyen iç savaşlara karışarak bu ülkeye egemen olmaya çalışacaksa da bu işin güçlüğünü çabuk takdir edecek ve bundan vaz geçecektir. Herat'ı, Meşhed'e yakın bölgelere kadar kendisi için alıkoyacak, Meşhed'i Şahruh'a bırakacak, o da hutbe ve parada Ahmed Şah Abdalî'nin adını kullanacak, fakat buyrultuları (ferman) kendi adına çıkaracak, maliye ve yargı işleri de yine ona ait olacaktır; yani o, iç işlerinde bağımsız kalacaktır. Şahruh bilhassa başlangıçta bütün İran'ın nazarî şahı sayılırsa da onun bu durumu pek az sürer ve bu ülke uzun iç savaşlarından sonra Zend oymağından Kerim Han'ın (1760-1779) egemenliği altına geçer. O, ölünce yine bir sürü iç savaşlar olur ve sonda Kaçarlardan Ağa Muhammed Han bütün İran'ı ele geçirir. Bu kişi Meşhed'i ancak Ahmed Şah'ın torununun zamanında yeniden İran'a katacaktır (1796).

Sirac üt-tevarih yazarı Feyz Muhammed Han (C. I, s. 16) Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak kökleşmesini, Ahmed Şah Abdalî'nin İran'a egemen olmak işinde ayak diremememiş, yani Galcai başbuğlarından Mîr Mahmud ve Mîr Eşref'in yolundan [1] yürümemiş olmasına atfeder.

Afganların Türkistan seferi

Ahmed Şah Abdalî, Nişapur'dan döndükten sonra veziri Şah Veli Han'ı Türkistan'ın, Herat'ın Doğusunda ve Ceyhun'un Güneyinde bulunan kısmını ele geçirmeye memur eder. O sırada Özbek devleti dağınık ve son derece güçsüzdür, esasen bu yerler Nadir Afşar'ın elinde bulunmuşlardı. Şah Veli Han, Afgan Türkistanı adını alacak olan bu yerleri ele geçirir ve her bölgede bir Afgan ve bir Özbek hâkim (vali)

[1] İşbu Hindistan tarihimizin II. cildinin s. 380-385'ine bakmalı.

bırakır [1]. Bu gösteriyor ki ülke bu sefer tamamen fethedilmiş değil, yerli yönetim genel bir Afgan egemenliğini ve denetlemesini kabul etmiştir (1752).

II. GURKANLI DEVLETİNE KARŞI AFGAN VE MARATA SALDIRILARI VE YERLİ AYAKLANMALAR

Ahmed Şah Gurkanlı'nın tahta çıkışı

Yukarıda görüldüğü gibi Serhind önünde Afgan ordusunda "ban" denilen gülle taşıyan bir kaç arabanın patlaması üzerine çıkan kargaşalıktan sonra Ahmed Şah Abdalî, Afganistan'a doğru çekilmişti. Onu kovalamıya cesaret edemiyen Gurkanlı ordusunun en büyük kısmı Delhi'ye döner; ordu daha yolda iken Muhammed Şah'ın ölüm haberi alınır ve ordunun başında bulunan onun oğlu ve veliahdı Ahmed Han, Mücahid üd-din Ahmed Şah Bahadur ünvaniyle tahta çıkarılır.

İleri gelenler derhal devletin başlıca makamlarını aralarında paylaşırlar. Eved (Oud) nâzımı (valisi) Safder Ceng (İraniyandan, yani Şiî Türklerdendir) ölmüş olan Kamer üd-Din Han'ın yerine vezir olur, görenek olduğu gibi vilâyeti yine kendisinde kalır ve orasını bir vekil ile yöneltir. Eved (Oud) subedar, nâzım, veya navab'larına bundan böyle "Vezir-Navab" denilmesi Safder Ceng'in bu vezareti münasebetiyledir. İşbu Kamer üd-din Hanın oğullarından Mîr Menu Muîn ül-mülk Pencab nâzımı yapılır; Delhi kutval'ı Saadet Han Zülfikar Ceng yeni ölmüş olan Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'den kalmış olan emîr ül-ümerâlığa (birinci bahşi) getirilir.

Çin Kılıç Han, Ahmed Şah Abdalî'nin Pencab'ı istilâsı sırasında yardıma çağrılmış, fakat daha Burhanpur'da iken (eski Handiş devletinde) Afganların çekildiklerini öğrenip geri dönerken ölmüştü (1.6.1748); büyük oğlu Gazi üd-din Han Firuz Ceng İmad ül-mülk, Delhi'de bulunuyordu; orada bir zamanlar vezir vekilliği yapmıştı; az sonra emîr ül-ümerâ olacaktır. Çin Kılıç Hanın ikinci oğlu Nasir Ceng, Dekken'de-

[1] *Sirac üt-tevarih* C. I, s. 16.

dir; orada Haydarâbâd devletine egemen olacak ve çok geçmeden bu işe resmen atanacaktır.

Beylerine söz geçirebilecek güçte olmayan yeni pâdişah Ahmed Şah Gurkanlı ise, sarayında anası ve Cavit Han adında bir harem ağasının başkanlık ettikleri bir takım saray adamlariyle kendine göre bir siyasa gütmeğe ve beylerinin nüfuzunu kırmak fırsatını kollamıya koyulur.

Maddî ve manevî durum

O devirde Gurkanlı sarayı ve beyleri son derece yozlamış bir durumdadırlar; ileri makamlarda bulunan beylerin çoğu Hindistan'da doğmuş ikinci veya üçüncü göbeğe mensup Türkistan'lı veya İran'lı Türklerdir. Öyle tahmin edilir ki artık Türkistan'dan ve İran'dan Türk gelişi durmuş ve hiç olmazsa çok azalmıştır.

Aşağıda inceliyeceğimiz devir en bayağı ve miskin bir fitne ve fesat devridir; saray ve beyler, devlet ve onun yüksek menfaatleri kavramını tamamiyle bir yana bırakıp en hasis özel menfaatler uğrunda her şeyi feda etmekten ve her kötülüğü yapmaktan çekinmiyecek bir manevî durumuna düşmüşlerdir.

Maddî durum da alabildiğine kötüdür ve devlet güçsüzdür.

Delhi-Agra bölgesinin yakınlarında yaşıyan Afganlar

Yukarda s. 44-5 'de Katehr bölgesinde yaşıyan ve daha çok Rohilla (Dağlı) diye anılan Afganlar anılmıştı ve bunların başbuğu Ali Muhammed Han'ın devlete kafa tuttuğu için kendisine karşı 1745'de yapılan bir sefer sırasında yakalandığı söylenilmişti. Ahmed Şah Abdalî'nin Serhind'e kadar geldiği sırada işbu Ali Muhammed Han hapisten kaçmış, Katehr'de Muradâbâd'a dönmüş ve oradaki az çok bağımsız durumunu yeniden elde etmişti.

Düâb'ın (Allahâbâd kentinin yukarısında Gence ve Cemne ırmaklarının arasındaki bölge) güneyinde, Kol (Şimdiki Aligarh) ile Ferruhâbâd arasında, ikinci ciltte çok adı geçmiş olan Muhammed Han Bangaş'ın etrafında toplanmış ve bu bölgeye yerleşmiş bir takım Afgan daha yaşamaktaydı; bunlar en çok Bangaş Afganları diye anılırlar. O sırada 1743'de ölmüş olan Muhammed Han Bangaş'ın oğlu Kaim Ceng bunların başında bulunmaktaydı ve o da az çok bağımsızdı.

Delhi-Agra bölgesindeki Afgan'lara karşı savaş

Yeni vezir Safder Ceng, devlet Kuzeyden Afgan saldırılariyle tehdit edile dururken onun ta göbeğinde böyle resmen değilse de fi'len bağımsız iki Afgan devletciğinin bulunmasını tehlikeli görür ve bunları ortadan kaldırmak ve hiç olmazsa güçsüz düşürmek ister. Bundan başka bunlar kendi subesi (ili) olan Eved (Oud) 'e komşu idiler ve onu da tehdit ediyorlardı.

Vezir, önce Katehr bölgesindeki Rohilla Afganlari'yle işe başlamak ister. Yukarıda anılan Ali Muhammed Han Muradâbâd'a döndükten az sonra ölmüş, fakat oğlu Sadullah Han, kayınbabası Hafız Rahmet Han'ın atalığı altında, onun yerine geçmişti. Safder Ceng bölgenin babadan oğula geçmesini önlemek için Muraddbâd'a bir vali atarsa da bu kişi Rohillalar tarafından pusuya düşürülüp hemen bütün adamlariyle öldürülür. Bunun üzerine vezir, Bangaş Afganları'nın başı olan Kaim Ceng'i Rohilla Afganları üzerine saldırtır; ancak Kaim Ceng de onlar tarafından bir pusuya düşer, orada öldürülür ve ordusu bozulur.

Bu haberi alınca Vezir Safder Ceng, Rohilla Afganlarını bırakıp onlara karşı kullanmış olduğu kendi bağdaşıkları Bangaş Afganlarını ezmeğe kalkışır. Bunlar başbuğlarının öldürülmesi üzerine çok zayıf düşmüşlerdi. Vezir, Pâdişah Ahmed Şah Gurkanlı'yı da yanına alarak işbu Bangaş Afganları üzerine yürür (1748 sonu). Onlar, karşı koyacak bir durumda olmadıklarından ülkelerinin en büyük kısmını kaybederler ve altı milyon rupi ödemek zorunda kalırlar.

Afganistan şahı Ahmed Şah Abdalî yukarıda (s. 104) anılmış olan ve çarçabuk bir anlaşma ile sonuçlanan 1749 tarihli Pencab seferini o sırada yapmıştı.

1749 yılında Bangaş Afganları, ölmüş olan Kaim Ceng'in kardeşi Ahmed Han'ın komutasında vezir Safder Ceng'in ili olan Eved (Oud) bögesine saldırır; bizzat bu kişiyi bozar (24 Eylül) ve onun ilini yağmaya koyulurlar.

Vezirin uğramış olduğu yenilgi, Pâdişahın yukarıda anlatılan durumu dolayısiyle, sarayda çok sevinç uyandırmış ve o öldü sanılarak onan Delhi'de bulunan var yoğuna el komaya

hazırlanılmıştı; ancak onun geri gelmesi üzerine saray korkup rahat durmuştu.

Vezir'in Marata ve Cat'ları yardımına çağırması

Bu sıkışık durumda Safder Ceng kendi ilini (Oud'u) kurtarmak için Marata'ları ve Cat'ları yardıma çağırır. Rohilla ve Bangaş Afganları henüz birbirleriyle barışmamış idiler. Bu yüzden vezir ve onun yardımcıları tarafından ayrı ayrı ezilirler. Rohilkent (Rohilla'lar bölgesi) işgal edilir ve yardımları karşılığı olarak Bangaş bölgesinin yarısı Marata'lara verilir. Böylelikle bunlar Delhi ve Agra'nın ta yanına yerleştirilmiş olurlar (1751—52).

O sırada Ecmir subedarı yapılmış olan Emîrül-ümerâ Saadet Han Zülfikar Ceng, Racistan'da ve Cat bölgesinde bazı başarısız ve çok kötü biçimde yönetilmiş seferler yapmış, Safder Ceng'in Bangaş Afganları tarafından yenildiği sırada onun yerine vezir olmak ümidiyle işini bırakıp merkeze koşmuş ve vezirin tensibiyle işden çıkarılmıştı. Yerine emîr ül-ümerâlığa Çin Kılıç Han'ın büyük oğlu Gaziüd-din Han geçirilir.

Ahmed Abdalî'nin üçüncü Pencab seferi

Afganistan Şahı 1751 'de yeniden Pencab'a girer; Gurkanlı nazım'ı (vali) Muîn ül-mülk (Mîr Menu) berkitilmiş mevziierde ona dört ay kafa tutar; fakat adı çok geçmiş olan adamlarından Adına Bey'in çıkardığı bir fitnenin ve ona saldırma yolunda verdiği öğüte uyup mevziinden çıkmasının sonucu olarak ordusu bozulur ve kendisi Ahmed Şah Abdalî'den aman diler. Bu son kişi bunu kabul eder ve Muîn ül-mülk'ü bu sefer Delhi'ye değil Kandahar'a, yani kendisine bağımlı olmak üzere ve nâib ül-hükûme„ ünvaniyle Lahor'da Pencab'ın başında bırakır.

Aynı zamanda Ahmed Şah Abdalî Delhi'ye bir elçi gönderip Pencab ve Multan'ın kendisine bırakılmasını istemişti; korku içinde bulunan Ahmed Şah Gurkanlı ve Delhi sarayı buna razı olurlar.

O sırada Vezir Safder Ceng Marata'larla birlikte Bangaş ve Rohilla Afganlarına karşı sefer yapmaktaydı ve Pâdişah ondan Afganistan şahına karşı Marata'ların yardımını sağlamasını istemişti; ancak o Delhi'ye gelmeden Pâdişah yukarıda

andığımız fedakârlığı kabul edip barış yapmış bulunur. Böylelikle Marata'ların Afganistan ordusu ile çarpışmaları daha sonraya kalır.

Delhi'deki güç durum ve Marata'ların güneye gitmeleri

Vezir, Marataları Afganistan şahına karşı savaşa götürmek için onlara pek çok para vadetmişti. Ancak bu kişi ile barış yapılmış olduğundan onların hizmetine lüzum kalmaz, fakat onlar vâdedilen paraları isterler ve başkenti tehdit altında tutarlar.

Sonda Çin Kılıç Han'ın büyük oğlu Emîr ül-ümerâ Gazi üd-din Han, bir çözüleme yolu bulur. Bu kişi bir müddettir Haydarâbâd tahtını küçük kardeşi Nasir Ceng'den almayı istemekteydi. Ancak Pâdişah onu o makama geçirecek buyrultuyu vermek için görenek olmaya başladığı gibi çok para istiyor, o da bu işin parasız yapılmasında ayak diriyordu. Gazi üd-din Han, eğer istediği buyrultu parasız verilirse Afganistan şahına karşı yardıma çağrılmış olan Marata'ları beraberinde Haydarâbâd'a götüreceğini ve kardeşini yenip ora tahtına çıkınca onları tatmin edeceğini söyler, buyrultuyu bedava alır ve Marata'larla birlikte gider. O yolda iken Evrengâbâd'da üvey anası tarafından zehirlenir ve ölür.

Gurkanlı devleti ve sarayındaki çekişmeler ve iç savaşlar

Gazi üd-din Han Dekken'e gittikten sonra vezir Safder Ceng Delhi'ye gelir ve Pencab'ı utanılacak biçimde Afganlara bırakan anlaşma dolayısile saray partisinin başlarından olan Harem ağası Cafer Han'a çatar ve bu işten onu suçlandırır; az sonra onunla barışır gibi yapar, onu yemeğe çağırır ve öldürtür. Bu olay Pâdişahı son derece ürkütür ve o, vezire karşı yeni dayanaklar aramıya koyulur.

Gazi üd-din Han Dekken'e giderken 18 yaşındaki oğlu Şihab üd-din'i Delhi'de bırakmıştı. Anlaşılan o, orada Turaniyan'ın başı ve hiç olmazsa en sözü geçer başbuğlarından biri olur ve hem Pâdişah hem vezir onu kazanmak isterler. Bu yüzden babası ölünce onun taşıdığı Gazi üd-din Han Bahadur Firuz Ceng ünvanları bu gence verilir ve kendisi emir ül-ümerâ, yani birinci bahşi yapılır. Bundan böyle onu II. Gazi üd-din diye anacağız.

Bu genç baslangıçta Vezir Safder Ceng'e karşı Pâdişahla birlik olur, nüfuzu kırılan vezir ayaklanır ve arada 6 ay süren bir iç savaş başlar (1753). Vezir bu savaşa girişirken kendisinin tahtta gözü olduğu sanılmasın ve bu yüzden bütün beylerin kuşkusu kendi üzerinde toplanmasın diye Gurkanlı hanedanındandır iddiasiyle bir çocuğu Pâdişah ilân eder. II. Gazi üd-din de Gurkanlı devletinde görenek olmayan bir yola sapar; İraniyan'dan yani Şiî olan Safder Ceng'e karşı bir türlü dinî cihad açar ve onun aleyhine olarak Sünnîleri kendi tarafında toplar.

Bu iç savaşta Rohilla'lar ve Marata'lar II. Gazi üd-din'i ve Catlar Safder Ceng'i tutucaklardır. Bir ara bu sonuncular eski Delhi'yi (Bk. C. I, s. 262-3 ve C. II, s. 526-7 ve s. 225 karşısında IV. hartaya) yağma ederler. II. Gazi üd-din ile işbirliği yapan Marata'lar, onun babasiyle Dekken'e gitmiş ve ölümü üzerine yerlerine dönmüş Maratalar idi; ancak bunlar Safder Ceng'e karşı savaş bitmeden Delhi bölgesine yetişemezler ve onunla barış yapıldıktan sonra başka hizmette bulunurlar.

Padişah ve II. Gazi üd-din'in Vezir Safder Ceng'le savaşları hiç bir yan kesin bir şey kazanamadan sona erer. Safder Ceng vezirlikten çıkarılır; ancak Eved (Oud) ve Allahabad subelerinin başında kalır. Buna göre artık, adı subedar (vali) de olsa, onu oralarda gerçekten bağımsız bir hükümdar saymak doğru olur.

Vezir Safder Ceng ayaklandıktan sonra vezirlik makamına eski vezir Kamer üd-din hanın oğullarından İntizam üd-devle getirilmişti. Bu kişi II. Gazi üd-din'in dayısıdır.

Pâdişah değiştirilmesi

Eski vezir Safder Ceng'le yukarıda anlatılan biçimde barış yapıldıktan sonra II. Gazi üd-din savaşa yetişmemiş olan Marata'ları Safde Ceng'e yardım etmiş olan Cat'lara karşı kullanır; ancak ondan kuşkulanan pâdişah ve yeni vezir ona istediği topçu kuvvetini vermezler ve kendileri de bir ordu ile onun gerisinde dolaşırlar. Gerilerinin böyle tehdit ve baskı altında tutulmasına kızan II. Gazi üd-din onları Maratalarla korkutur ve bunlardan bir birliğin pâdişahın ordugâhına yaklaşması üze-

rine Ahmed Şah Gurkanlı Delhi'ye kaçar, ordusu dağılır ve varı yoğu Maratalarca yağma edilir.

Bunun üzerine II. Gazi üd-din bir kısım Maratalarla Delhi'ye gelir, kendisi vezir olur ve az sonra Ahmed Şah Gurkanlı'yı tahttan indirip yerine Cihangir Şah'ın oğlu Aziz üd-din'i II. Âlemgir ünvaniyle tahta çıkarır (2. 6. 1745). Bir kaç gün sonra da Ahmed Şah ve anasının gözleri kōr edilir.

Yeni pâdişah tabiatiyle II. Gazi üd-din'in elinde bir kukladır. Maratalar da Gurkanlı pâdişahlarını tahttan indirme ve tahta çıkarma işine karıştırılmış olurlar.

Pencab'taki durum

Ahmed Şah Abdalî'nin Pencab'ı aldıktan sonra oranın Gurkanlı subedar'ı (valisi) olan eski vezir Kamer üd-din Han'ın oğlu Mîr Menu Muîn ül-Mülk'ü nâib ül-hükûme ünvaniyle kendi valisi olarak yerinde bırakmış olduğunu yukarıda görmüştük. Bu kişi 1753'de olür; Ahmed Şah Abdalî onun çocuk olan oğlu Mîr Mümin'i yerine geçirir; ışler onun anasının ve Turrabaz Han'ın elindedir.

Onların yönetimi altında Pencab'ın durumu karmakarışır, bir takım ayaklanmalar sonucunda Muîn ül-mülk'ün karısı iş başından uzaklaştrılır; fakat o, az sonra yeniden yōnetimi ele alır; ancak kargaşalıkların arkası kesilmez, arada çocuk Mümin Han da olürse de işler yine anasının elinde kalır.

Bu patırdılar sırasında Sihler [1] de epi güç kazanırlar. Ahmed Şah Abdalî ise bu olaylarla pek az ve seyrek iligilenir. O Pencab'ı, yerli bir hanedan özünü almak istidadını gösteren eski vezir Kamer üd-din Han soyunun egemenliği altında kendisine bağımlı bir ülke sayıyormuş gıbi davranmaktadır.

Afganların Keşmir'i almaları

Pencab'taki bu patırdılar sırasında Ahmed Şah Abdalî kendi "*Eşik akası*" Abdullah Han'ı bir ordu ile Keşmir'i almıya gōndermişti; bu kişi orasını II. Âlemgir'in adamlarından alır.

[1] Bk. I. ve II. ciltlerin dizinine.

Gurkanlıların Pencab'ı geri alma denemeleri

Pencab'daki Mir Menıı Muîn ül-mülk, yeni Gurkanlı veziri II. Gazi üd-din'in dayısı olup bu son kişi onun kızı ile nişanlı idi. Gazi üd-din Pencab'ın Mîr Menu'nun ölümünden sonra hasıl olan yukarıda andığımız durumunu orayı Afganistan'dan geri almak için bir fırsat sayar ve bu amaçla Pâdişahla birlikte ordunun başında oraya doğru yola çıkar. Bu ilk deneme, orduaa çıkan kargaşalık yüzünden başarısız kalır ve Delhi'ye geri dönülür; az sonra II. Gazi üd-din bu sefer Pâdişahın büyük oğlu Mirza Abdullah Âli Gevher'le birlikte Pencab'a ikinci bir sefer yapar. O, Ludiana kentine gelince nişanlısını istetir ve onunla orada evlenir. Ancak Pencab'ın gerçek egemeni olan bu kızın anası Lahor'da kalır. II. Gazi üd-din Adına Bey'le anlaşır ve yenge ve kaynanası olan bu kadını yakalattırıp ordugâhına getirtir. Ondan sonra üç milyon rupi (350.000 altın lira kadar) karşılığında Adına Beyi Pencab'a nazım (vali) yapar. Keşmir'den de, oraya henüz iyice yerleşmemiş olan Afgan'ları çıkarır ve Delhi'ye döner.

Afganların Delhi'yi almaları

Bütün bu olayların Ahmed Şah Abdalî'yi son derece kızdırması tabiî idi. Onun, maddî gücü hiçe inmiş denecek kadar azalmış bulunan Gurkanlı devletinin kendisine böyle meydan okumasına ve bazı el çabukluklariyle Afganistan'ın egemenliği altına girmiş ülkeleri almasına tahammül etmesi beklenemezdi. Genç Gurkanlı veziri, Pencab ve Keşmir'de sağladığı gözboyayıcı başarılariyle gerçekten devlet üzerine bir yıkım çöktürecektir.

1756 sonlarında Ahmed Şah Abdalî, Pencab'a girer, Lahor'u alır; Adına Bey oradan kaçar. Bundan sonra Afgan ordusu Delhi üzerine yürür. Orası korku içindedir; bır çok Gurkanlı ileri gelenleri Ahmed Şah Abdalî'yi karşılamak ve ona sığınmak için yola çıkarlar. Gurkanlı devletinin emîr ül-ümerâsı olan Rohilla Afganlarının başı Necib Han (az sonra Necıb üd-devle ünvanını alacaktır) bunlar arasındadır. Vezir II. Gazi üd-Din de Ahmed Şah Abdalî'yi başkentten 60 klm. kadar ileride karşılar, af diler ve affedılir. Afganistan Şahı 28. 1. 1757 de Delhi'de Kale-i Mualla'ya girer ve Alemgir II onu karşılar.

Onun hiç vuruşmadan başkente kadar gelip orayı alabilmiş olması Gurkanlı devletinin ne kadar aşağı bir duruma düşmüş olduğunu gösterir.

Ahmed Şah Abdalî, Delhi'de kendi adına para bastırır ve oğlu Timur Han'ı II. Âlemgir'in ölmüş ağabeyi Eaz üd-din'in kızı ile evlendirir. Delhi kenti epey yağmaya uğrar ve Ahmed Şah Abdalî pişkeş adıyle epey de para toplar.

Afganistan şahı bir yandan Delhi'nin doğusundaki bölgeye Gazi üd-Din'in komutasında bir ordu gönderip para toplattırmak ister. Gurkanlı veziri yanında iki şehzade olduğu halde sefere çıkar. Oud ve Allahâbâd'da sözde subedar (vali) ve gerçekten bağımsız hükümdar olan eski vezir Safder Ceng 1756'da ölmüş ve yerine oğlu Şüca üd-devle geçmişti. O, Rohilla'lardan Sadullah Hanın yardımiyle Gazi üd-din'e karşı koyarsa da çok geçmeden 500.000 rupi vererek ve bir miktar para daha vadederek bir anlaşmaya varır. II. Gazi üd-din bu seferden sonra Ferruhâbâd'da kalıp Delhi'ye dönmez.

Ahmed Şah Abdalî, Agra bölgesinde Cat'lara ve Mutra kentine karşı başarılı bir sefer yaptıktan sonra Agra'yı almak ister; orası savunur ve Şah, ordusunda veba çıktığı için Afganistan'a döner. Bundan önce II. Âlemgir ona veziri II. Gazi üddinden sızlanmış ve Afganistan şahı Necib üd-devle'ye Gurkanlı pâdişahını korumak buyruğunu vermişti. Necib üd-devle Gurkanlı devletine tâbi Afganlardan ve bu devletin emîr ül-ümerâsı yani başkomutanı idi. Onun Afganistan şahından bu gibi buyruklar alması da Gurkanlıların nasıl bir duruma düşmüş olduklarını gösterir.

Afganistan şahının bu seferi sırasında İngiliz'ler Plassey zaferi ile (23.6.1757) Bengal ülkesinin gerçek egemeni olmuşlardı. Bu yön ayrıca ileride görülecektir.

Ahmed Şah Abdalî büyük oğlu Timur Şah'ı Lahor, Multan, Keşmir ve Tette (Sind) nâib ül-hükûme'si (genel valisi) yaptıktan sonra Kandahar'a döner.

II. Gazi üd-din'in Marata'larla bağdaşması, Delhi'ye egemen olması ve Pâdişahı öldürtmesi

Ahmed Şah Abdalî gittikten sonra Gazi üd-din Marata'ları yardımına çağırır, Delhi'ye girer ve Pâdişahla Necib üd-devle'yi Kal'e-i Muallâ'da kuşatır ; az sonra Necib üd-devle Marata başbuğlariyle anlaşıp kendi caygîrlerine (tımar, zeamet) çekilir ; yalnız kalan II. Âlemgir Gazi üd-din'in eline düşüp yine ona boyun eğer. Pâdişah'ın oğlu Âli Gevher bir ordu ile Delhi dışında idi ; Gazi üd-din onu bir hile ile Delhi'ye getirtirse de yakalayamaz ve Doğu'ya kaçan şehzâde onu başından savmak isteyen Şüca üd-devle'nin öğütleri üzerine ve bu son kişinin Allahâbâd'da vekili bulunan Muhammed Kulu Han'la birlikte İngiliz egemenliği altına girmiş olan Bihar ve Bengal'a saldırmaya koyulur, fakat bir iş başaramadan çekilmek zorunda kalır.

II. Alemgir vezir Gazi üd-din'den kurtulmak için Ahmed Şah Abdalî ile mektuplaşmakta idi ; bunu öğrenen vezir onu öldürtür (29.11.1759) ve yerine Evrengzib Âlemgir'in küçük oğlu Kambahş'ın torunlarından Muhyi'l-mille'yi (Muhammed Muhyi's-sünne'nin oğlu) III. Şah Cihan ünvanile pâdişah ilân ederse de onun pâdişahlığı sözde kalır ve o saltanat sürmez [1], daha doğrusu o kargaşalık sırasında kimin pâdişah olduğu hattâ bir pâdişahın bulunup bulunmadığının dahi pek farkında olunulmaz.

Gazi üd-din'in yardımcısı olan Marata'larla yukarda adı geçen Necibüd-devle arasında bir müddet daha bir kör döğüşü devam edecektir.

III. AFGAN — MARATA SAVAŞLARI

Marata'ların Pencab'ı almaları

Gazi üd-din bir yandan Marata'ların yardımı ile Delhi bölgesinde Pâdişah ve Necib üd-devle ile uğraşırken öbür yandan da bu yardımcılarını Pencab'ı Afganistan'dan almaya kışkırtmıştı. Aynı sırada yeniden Afganistan şahının hizmetine girmiş olan Adına Bey de Sihlerle anlaşarak Pencab'da orta-

[1] C. II'deki kütükte bu kişinin adının yanına 1579 tarihinin konulması unutulmuştur.

lığı karıştırmaktaydı. 1758 ilkbaharında Marata'lar Lahor'u alır ve Timur Han'ı, babası Ahmed Şah Abalî'nin yanına kaçmak zorunda bırakırlar. Bundan sonra Adina Beyi, yılda 7,5 milyon rupi (800,000 altın liradan çok) vermesi şartiyle Pencab'a vali yaparlar ve Lahor'la ünlü bir kaç yerde birlikler bırakarak başlıca kuvvetlerini geri çekerler.

Marata'ların durumu

O an Marata'ların en güçlü oldukları devirdir. Dekken'in Batısı ve Batı kıyılarının büyük bir kısmı onlardandır. Kuzeyde Çambal, Cemne ve Benares'ten epi ileriye kadar Gence ırmaklariyle Güneyde Godavari ırmağının arasında kalan bütün merkezi Hindistan ve Doğuda Orisa keza onların elindedir; Delhi-Agra bölgesine de sokulmuşlar ve bir süre için az önce gördüğümüz gibi Pencab'a dahi el uzatmışlardır. Doğrudan doğruya onların elinde olmayan bir çok yerler de onlara *çavs* ve *serdeşmuhi* [1] denilen haraçları vermektedir. Racistan'ın bir kısmı da bu durumdadır.

Marata'lar nazarî olarak tek bir devlete bağımlı görünürlerse de gerçekten Puna'daki merkeze yarı bağımlı birleşik bir kaç devlet teşkil etmektedirler. Puna'da nazarî olarak Sıvacı'nın soyundan bir hükümdar vardır; fakat o bir kukladır; gerçek egemenlik *pişva* denilen başbakanlardadır. Bu makam pişva soyu içinde babadan oğula geçmektedir. Keza Puna'ya yarı bağımlı Marata devletlerinde de devlet başkanlığı babadan oğula geçmektedir. Bunların başlarındaki hânedanların az çok zamanla yer degiştirmiş olmalarına rağmen bu devletlerin en önemlileri Gvalyor'da Sindia'lar, Malva'da Holkar'lar, Gücerat'ta Gaekvar'lar ve Nagpur (Berar)'da Bonsla'lardır.

Bu hânedanlar bazan çok yayılmış ve bazan da pek ufalmış bölgelere egemen olmuş ve doğrudan doğruya elde tutmadıkları bir takım yerleri de haraca kesmişlerdi. Bazı bölgelerin iki Marata hânedanına haraç verdikleri de olurdu.

Marata'ların yağmacılığı ve sonu gelmiyen para istekleri yüzünden Kuzey Hindistan'daki Hindular ve Sihler de, Müslümanlar kadar, onlardan bıkmıştı. Bu sonuncuların ileri ge-

[1] Bk. C. II'deki dizinde bu adlara.

lenleri de hep Afganistan şahına baş vurup kendilerini ve ülkelerini Marata'lardan kurtarmasını dilemekte idiler. Marata'lar Pencab'a saldırıp Ahmed Şah Abdalî'nin oğlu Timur Hanı Lahor'dan sürünce bu hükümdar çabucak Hindistan'a girer ve Marata'lara saldırır.

Afgan - Marata savaşı

Coğrafî durumları dolayısiyle, Gurkanlı ve Afganistan devletleriyle çatışan Marata'lar yukarında ilk anılan Sindia ve Holkar hanedanlarına bağımlı olanlardır.

1759 yazında Ahmed Şah Abdalî Pencab'a girer, Marata birliklerini püskürterek Lâhor'u geri alır ve Delhiye doğru çekilen bir Marata ordusunu (Sindia'larınkini) kovalıyarak 1760 başlarında Delhi'nin 17 klm. Kuzeyinde Barari Gat'ta tamamen bozar; komutanlardan Dattaci Sindia ve Marata'ların üçte ikisi ölür. Mart başlarında Afgan komutanlarından Cihan Han bir ikinci Marata ordusunu (Holkar'larınkini) Sikenderâbâd (Delhi'nin 50 klm. Güney doğusu) dolaylarında ezer ve böylelikle, çok az bir zaman içinde Marata'ların Kuzey Hindistan'daki egemenlikleri temelinden sarsılmış olur.

Marata'ların Afganlara karşı kesin bir sefere girişmeleri

Kuzeydeki bu yenilgiler Puna'da duyulunca Kuzeye Afganlara karşı büyük bir ordu gönderilmesine karar verilir. Pişva Balaci Bacı Rao'nun oğlu Vişvas Rao adında bir delikanlı ordunun sözde başbuğu olur; asıl komuta Udgir'de Haydarâbâd ordusunu bozmuş olan ve daha çok Bhao[1] Sahip diye anılan Sadaşiev Rao'dadır. En ünlü Marata başbuğ ve birlikleri orduya katılır. Fransızlar tarafından yetiştirilmiş olup komutanları İbrahim Han Gardî (Fransızca "guarde" dan) ile birlikte Haydarâbâd devletininin hizmetinden çıkarak Marata'ların hizmetine geçmiş olan 9.000 kişilik bir birlik de bunlar arasındadır. O devirde bu birlik, Hindistan'ın en düzenli askerlerini ve en iyi topçularını kapsamaktaydı.

Ordu Kuzeye varınca ora Marata'larından ve bir çok Hindulardan yardım görür ve alabildiğine kalabalıklaşır. Bu kalabalı-

[1] Kardeş demektir. Pişva'nın hısımıdır.

ğın bir kısmı çok geçmeden ordudan ayrılacaklarsa da kesin vuruşmada onun sayısı türlü iddiaların ortalaması alınırsa 70—80,000 'i savaşçı olmak üzere 300,000'i aşar. Bir çok Marata ileri gelenleri karılarını da birlikte götürmüşlerdir; onlar ve hizmetcileri orduyu ayrıca da kalabalıklaştırmaktadırlar. Afgan ordusu bir çok Müslümanın ona katılmasiyle 80,000'e yakın tahmin edebilir. Topçu kuvveti bakımından Marata'lar üstündürler; ancak onların yerli atları ufak ve Afgan'ların bindikleri Turan atlarına nisbeten zayıftır; bu yüzden Afgan atlıları ayrıca üstün bir durumdadırlar.

Karşılıklı uğraşlar Ahmed Şah Abdalî 1761 yağmur mevsimini Sikenderâbâd bölgesinde geçirir, orada hem Rohilkent, hem de Bangaş Afganlarına yakın bulunmaktadır. Eved (Oud) ve Allahâbâd'ın sözde subedarı (valisi) ve gerçekten hükümdarı olan Şüca üd-devle, Hindulara karşı "cihad" özü verilen bu savaşta Ahmed Şah'la işbirliği yapıp ordusunu onunkine katar.

Dekken'den gelen Marata ordusu Kuzey Hindistan'a varınca Holkar ve Sindia başta ora Marata'ları, Cat'ların başbuğu Surac Mal ve bir takım Racputlar ona katılırlar ve başbuğlar arasında savaş tasarısı için görüşmeler olur. Kuzeydeki komutanlar Afganlarla alan vuruşmasından kaçınılması ve eski Marata tabiyesine göre Afgan ordusunun yanlarında dolaşarak onun gidiş geliş yollarının vurulmasını ve kesilmesini ileri şürerler. Böylelikle onun çekilmek zorunda kalacağı umulur. Başkomutan Bhao Sahip Sadaşiev Rao bu öğütlere uymak istemez ve bir alan vuruşması yapılmasında ayak direr.

Afgan ve Maratalar arasında bazı aracılar yolu ile barış tartışmaları da olur. Marata'lar Sütleç ırmağı kuzeyini kesin olarak Afgan'lara bırakmağı önerirler. Rohilkent Afgan başbuğlarından olup Gurkanlı devletinin emîr ül-ümerâsı bulunan adını yukarıda andığımız Necib üd-devle ise Marata'ların Çambel ırmağının kuzeyine hiç karışmamalarını ister; sonda bir anlaşmaya varılamaz.

Keza her iki yan öbür yanın bağdaşıklarını ayartmıya ve kendine çekmiye çalışır; bu cümleden olarak Sadaşiev Rao, Şüca üd-devle'yi Ahmed Şah Abdalî'den ayırmak için uğraşırsa da bunu başaramaz.

Marata ordusu Temmuz sonlarında Delhi önüne gelir ve Ağustos başında orayı ve Kal'e-i Muallâ'yı alır. Savdaşiev Rao, zaten pâdişah olup olmadığı pek belli olmayan III. Şah Cihan'ı tahttan indirip onun yerine Mirza Civan Baht'ı yine aynı şartlar altında tahta oturtur [1] ve Şüca üd-devle'yi kazanmak ve Ahmed Şah Abdalî'den ayırmak için onu vezir yapar. Tabii bu kişi yeni makamına tama ederek Delhi'ye gelip kendini Marata'ların eline vermez. Böylelikle Marata'lar Gurkanlı pâdişahlarını tahta çıkarmak ve vezir atmak işlerini de ele almış bulunurlar.

Marata başbuğu Bhao Sahip para bulmak için Kal'e-i Muallâ'da Divan-ı Âm'da [2] bulunan gümüş parmaklığa el koyar ve türbe ve kabirleri ve bunlar arasında çok kutsal sayılan Şeyh Nizam üd-din Evliya'nınkini [3] yağma ettirir ve oralardaki değerli şeyleri, şamdan, kandil vesâir eşyayı aldırır. O, kibir ve azametiyle de Hindu'lardan birçok kişiyi ve bu arada bir takım Racput ve Cat'ı kırar.

Afgan'lara karşı kazanılması umulan zaferden sonra Marata ordusunun sözde komutanı olan Pişva'nın oğlu Vişvaş Rao'nun Delhi tahtına çıkacağı söylentisi de dolaşır ve çok yayılır. Kuzeydeki Hinduların önemli bir kısmı, eski Türk hanedanının yerine bir Güney Hindu hânedanının Delhi tahtına çıkmasını hoş görmez ve kıskanır ; bu da esasen aşırı yağmacılıkları dolayısiyle sevilmeyen Marata'lar aleyhine yeni bir cereyan yaratır.

Panipat alan vuruşması

Marata ordusu Delhi ve Afgan ordusu Sıkenderâbâd bölgelerinde yağmur mevsiminin geçmesini, bu gibi uğraşlar içinde beklerler. Bu mevsim geçtikten sonra Marata ordusu Delhi'de 7,000 kişi bırakıp Güney-doğuda Sikenderâbâd'da bulunan Afgan ordusu üzerine yürüyeceğine Kuzeye Pencab'a doğru ilerler. Sadaşiev Rao'nun amacı Pencab'ı ele geçirmek ve Ahmed Şah'ın Afganistan'la gidip gelişini kesip onu Hindistan içine kapamak olduğu sanılabilir.

[1] Âli Gevher II. Şah Âlemgir'in oğludur. C. II'deki kütükte adı vardır.
[2] Bk. C. II dizininde bu ada.
[3] Bk. C. I dizininde bu ada.

Bunu duyunca Ahmed Şah onun arkasına düşer.

İki ordu aşağı yukarı yan yana, fakat arada henüz çok kabarık olan ve çok güç geçit veren Cemne ırmağı olmak üzere Kuzeye doğru ilerlerler. Marata'lar Batı, Afganlar ise Doğu kıyıdadırlar.

Karnal'ın az Kuzeyinde Ahmed Şah'ın bir kısım hazinesiyle ağırlıklarını bırakmış olduğu Kuncpura kurganı vardı. Marata'lar orasını İbrahim Han Gardî'nin topçusuna dövdürdükten sonra saldırı ile alır, oradaki Afganları öldürür ve hazine ile ağırlıkları yağma ederler. Irmağın öbür kıyısında bulunan Ahmed Şah, adamlarına hiç bir yardımda bulunmaz ; ancak Marata'lar yağmaya dalmışken o, Güneye doğru geri döner, Delhi'nin 50 klm. kadar Kuzeyinde zor bir geçit bulur ve ordusunu bir çok at ve adamın boğulmasına rağmen öbür kıyıya geçirir. Bu geçiş yapılırken oraya geç yetişen Maratalar Afganları bu tehlikeli işin ortasında yakalayamazlar ve iş işten geçtikten sonra yaptıkları çarpışmada püskürtülüp Panipat kentine çekilirler. Ahmed Şah da orada onların karşısına gelip konar.

İki ordu, 1526'da Babur'un ve 1556'da Ekber adına onun atalığı Bayram Han'ın Kuzey Hindistan egemenliğini Türk'lere sağladıkları Panipat'ta, tarihte üçüncü Panipat vuruşması diye anılan, kesin çarpışmada bulunacaklardır. Ordular Ekim ayı sonunda karşı karşıya gelmişlerdi. Bir kısım Marata başbuğları yeniden çete savaşı yapılmasını önerirlerse de İbrahim Han Gardi bunu Avrupa usûliyle yetişmiş kendi birliğinin ve topçusunun kendi başına bırakılması ve feda edilmesi demek olacağını belirtir ve bu yapılırsa kendisinin öbür tarafa geçeceğini ve Maratalara karşı savaşacağını söyler. Esasen alan vuruşması isteyen Marata başkomutanı bunun üzerine bu düşünceye daha da saplanır.

Daima çabuk hareketleriyle ve akıncı tâbiyeler ile başarılar kazanmış olan Marata ordusu bu sefer hiç alışmadığı bir usûle başvurur ; bir mevzi berkitip onun içine girer ve düşmanın orada kendisine saldırmasını bekler. Ahmed Şah Abdalî de Marata'ların karşısında bir mevzi berkitip onun içine girer ve her iki yan hemen hergün birbirlerine baskın yapmıya ve akıncılariyle öbürünün gidiş geliş yollarını kesmiye koyulurlar.

Afganlar bu işi daha büyük başarı ile yaptıklarından Marata ordusunda açlık ve hastalıklar başgösterir. 13 Ocak 1761 'de Marata komutanları başkomutana başvurup artık açlığa dayanamıyacaklarını, çıkıp savaşmak veyahut ordunun atlı kısmını kaçırmıya çalışıp, yaya, topçu ve kalanını (kadınlar, hizmetçiler vesaire) feda etmek gerektiğini söylerler. Bu, birçok ileri gelenin ordugâhtaki kadınlarını da Afgan'ların eline bırakmak demekti ; başkomutan buna razı olmaz. Keza İbrahim Han Gardî de bu son önergeye var gücü ile itiraz eder. Sonda kaçmıya çalışmak düşüncesi bırakılır ve ertesi gün için kesin vuruşmaya karar verilir.

Marata başkomutanı, iki ordunun Panipat'ta karşı karşıya bulundukları bir buçuk ay zarfında da Şüca üd-devle yolu ile Afganistan şahiyle müzakere etmekteydi; tartışma konusu yine Marata'ların Çambal ırmağının Güneyine çekilmeleri ve daha Kuzeydeki ülkelere karışmamalarıydı. Başkomutan Sadaşiev Rao buna razı idiyse de Marata hükûmeti bunu kabul etmediği gibi bir kısım Afganlar da Marata ordusunun ezilmesini esas tutuyor ve ondan önce barış istemiyorlardı.

Puna'da, Marata merkezinde, Panipat'taki orduya yardım hazırlıkları yapılırsa da bunlar geç kalır; bu münasebetle kendisinden yardım istenilen Haydarâbâd nizâm'ı buna yanaşmamıştı.

Sadaşiev Rao 13 Ocakta komutanlariyle danışıp ordugâhtan çıkarak kesin vuruşmaya karar verdıkten sonra Şüca üd-devle'ye mektup yazıp suların başından aşdığını, kendisine anlaşma işi için derhal karşılık verilmesi gerektiğini ve bundan sonra artık haberleşme imkânı kalmayacağını bildirir.

Bu mektubu alan Şüca üd-devle, Marataların kesin bir vuruşma için berkitilmiş mevzilerinden çıkacaklarını anlar ve bağlaşığı Ahmed Şah'a işi bildirir; o da ona göre hazırlanır. Dolayısiyle Maratalar bu vuruşmaya Afganlara karşı bir baskın özünü de vermezler.

14 Ocak sabahı başlıyan vuruşma, başlangıçta Marata'ların lehinde bir biçim alırsa da ikindiden önce onların ordusu kesin bir bozguna uğrar; onlar 100,000'den fazla ölü verirler ve Dekken'den gelenlerin dörtte biri bile oraya geri dönemez. Kaçabilenlerin bir çoğunu da Marata yağmacılığından bıkmış olan

köylüler öldürür. Pişva'nın oğlu Vişvas Rao ve fîlî başkomutan Sadaşiev Rao vuruşmada ölürler. Müslüman olduğu halde Hindu ordusunda Müslümanlara karşı savaşmış olan İbrahim Han Gardî yaralı olarak ele geçer ve öldürülür. Pişva Balaci Baci Rao da bu yenilgi haberini aldıktan az sonra kederinden ölür.

Panipat vuruşmasının sonuçları

Bu vuruşma Kuzeyde bulunan Marata devletlerini ufaltır ve sarsarsa da onları yıkmaz; hattâ çok geçmeden onlar yine az çok eski durumlarına gelirler. Ancak Marata birliğini ve Puna'daki pişva'ların nüfuz ve itibarını son derece sarsar; türlü Marata devletlerini hemen kâmilen bağımsız ve birbirleriyle ilgisiz kılar ve böylelikle üyeleri arasında sıkı bağlar bulunan bir Marata devletler birliği imkânını ortadan kaldırır.

Panipat vuruşmasından sonra Gurkanlı devletinin durumu

Ahmed Şah Abdalî bu büyük zaferi kazandıktan sonra Delh'iye gelir; kendisine Delhi tahtına oturmak isteği atfedilmiş ve Hindistan iklimini sevmiyen Afganistan Afganları geri dönmek istedikleri için bundan vazgeçmiş olduğu söylenilmiştir. Her ne ise o Delhi'de Şehzâde Âli Gevher'i II. Şah Âlem ünvaniyle pâdişah ilân eder [1]; bu kişi o sırada Doğuda (Bengal ve Bihar'da) bulunduğu için oğlu Civan Baht'ı ona vekil yapar; Delhi vezirliğini Şüca üd-devle'ye, emirül-ümeralığı Rohilkent Afganlarından Necibüd-devle'ye verir ve kendisi Afganistan'a katmış olduğu Pencab'a ve oradan Kandahar'a döner. Muhammed Eslem'in Ferhat ün-Nazirîn'ine göre [2] Ahmed Şah Abdalî, Timur soyunu sona erdirmiye ve onun bütün üyelerini öldürmeye karar vermişken Şücaüd-devle onu bundan vaz geçirmiş ve Delhi tahtını yine Gurkanlı hânedanının elinde bıraktırmıştır.

Her ne ise bu olaylar Gurkanlı devletinin nasıl bir du-

[1] Bu yön *Sirac üt tevarih* (C. I, s. 25)'dedir. İlerde göreceğimiz gibi Şah II. Âlemgir'in Delhi tahtına oturması oldukça karışık bir biçimde ve Ahmed Şah Abdalî'nin çekilmesinden sonra gerçekleşecektir. Esasen Âli Gevher epey önce, babasının ölümünü öğrendiği anda kendini Padişah ilân etmişti.

[2] Elliot, VIII, s. 173.

rumda olduğunu ve Pâdişahın, Afganistan şahının bir korunuğundan başka bir şey olmadığını gösterir. Pencab'la Serhind bölgesi, yani Süteç ırmağiyle Cemne arasındaki yerlerin önemli bir kısmı da Afganlılarda kalır.

Ahmed Şah Abdalî'nin Pencab için Sihlerle savaşları

Pencab'ın son yıllarda biteviye el değiştirdiğini ve türlü orduların savaş alanı durumuna düştüğünü gördük. Bunun tabiî sonucu oranın sonsuz yağmalara uğraması ve halkının biteviye ezilmesi olmuştur. Bu durumda, esasen güçlü bir örgüte (teşkilât) sahip olan Sihler [1] kendilerini yağma ve zulümden en iyi koruyanlar olmuştur. Bu yüzden pek çok kişi onların dinine girer ve dolayısiyle gücleri çok artar; o kadar ki kendilerini Afganistan şahiyle boy ölçecek bir gücde görürler.

Ahmed Şah Abdalî, Kandahar'a döndükten az sonra Pencab Sihleri Lahor ve Serhind'deki Afgan valilerini yener ve ülkenin büyük bir kısmına egemen olurlar. Bunun üzerine Afganistan hükümdarı 1762'de Pencab'a gelir, Sihler'i Ludiyana dolaylarında ezer; bunlar 20.000 ile 40.000 arasında oynayan bir sayıda adam kaybederler; bu olay Sih tarihinde "*Büyük yıkım*" diye anılır. Bu savaş sırasında her iki yan da çok zulüm yapmış ve cami ve mabetler yıkmış veya kirletmiştir. Ahmed Şah Abdalî başkentine dönerken Lahor'da bir Hindu vali bırakır.

Ancak Sihler ertesi yıl yine ayaklanır ve bu sefer Serhind'deki Afgan valisini yenip Cemne'ye giden yerleri ele geçirirler ve Cemne'yi de geçip Saharanpur kentine ulaşırlar. Böylelikle Gurkanlı devletine de saldırmış olurlar. O sırada Gurkanlı emîr ül-ümerâsı Necib üd-devle Cat'lara karşı başarılar kazanmış ve onların başbuğu Surac Mal'i öldürmüştü. Necib üd-devle Batıda beliren Sih tehlikesine karşı giderken Cat'lar ve Marata'lar, Sihlerin de yardımiyle Delhi'yi kuşatırlar; ancak Ahmed Şah Abdalî'nin yaklaşmaşı üzerine Delhi'yi kuşatan kuvvetler çekilir ve Ahmed Şah, Sih olan Patiala racası Alha Sing'i Serhind valisi yaparak çekilir (1764). Böylelikle o, kendi tarafına çektiği bir kısım Sihleri öbür dindaş-

[1] Cilt I. ve II nin dizinine bakmalı.

larına karşı kullanarak Pencab ve Serhind bölgelerinde rahat etmeyi düşünür. Ancak çok geçmeden Sih'ler Lahor'u yeniden alırlar ve onların başbuğları Cehlem ırmağından Hansi ve Karnal bölgelerine kadar giden ülkeleri birbirine bağlaşık bir çok hükûmetcikler halinde aralarında bölüşürler. Bu devletçiklere arapca da "eş" anlamında olan "*misl*" denilir ve sayıları 12 ye kadar çıkar; bunların başındakilere farsca tabiriyle "*serdar*" denilir.

1767'de Ahmed Şah bir kere daha Pencab'a gelir; fakat kendi sağlık durumu iyi olmadığı gibi ordusuna da pek güvenmemektedir. Sihlerle savaşmaz, Lahor tarafına uğramaz ve Serhind'e doğru giderse de Sütleç ırmağını geçmez ve Serhind'e o sırada Patiyala başbuğu bulunan Amar Sing'i vali tayin edip çekilir. Gerçekten Pencab'ı kaybetmiştir. 1772'de Sihler Multan'ı da alırlar.

Afganistan ve Buhara devletleri

Hindistan seferleri sırasında Afgan Türkistanı Ahmed Şah'ın elinden çıkmıştı. 1770'de o, bu bölgeye bir ordu gönderir ve az sonra kendisi de gidip Ceyhun'u geçer ve Buhara üzerine yürür, Özbek ve Afgan orduları "Karşı" kentinin dolaylarında karşılaşırlar. "Hamiyet-i İslâmiye" dolayısiyle vuruşulmaz[1] ve Buhara emîri Şan Murad Bi ile, Ceyhun arada sınır kabul edilerek barış yapılır.

Ahmed Şah Abdalî'nin İran'a karşı Osmanlı ile işbirliği yapmak istemesi

Bu olay henüz tarihe geçmemiştir ve sureti Osmanlı Evrak hazinesindeki 8 sayılı Nâme defteri'nde (s. 460-481) bulunan Ahmed Şah Abdalî'nin III. Sultan Mustafa'ya gönderdiği bir mektuptan anlaşılmaktadır[2].

Mektubun Nâme defterine kayıt tarihi 7 Cümad el-ulâ 1176 (24.11.1762)'dır. Asıl kendi tarihi belli değildir. Onun 1762 yılının başlarında veya 1761 yılının sonlarında yazılmış olması mümkündür. En kuvvetli ihtimale göre Ahmed Şah Abdalî onu Panipat zaferinden sonra Kandahar'a dönünce ve her

[1] *Sirac üt-tevarih*, c. I, s. 27.

[2] Bu mektup ve onun karşılığı için bk. H. Bayur, *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini, İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme*. Belleten XII, 46 (1948), s 420 v. d.

halde Sihler'e karşı 1762 seferine girişmeden önce yazmış olmalıdır.

O sırada Nadir Şah Afşar'ın ölümünden beri İran'da süre duran iç savaş bitmiş sayılabilirdi. 1760 yılında Zend Kerim Han "Aşağı Kaçar„ beylerinden Muhammed Hasan Han'ın ölümü üzerine Batı İran'ın tek egemeni kalmış ve "vekil„ adını taşımakla birlikte gerçek hükümdar olmuştu. O anda yukarda (s. 105) görmüş olduğumuz gibi Ahmed Şah Abdalî Doğu Horasan'ı (Herat v. s.) Afganistan'a katmıştı; Batı Horasan'a da Şahruh vasıtasiyle egemendi. İran'da karmakarışıklıklar devam ettikçe Horasan için bir korku yoktu; ancak İran yeniden güçlü bir tek kişinin elinde birleştikten sonra ora hükûmetinin Safevî ve hattâ Nadir Afşar devletlerine ait olmuş olan yerleri geri almaya kalkışması beklenebilirdi. Ahmed Şah kendini bu tehlikeden korumak için Osmanlı pâdişahı III. Mustafa'ya bu mektubu gönderip, o ana kadar gördüğü işleri anlatmış ve sonda onu İran'a karşı sefer açmaya kışkırtmıştır. Mektupda bu ülkedeki durumu kendi görüşüne göre anlattıktan, yani elân karmakarışık olarak gösterdiktenn sonra şöyle demektedir:

"... gönlü sevgi ile dolu olan Dergâh-ı ehadiyyet'in bu duacısı (Ahmed Şah Abdalî) kâfirleri (Marataları) terbiye için gittiği sırada, o âsi cemaati (İran'lıları) tedip için müddeti sonsuz olan devlet (Osmanlı devleti) tarafından ünlü bir serdar tayin edildiğini sanmıştım. Makkarr-ı saltanatıma döndüğüm zazam yüce hanedanlı ve sipihr iktidarlı kardeşim (III. Mustafa) tarafından âsi İran kızılbaşlar güruhunu tedip için emir verilmediğini öğrendim; Kayser bargâhı (Osmanlı sarayı) mülâzimlerinin o serkeşlerin başını kırmadığını haber aldım. Tanrının yardımı ile uğurlu bir saatte müfsidleri tenkil için yakında İran tarafına gideceğim ve kudretli kardeşimin deniz katraları kadar çok olan hatırı, aradaki dostluk ve birlik dolayısiyle Hind'lilerle hasıl olmasını istediği bu maksadın feth-ü nüsret haberiyle müjdelenecektir. Safa menzilli olan bu gönül, o namdar kardeşin (III. Mustafa) bir hayır binasının yapılmasına (İranın tedibine) yardımını istemektedir.„

Görüldüğü gibi Ahmed Şah Abdalî III. Sultan Mustafa'ya "İran'a karşı savaşa giriş„ demiyor. Ancak bunu şimdiye kadar yaptığını sandığını ve kendisini de bunu yakında yapacağını

bildirmekle ve ondan yardım istemekle onu da bu yola sevketmek istiyor.

Yukarda andığımız ihtimal, yani Ahmed Şah Abdali'nin, Zend Kerim Han'ın İran'da istikrar bulmasından korkması ihtimali bizce en kuvvetlisidir. Bununla birlikte onun Hindistan'da kazanmış olduğu yeni güç sayesinde ve Zend Kerim Hanın nufuzunu geçici sayarak İran'da fütuhat yapmayı düşünmüş ve Osmanlı yardımını bunu kolaylaştıracak bir unsur addetmiş olması da mümkündür.

Ahmed Şah Abdalî böyle bir sefere girişmiyecektir. Bunun sebebi açıkca bilinmemekle birlikte bu, kısmen Pencab'daki Sihler'le uğraşmak zaruretinden, kısmen de Osmanlı pâdişahından menfi bir karşılık almış olmasından ileri gelmiş olmalıdır.

Osmanlı pâdişahının Ahmed Şah Abdalî'ye karşılığı

III. Sultan Mustafa'nın karşılığının müsveddesi aynı Nâme defterinin 485-487. sahifelerinde bulunur ve "evasit-i cemazi-yelâhir 1176 (1763 başları) tarihini taşır. O zaman işbaşında bulunan Sadr-ı âzam Ragıp Paşa barışçılığı ile ünlüdür. Verilen karşılıkta, her şeyden önce, Ahmed Şahın İran seferini kendisinin iddia ettiği gibi sadece müfsitleri tenkil kabilinden ülküel amaçlarla yapmayıp fütuhat hırsyile yaptığının anlaşıldığı nazikâne surette belirtilmekte ve şöyle denilmektedir :

"... Himmet-i mealî-menkabet-i hidivaneleri tevsî-i memleket ve tekmîl-i levazım-ı tacidarî ve şehamet tarafına mâil ve müteallik olduğuna binaen...".

Bundan sonra asıl İran seferi işine gelinmekte ve şunlar yazılmaktadır :

"... hatime-i nâme-i samîlerinde zât-ı besalet-simatları küffar-ı Hındin def'-i fesad ve ref'-i şakavetlerine iştigalleri esnasında İran tarafının def'-i ihtilâli için Devlet-i aliyye-i rûz-efruzumuz tarafından memleket-i İran'a mütekemmil askerle serdar tayin ve tesyîrine irade-i celile-i hüsrevânemizin taalluk eylemesi me'mul-i tab'-ı şefa-makrun-ı şahîleri idüği." "....kaldı ki taraf-ı Devlet-i aliyye-i ebed-karārımızdan İran'a asker tesyîrine ve memleket zaptına adem-i meyl ve rağbete bâis budur ki Nadir Şah'ın vefatından mukaddemce saltanat-ı seniyyemizle İran

devleti beyninde akd ve temhid olunan mevadd-ı musafât ve müvalât yalnız kenduye ve vaktine maksur olmayıp belki müsalaha-i mezbûre beyn ed devleteyn ilâ maşaallahu tealâ sabit ve berdevam ve ahlaf ve a'kab-ı tarafeyn zamanlarında dahi istimrar ve istikrarı manzur-ı nazar-ı riayet ve ihtiman olmak üzere evtad-ı rasika-ı mevasîke merbut olduğundan başka müddet-i medîdeden beru memleket-i İran'da alem-efraz-ı istiklâl olan serdarların vâki olan muharebeleri hasebiyle memleket-i merkumenin rical ve reayası hasarât-ı müteakibeye düçar ve ekseri arza-i telef ve demar ve bâkileri dahi bîtab ve bîkarar olmağla avn ü inayet-i suphaniyye ile devlet-i aliyyemizin hazâin ve ecvad ve mühimmat ve edevat-ı cihad cihetlerinden kuvvet-i kâmilesine nazaran zapt ü teshir-i memleket-i İran her ne kadar âsân ise dahi böyle zuafây-ı raiyyet üzerine taslît-i leşkerle hânümanların harap ve suzan eylemek münafi-i şefkat-ı tab'-ı mülûkânemiz idüği ve keyfiyet miyanede müstahkem olan uhud ve mevasîk'in bilâ mucip nakz ve feshini müstelzim olmaktan nâşi muktazay-ı mürüvvetten kat'-ı nazar hareket-i mezbureye mesâğ-ı şer'î dahi olmadığı malûm-ı kaanîleri buyurulmak için ifâde-i hakikat-ı hal ve te'kid-i mebâni-i muhabbet-i hulûs - iştimâl siyakında nâme-i meveddet - alâmemiz ısdâr olunmuştur. „

Sadr-ı âzam Ragıp Paşa barış ve insaniyet severliğini burada çok iyi ve yüksek cümlelerle ifâde etmiş ve Ahmed Şahın yakında İran'a sefer yapacağı hakkındaki cümle Osmanlıdan aynı şeyi yapmasını istemeye varan bir imâ olduğunu hiç anlamazlıktan gelmiştir.

Yukarıda gördüğümüz gibi Ahmed Şah İran'ın yeni egemeni Zend Kerim Han'a karşı bir sefere girişmeyecek ve Pencab veya Türkistan'da uğraşacaktır.

Ahmed Şah Abdalî'nin ölümü; özellikleri

Ahmed Şah Abdalî 1773'de ölür. Bugün var olan Afganistan devletini kurmuş ve ona en parlak devrini yaşatmıştır. Çok başarılı bir komutan idi ; yönetimi nisbeten zaif olmuş veyahut daha doğrusu kendisi bir oymaklar topluluğunun başkanı bulunduğu için bundan fazlasını yapamamıştır. Belki de bu yüzden, yani oymaklara istediği ölçüde söz geçiremediği için,

bunu yapmak az çok elinde iken, Delhi tahtına oturmamış, hâttâ Pencab'da dahi kesin surette tutunamamıştır. Ancak Marata'ların gücünü kırmakla Gurkanlı devletinin ömrünü az uzatabilmiş ve İngilizlerin işini kolaylaştırmıştır. Bütün fatihler gibi müslümanlık duygularını siyasal bir âlet gibi kullanmış olmakla birlikte onun İslâma hizmet azmi derin ve gerçekti. Ölümünde bugünkü Afganistan, az çok Keşmir, Sind ve Belucistan ülkelerinin fi'len ve Pencab'ın ismen ve bilvasıta egemeni bulunuyordu.

IV. II. ŞAH ÂLEM, II. EKBER ŞAH VE II. BAHADUR ŞAH'IN PÂDİŞAHLIĞI

II. Şah Âlem'in tahta çıkması

II. Celâl-üd-din Şah Âlem ünvaniyle kendini pâdişah ilân eden II. Âlemgir'in oğlu Âli Gevher'in şehzâdelik zamanındaki maceraları bu cildin türlü kısımlarında görülmüştür. Babası II. Âlemgir, vezir II. Gaziüd-din tarafından öldürüldüğü sırada o Doğu'da Bihar ve Bengal'de savaşmakta idi; bu yönler aşağıda İngiliz'lerin Bengal'deki durumları anlatılırken anılacaktır.

Âli Gevher babasının ölümünü (29.11.1759) öğrenince kendisini pâdişah ilân etmiş (25.12.1759), fakat Delhi'deki karmakarışık durum dolayısiyle oraya gitmemişti. O, Eved (Oud) navabı (valisi ve gerçekten hükümdarı) Şüca üd-devle'yi vezirlikte ipka eder; Rohilkent Afgan'larından Necib üd-devle'yi de emir-ül-ümeralıkta bırakır. Delhi gerçekten uzun zamanlar bu son kişinin elinde kalacaktır. Gerek Şüca üd-devle gerekse Necib üd-devle'nin Ahmed Şah Abdalî ile birlikte çalıştıkları yukarda görülmüştü.

İngiliz'lere karşı savaş

1673'de II. Şah Âlem, Şüca üd-devle ile birlikte Bundelkent bölgesinde Kalincar, Cansi ve Kalpi kent ve kurganlarına karşı ve onların dolaylarında Bundela (bir ulusun adı) ve Marata'lara karşı savaşır; ilk kentin racası haraca bağlanır ve öbür iki kent alınır.

O sırada İngiliz'lerle savaşıp yenilmiş olan Bengal navabı (valisi) Mîr Kasım Ali Han, Benares'e gelip Pâdişahtan ve

Şüca üd-devle'den yardım ister ve İngilizler yenilinceye kadar onların ordularının bütün masraflarını kendi üzerine alır.

Pâdişahın İngiliz korunuğu olması

Bu işi kabul eden pâdişahla Şüca üd-devle'nin İngilizlere karşı yaptıkları savaş, uğradıkları yenilgi ve vardıkları anlaşmalar aşağıda görülecektir. Bu yenilgi sonucunda II. Şah Âlem, İngiliz'lerin korunuğu olarak şu şartlar altında 1765'ten 1771'e kadar Allahâbâd'da kalır: Pâdişah Bengal, Bihar ve Orisa'nın divanlık.ını, yani vergilerini toplamak hakkını, İngiliz'lere verir; onlar da pâdişaha yılda 2,600,000 rupi ödemeyi üstenirler. Öbür şartlar daha aşağıda yerinde görülecektir.

1770'de Necib üd-devle ölür ve onun Rohilkent'teki yerleri ve Delhi'de egemenlik oğlu Zabıta Han'a geçer.

İlerde görüleceği gibi o sıralarda Marata'lar Panipat bozgununun doğurduğu zaaftan kendilerini az çok toparlamışlar, Kuzey Hindistan'a bir büyük ordu göndermiş ve orada epey başarılar sağlamışlardı. Bu arada Rohilkent'e de girmiş ve orada epey yağmalarda bulunmuşlardı. Orada Zabıta Han'a ait yerler de yağmaya uğrayanlar arasında idi.

Pâdişahın Maratalarin korunuğu olması

II. Şah Âlem, Allahâbâd'da sıkılmakta idi; onu koruyan İngiliz birliği komutanı ikindi uykusu sırasında uyandırılmak istemediği için pâdişahın kapısı önünde belirli saatlerde çalınması görenek olan çalgıyı (nöbet) yasak etmişti ve bu gibi olaylar pâdişaha çok dokunmuştu. O böyle bir mânevi durumda iken Maratalar ona Delhi'ye gelmesini önerirler; amaçları, o elan resmen bütün Hindistan'ın egemeni sayıldığı için, onun adını kullanarak tasarladıkları yeni fütûhata meşruiyet süsü vermektir. Şah Âlem bu çağrıyı kabul edip Delhi'ye döner. Mahadaci Sindia, Marata'ların vekili olarak Pâdişahla temasa ve onu korumaya memur edilmişti. Şah Âlem 25.12.1771'de büyük bir alayla Delhi'ye girer.

1772 yılının başında Marata'lar Pâdişahı yanlarına alarak Rohilkent bölgesine girer ve Delhi'den o tarafa çekilmiş olan Zabıta Han'ın caygîrlerini (tımar, zeamet) yeniden yağmaya koyulurlar. Böylelikle Pâdişahla Maratalar arasındaki anlaşmanın amacı belli olur.

Ancak Marataların aşırı hırs, yağmacılık ve saygısızlıkları, çok geçmeden Şah Âlem'i onların aleyhine çevirir ve o biran önce onlardan kurtulmak ister. Belki de bu yüzden Maratalar eski düşmanları ve Delhi'nin az önceki egemeni Zabıta Han'la barışmayı ve onu eski mevkiine getirmeyi düşünürler. Pâdişah ise buna razı olmaz. İş öyle bir raddeye gelir ki Şah Âlem kendi kuvvetlerinin komutanlarından Necef Han'a (İraniyan'dandır) gerekince Maratalara karşı silâhla mukavemet etmek buyruğunu verir.

O sırada Marataların son güçlü pişvası olan Madu Rao ölür; Maratalar arasındaki birlik bozulur; Puna merkezinin önemi çok azalır. Bu yüzden Kuzeydeki Marata ordusunun en büyük kısmı çok geçmeden Güneye dönecektir.

Aynı devirde bir İngiliz generali (John Morisson) büyük elçi ve başkomutan sıfatiyle Delhi'ye gelmiş ve sonra Londra'ya gitmişti; o pâdişahı korumak için bir İngiliz birliğinin onun buyruğu altına konulmasına karşılık Bengal, Bihar ve Orisa'nın yalnız, "divanlık„ının değil, bu yerlerin topunun büsbütün İngiliz'lere verilmesini, yani o yolda bir ferman çıkarılmasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak bu gibi bir anlaşmaya varılmadan (eğer varılabilecekse) Maratalar, Necef Han ordusunu yener, Delhi'yi kuşatır ve pâdişahı oraya bir Marata birliğini kabule mecbur ederler (22. 12. 1772). Bunun arkasından pâdişah Allahâbâd ve Kara'yı Maratalara veren bir ferman çıkartır.

Bu olayların sonucu olarak İngilizler daha aşağıda görülecek şartlar altında Bengal, Bihar ve Orisa "divanlık„ının yanı orada vergileri toplama hakkının kendilerine verilmesi karşılığında (1765) Pâdişaha her yıl ödemeyi üstendikleri 2,600,000 rupi'yi keser (1773), ellerinde olan Allahâbâd ve Kara bölgelerini para karşılığında Eved (Oud) navabına (valisi, fakat gerçekten hükümdarı) devreder ve az sonra da Rohil kent'in fethi için ona yardım ederler. Bu olaylar ilerde daha ayrıntılı olarak anılacaktır.

Maratalar Pâdişahı, Puna'daki Marata pişvasını emîr ülümerâ, yani başkomutan tayin etmeye ve hiç sevmediği Zabıta Hanı da Pişva'nın Delhi'de vekili diye kabul etmeye zorlarlar. Ancak Pişva'nın ölümü üzerine büyük Marata ordusu Güneye

döndüğünden ve bu ulusun iç didişmeleri ve İngilizlerle bir takım savaşları yüzünden Marata'lar bir müddet Pâdişahın işlerine karışamaz olurlar.

Pâdişahın bağımsızlanması

Marataların başlıca kuvvtlerininin çekilmesinden sonra yeniden eski nüfuzunu kazanan Necef Han onlardan bir çok yeri geri alır. Etava ve Ağra bu cümledendir. Keza bu kimse aşağıda anlatılacak olan İngilizlerin ve Eved (Oud) vezir-nevabı Şüca üddevle'nin Rohilkent Afganlarına kaşı yaptıkları savaşa bu sonucular aleyhinde katılır, bu yüzden bazı menfaatler sağlar ve Ağra bölgesindeki Cat'ları da ezer.

Emîr ül-ümerâ (başkomutanlığa) yükseltilmiş ve kendisine Zülfikar Han ünvanı verilmiş olan Necef Han, 1782'de ölünceye kadar Şah Âlem Delhi-Agra bölgesinde bağımsız bir hükümdar olarak saltanat sürer. Necef Han öldükten sonra Delhi'de üstünlük onun evlâtlığı Efrasyab Han ile Agra valisi Muhammed Bey Hemedani arasında bir çekişme ve önürdeşlik konusu olacaktır.

Pâdişahın yeniden Marataların egemenliği altına düşmesi

Necef Han ölünce Delhi'de bulunan Efrasyab Han onun nüfuzuna sahip olmuştu; ancak Agra'da bulunan Muhammed Bey Hemedanî'ye söz geçiremiyordu. Maratalar da, ilerde görüleceği gibi, 1782'de Salbay anlaşınasiyle İngilizlerle barış yapmışlardı ve bu işden Gvalyor bölgesine egemen olan Mahadaci Sindia en güçlü Marata hükümdarı olarak çıkmıştı.

Pâdişahı bir kukla gibi kullanan Efrasyab Han, Muhammed Bey Hemedanî'ye karşı kâh Oud navab-vezir'inin ve İngilizlerin, kâh da Mahadaci Sindia'nın yardımını sağlamaya çalışmaya koyulur; Pâdişahın oğlu Mirza Civan Baht'ın Delhi'den kaçıp navab-vezir'e sığınması da onu kuşkulandırır. Ancak İngiliz genel valisi Hastings bu işlere karışmak ve yeni savaşlara sürüklenmek istemez.

Pâdişahı elde tutmak veya ele geçirmek için birbirleriyle uğraşan Efrasyab Hanla Muhammed Bey Hemedanî'nin ikisi de Mahadaci Sindia'dan yardım istemişlerdi. O, Pâdişahla bir-

likte bulunduğu için Efrasyab Hanı tutmaya karar verir ve Agra üzerine yürümekte olan Pâdişahla buluşur (22. 10. 1784). O sırada Afrasyab Han özel bir kan davası dolayısile öldürülür (Sindia'nın bu işde parmağı olduğu söylenilmiştir). Kimsesiz kalınca şaşıran âciz ve bön padişah emîr ül-ümerâlığı Mahadaci Sindia'ya önermekten başka çare bulamaz. O, bunu kabul etmez; fakat Puna'daki Marata pişvasını Pâdişahın "Vekil-i mutlak„ı ve kendisini de bu vekilin nâibi yaptırır. Böylelikle o, Delhi'de, Pâdişahın sözde adamı olarak, tek söz sahibi bulunacaktır. Pâdişah, Delhi ve Agra'nın yönetimini ona bırakır veya bırakmak zorunda kalır; buna mukabil o, Pâdişaha ayda 65,000 rupi vermeyi ve bu illerin gelirleri artarsa bu ödeneği çoğaltmayı üstenir.

Bundan sonra Pâdişahla Sindia, Agra üzerine varırlar ve Muhammed Bey Hemedanî'nin adamları Pâdişah tarafına geçince o da huzura gelir, Mahadaci Sindia'nın üstünlüğünü tanır ve yeniden bir komutanlık alır. Agra ve Aligarh kurganları da sözde Pâdişaha, fakat gerçekten onu kukla gibi kullanan Mahadaci Sindia'ya verinirler. Böylelikle Gurkanlı devletinin bağımsızlığı bir kere daha ve artık kesin olarak sona ermiş bulunur. Bundan sonra Timur oğlu pâdişahları ya Marataların veya İngilizlerin elinde bir oyuncak olacaklardır.

Mahadaci Sindia'nın durumunun sarsılması

Bu kimse pek büyük ihtiraslar beslemekteydi; bir yandan Marata'lar topluluğuna, öbür yandan da Pâdişah adına Hindistan'ın elden geldiği kadar büyük bir kısmına egemen olmak istiyordu; hattâ İngiliz'lerden Pâdişaha vermeyi üstenmiş, fakat sonra kesmiş oldukları 2.600.000 rupiyi ödemelerini dahi istemişti.

Ancak Mahadaci'nin elindeki yerlerin, o sıradaki yönetim usullerile, sağladıkları gelirler onun beslediği ihtirasları gerçekleştirecek ölçüde değildi. Dolayısile o, bir yandan Pâdişahın adını kullanarak yeni ülkeler ele geçirmiye çalışırken öbür yandan da yönetimde değişiklikler yapmaya kalkmıştı.

Bu son amaçla giriştiği en önemli iş, beylerin caygirleri (timar, ziamet) sayesinde besledikleri özel ordularını azaltıp merkez ordusunu arttırmak, bunun tabii bir sonucu olarak da

beylerin caygirlerini geniş ölçüde geri almak denemesidir. Tabiatile o, bu yüzden pek çok düşman kazanır.

Mahadaci Sindia yine gelirlerini arttırmak için Pâdişah adına Racput raca ve maharacalarından harac istemiş, Caypur üzerine yürümüş, ora maharacasından alınacak haracın ilk taksitini 6 milyon rupi olarak tespit etmiş (700,000 altın lira kadar) ve bunun bir kısmını almıştı. Son kısmı almak için Caypur üzerine bir askeri birlik gönderdiği vakit Sindia'ya karşın durum almış olan bir takım Gurkanlı beylerile anlaşmış bulunan Racput'lar bu birliği boğazlar (1786).

Bunun üzerine Mahadaci Sindia ve Marata'lar aleyhindeki cereyan apaçık bir durum alır ve Mahadaci bizzat Racistan üzerine yürür; ancak ordusunda bulunan Muhammed Bey Hemadani, onun yiğeni İsmail Bey ve daha bir çok bey karşı tarafa geçerler ve Mahadaci, Caypur'un doğusunda ora ve Codpur racalarının ve daha bir çok Racput başbuğunun orduları tarafından bozulur (1787).

Şah Âlem'in kör edilmesi

Bu yenilgiden sonra İsmail Bey, Delhi-Ağra bölgesini Marata'lardan temizlemiye koyulur. Rohilla başbuğlarından yukarıda adı geçmiş olan Zabita Han'ın oğlu Gulâm Kadir Han da onun yardımına gelir.

Bu iki başbuğ Maratalara karşı türlü talihli vuruşmalarda bulunduktan sonra Haziran 1788 de Agra dolaylarında bir vuruşma sırasında İsmail Bey ağır yaralanır, ordu bozulur ve her iki komutan Delhi üzerine çekilirler.

Pâdişah onları kendi sarayını da kapsayan Kal'e-i Muallâ'ya [1] sokmazsa da Gulâm Kadir içerden birini elde ederek kendisine kapıları açtırtır ve istediği anda saraya egemen olmak imkânını elde eder.

Bundan sonra o, bir yandan [2] para için Pâdişahı sıkıştırır, öbür yandan da Marata'lara karşı savaşmak üzere bir şehzâdenin kendi yanına verilmesini isçer (Pâdişah adına savaştığının belli olması için).

[1] Bk. C. II deki dizine.

[2] Bu ayrıntılar Fakir Hayrüd-din Muhammed'in *İbretnâme*'sinden alınmıştır (Elliot, c. VIII s. 244).

O sırada eski Pâdişah Ahmed Şah Gurkanlı'nın eşlerinden Melike-i Zamane, kendi oğlu Bidar Baht'ı tahta çıkarırsa ona bir milyon rupi vereceğini Gulâm Kadir Han'a bildirir ve bu yolda bir anlaşmaya varılır. Bundan sonra Rohilla başbuğu saraya korkusuz girip çıkabilmesi için onun, yani saraylar topluluğunu kapsayan "Kal'e-i Muallâ„ nın kendi adamlarının eline geçmesini ister ve âciz pâdişahtan bunu sağlar sağlamaz Şehzâde Bidar Baht'ı tahta çıkarır.

Aynı zamanda Gulâm Kadir Han, tahttan indirdiği Pâdişahla onun kadın ve çocuklar dahil, bütün soy sopunu günlerce süren en ağır işkencelere tâbi tutarak hepsinden para sızdırmaya ve gizli hazinelerin yerlerini öğrenmeye çalışır; sonda II. Şah Âlem'in gözlerini çıkartır ve hânedandan bir çok kişiyi de işkence ile öldürtür. Tabiî böylelikle birçok para, elmas ve değerli eşya elde etmiş olur (1788).

Başlangıçta İsmail Bey de ordusunu besliyebilmek için para elde etmek amaciyle sarayın yağma edilmesine razı olmuştu; ancak o, Gulam Kadir Hanın zulmunu görünce aleyhine döner ve ona karşı Mahadaci Sindia ile birleşir

İsmail Bey ve Sindia ordularının yaklaşması üzerine Gulam Kadir, Pâdişah ilân ettiği Bidar Baht'ı yanına alarak Delhi'den çekilir; fakat çok geçmeden yenilip tutsak edilir ve işkenceler içinde öldürülür. Körletilmiş olan Şah Âlem de Marata egemenliği altında yeniden tahta oturtulur (1789).

V. PÂDİŞAHIN İNGİLİZ EGEMENLİĞİ ALTINA GİRMESİ

Yukarıda anılan durum Eylül 1803'e kadar sürer. O tarihte Sindia ile savaşan İngilizler (Mahadaci Sindia 1794'de ölmüş ve yerine evlâtlığı ve küçük yeğeni olan Devlet Rao Sindia geçmişti) Delhi'yi alırlar. Bu andan itibaren Gurkanlı pâdişahları bir İngiliz korunuğu olurlar. Bir sürü felâket görmüş ve kör olmuş olan II. Şah Âlem bu efendi değiştirme işini memnunlukla karşılıyacaktır. Ona Delhi ve dolaylarının geliri bırakılır ve ayda 90.000 rupi ödenek verilir.

Böylelikle Pâdişah bir kere daha İngilizlerin eline geçmiş olur; onlar bu sefer 1765—71 yılları arasında olduğu gibi savgal bir durumda değillerdir ve amaçları o vakit olduğu gibi

Bengal ve Karnatik'deki durumlarını korumaktan ibaret kalmamaktadır. Bu yüzdendir ki Mahadaci Sindia yukarıda s. 134 de görüldüğü gibi, Racput racaları tarafından bozulup Delhi egemenliğini elden kaçırdığı sırada (1787) Pâdişahın İngilizlerin eline düşmesinden korkmuş ve bilhassa böyle bir olayın onlara sağlıyacağı manevî üstünlükten doğabilecek tehlikeleri önlemek amaciyle Puna merkezinden yardım istemişti.

Ancak bu sefer İngilizler, Pâdişahı bir fütûhat âleti gibi kullanmayı düşünmiyeceklerdir; esasen buna artık pek ihtiyaçları da yoktur.

Genel vali Lord Wellesley'in 2 Haziran 1805 'de bu konu ile ilgili olarak kendi âmirleri olan Londra'da Müdürler Meclisinin mahrem komitesine gönderdiği bir yazıda bu yön iyice belirtilmektedir. Orada açıklanan yönlerden aşağıda topladığımız iki nokta bunu gösterir.

1. Pâdişahı korumak görevini üzerimize almakla onun Hindistan pâdişahı sıfatiyle hâiz olduğu hak ve yetkileri kendi lehimizde kullanmayı ve bu suretle öbür yerli devlet ve başkanlar üzerinde egemenlik kurmak işine bir hukukî temel vermeyi düşünmüyoruz.

2. Bizim istediğimiz, daha önce de bildirdiğimiz gibi, aynı işe, yani Pâdişahı ele alıp onun adının fütûhat ve genişleme siyasalarına kalkan yapılması işine, Maratalar ve belki de Fransızlar tarafından kalkışılmasını önlemektedir. Keza Pâdişahın ve soy sopunun şimdiye kadar çekmiş oldukları sıkıntılar yerine bir refah ve rahatlık ikame etmek suretiyle herkese manevî üstünlüğümüzü göstermektir.

İngilizlerin Pâdişaha karşı genel siyasaları buna göre olmuştur; onlar esasen bütün pâdişahlık hak ve yetkilerini kendileri kullanmakta idiler. Pâdişaha Delhi kenti ve onun bitişiğindeki Cemne ırmağının sağ kıyısında küçücük bir yer bırakılır ve o orada pâdişahlık hak ve yetkilerini az çok kullanabilir.

İngilizler 30 Aralık 1803 'de Sindia ile yaptıkları anlaşmanın 12. maddesinde Mahraca Devlet Rao Sindia'nın bundan böyle Pâdişah üzerinde her türlü hak iddiasından vaz geçmesini ve onun işlerine hiç bir suretle karışmamasını da sağlarlar.

Bununla birlikte İngiliz Genel valisinin mühürü, onun Gur-

kanlı Pâdişahının adamlarından olduğunu açıkladığı gibi para da bu pâdişah adına basılmakta devam eder. Genel valinin pâdişaha gönderdiği yazılar da bir tâbi'den metbûuna yazılmış gibidir.

Bu yönlerin Hindistan bakımından önemi şüphesiz vardı ve uzun bir alışıklığı bozmamaya ve halkın duygularını kırmamaya varıyordu. Ancak bu yolun tutulmasındaki başlıca sebep Fransa ve Felemenk gibi denizci ve sömürgeci devletlerin bazı İngiliz tedbirlerine karşı itirazlarını önlemekti; onları zarara sokan tedbirler İngilizlerce alınınca onların karşı tedbirleri ve türlü tepkileriyle karşılaşmak mümkün ve muhtemeldi. Halbuki bu yoldaki kararlar Delhi'deki pâdişah adına alınır ve bunları alan İngiliz genel valisinin mühründe onun Delhi'deki pâdişahın bir beyi olduğu tasrih edilirse Fransız ve Felemenk'liler hukukî bakımdan İngiliz'lerden sızlanamıyacak bir durumda kalırlardı veyahut onlar için böyle bir durum almak daha kolay olurdu.

II. Şah Âlem 1806 yılında öldüğü vakit Gurkanlı pâdişahlığı ile İngiliz şirketinin karşılıklı durumları bu merkezde idi.

Şah Âlem'in "Afitab" mahlasiyle şiirleri ve bir divanı vardı.

II. Ekber Şah

O da tahtta bir kukladan başka bir şey olmıyacak ve 1837'de ölecektir. Onun da "Şua" mahlasiyle şiirleri vardır.

Onun devrinde İngilizlerin durum ve davranışlarında nazarî yönden esaslı bir değişiklik olur.

1813'de Napoleon'un saltanatı yıkılma yolunu tuttuğu sırada İngiltere, Fransa ve Felemenk devletlerine aldırış etmiyecek ve yukarda andığımız bağlara önem vermiyecek bir duruma geçer. Dolayısiyle bu yılda Doğu Hindistan Şirketi'nin imtiyazı 20 yıl için yenilenirken onun elinde bulunan bütün toprakların doğrudan doğruya İngiliz kırallığının egemenliği altında olduğu tasrih edilir; yani Gurkanlı pâdişahlığı efsanesi bir yana bırakılır. Napoleon'un düşmesi üzerine 1814 ve 1815'de imzalanan barış antlaşmalarında öbür devletler de bu İngiliz egemenliğini açıkça tanırlar.

1813'de Hindistan'a gelen yeni genel vali Lord Moira kendi mühründen Gurkanlı Pâdişahına bağlılığı gösteren fık-

rayı çıkartır ve II. Ekber'den İngiliz şirketine ait topraklar üzerindeki bütün haklarından vaz geçmesini ister. Pâdişah buna razı olmaz ve her iki taraf karşılıklı iddialarını muhafaza ederler. Ancak Lord Moira (sonraki ünvanı olan Lord Hastings adiyle daha ünlüdür) kendi adına Pâdişaha pişkeş ve nezir sunulmasını yasak eder.

1827 'de II. Ekber genel vali Lord Amherst'le eş durumda karşılaşmaya razı olur. Vali, Pâdişahı Delhi'de Kal'e-i Muallâ'nın Divan-ı Has'ında ziyaret eder; bunların her ikisi aynı anda divanın iki ucundan girerler ve birisi tahtına, öbürrü de onun sağında bir koltuğa aynı anda otururlar. Lord, Pâdişaha pişkeş ve nezir olarak bir şey sunmaz; fakat onun maiyeti bunu yaparlar.

Genel valinin Pâdişaha yazıları küçükten büyüğe hitap edercesine olmakta devam etmekle birlikte tâbiden meatbûa gönderilmiş yazı özünden çıkar.

1835 yılına kadar Bengal'da basılan paralar, o öleli 29 yıl geçtiği halde, II. Şah Âlem adına basılır; ondan sonra paralar İngiliz'ce basılır.

Bu son tarihten itibaren Gurkanlı pâdişahı bir kukla hükümdar bile olmaktan çıkar; o artık kendisine bol ödenek verilen ve atalarının sarayında oturmasına göz yumulan bir emekli durumuna düşer.

Bu pâdişahın ve Timur hânedanının ne gibi bir duruma düşmüş olduklarını anlatmak için II. Ekber'in İngilizlerce uğratıldığı bazı haksızlıklardan sızlanmak amaciyle 1830 'da İngiltere'ye giden Raca Rammohun Roy adında bir Hintli ile İngiltere kıralına göndermiş olduğu mektup veya daha doğrusu dilekçenin ilk kısımları aşağıya konulmuştur [1]. Bu dilekçe R. R. Roy tarafından hazırlanmış, fakat İngiltere'de resmî muamele görmemiştir; hattâ onun Pâdişah tarafından fiilen imzalanmış olup olmadığı dahi iyice anlaşılamamaktadır. Ancak R. R. Roy'un onunla birlikte Londra'ya gitmesi ve orada kıral tarafından kabul edilip türlü temaslarda bulunmuş olması Gurkanlı pâdişahının temsilcisi bulunduğunu ve o anda bu hüküm-

[1] Metin, İngilizce olarak Brajendranath Banerji'nin «*Rajah Rammohun Roy's Mission to England*» adlı eserinde (s. 51 v. s.) vardır.

darın nasıl bir duruma düşmüş olduğunu açığa koymaktadır ve belgenin asıl önemi de bundadır.

Roy'un bu dilekçe elde olarak yaptığı başvurmalar sonucunda Pâdişahın dilekleri kısmen kabul edilmiş ve onun ödeneği arttırılmıştır.

Dilekçe şöyledir

"Britanya imparatorluğunun Majeste Kıralına!

Vesaire, vesaire!

"Haşmetpenah! (Sir!) Kardeşim! Majestenize başvurmak zaruretinin beni pâdişahlık ünvanını takınabilecek ve onun imtiyazlarını isteyebilecek bir kimse durumundan çok, Majesteniz tahtının dibinde bir ricacı durumunda bulundurduğu bu sırada huşû (alçak gönüllülük) ve gururla karışık bir duygu içinde Majestenize kardeşce eşitlik diliyle müracaat ediyorum.

"Haşmetpenah! Kendimin kim ve ne olduğumu unutmuyorum. Yalnız sözde pâdişah olduğumu, Majesteniz ve dünyanın öbür hükümdarlariyle müşterek olarak sadece bir unvana malik bulunduğumu, bunun da içinde bulunduğum alçaltıcı durumla bahtsızlığı arttırmaktan başka bir tesiri olmadığını unutamıyorum.

"Majestenizin kim ve ne olduğunu unutmuyorum! Unutmuyorum ki Majesteniz güçlü, hakîm ve ünlü bir ulusun meşru ve tanınmış hükümdarıdır ve Majestenizin olgun ululuğu içinde onun tebaasının ufak bir kısmının bile bir çok atalarımın şan ve şerefini teşkil etmiş olan bu büyük ve kalabalık ülkelerin (Hindistan) eğemenliğini ifa etmesi mümkün olmaktadır. Ancak şunu da hatırlıyorum ki bu tebaanız imparatorluk sürebilecek bir duruma yükselmiş olmakla birlikte, yine her türlü hareketleri yüzünden size karşı sorumludurlar. Buna dayanarak güvenle inanıyorum ki Majesteniz onlar (Hindistan'a eğemen olan tebaası) tarafından bir vakitler dehşet saçan ve şanlı olan, fakat bu gün güçsüz düşmüş bulunan Timur hânedanına karşı şeref ve iman üzerine yapılmış olan taahhüdlerin keyfî bir surette çiğnenmesine müsade etmiyecektir. Benim şahsımda bu soy derinden derine alçaltılmaktadır; ancak benim pek liyakatsız olarak temsil etmekte olduğum bu hânedanın büyük fütûhatı,

asîlane hareketi ve parlak ünü, ölümsüz bir surette tarihin sadık sahifelerinde yazılıdır. Atalarım kılıçlarının — hile ve oyunların değil — sağlamış olduğu zafer ve fütühattan âlicenaplıkla faydalanmışlardır. Onlar tehlikesizce ezebilecekleri yenilmiş bir düşmanı çiğnemeye tenezzül etmemişlerdir. Bütün dünya Majestenizin dahi aynı ulvî faziletlerle temayüz ettiğini ilân ediyor. Dolayısiyle Majestenizin yaradılışındaki asalete ve onun ince ve ulu ulusal adalet ve inan duygusuna tamamiyle güveniyorum...„

Bundan sonra Pâdişah maddî sızlanma konularını sıralamakta ve bir yerde Genel vali Lord Amherst'in kendisine bir Pâdişah gibi değil, bir eş gibi muamele ettiğinden de şikâyet etmektedir.

II. Bahadur Şah

Babası II. Ekber Şah'ın ölümünde onun yerine geçen bu hükümdar ilerde de görülecek olan 1857 büyük ayaklanmasına kadar hiç bir önemi olmadan Delhi'de Kal'e-i Muallâ'da oturur.

İngiliz'ler Gurkanlı pâdişahını ve soy sopunu işbu saraylar topluluğundan çıkarıp Kutup Mimar yakınlarında yaptırılacak yeni bir saraya taşıtmaya ve Şah Bahadur'un ölümünden sonra "pâdişah„ ünvanını kaldırmaya karar verirler.

Buna vakit kalmadan 1857 ayaklanması patlar. Bundan sonra İngilizler bu pâdişahı Çin Hindistan'ında Rangun'a sürerler ve İngiltere kıraliçesi Viktorya "Hindistan İmparatoriçesi „ olur.

V. DEKKEN'DE DURUM VE İNGİLİZLERLE FRANSIZLAR ARASINDA HİNDİSTAN EGEMENLİĞİ İÇİN SAVAŞ

Avrupa'daki "Avusturya mirası savaşı„nın Hindistan-da tepkileri

1741'den 1748'e kadar süren ve Esk-la-Şapel (Aix la Chapelle) barışiyle biten bu savaşta İngiltere ile Fransa birbirine düşman taraflarda idiler.

Onların o anda Hindistan'daki durumları ve bu ülkede bulundurdukları askeri kuvvetlerin mahiyeti yukarıda (s. 81—97) belirtilmişti. Orada görüldüğü gibi o tarihte İngiliz ve Fransız'lar henüz Hindistan'da tecimer gibi bulun-

makta ve yönetimcilikleriyle askerlikleri hemen sırf tecim işlerini korumak amacını gütmekteydi.

Bununla birlikte Avrupa'da savaş çıkınca bu iki devletin Hindistan'daki kuvvetleri birbirleriyle çarpışmıya koyulurlar ve bazı bazı yerli devletler de bu çarpışmalara katılırlar.

Bu münasebetle Avrupa usûlünde yetiştirilmiş orduların artık Hindistan'ın yerli ordularına çok üstün bir duruma gelmiş oldukları apaçık belli olur. Bu üstünlüğün bire beş, hattâ on nisbetinde daha az kuvvetle dahi Avrupalıların ve onların yetiştirdikleri birliklerin yerli kuvvetleri yenebilmelerini sağlıyacak raddeye gelmiş olduğu görülünce önce Fransız'lar ve sonra İngilizler Hindistan'da fütühat yapabileceklerini anlarlar. Bâhusus ki siyasal durumun karmakarışıklığı bu işi ayrıca kolaylaştırıyordu.

Avrupa savaşı sırasında Karnatik'teki durum ve savaşlar

Avrupa savaşının ön gününde Arkot navablarına tâbi olan Karnatikteki durumun nasıl olduğu yukarıda görülmüştü. Batı Avrupanın başlıca önemli devletleri yukarıda anılan savaşa türlü tarihlerde katılmışlardı. İngiltere ile Fransa 1744 yazında birbirlerine savaş ilân ederler.

1742'den beri Pondişeri'de Fransız Hindistanı'nın başında her bakımdan güçlü ve değerli bir devlet adamı olan Düpleks (Dupleix) bulunmakta idi. Avrupa'da iki denizci devlet arasında savaşın başladığı haberi Hindistan'a vardığı sırada Fransız'ların Hind denizlerinde güçlü bir donanmaları yoktu; Düpleks, o bölgedeki İngilizlere Hindistan'da savaşılması için baş vurursa da İngilizler bunu kesin olarak kabul etmezler ve Fransız gemilerini vurmaya başlarlar.

Ancak o devirde bir Fransız sömürgesi olan Morisius (Mauritius = Saint Maurice) adasındaki (Madakasgar'ın doğusunda) Fransız donanması Hind denizlerine gelince deniz üstünlüğü bir kaç ay için onlara geçer ve zayıf bir biçimde berkitilmiş olan Madras kent ve üssü onlar tarafından kolaylıkla alınır (Eylül 1746).

Bunun üzerine yağma paylaşması işi dolayısiyle Düpleks ile donanma komutanı La Burdone (La Bourdonnais) arasında anlaşamamazlık çıkar ve bu son kişi gemilerini berbat bir

duruma sokan bir kasırgadan sonra donanmasiyle geri döner; fakat bir kısım adamlarını Hindistan'da Düpleks'in buyruğu altında bırakmak zorunda kalır.

Bu savaşlar sırasında hem Fransız'lar hem de İngiliz'ler, sıra ile ve durumlarının kötü bulunduğu müddetçe Arkot navabı Enver üd-din Han'a baş vurmuşlar ve kendilerini korumasını istemişlerdi.

Madras Fransızların eline düşünce orayı almak üzere gelen Navab'a ait ordu fatihleri kentte kuşatmış, fakat onlar bir çıkışta kendilerinden ölçüsüz olarak kalabalık olmasına rağmen bu orduyu yenmiş ve çekilmek zorunda bırakmıştı. Buna benzer bir ikinci yenilgeden sonra artık yerli atlı orduların Avrupalı ordularla ve onlarca yetiştirilmiş yerli birliklerle boy plçüşemiyecekleri ve onların top ve tüfek ateşine dayanamıyacakları anlaşılmıştır.

Bundan şonra Fransızlar, Pondişeri'den bir kaç kilometre Güneyde bulünan Sen David kurganını (Fort Sint David) İngiliz'lerden almak isterlerse de bunu başaramazla, çünkü Fransız donanmasının çekilmesinden sonra deniz üstünlüğü İngiliz'lere geçmişti.

1748 Ağustosunda İngiltere'den gönderilen büyükcene bir kuvvet Hind denizlerine ulaşır ve bu sayede İngilizler Pondişeri'ye saldırmaya başlarlar, ancak orayı alamazlar ve Eks-la-Şapel barışı haberi gelince aradaki savaş durur ve barış hükümleri gereğince Madras İngilizlere geri verilir.

Özet olarak iki Avrupalı devletin Hindistan'daki durumlarında bir değişiklik olmaz; ancak bunların askerlik sanatında yerlileri çok geçmiş oldukları tecrübe ile sabit olur. Dolayısiyle onlar bundan böyle yerti devletlere pek aldırış etmiyebileceklerini anlarlar.

İngiliz'ler de buna güvenerek Madras'ı geri aldıktan sonra orası için Arkot navabına vermeleri gereken 1200 yagoda'lık yıllığı keserler.

VII. FRANSIZ'LARIN HİNDİSTAN'DA ASKERÎ BİR KARA DEVLETİ OLMAYA BAŞLAMALARI

Barış haberi Hindistan'a ulaştığı sırada her iki tarafın elinde anayurttan gelmiş epi subay ve er bulunmaktaydı. Mev-

sim ve rüzgârların durumu dolayısiyle de bunları geri göndermek için bir kaç ay beklemek gerekiyordu. Fransız valisi Düpleks ve İngiliz valisi Flöyer bu kuvvetleri boşu boşuna beslemektense bunları, hizmetinde bulundukları şirketlerin kesin olarak bilinen siyasalarına aykırı olarak, bazı menfaatler karşılığında yerli subedar, navab ve racaların hizmetine vermeyi ve bunların aralarındaki savaşlarda kullanmayı düşünür ve bu işe koyulurlar. Bundan sonra, mevsim ve rüzgârların durumu Avrapa'ya gitmeyi mümkün kıldığı zaman gelince dahi bu birlikleri bir defa sokulmuş oldukları savaşlardan çekip geri göndermek kabil olmaz ve Hindistan'da yalnız tecimi değil büyük kara devleti olma siyasasını ister istemez gütmek gerekir.

İngiliz birliklerinin Hindliler arası savaşlarda kullanılması

Floyer bu işe samimiyetle başlamış, yani barış dolayısiyle boş duran askerî birlikleri kısa vâdeli işlerde kullanmayı, böylelikle ufak tefek menfaatler sağlamayı ve mevsim gelince onları İngiltere'ye göndermeği düşünmüştü.

1749 yılının başlarında tahtını kaybetmiş olan Tancor Racalarından Şahci adında biri, yeniden tahta çıkmasına yardım edilmesi şartiyle İngilizlere Devikotta adında bir kenti vermeyi va'd eder. İngilizler bunu kabul ederler; ancak bu yeri aldıktan sonra (Haziran) durur ve Şahci'ya fazla bir yardımda bulunmazlar.

Düpleks'in büyük tasarı ve amaçları

Arkot ve Tancor bölgelerinde yaptıkları yukarıda anılmış olan Çende Sahip (Hüseyin Dost Han) o sıralarda Marata'larca salıverilir ve Karnatik'e gelip o bölgeyi Enver üd-din Han'dan almak ister. Aynı zamanda Çin Kılıç Han'ın kızının oğlu olan Muzaffer Ceng adında biri de Dekken egemenliğini dayısı Nâsir Ceng'den almaya kalkışır.

Muzaffer Ceng'le Çende Sahip işbirliği yaparlar; birincisi Dekken subedarı, fakat gerçekten oranın hükümdarı, ikincisi de ona bağımlı olarak Arkot navabı olmak isteğindedir. Bunlar Düpleks'e baş vurup ondan yardım isterler; o da Enver üd-din Han'ın savaş sırasında İngilizlere yardım etmiş olmasından öç almak, elinde boş duran birlikleri kullanmak ve böylelikle

bazı menfaatler sağlamak amaciyle bu işe razı olur. Ancak onun giriştiği macera Fransızları kıyıdan 300 ve Pondişeri'den 600 klm. uzakta bulunan Haydarâbâd'a kadar sürükliyebilecek ve Dekken'deki bütün büyük devletlerle çatıştırabilecek özde idi. Floyer'in girişmiş olduğu iş ise yalnızca kıyıda bulunan Tancor devletçiği ile ilgili bulunuyordu.

Düpleks, bağımlı olduğu Fransız Doğu Hindistan Şirketi'nin genel siyasasına kesin olarak aykırı bulunan bu maceraya atılırken meseleyi merkeze bildirip oradan izin almamış ve işi çabuk ve az zahmetle bitirebileceğini ve böylelikle bir olup bitti yaparak Paris'e büyük başarı ve kazanç haberleri gönderebileceğini ummuştu. İş uzayıp çatallandığı vakit te o, daima gerçek durumu ve onun bütün genişlik ve büyüklüğünü merkeze bildirmekten çekinmiştir. Bu yüzden Düpleks, atıldığı maceraları yalnız eli altındaki zayıf imkânlarla ve pek geniş ölçüde de çok büyütmüş olduğu şahsî servetiyle idare etmek zorunda kalmıştır; bunun sonucu olarak da o, hiçbir vakit güttüğü amaçlarla mütenasip vasıtalara malik olmamıştır. Bu duruma düşmesinin sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi, giriştiği işlerin onu kullanan şirketin genel siyasasına uygun olmaması yüzünden işi Paris'e olduğu gibi bildirdiği takdirde hareketinin tasvip edilmemesi kaygusudur.

O, Paris'e gönderdiği raporlarda katıldığı savaşların masrafı mucip olmadığını, yâni onların malî yükünü kendisinden yardım gören yerli devletlerin çektiğini, bilâkis bu sayede çok para kazanıldığını ve tecim için de sermaye elde edildiğini bildirmiştir.

Anayurttan hiç para yardımı istemeden oradan ancak tek tük askeri yardım görerek ve gerçek durumu gizliyerek atıldığı bu işte Düpleks dehası sayesinde başlangıçta olsun olağanüstü başarılar sağlamıştır; ancak o, işi aşırı büyütünce İngiliz şirketi, kendi başına iş görerek ve durumu Londra'dan saklıyarak değil, anayurdca tamamile desteklenerek Düpleks'e karşı çalışmaya koyulmuştur. İki devlet arasında resmen barış olduğu için bu çalışmalar doğrudan doğruya İngiliz—Fransız çarpışmaları biçimini almamıştır; fakat İngilizler bir çok yerli mukavemetleri para, asker ve sair suretlerle destekleyerek sonda Düpleks'in siyasasını iflâs ettirmişlerdir.

İngilizler onu yenmek için yaptıkları uğraşlar sonucunda onun usullerini benimsiyecekler, böylelikle Hindistan'da büyük bir kara devleti kuracaklar ve gitgide bütün bu ülkeye egemen olacaklardır.

Düpleks'in atılmış olduğu maceralarda en çok yanıldığı yönlerden biri de "hak" ve "meşrutiyet" kavramlarına aşırı önem vermesi olmuştur. O, meselâ Delhi'deki Gurkanlı pâdişahının buyrultusu ile bir makama sahip olanları ve onlara bağımlı bulunanları "meşru hak sahibi" sayarak onlarla işbirliği yaptığı vakit İngilizlerin bu gibilerine kafa tutanlara yardım etmelerini anlıyamıyor gibi davranmış ve çok kere gayr-i meşrû saydığı bu yardımlara önceden ihtimal vermemiş ve onları hesaba katmamıştır.

Bu son ruhî durum onu bir çok hareketlerde başarısızlıkla karşılaştırmış ve her işini uzatmıştır.

Paris'ce tutulmayan ve tasvip edilmemiş bulunan bir siyasayı kendi başına gütmesi de aynı durumda olmayan İngilizlerin sonda onu yenmelerini temin etmiştir.

Düpleks'in Muzaffer Ceng ve Cende Sahib'le bağdaşması ve ilk başarı

Ağustos 1749'da Fransız'ların da yardımiyle Muzaffer Ceng ve Çende Sahip, Vellor'un az güney doğusunda Arkot navabı Enver üd-din Han'ın ordusunu bozarlar ve bu kişi vuruşmada ölür.

Böylelikle Arkot navablığını elde etmiş olan Çende Sahip ve büyüğü sayılan Muzaffer Ceng, Düpleks'e Pondiseri'ye ait yerleri iki misline çıkaracak kadar toprak ve daha Kuzeyde Masulipatam'ı ve dolaylayısiyle Divi adasını verirler. İngilizler de denkliğin bozulmaması için Arkot navablığına ait olan Sen Tome (Saint Thomé)'yi işgal ederler.

Bundan sonra Karnatik'de ortaya çıkan durum şudur: Arkot'a yerleşmiş olan Çende Sahip oranın navablığını iddia etmekte ve Fransız'larca desteklenmektedir. Enver üd-din Hanın oğlu Muhammed Ali de Tricinopoli'ye sığınmış olup navablığı babasından kalma bir miras gibi istemektedir. İngiliz'ler de onu desteklemektedirler.

Avrupa'da aralarında barış kurmuş olan bu iki büyük denizci devlet yıllarca gayr-i resmî surette kuklalarının ordula-

rına yardım etmek suretile savaşacaklardır. Fransızların doğrudan doğruya aldıkları yerlere karşılık olmak üzere İngilizler de yerlilerde bulunan bir sürü kent ve limanı işgal ededururlar.

Düpleks bütün gücünü Karnatik'teki savaş için toplasaydı belki galip gelebilirdi; ancak o, Haydarâbâd devletine egemen olmak işine de kalkışacak, oraya daha büyük önem verip en değerli komutanı olan Büssi (Bussy)'yi orada kullanacak, bu yüzden Karnatik'te müzminleşen mevzi ve kurgan alma savaşını kendi lehinde bitiremiyecek ve sonda Fransız'lar her yeri bırakmak zorunda kalacaklardır.

Haydarâbâd nizamlığı için yapılan savaş

O sırada Haydarâbâd devletinin başında bulunan Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün ikinci oğlu Nâsır Ceng Nizam üd-devle, İngiliz'lerin ve onların kuklası Muhammed Ali'nin çağrısının da tesirleriyle 1840 başlarında ordusiyle Karnatik'e gelir ve az sayıda İngiliz'ler ona katılırlar. Onunla, Fransız'ların destekledikleri Muzaffer Ceng ve Çende Sahib ordusu arasında önemsiz ve türlü talihli vuruşmalar olur. Bir ara Muzaffer Ceng dayısı Nâsır Ceng'e sığınmak zorunda kalır; fakat sonda (16 Aralık 1750) Nâsır Ceng Fransız'lar tarafından bir baskına uğratılıp bozulur ve kendisi vuruşmada olür. Onun yanında tutsak gibi bulunan yeğeni Muzaffer Ceng de derhal Haydarâbâd subedarı ilân edilir.

Bu kişi Pondişeri'ye gelip orada âdeta mevkiini Düpleks'in bir buyrultusuna borçlu imiş gibi davranır. Nizampatan kent ve bölgesini Düpleks'e verir ve onu âdeta Haydarâbâd nizamı adına Doğu Dekken'in Krişna (Kistne) ırmağının güneyinde bulunan kısmının bir türlü valisi yapar.

Muzaffer Ceng başkenti Haydarâbâd'a giderken Düpleks'den bir yardımcı kuvvet ister; o da ona en iyi subayı olan Büssi ile birlikte bir miktar asker verir ve yeni subedar (gerçekten hükümdar) bu suretle başkentine yerleşir. Büssi'ye verilen yönerge her ne bahasına olursa olsun Muzaffer Ceng'i tahtta tutmak idi; çünkü Fransızların bütün kazançlarının "meşrûiyeti" onun buyruklarına dayanıyordu. Ancak bu "meşrûiyet" uğrunda Düpleks en iyi komutanının ve esasen çok az olan kuvvetinin bir kısmını Karnatik savaşında işe yaramaz bir duruma

sokmuş bulunur. Yani her yönden biteviye baltalanmakta olan "meşrûiyet„ kavramı uğrunda asıl savaş alanlarındaki kuvvetlerini azaltmış olur.

Esasen onun bu işdeki "meşrûiyet„ iddiası da temelsizdi; çünkü bütün Hindistan'ın "meşrû„ sahibi Delhi'deki Gurkanlı pâdişahı olup Haydarabad tahtında oturan kimse resmen olsun pâdişahın bir subedarı, yani bir valisi idi. Fransız'ların yardımiyle o makama geçen Muzaffer Ceng ise daha durumu pâdişah'ca tasdik edilmeden onlara bir çok yerler vermiş ve haklar tanımıştır. Görüldüğü gibi Düpleks askerî durumunu "eksik bir meşrûiyet„ uğrunda zafa uğratmıştı.

İngilizlere gelince onlar bütün güçlerini fi'len savaşılacak olan bölgede yani Karnatik'de toplarlar.

1751 yılı Düpleks'in en parlak durumda bulunduğu yıldır. O. ana yurttan hiç bir yardım görmeden hattâ bütün işlerinin özünü Paris'teki büyüklerinden gizliyerek bir imparatorluk kurmuştur; aşağı yukarı 200,000 klm. karelik bir bölge olan Karnatik resmen ona tabidir. Haydarâbâd nizamı da onun az çok bir korunuğu olmuştur.

Karnatik savaşları

Yukarıda andığımız zan ve düşünceleri besliyen Düpleks, yeni Haydarâbâd Nizamının buyrultusu ile Karnatik'e egemen kılındıktan sonra İngiliz'lerin ve ölmüş Arkot navabı Enver üd-din Hanın oğlu Muhammed Ali'nin kendisine ve bir kukla gibi kullandığı yeni navab Çende Sahib'e kafa tutmaya yüreklenemiyeceklerini ve onun "meşrû„ saydığı "haklara„ karşı durum almayacaklarını ummuş ve az çok da bu düşünce ile Büssi'nin buyruğu altında bir kuvveti Haydarâbâd'a göndermişti. Halbuki işler hiç de onun sandığı gibi gelişmiyecektir.

1748'den itibaren önce Fransız'ların ve onların bağlaşıklarının lehinde cereyan etmiş olan Karnatik savaşları bir müddet sonra İngiliz'ler ve onların bağlaşıkları lehinde bir biçim alacaklar ve çok uzun süreceklerdir.

Yukarıdaki ayrıntılardan anlaşıldığı gibi bu savaşlarda Fransızların başlıca taraftarları Arkot navablığını ele geçirmiş olan Çende Sahib ile yine onlar sayesinde Dekken subedarı

(Haydarâbâd nizamı) olmuş olan önce Muzaffer Ceng, sonra da onun dayısı Selabet Ceng'dir.

İngiliz'lerin başlıca taraftarları ise eski Arkot navabı Enver üd-din'in oğlu Muhammed Ali ve Tancor Maharacasıdır.

Savaşa ârızî olarak ve bazen taraf değiştirerek Marata'lar ve Maysor racaları da — daha çok İngiliz'ler lehinde — karışacaklardır.

1751'de İngiliz'ler ilerde çok ün kazanacak olan Klayv (Clive)'in komutasında Arkot'u alırlar. 1752'de Çende Sahip, Tancorlularla yapılan bir vuruşmada ölür ve önemli bir Fransız birliği İngiliz'lerce tutsak edilir. Aynı zamanda Düpleks'in siyasası yüzünden İngiltere ile Fransa arasında yeni bir savaş tehlikesi belirir. Bütün bu sebepler dolayısiyle Fransız'lar Düpleks'i 1754'de geri alırlar. Onun yerine gelen Godöhö (Godeheu) İngiliz'lerle bir anlaşma yapar. Buna göre her iki taraf bazı yerli hükümdarlarla bağdaşıp öbürlerine karşı savaşmamayı, kendi kent ve tecim yerlerine çekilmeyi ve tutsaklarını geri vermeyi üstenirler. Ancak bu anlaşma Karnatik bölgesine ait olup Büssi'nin Haydarâbâd'daki durumu olduğu gibi bırakılır.

Böylelikle Düpleks'in kendi başına giriştiği iş Karnatik'te tam bir iflasla sonuçlanırsa da Haydarâbâd devletinde bir müddet daha başarılı surette devam eder.

Fransa hükümeti, bu çok değerli ve güçlü, ancak maceracı kişinin siyasasını benimsememekle Hindistan'a egemen olmak fırsatını kaçırmış ve bu egemenliği İngilizlere kaptırmış olmakla suçlandırılmıştır. Bu iddia pek de doğru değildir; çünkü Düpleks'in siyasasını resmen benimsemek ve onda ayak direnmek İngilizlerle savaşa tutuşmayı gerektirebilirdi. Deniz egemenliği onlarda olduğundan bu takdirde Düpleks daha çabuk ve kolay yenilirdi. O, İngilizlerle resmen barış halinde olduğu ve bütün deniz irtibatlarının serbest bulunduğu halde Karnatik'de davayı kaybetmek derecesine gelmişti; eğer bu irtibatları kesilseydi tabiatiyle hiç dayanamazdı. O ana kadar o, İngilizlerle gayr-ı resmî olarak savaşmıştı ; yani ona Fransa'dan gelmekte olan tek tük asker, silâh ve cephâneyi İngiliz donanması yolda tutmuyordu.

Avrupa'daki « Yedi yıl savaşı » nın Hindistan'da doğurduğu tepkiler

1756'da Avrupa'da İngiltere ile Fransa'yı yine düşman taraflarda bulunduran "Yedi yıl savaşı„ başlayınca iş değişir, iki yıl önce Godöhö'nün yaptığı anlaşma bozulur; Fransızların Karnatik'deki durumu başlangıçta kazanılan bazı ufak tefek başarılara rağmen deniz egemenliğinin İngilizlerde bulunması yüzünden çarçabuk ümitsizleşir ve 1761'de onların Hindistan başkentleri olan Pondişeri İngilizlerin eline düşer.

1763'de İngiltere ile Fransa arasında barış yapılır (Paris anlaşması). Bunun Hindistan'ı ilgilendiren kısımları şöyledir: İngilizler 1749'dan beri Karnatik'de Fransızlardan almış oldukları bütün yerleri onlara geri verirler. Ancak onların oralarda bulundurabilecekleri silâhlı kuvvetlerin sayısı tahdit edilir ve yeniden bir yer işgal etmeleri imkânı önlenir. Fransızlar yukarıda anılmış olan Muhammed Ali Han'ı Karnatik navabı diye tanırlar ve Bengal'de hiç bir yeri berkitmemeyi ve orada asker bulundurmamayı üstenirler. Bu, özet olarak, Fransızların bundan böyle kıyılardaki bazı tecim kentleriyle yetinmeleri ve Hindistan'da genişleyip bir kara devleti olmak yetkisini İngilizlere bırakmaları demekti.

Savaşın başlarında, 1758'de, daha Fransızlar iyicene bir durumda iken yeni Fransız komutanı Lalli (Lally) Büssi'yi Haydarâbâd'dan geri çağırmıştı; dolayısiyle barış sırasında Fransa oradaki üstün durumunu da kaybetmiş bulunuyordu.

Fransızların Haydarâbâd devletindeki durumları

Muzafer Ceng'in Fransız yardımiyle dayısı Nâsır Ceng'in yerine geçtiğini ve onun dileği üzerine Büssi'nin komutası altında bir miktar Fransız askeriyle birlikte Haydarâbâd'a gittiğini yukarıda görmüştük.

Çok geçmeden (Şubat 1751) Muzaffer Ceng, kendi beylerinin bir suikasdi sonucunda öldürülür. Büssi onun yerine dayılarından ve Çin Kılıç Han'ın oğullarından Selâbet Ceng'i geçirir; onunla birlikte devletin başkentlerinden biri olan Evrengâbâd'a, yani Pondişeri'den 1500 klm. uzağa kadar gider ve onun bütün devlet üzerinde egemenliği sağlar.

O sırada devletin gerçek başı Büssi'dir; ancak nizama

karşı son derece saygılı davranır, hep onun menfaatlerini korur ve kendini çok sevdirir.

Dūpleks, Būssi vasıtasiyle Dekken'e egemen olduktan sonra onun ve Haydarâbâd devletinin ordusunu Bengal'i fethetmek için kullanmayı ve nizam'ı aynı zamanda Bengal subedarı yapmuyı tasarlar; ancak o sırada Marata'lar Haydarâbâd devletine saldırırlar ve onlarla savaşmak gerekir. Būssi onları bozar ve arada barış yapılır (1752 başı). Bundan sonra Dūpleks Haydarâbâd ordusunu Karnatik savaşlarında ve kısmen İngilizlere yardım eden Maysor racası aleyhinde kullanmak ister. Fakat o sırada bir askerî ayaklanma sonucunda nizam'ın "divan„ ı, yani veziri ve malî işlerinin başı, öldürülür ve onun İngilizlerle haberleştiği ve bir çok beylerin de Fransızları başlarından atmak istedikleri anlaşılır. Yeni divan Seyyid Leşker Han'ın da aynı durumda olduğu anlaşıldıktan ve kısmen isteksizlik kısmen de Haydarâbâd devletindeki kötü yönetimi yüzünden askerleri çok kere parasız kaldıktan sonra Būssi 900 Avrupa'lı ve doğrudan doğruya kendisinin yetiştirip komuta ettiği 4000 yerli askerin geçimi için dört kaza'nın (serkâr) kendi yönetimi altına konulmasını sağlar; bunların resmî geliri 3,100,000 rupidir; yukarda anılan askerin geçimi için ise 2,550,000 rupi yetmektedir. Bu yerlerin topuna "Kuzey Serkârları„ denir ve Karnatik ile Orisa arasındaki kıyıyı teşkil ederler. Böylelikle Būssi askerini, belirli bir bölgeden doğrudan doğruya kendisinin toplıyacağı vergilerle geçindirebilecek bir duruma gelir ve Dekken'in gerçek egemeni olur. O çok geçmeden divan'ı değiştirir; oraya Fransız'lara dost olan Şah Nūvaz Han adında birini geçirir; daha bir kaç önemli yere de kendi taraftarlarını yerleştirir. O 1755 'de, Maysor devletini Haydarâbâd nizamına vermeğe borçlu olduğu fakat bir kaç yıldır ödemediği haracı da ödemeye mecbur eder ve Maysor'u bir Marata akınından korumak için ora hükûmetinden 5,200,000 rupi alır.

Böylelikle Būssi ve onun gücü ve kabiliyeti sayesinde Haydarâbâd nizamı Dekken'in egemeni durumundadır. 1756 'da yeni divan Şah Nūvaz Han da Fransız'ları başından atmak için İngiliz'lerle anlaşırsa da bir şey yapamaz. Būssi 1757 yılının en büyük kısmını Kuzey Serkârlarında geçirir; Avrupa'da

İngiltere ve Fransa'nın bir birine düşman olarak katıldıkları "Yedi yıl savaşı" (1756—1762) adını taşıyan savaş başlamış olduğu haberi gelince Büsi, o bölgedeki İngiliz tecim yerlerini (Vizagapatam v. s.) alır ve sonra nizam'ın bulunduğu Evrengâbâd'a döner. O yok iken divan Şah Nüvaz Han durumu değiştirmek ve işlere egemen olmak için bazı tedbirler almıştı; ezcümle güçsüz ve kararsız bir kimse olan Selâbet Ceng'i resmen nizam olarak yerinde bırakmakla birlikte gerçek nüfuz ve iktidarı onun iki kardeşi Nizam Ali ve Besalet Ceng'in eline geçirmiş, Devletabad kurganını kendine sağlamış, yani oraya kendi öz adam ve askerlerini yerleştirmiş ve Marata'-larla gizli görüşmelere başlamıştı.

Büsi, geri gelince Devletâbâd'ı bir baskınla ele geçirir, Selâbet Ceng'i eski durumuna sokar ve az sonra bir ayaklanma sırasında Şah Nüvaz Han öldürülür. Bu Fransız komutanı Haydarâbâd devletinde böyle egemen bir durumda iken Karnatik'e gelmiş olan yeni Fransız başkomutanı Lalli (Lally) yedi yıl savaşının başlamış olması dolayısiyle İngiliz'lerle savaşmaya koyulmuştu. O, Madras'a saldırmak üzere bütün Fransız kuvvetlerini toplamak ister ve Büssi'yi Haydarâbât'tan geri çağırır (Haziran 1758). Madras alınamaz; Fransız'lar Vandivaş'-da büyük bir yenilgiye uğrarlar ve Büssi İngilizlerce tutsak edilir (1760).

Böylelikle hem Haydarâbâd'daki Fransız nufuzu sona ermiş, hem de Fransız'ların Karnatik'deki durumları ümitsizleşmiş olur.

Düpleks ve Büssi'nin açmış oldukları çığır

Bu iki kişi Hindistan'ın nasıl pek az adam, emek ve para ile Avrupalıların egemenliği altına sokulabileceğini her kese göstermiş ve İngiliz idarecilerine örnek olmuştur. Onların usulleri şöylece özetlenebilir :

Çok kere birkaç yüz kişiyi aşmıyan bir Avrupalı çekirdeğin etrafında Avrupa silâhlarını kullanan vc ora savaş usullerine göre yetiştirilmiş olan birkaç bin yerliden mürekkep Avrupalı komutası altında askerî birlikler teşkil etmek ve bunları yerli hükümdarların hizmetine vermek. Bu hükümdarlar bu birliğin masrafını üzerlerine almakta idilerse de gereken para

vesaireyi toptan Avrupalı komutana vermektedirler ; bazen de para yerine, vergilerini toplamak ve askerlerine harcamak üzere bazı bölgelerin yönetimi bu Avrupalı komutana bırakılmakta, yâni o, yerli beyler gibi bir caygîr (timar, zeamet) sahibi kılınmaktadır. Her iki biçimde de subay, erbaş ve erler yerli hükümete değil, kendi başlarında bulunan Avrupalı komutana bağlı bulunmakta ve onu tanımaktadırlar ; çünkü ödeneklerini ondan almakta ve onun tarafından seçilmekte veya hizmetten çıkarılmaktadırlar. Bu gibi birlikler kendilerinden birkaç misli kalabalık eski yerli usullerle yetişmiş orduları yenecek güçte oldukları için bunları hizmetlerine alan hükümdarlar komşularına karşı üstün bir duruma geçmekte ve birçok iç ayaklanmalardan da korkmayacak bir hale gelmektedirler. Ancak gerçekten Avrupalı komutanın elinde bir kukla olmaktadırlar. Eğer bu komutan Büssi gibi hükümdarlara karşı son derece saygılı, pek zarurî anlar ayral iç işlere karşmaktan sakınan, aynı zamanda anlayışlı bir devlet adamı ve iyi bir asker olursa yerli devleti kendi hükümetinin (yâni bu örnekte Fransa'nın) genel menfaatlerine göre hareket ettirmekte güçlük çekmiyebilirdi. Yerli devlet ise yavaş yavaş her hükümet değişmesinde daha çok boyunduruk altına girer ve sonda bir sömürge olabilirdi. Nasıl ki çok kere böyle olacaktır.

Büssi'nin Haydarâbâd devleti içindeki durumu bu yolda ilk ve en parlak örnek olmuştur.

VIII. İNGİLİZ'LERİN BENGAL'E YERLEŞMELERİ VE KUZEY HİNDİSTAN İŞLERİNE KARIŞMAYA BAŞLAMALARI

Ali Verdi Han'ın son yılları

Adından Şiî bir Türk olduğu anlaşılan Aliverdi Han'ın nasıl Bengal'de gerçekten bağımsız bir duruma geldiğini yukarıda görmüştük (s. 37-43). O ömrünün sonlarında Avrupalılara karşı çok kuşkulu olmuş ve 1750'de Fransız'ların yardımiyle Haydarâbâd nizamî Nâsır Ceng ölüp yerine yeğeni Muzaffer Ceng, onların kuklası olarak geçince Aliverdi Han Bengal'deki bütün Fransız tecimerlerinin mallarına el koymayı düşünmüştü.

Sirac üd-devle-nin İngilizlerle savaşı ve barışı

Aliverdi 1756'da yerine yeğeni Siracü-devle'yi bırakarak ölmüştü. Bu son kişinin ilk işlerinden biri İngiliz'lere karşı savaşmak olur; 50.000 kişilik bir ordu ile korunma imkânları pek zayıf olan Kalküta'ya saldırır, orayı alır ve yağma ettirir. İngiliz'ler 1757 yılının başlarında orayı geri alınca Siracüd-devle onlar üzerine yürürse de uğradığı bir gece baskınındaki kayıpları dolayısiyle bir anlaşma yapar ve İngiliz'leri aşağı yukarı eski durumlarında bırakmaya razı olur. Bunlar Kalküta'yı berkitmek ve orada para basmak hakkını da alırlar. Esasen Avrupa'da "Yedi yıl savaşının„ başladığı o sıralarda öğrenilmişti. İngiliz'ler hem Bengal navab'ı, hem de Fransız'larla aynı zamanda uğraşacak durumda olmadıkları için Siracüd-devle ile anlaşmayı uygun görürler. O da epi duruksadıktan sonra İngiliz'lerin Fransız kent ve tecim yerlerine saldırmalarına izin verir.

Siracüd-devle'nin düşürülmesi

Bu kimse kötü idaresi yüzünden sevilmemekte idi; muhaliflerinin başında kendi eniştesi ve bahşi'si [1] Mir Cafer Ali geliyordu. İngiliz'ler bu muhaliflerle anlaşırlar ve onlara Navab Siracüd-devle'yi devirmek işinde yardım etmek için İngiliz komutanı Klayv 800 Avrupa'lı ve 2200 yerli askerle başkent Mürşidâbâd üzerine yürür. İki ordu Plasey'de karşılaşırlar; Sirac üd-Devle etrafında hep ihanet kokusu duyduğu için ufak bir çarpışmadan sonra ordusunu bırakıp kaçar; o az sonra yakalanıp idam edilecektir. Mir Cafer de navab olur (1757). Yardımlarının mükâfatı olarak İngilizlere 1,238,575 İngiliz lirası (altın) dağıtılır; bunların 32.500'ü Klayv'a aittir [2] bu kişiye az aşağıda göreceğimiz şartlar altında bir de yılda 30.000 İngiliz lirası kadar gelir getiren zengin bir caygîr [3] verilir.

[1] Bk. C. II dizisinde bu ada.

[2] R. Dutt, *The Economic History of India*, C. I, s. 32'ye göre. *Oxford History of India*, s. 494'te bu son rakkam 234.000 İngiliz lirası olarak gösterilir.

[3] Bk. C. II'nin dizininde bu ada.

Mîr Cafer'in navablığı

Bundan sonra Klayv'in Bengal'deki durumu aşağı yukarı Büssi'nin Dekken'deki durumuna benzer. Onun yardımiyle "mesned„e [1] oturmuş olan ve yine onun sayesinde orada tutunabilen yeni navab tabiatile onun elinde bir kukladan başka bir şey değildir. Esasen Mir Cafer doğuşundan zayıf akıllı ve kararsızdır, onun yanındakiler de, Haydarâbâd ileri gelenleri gibi, yabancılardan, yani Bengal'de İngilizlerden bir an önce kurtulmak isteğindedirler.

Sirac üd-devle aleyhindeki tertiplere bir çok Hindular yardımcı olmuşlardı; İngilizler de Müslüman navab ve ileri gelenlere karşı Hinduları tutmayı ve onlara dayanmayı uygun görürler. Bu da Mîr Cafer'in onlardan kuşkulanmasını mucip olur. Patna'da (Bihar) Mîr Cafer'in valisi bulunan Ramnarayan adında bir Hindu'nun Eved (Oud) navab'ı Şüca üd-devle ile anlaşmalar yaptığı da öğrenilir.

Bunun üzerine Mîr Cafer ile Klayv ona karşı yürürler; ancak az önce Ramnarayan, Klayv'a dostluk ve bağlılık inancaları göndermiş ve bu son kişi onu korumayı kabul etmişti. Patna'ya varıldıkta Klayv'ın ısrarı üzerine Ramnarayan'a ilişilmez; o, yine makamında bırakılır ve yabancılarla anlaşmaya kalkışmadıkça ve üstenmiş olduğu vergiyi düzenli olarak navab'a gönderdikçe yerinde kalacağı inancalanır.

Böylelikle o bir memur durumundan çıkıp Bihar'ın hiç olmazsa ömrü boyunca egemeni yapılmış olur ve bundan da önemli olarak bunu İngilizlere borçlu bulunur. Daha birkaç Hindu ileri geleni de bu durumdadır; yâni İngilizler git gide özel taraftar elde ededururlar.

Klayv'ın durumu ve Bengal'i tehdid eden bazı tehlikeler

1758'e kadar Klayv ve Bengal'deki İngiliz ordusu ve teşkilâtı Madras'a bağlı idi. Bu tarihten itibaren İngiliz şirketince Klayv'a vali yetkileri verilir. Bu tabiî onu Bengal valisi yapmıyordu; çünkü ülkenin resmen egemeni Mîr Cafer olup Klayv onun yanında bir yardımcı birlik komu-

[1] Bengal navabları el'an ismen olsun Delhi'deki Gurkanlı pâdişahına bağımlı oldukları için «taht»a çıkmayıp «mesned»e oturmaktadırlar.

tanı gibi idi ; Klayv'ın yeni durumu yalnızca İngilizler arasındaki mevkiini değiştiriyor ve onu Madras'daki idareye karşı bağımsız kılıyordu.

Daha yukarıda (s. 116 ve 129), ilerde II. Şah Âlem ünvaniyle pâdişah olacak olan II. Âlemgir'in oğlu Şehzâde Âli Gevher'in ne gibi şartlar altında Muhammed Kulu Han'la birlikte Bihar'a saldırdığını görmüştük. O, Patna'yı kuşatırsa da Ramnarayan ona karşı koyar ve İngiliz yardımının yaklaşması üzerine şehzâde çekilir (1759) ; ancak o daha bir müddet Bihar'ı tehdid edecek ve kısa bir an için Bengal içerilerine bile akın yapacaktır. O, bu sırada babasının ölümü haberini alınca kendini II. Şah Âlem ünvaniyle pâdişah ilân edecektir.

Böylelikle Klayv ve İngilizler Mîr Cafer'in Bengal'deki durumunu bir yıkımdan kurtarmış, yani oralarının yeniden fi'len Gurkanlı pâdişahının eline geçmesini önlemiş olurlar. Mîr Cafer'in Klayv'a verdiğini yukarıda andığımız caygîr, bu yardım dolayısiyle verilmiştir.

İngilizlerin Bengal'de elde etmiş oldukları durum Felemenklileri tecim bakımından çok zarara sokmaktaydı. 1759 yılında bunlar, İngilizlerle navab Mîr Cafer arasında hasıl olmuş olan bazı kuşkulardan faydalanarak ve onunla ve oğlu Mîran'la zımnen olsun anlaşmış olarak Bengal'e kuvvet gönderirse de çabucak yenilirler.

Şubat 1760'da Klayv, Holvel (Holwell)'i vekil bırakıp İngiltere'ye gider.

Mîr Kasım'ın navab yapılması

Mîr Cafer Felemenkliler işinde, hattâ Şehzâde Âli Gevher'in son akınları sırasında İngiliz'lerin kuşkusunu uyandırmıştı, malî işlerde de onları tam tatmin etmemişti; yani İngiliz'lerin Güney Hindistan'da Karnatik'de yaymakta oldukları savaş için kendisinden istedikleri 50.000 İngiliz liralık yardımı henüz vermemişti (Dutt. I, 19). Navab'ın oğlu Mîran ölünce veliahtlık işi de ortaya çıkar.

Yeni İngiliz "valisi„ H. Vansittart Temmuz'da Kalküta'ya gelir ve Mîr Cafer'in damadı Mîr Kasım'ı veliahd yapmaya karar verir. Bu amaçla onunla görüşmeler başlar ve bunları Holvel idare eder; sonda şöyle bir anlaşmaya varılır: Mîr Kasım hem de derhal subedar (veya navab) vekili olacak, İngiliz'lere,

askerlerini doğrudan doğruya ora gelirleriyle geçindirmek için üç ilçe verilecek ve Mîr Cafer'in onlara henüz ödememiş olduğu yukarıda anılan 50.000 İngiliz lirası ödenecektir. Bu anlaşma dışında Mîr Kasım, 58.333 lirası yeni "vali„ Vansittart'a ait olmak üzere İngiliz memur ve subaylarına armağan olarak 200.269 İngiliz lirası (altın) verecektir[1].

Cambridge History of India'ya[2] göre, bu armağanların ve hiç olmazsa müzakereci Holvel'e verilen paraların bir amacının da İngiliz'lerin Bengal'deki idareyi doğrudan doğruya ele almalarını önlemek olduğu iddia edilmiştir. Yani rüşvet mahiyetinde olan bu paralar verilmese imiş navab ve soyu bir yana atılıp Bengal bir İngiliz sömürgesi durumuna sokulacakmış.

Mîr Cafer, damadı Mîr Kasım'la İngilizler arasında yapılmış olan bu anlaşmayı kesin olarak reddeder; yani damadının kendi vekili adiyle işlerin gerçekten başı olmasını bir türlü kabul etmez. Bunun üzerine İngiliz'ler onu "mesned„ den indirirler ve Mîr Kasım'ı fi'len navab yaparlar (Ekim 1760). Mîr Cafer de Kalküta'ya götürülür.

Mîr Kasım değerli bir devlet adamı olduğunu derhal gösterir ve iyi ve başarılı bir idare kurar. Ancak İngiliz'lerin elinde bir kukla olmaya rıza göstermediği için çok geçmeden çatışmaya başlar.

Başlıca anlaşamamazlık konuları yeni pâdişah II. Şah Âlem ye karşı takınılacak durum, Patna'da Bihar valisi Ramnarayan'a karşı yapılacak muamele ve iç tecimden alınmakta olan vergiler sorumlarıdır. Bunları gözden geçireceğiz.

II. Şah Âlem'in durumu

Yukarıda (s. 123 ve 129) bu kimsenin 1759' da babası öldürüldüğü sırada Bihar-Bengal bölgelerinde bulunduğunu ve kendisini pâdişah ilân ettiğini, Afganistan şahı Ahmed Şah Abdalî'nin de Delhi'ye girince onun pâdişahlığını ilân etmiş olduğunu görmüştük.

Ahmed Şah Marata'larla savaşırken II. Şah Âlem de İngiliz'lerle vuruşmaktaydı. Afgan'ların Marata'ları Panipat'ta ezdikleri günlerde, 15 Ocak 1761' de II. Şah Âlem İngiliz'ler tarafın-

[1] R. Dutt, C. I, s. 32.
[2] C. III, s. 168.

dan bozulmuş ve yanındaki Fransız'lar İngiliz'lerin eline düşmüşlerdi. Bundan sonra o, İngilizlerle temasa gelip (Şubat başları) onlarla birlikte Patna'ya gitmiş ve yapılan görüşmeler sırasında İngilizler onu kendi kuvvetleriyle Delhi'ye götürüp tahta oturmayı kararlaştırmışlardı. Şah Âlem'in buna muhtaç olması Ahmed Şah Abdalî'nin onu pâdişah yapmış olmasının, o an için amelî bir değeri olmadığını ve kendisinde Delhiye gidip tahta oturma gücünü görmediğini gösterir.

Ancak Mîr Kasım bu işe karşı koyar ve bu muhalefet karşısında İngilizler kendilerini Delhi'ye kadar ordu gönderecek gücde görmezler. Mîr Kasım'ın korktuğu, İngilizlerin bu hizmet karşılığında Pâdişahtan Bengal subedarlığını kendilerine veren bir buyrultu almaları ve kendi hukukî durumunu hiçe indirmeleri yönü idi. Hattâ Şah Âlem'in 1761 Haziranında Bihar'dan çekilmesinden sonra da Mîr Kasım Bengal'de onun adına hutbe okutturmak istemez ve buna ancak İngiliz baskısı ile razı olur.

Ramnarayan işi

Patna'da Bihar valisi olan bu kimsenin Mîr Cafer'le geçinemediğini ve İngilizlerce korunulmakta bulunduğunu yukarıda görmüştük. Mîr Kasım da ona düşmandır ve İngilizleri onu kendisine teslim etmeğe kandırır; bunu elde edince de onu öldürtür.

Bu olay İngilizlerin Klavy zamanında başlamış olan Hindu ileri gelenlerinin Müslümanlara karşı korumak siyasasından vaz geçmiş olduklarının bir belirtisi sayılır.

İç tecimden alınan vergiler işi

Yukarda s. 89 'da anılan Ferruh - Siyerin 1716 tarihli buyrultusu sayesinde İngilizler Bengal'de gümrüksüz ve vergisiz dış tecimde bulunmakta idiler. Şirket memurları da kendi hesaplarına yine hiç bir para vermeden bu yolda iç tecimde bulunmaya kalkışmış, fakat nevablar bunu yasak etmişlerdi. Plasşey zaferinden ve Mîr Cafer İngiliz'lerce nevablık mesnedine oturtulduktan sonra İngiliz memurları pek geniş ölçüde hiç bir para vermeden iç tecime koyulurlar, halbuki yerliler bu iş için bir takım vergiler vermekte idiler; bu yüzden yerli tecimerler iş yapamaz bir hale gelirler. Bu yetişmiyormuş gibi İngiliz şirketinin Avrupalı ve yerli memurları yine kendi özel tecimleri sı-

rasında mal alır ve satarken keyfi fiyatlar tesbit etmekte, alış verişi zorla bu fiyatlar üzerinden yapmakta ve çok zulmetmekte idiler. Bu yüzden Bengal son derece yoksul bir duruma düşmüş, halkta çalışma gayaeti kırılmış ve istihsal ile tecim temelinden sarsılmıştı.

Mîr Kasım bu işi düzeltmek için epi uğraşır ve sonda Vansittart'la şöyle bir anlaşmaya varır:

a) Şirket dış tecimi gümrüksüz ve vergisiz yapacaktır.

b) İç tecim için kararlaştırılan vergiler herkesce verilecektir; bunlar genel olarak % 9'dur.

Ancak Kalküta'daki İngiliz meclisi[1] bu hükmü onur kırıcı diye sıfatlandırıp reddeder; yalnız tuz teciminde navaba % 2,5 vermeyi ve öbür maddeler üzerinde hiç bir şey vermemeyi kararlaştırır.

Bunun üzerine Mîr Kasım hiç beklenmedik bir şey yapar: İç tecim üzerindeki bütün gümrük ve vergileri kaldırır; yani İngiliz memurlarından bu münasebetle para alamıyacağını anlayınca kimseden para almamıya ve bu yüzden kendi hazinesine giren vergileri feda etmeye karar verir; böylelikle kendi uyruklarını tecim işlerinde yabancı şirketin adamlariyle eş bir duruma sokmak ister.

Derhal Kalküta'daki İngiliz meclisi kıyamet koparır; çünkü İngiliz memurları ancak kendilerinin ödemedikleri iç gümrüğü yerliler öderlerse aşırı kazançlar sağlıyabilirlerdi. Meclisin çokluğu Navab'ın "İngiliz ulusuna karşı ahdşikenlik ettiği"[2] iddiasile yerlilerden iç gümrük ve ona benzeyen vergilerin alınmakta devam edilmesinde ayak direr. Mîr Kasım ise yerli tecimerleri toptan iflâsa ve bütün iç tecimi İngiliz şirketi memurlarının eline geçirmekten başka bir sonuç vermiyecek olan bu işe razı olmaz ve arada sayaş başlar.

1100 Avrupalı ve 4000 yerli (bunlara "sipahi" den bozma olarak "sepoy" denilmektedir) askerden mürekkep olan İngiliz ordusu Navab'ın 15—20,000 kişilik ordusunu iki kere bozar; Mîr Kasım, Eved (Oud)'e kaçar ve eski navab Mîr Cafer onun yerine geçirilir. O, İngiliz şirketinin ileri gelenlerine ve

[1] Bu meclisin teşekkül tarzı ve yetkileri aşağıda görülecektir.
[2] Dutt, C. I, s. 29-30.

başlıca memurlarına 500.195 İngiliz lirası (altın) değerinde armağanlar verir; yönetimi hemen kâmilen onların istedikleri gibi yürütür ve tabiatiyle iç tecim dolayısiyle yerlilerden alınan gümrük ve resimleri İngiliz'lerin dedikleri biçime sokar (1763). Onunla yapılan anlaşmanın başlıca noktaları İngiliz şirketinin memurlarınca yapılan iç tecimin serbest ve gümrüksüz olması ve yalnız tuz için % 2,5 alınması, navab'ın ordusunun azaltılması, onun "Derbar„ ında (Saray ve devlet işlerinin görüldüğü yer olup fransızca "cour„ un karşılığıdır) bir İngiliz mümessilinin bulunması ve Mîr Kasım'a karşı yapılan savaştaki resmî ve özel bütün masraf ve zararların tazmini idi.

Kalküta'daki İngiliz meclisinin Vali Vansittart'ın Mîr Kasım'la yapmış olduğu anlaşmayı reddetmesi bir türlü ayaklanma özünde idi ve idarî ve askerî işlerde bir çok karışıklığın çıkmasına yol açmıştı.

İngilizlerin Gurkanlı pâdişahı ve Oud navabına karşı savaşları

Mîr Kasım, İngiliz'lerce yenildikten sonra, Oud'a kaçmıştı: ora navabı Şüca üd-devle ve Gurkanlı pâdişahı II. Şah Âlem ona yardıma karar verirler, fakat 22.10.1764 de İngiliz'ler tarafından Bekser'de kesin bir yenilgiye uğrarlar; Pâdişah İngiliz karargâhına gelir, Sücaüd-devle Rohilla bölgesine kaçar ve Mîr Kasım yoksuzluk içinde yaşamak üzere bir yere çekilir. Oud bölgesi de İngiliz işgali altına girer. Bu vuruşma Kuzey Doğu Hindistan'da İngiliz'lere karşı yılgınlığın temellerini kurar.

Bengal'de navab değişmesi

1765'de Mîr Cafer ölür ve yerine oğlu Necm üd-devle geçirilir; Şirketin ileri gelenlerine ve memurlarına 230,356 İngiliz lirası armağan eder ve "subedar nâibi„ ünvanını taşıyacak olan başbakanını İngiliz'lerin "öğütlerine göre„ atamayı ve onlar razı olmadan onu değiştirmemeyi kabul eder. Artık bundan böyle Bengal subedar veya navabı yalnız edimsel olarak İngiliz'lerin elinde bir kukla olmakla kalmayıp resmen de onların egemenliği altına girmiş olur.

Bu sefer armağan diye alınan para İngiliz şirketinin son zamanda bu gibi şeyleri yasak etmiş olan buyruğuna rağmen alınmıştı.

İngiliz şirketinin yeni durumu

Bengal'deki İngiliz memurlarının hem imtiyazlı tecim, hem armağan aldıkları, hem de türlü yolsuzluklar sayesinde olağanüstü paralar elde ettikleri yukardaki ayrıntılarda anlaşılmaktadır. Bu yön İngiltere'de pek büyük patırtılar çıkaracaktır. Bunları ileride göreceğiz. Burada ancak şu yöne işaret edelim : İngilizlerin Bengal'e yerleşmelerinde en büyük amil olan Klayv (arada Lord yapılmıştı) 1764 yılında Şirketin bir çok hisse senedini satın alarak onun en önemli ve sözü geçer hissedarı olur ve kendini yeniden Bengal'e vali olarak (Resmî ünvanı "Fort William„ yani "Vilyam kurganı„ valisidir) göndertir.

Gurkanlı pâdişahı ve Oud navabı ile görüşmeler

Bekser vuruşması ve II. Şah Âlem'in yenilgiden sonra İngiliz karargâhına gelmesi üzerine Vali Vansittart bu Pâdişahla görüşmelerde bulunmuş ve İngiliz işgali altına girmiş olan Oud'u doğrudan doğruya ona bırakacağına dair söz vermişti. Nazarî olarak bütün Hindistan Gurkanlı pâdişahına bağımlı olmakla birlikte bir çok kimse sözde vali fakat gerçekten hükümdar durumunda idiler. Bu kabilden olarak Oud navabları (valileri) da Delhi ile her türlü ilgiyi kesmiş olup bağımsız bir hükümdar durumunda bulunuyorlardı.

Ancak Klayv 1765 Mayısında Bengal'e yeniden gelince Vansittart tarafından tutulan yolu yani Oud'un doğrudan doğruya Pâdişaha verilmesini beğenmez ; çünkü o, Pâdişahda Oud ilini gerçekten idare etmek gücünü görmüyordu. Klayv bir yandan Oud navabı Şüca üd-devle öbür yandan da Pâdişah II. Şah Âlem'le ayrı ayrı anlaşmalar yapar.

Şüca üd-devle ile yapılan anlaşma

Klayv, Oud ilini Pâdişaha verilecek olan Allahâbâd ve Kara bölgeleri ayral beş milyon rupi karşılığında yine Şüca üd-devle'ye bırakır. Bu amaçla yapılan anlaşmaya göre az önce anılan iki bölgeden başka yerlerde bulunan İngiliz askerleri geri alınacak, arada savgal bir bağdaşma olacak ve İngiliz'ler Oud'da serbestce tecimde bulunabileceklerdir [1].

[1] Metin T. E. S., *Traties, Engagements and Sanads*, C. II, s. 80 'dedir.

Gurkanlı pâdişahı ile yapılan anlaşmalar[1]

Bunlara göre (12 Ağustos 1765) Pâdişah (bir fermanla) Bengal, Bihar ve Orisa illerinin "Divanlık„ ını, yâni vergi toplamak hakkını, bir in'am ve altamga[2] olarak İngiliz şirketine vermekte, şu şartla ki kendisine yılda 2,600,000 rupi ödensin.

Bundan başka pâdişah, Arkot navablarının Haydarâbâd nizamlariyle olan bağlarını çözmektedir. Yukarıda görülmüş olduğu gibi nizam'ları kukla durumuna sokan Düpleks ile Büssi onlara ait olan bu egemenlik bağının verdiği "hakk„a dayanarak Arkot bölgesine de egemen olmaya kalkışmışlardı. Yeni anlaşma bu gibi denemelerin tekrarlanmasını önliyeceği gibi, henüz kıyılardan pek uzaklaşmak istemeyen İngilizleri bir kara devleti olan Haydarâbâd devletiyle (Resmen sube yâni "il„) uğraşmak külfetinden de kurtarabilirdi, Tabiî bütün bunlar İngiliz'lerin durumunu ancak hukukî bakımdan kuvvetleştiriyordu ; fakat bu dahi önemsiz değildi.

Pâdişah başka bir fermanında Kuzey Serkârlarının, Dekken subedarı yâni valisi (Haydarâbâd nizamı'nın resmî ünvanı) Selâbet Ceng tarafından Fransız'lara verilmiş olması yönünün kendi (Pâdişah) fermaniyle tasdik edilmediğini, bütün han ve emîrlerin ve İngiliz şirketinin Fransız'ları oradan çıkarmak için uğraşıp savaştıklarını[3] ve kendisinin de oralarını bu sonunculara bir "in'am„ olarak verdiğini açıklamaktadır.

Bu tarihten (1765) 1771 yılına kadar II. Şah Âlem bir İngiliz korunuğu gibi kendisini daha güvende duyduğu Allahâbâd'da oturur. Bu son tarihte o, ilerde göreceğimiz gibi Delhi'ye dönecektir.

Görüldüğü gibi İngilizler Pâdişaha güvenle yaşayabileceği bir yer ve bir miktar yıllık para sağlamak karşılığında hukukan ve mânen pürüzlü kalan bir takım konuyu yine sırf hukukî ve mânevî bakımdan kendi dileklerine göre çözmüş olurlar.

[1] Bunlar yukarıda anılan eserde (T. E. S.) dağınık olarak bulunmaktadırlar. Bk. C. I. s. 56-61, VIII, s. 25 ve IX, s. 21-25.

[2] Bu adları taşıyan topraklar için bk. bu eserin II. cildinin dizinine.

[3] Bu ayrıntılar Timur oğullarının gerçek durumlariyle iddia ve kuruntuları arasındaki uçurumu göstermek için konulmuştur.

Esasen yıllar vardı ki Pâdişahın Bengal üzerindeki egemenliği her türlü edimsel (fi'lî) değeri kaybetmişti; öbür yandan İngilizler bu il'e sağlamca yerleşmişler ve az önce de "mesned„ e oturttukları navab'ın başbakanını atamak (tayin etmek) yâni yönetimin başına kendi adamlarını geçirmek hakkını almışlardı. Dolayısiyle gerçekten değişen birşey yoktu; ancak Pâdişahın buyrultusu Fransa ve Felemenk gibi Avrupalı devletlere karşı İngilizlere bir "hak„ veriyordu ve işin önemi de burada idi.

Esasen Şirket elde ettiği "Divanlık„ hakkını derhal kullanmıyacak ve koskocaman bir ilin malî işlerini yöneltmeyi doğrudan doğruya kendi üzerine almak için bir kaç yıl bekliyecektir.

Klayv'ın, II. Şah Âlem hakkındaki kararı Bengal'deki İngilizlerce beslenilmekte olan esaslı bir isteği baltalıyordu. O da Pâdişahı ele alıp onun adını ve mânevî ve hukukî durumunu sömürerek bütün Hindistan'ı fethetmek düşüncesi idi. Ancak o sırada İngiliz gücü buna yetecek derecede olmadığından genel olarak Lord Klayv'in Bengal ile yetinmiş olması doğru sayılmıştır.

İngilizlerin bir talihi

İngilizler Bengal'in gerçek egemeni olmaya başladıkları 1757 yılı ile 1761 yılı arasında Hindistan'ın en büyük kuvvetini teşkil eden Marata'lar hemen hep Afganistan'ın kurucusu Ahmed Şah Abdalî ile uğraşmışlar, bu son tarihte Panipat vuruşmasında onun tarafından ezilince çok güçsüzleşmiş ve 10 yıl kadar Kuzey Hindistan'a saldıramaz olmuşlardır. Eğer İngiliz'ler daha önceleri Bengal'a kadar sokulmuş ve Orisa'nın bir kısmını ele geçirmiş olan Marata'ların bütün gücü ile tâ baştan karşılaşmış olsalardı o bölgeye o kadar kolaylıkla ve nisbeten o kadar az askerle yerleşemezler ve Hindistan'ı fethetmeleri işi başka bir biçim alır ve belki çok gecikirdi. Bunun başlıca sebebi Bengal yerlilerinin az vuruşkan olmalarına mukabil Marata'ların epey iyi asker olmalarıdır. Bengal navablarının uzaklık ve masraftan kaçınma gibi sebepler yüzünden epey zamandır yeter ölçüde Türk veya Afgan askerleri getirtmemeleri onları savaşlarda çok âciz bir durumda bırakmaktaydı.

Yönetim işlerinin düzeltilmesi

Klayv, Hindistan'da armağan almak yolu ile en büyük servet yapmış olan adamlardan biri idi; buna rağmen o Hindistan'a ikinci gelişinde bu gibi şeylerin önüne geçmeğe ve merkezin buyruklarını kesin olarak gerçekleştirmiye koyulur ve işyarların çetin mukavemetine rağmen bunu başarır.

Keza merkezin isteği üzerine seferî oldukları sırada İngiliz subaylarına verilen fazla ödenek bir miktar kesilir; bu yüzden bir takım subaylar toptan istifa ederlerse de, çok geçmeden istifalarını geri alır ve affedilirler.

Klayv, merkezce istenilen üçüncü bir tedbiri gerçekleştirmez; o da işyarların iç tecime karışmalarının ve tecimerlik etmelerinin önlenilmesi konusudur. Bunun sebebi aylıkların düşüklüğü yüzünden işyarların tecimden vaz geçtikleri takdirde geçinemiyecekleri ve Şirketin de onların aylıklarını artırmaya razı olmamasıdır.

Lord Klayv bilhassa büyük işyarlara para kazandırıp onları doğrudan doğruya ve teker teker tecim yapmaktan vaz geçebilecek bir duruma getirmek için bir "Tecim Şirketi„ kurar ve ona tuz tekelini ve betel (çiğnenen bir madde) ve afyon tecim hakkını verir. Bu şirket olaganüstü kazançlar yapar. Onun beş hissesine sahip olan Klayv bunları 1767'de 32.000 İngiliz lirasına (altın) satacaktır. Londra'da bu şirkete çok hücum edildiğinden o çok geçmeden lâğvedilecektir.

Lord Klayv 1767'de Hindistan'ı kesin olarak terk eder ve yerine Verelst adında nisbeten silik biri atanır.

IX. BATI VE MERKEZÎ DEKKEN'DE DURUM (1756 — 1776)

Haydarâbâd devletiyle Marata'lar arasında savaşlar

Fransız komutanı Büssi'nin 1758'de de ne gibi şartlar altında nizam'ın yanından ayrıldığı yukarda (s. 151) görülmüştü. Bunun üzerine Marata'ların pişvası (Başbakan) Balaci Rao yüreklenir ve Haydarâbâd'a çatmıya karar verir; önce Ahmednagar kent ve kurganını oradaki komutan Kavî Ceng'e para vererek ele geçirir; ondan sonra da Büssi tarafından yetiştirilmiş olan İbrahim Han Gardî'yi (Fransızca "guarde„

kelimesinden) ve onun komuta ettiği askerî birliği kendi tarana çeker. Böyle bir durumda başlıyan savaş Haydarâbâd ordusunun Puna'nın 340 klm. kadar doğusunda Udgir'de ezilmesiyle sonuçlanır (1760). Yapılan barış gereğince Dekken'in en ünlü kent ve kurganlarından olan Devletâbâd, Asırgarh, Bicapur, Ahmednagar ve Burhanpur ve yılda altı milyon rupi getiren yerler Haydarâbâd nizamı tarafından Marata'lara bırakılır (Şubat 1769).

Ancak çok geçmeden 1761 yılının başlarında, yukarda görülmüş olduğu gibi Marata'lar Panipat'ta Afgan'larca ezilecekleri için Haydarâbâd'da işlerin gerçek egemeni olan Nizam Selâbet Ceng'in kardeşi Nizam Ali 1761 sonbaharında Marata ülkesine saldıracak ve bir çok başarı sağlayacaktır.

Pişva Balaci Rao, Panipat yenilgisini öğrendikten az sonra ölmüştü ; yerine 17 yaşında olan oğlu Madu Rao geçirilirse de işler onun amcası Dada Sahip diye ünlü Ragunat Rao'nun elindedir. Bu kişi Bombay'daki İngiliz'leri nizam'a karşı yardımına çağırır; onlar da karşılık olarak Basseyn kurganının, Salset adasının ve daha bir kaç adacığın kendilerine verilmesini isterler ; o sırada Nizam Ali'nin hizmetinde bulunan Marata'lar ondan ayrılırlırlar. Bu yüzden Nizam Ali, Haydarâbâd devletinin bir yıl önce uğramış olduğu kayıpların yarısını geri alarak barışa razı olur ve Marata'lar İngiliz yardımına muhtaç kalmazlar.

Nizam Ali'nin hükümdarlığı

Az sonra bu kişi kardeşi Selâbet Ceng'i hapsedip kendisi resmen onun yerine geçer (Temmuz 1762). Gurkanlı pâdişahı da daima olduğu gibi bu olup bittiyi kabul eder ve yeni nizam'a II. Nizamül-mülk Âsaf-cah ünvanını verir. Nizam Ali devrinde Haydarâbâd devleti bir müddet için güçlü bir duruma geçecektir.

Marata'ların durumu

1762'den itibaren genç Pişva Madu Rao işleri doğrudan doğruya ele almak ister ve amcasının egemenliğinden kurtulur ; ancak bu iki kişi arasında mücadele kâh açık kâh da örtülü bir surette devam edecektir. Dada Sahip bir zamanlar kendi yeğenine karşı Haydarâbâd nizamiyle anlaşır; ancak genel olarak Pişva Madu Rao üstün durumda bulunur. Onun adamları arasında

Nana Fadnavis diye anılan Balaci Canardan adındaki kimse ilerde çok ün kazanacaktır.

1767'de Madu Rao ilerde daha ayrıntı ile anılacak olan Maysor devletinin egemeni Haydar Ali'ye karşı başarı ile savaşır. Bu suretle Marata gücünün artması ve bu ulusun Panipat yenilgisinin doğurduğu sarsıntıyı atlatmak üzere bulunması artık git gide kendilerini Hindistan'ın gelecekteki egemeni saymaya başlıyan İngilizleri kuşkulandırır ve bunlar genç Pişva'nın Haydarâbâd ve Maysor devletleriyle anlaşamaması ve aralarında daimî bir gerginlik bulunması için çalışmalara koyulurlar.

Marata'ların yeniden Kuzey Hindistan işlerine karışmaları

Madu Rao 1769'da Kuzey Hindistan'a bir ordu gönderir; bu ordu Sindia ve Holkar hânedanlarına bağımlı Maratalarla birlikte Racput, Rohilla ve Cat'lara karşı sefer yapar ve onlardan haraç alır. Bu ordunun komutanı Visaci Kışan, 1764'den beri, yukarda s. 130'da anılmış olduğu gibi, Allahâbâd da İngiliz'lerin bir korunuğu gibi yaşıyan Gurkanlı pâdişahı II. Şah Âlem'i Delhi'ye çağırır; amaç hukukî ve nazarî olarak bütün Hindistan'ın sahibi sayılan bir kişiyi bir âlet gibi kullanıp onun adına ve Marata'lar hesabına Hindistan'ı fethetmektir. Şah Âlem bu işi kabul eder ve 1771 sonlarına Maratalarin bir korunuğu olarak Delhi'ye gelir. İngilizler, aralarında bunu isteyenler çok olmakta birlikte, henüz bütün Hindistan egemenliği davasını ele almaya karar vermemişlerdi. Dolayısiyle Pâdişahın gitmesini hoş görmezlerse de buna mani olmazlar, ancak çok geçmeden Bengal " Divanlık „ının kendilerine tevcihinden beri ona ödememekte oldukları yılda 2.600.000 rupiyi keserler. Bunu gerektiren olayların ayrıntıları daha yukarda (s. 131) II. Şah Âlem'in pâdişahlığı anılırken anlatılmıştı.

On yıl önce Kuzey Hindistan egemenliği için Afgan'larla Marata'lar çarpışmış, birinciler kazanmış fakat egemenliklerini kuramamış veya kurmak istememişlerdir. Marata'ların yeni durumu aynı amaçla hattâ bütün Hindistan egemenliği için onlarla İngilizler arasında çetin bir mücadelenin kapısını açar. Üstünlük bu sonuncularda kalacaktır.

Gurkanlı pâdişahının yeni durumu

Puna'dan gelmiş olan Marata ordusu çekildikten sonra Delhi ve oraya geri gelmiş olan Pâdişah II. Şah Âlem, Mahadaci Sindia'nın egemenliği altına girmiş olur. O, Gurkanlı pâdişahını Puna'daki pişvayı Vekil üs-saltana ve kendisini de onun nâibi (vekili) tayin etmeye mecbur eder. Böylelikle Marata pişvası ve Sindia hükümdarı Gurkanlı pâdişahı adına buyruklar çıkarmak yetkisini elde etmiş olurlar.

1772'de Pişva Madu Rao ölür ve Kuzey Hindistan'daki ordu geri çağrılır; Maratalaların durumu çok sarsılır ve İngilizlerle onlar arasında yaklaşan çarpışmalar devri onlar için uygunsuz şartlar içinde gelişir. Bu yön ileride görülecektir.

Madu Rao'nun ölümünden sonra Marata'ların birliği resmen değilse de fi'len yok olacak kadar gevşer. Artık Puna'daki pişvalar, bütün Marata hükümdarlarınca sözleri dinlenir ve buyrultularına uyulur başkanlar olmaktan çıkarlar.

Bilhassa iki Marata hânedanı Gvaliyor'daki Sindia'lar ve Malvadaki Holkar'lar bu üstün durumun mirascısı olmak ve Puna'da başlıca söz sahibi bulunmak isteğine kapılırlar; bu istek aralarında öyle bir önürdeşlik doğurur ki meselâ Sindia hükümdarı Mahadci Sindia, Holkar'ların üstünlük elde etmeleri ihtimali belirince bunu önlemek için İngilizlerle bağdaşmakta tereddüt etmiyecektir. Bu yönler de ilerde görülecektir.

O devirde Hindistan'daki bütün devletler Timur oğlu pâdişahının sözde egemenliğini tanımakta idiler ve Müslüman olanları "navab, nizam, subedar„ gibi ünvanlarla yetiniyorlardı.

Mahadaci Sindia pâdişah adına buyrultu çıkarmak hakkını elde ettikten sonra onun önürdeşi olan Holkar hükümdarı pâdişahla her türlü ilgiyi keser ve onun üstünlüğünü sözde dahi tanımaz olur.

1782'de babası Haydar Ali'nin ölümü üzerine Maysor devletinin egemeni olacak olan Feth Ali (Tipu) de sultan ünvanını alacak ve kendisini resmen Delhi'deki Gurkanlı pâdişahına karşı bağımsız sayacaktır.

X. KARNATİK'DE VE GÜNEY DEKKEN'DE DURUM (1761—1772)

Karnatik'in durumu Fransız'ların Karnatik'te kesin yenilişini tamamlıyan Vandivaş vuruşmasından (1760) ve onların Karnatik ve Hindistan'da bir askerî kara devleti olmaktan vaz geçtiklerini ifade eden Paris antlaşmasının (1763) Hindistan'la ilgili hükümlerinden sonra İngilizler Karnatik'in gerçek ve edımsel egemeni olabilirlerdi. Ancak bir süre için bağdaşıkları olan Arkot navabı Muhammed Ali'yi iş bakında bırakmayı uygun görürler.

Fransızlara karşı savaş, navabın hesabına yapılmış ise de gerçek masrafa İngiliz Şirketi katlanmış ve navabı borçlandırmıştı. Bu borç bir zamanlar 2 milyon pagodayı epi geçti (Bir pagoda 40—45 altın kuruş kadardır). Bu parayı ve bir çok faizi ödemek zoru navabı ödünç para almaya mecbur eder ve bir zaman olur ki Madras'taki İngiliz tecimer ve memurlarının başlıca işi ve kazanç kaynağı navaba yüksek faizli borç vermek olur. Bu faiz % 36'dan başlıyacak ve % 20 ve daha sonra % 10'a kadar inecektir.

Bengal'de İngiliz memurlarının başlıca işleri özel tecim yaparak ve navab değiştirip armağan alarak zenginleşmekti; Karnatik'te ise navab'a yüksek faizle borç vererek zenginleşmek olur. Bu esaslı ayrılık iki bölgenin gelişmesi üzerine tesir edecektir. Bengal'de İngiliz'ler sık sık navab değiştirmiye ve memurların özel tecimini geliştirmeye çalışacaklardır; Karnatik'de ise alacaklısı oldukları navaba dokunulmamasına ve onun boyuna yüksek faizle borçlanabilecek bir durumda kalmasına önem vereceklerdir. Navab Vâlâ-cah Muhammed Ali[1] bu sayede geniş ölçüde nufuzunu koruyacak, bir çok işde İngiliz'leri dilediği yöne sevkedebilecek ve ömrünün sonuna kadar (1795) yerinde kalabilecektir.

[1] «Vâlâ-cah ünvanı ona Klayv'la yaptığı Allahâbâd anlaşması dolayısiyle II. Şah Âlem tarafından verilmişti.

İngilizlerin Haydarâbâd nizamiyle münasebetleri

Yukarda s. 161'de II. Şah Âlem'in Allahâbâd anlaşmasiyle Kuzey Serkârları İngiliz'lere vermiş olduğunu görmüştük. Ancak bu, nazari bir bağış idi; çünkü o bölge Haydarâbâd nizamlarının elinde idi. Bu yüzden İngiliz'ler Nizam Ali ile görüşmelere koyulurlar ve 1766 Kasımında onunla bir anlaşma yaparlar.

Buna göre: Kuzey Serkârlar İngiliz'lere geçer; buna karşılık İngilizler nizam'a yardım etmek için, o isteyince gönderilmek üzere bir askerî birliği hazır tutmayı üstenirler; ancak eğer İngilizlere ait ülkeleri korumak gerekirse bu birlik geri çağrılabilecektir. İngilizler, nizam kendilerinden yardımcı birliğin gönderilmesini istemediği her yıl ona 900.000 rupi ödeyeceklerdir. Nizam da gerekince İngilizlere yardım edecektir.

Bu bir bağdaşma idi; Nizam'ın amacı da Maysor devletinin başına geçmiş olan Haydar Ali'ye karşı İngiliz yardımını sağlamaktı.

Maysor devleti ve Haydar Ali Han

Bu yerli Hindu devlet Evrengzib Âlemgir zamanında Gurkanlı devletine bağımlı olmuş, onun ölümünden sonra bu bağ gevşemiş, fakat o genel ve daha çok nazarî olarak Haydarâbâd nizamlarına bağımlı kalmıştı.

Haydar Ali'nin babası Feth Muhammed Han, Dekken'de Gurkanlı beylerinden Dergâh Kulu Han'ın hizmetinde bulunmuş, Arkot navabı Saadetu'llah Han'a karşı yapılan bir vuruşmada ölmüş ve çocukları Bangalor'a (Maysor devletinde) kaçmışlardı.

1749'dan itibaren Haydar Ali ve ağabeyisi Şahbaz, Maysor devleti hizmetinde olarak Karnatik'te Haydarâbâd nizam'ı, Arkot navabı, Maysor racası, Marata'lar, İngiliz'ler ve Fransız'lar arasındaki türlü savaşlara karışırlar.

1755'de Haydar Ali, Dindigal'da (Madura bölgesi) Maysor devletinin fevcdarıdır [1]. Orada Fransız uzmanlarının da yardımiyle bir silâh fabrikası kurar ve para biriktirmiye koyulur.

[1] Gurkanlı devletinde mülkî ve askerî yetkileri olan kaymakam, ancak ona bağımlı devletlerde— bunlar esasen nazari olarak Gurkanlıların birer ili sayıldıkları için— oralardaki fevcdarlar birer vali karşılığıdırlar.

1759'da Marata'ların tehdidi altında bulunan Maysor racası, az önce ordunun başına geçirilmiş olan işbu Haydar Ali Han'la Lutf Ali Bey'in himmetiyle onların baskısından ucuz kurtulur ve birinci kişiye Feth Haydar Bahadur ünvanını verir.

Maysor'un genç racası Çikka Krişnarac, başmâbeyncisinin egemenliğinden kurtulmak için Haydar Ali'yi ona karşı kışkırtır ve böylelikle mâbeyincisinin egemenliği sona erer; ancak ordudun başında bulunan Haydar Ali ondan da daha kuvvetli bir duruma geçer ve racayı boyunduruğu altına alır. 1761'de raca, Marata'ların yardımiyle Haydar Ali'yi başından atmaya çalışır ve bir baskına uğramış olan bu kişi başta kaçmak zorunda kalır. Ancak o yıl Marata'ların Kuzeyde uğradıkları büyük Panipat bozgunu onları Maysor'daki birliklerini geri çekmek zorunda bırakır ve Haydar Ali duruma yeniden egemen olarak bundan böyle racayı bir kukla gibi kullanır; kendisi resmen "dalavay" yani başbakandır. Kendi yaşadığı müddetçe (1782) ve oğlu Tipu Sultan'ın ölümüne kadar (1799) Maysor'un gerçek egemenleri onlar olacaktır.

Fransızlardan veya onların yetiştirmelerinden askerî öğretmenler kullanan Haydar Ali çarçabuk Maysor devletini büyütmeye koyulur. Kuzey'de Sira'yı, orada Haydarâbâd nizamının kardeşi Besalet Ceng'in navabı olmak va'diyle ele geçirir; Batı'da Bednur'u alır (1763) ve bir takım devletciğin ve derebeylerinin ülkelerini ele geçirir.

Dekken ve Karnatik'de genel durum

1761'den 1799'a kadar giden devrede Dekken'de geçen başlıca siyasal ve askerî olaylar, Navab Vâlâ-cah'ı (Arkot navabı Muhammed Ali) koruyan İngiliz'ler, Haydar Ali ve sonra oğlu Tipu Sultan, Haydarâbâd nizamları ve Marata'lar arasındaki anlaşma ve çatışmalardır. Bu uğraşlarda Haydar Ali ile Tipu'nun güçleri daha çok kendi yeteneklerinde, nizamlarınki Dekken'de Gurkanlı padişahlarını, yani "meşrutiyet"i ve Maratalarınki da Hinduluğu temsil etmelerindedir. Bundan başka Marata'lar kendi uluslarından kalabalık ve vuruşkan ordular çıkarabilmekte idiler. Haydar Ali ve oğlu Tipu'nun en değerli askerleri ise Afgandır.

Az önce (s. 167) Navab Vâlâ-cah'ın İngiliz'leri az çok arkasından sürükleyebildiğini görmüştük. Bu kişi Haydar Ali ile nizamı son derece kıskanmaktadır ve Dekken karmakarışıklığında önemli bir âmil olacaktır.

Haydar Ali'nin Marata'larla savaşları

Haydar Ali'nin yukarda anılan başarıları ve fütûhatı onunla Marata'lar arasında savaş doğurur ve bu kişi aldığı yerlerin bir kısmından vaz geçerek barış yapar (1765). Az sonra Haydar Ali, Malabar kıyısında ayrıca bir çok yeri ele geçirecektir.

1766 'da Maysor racası Çikka Krişnarac ölür ve Haydar Ali onun yerine büyük oğlu Nencrac'i geçirir; ancak az sonra onun özel gelirlerine de el koyarak onu bir hiç durumuna düşürür (1767). Bunun üzerine Marata'ların pişvası Madu Pao, Maysor ülkesine girer ve Haydar Ali ona üç buçuk milyon rupi ödeyerek barış elde eder.

Haydar Ali'nin İngilizlerle savaşması

Marata'lar Haydar Ali'ye karşı Haydarâbâd nizamı ile bağdaşmışlardı; ancak, yukarda andığımız savaşta, bu son kişinin ordusu Marata'lar çekildikten sonra Maysor ülkesine girebilir; yanında yukarda (s. 168) anılan anlaşmaya göre bir İngiliz birliği de vardı.

Fakat savaş ortasında nizam ile Haydar Ali aralarında anlaşıp İngilizlere karşı savaşa karar verirler ve ikisi birden 43.000 atlı, 28.000 yaya askeri ve 109 topla İngiliz korunuğu Arkot navabının ülkesine saldırmaya koyulurlar. İngiliz ordusu çok az sayıda olmasına rağmen (5800 yaya, 1030 atlı ve 16 top) üstün tabiye ve silahları sayesinde çarpışmalarda düşmanı geri atarsa da atlılarının azlığı yüzünden alan vuruşmalarından vazgeçmiş olan Haydar Ali'nin Karnatik'i biteviye yağma etmesini ve böylelikle İngiliz'lerin malî ve ekonomik durumunu kökünden sarsmasını önleyemez.

Çok geçmeden nizam, kendi ülkesinin İngiliz istilâsına uğramasından korktuğu için 1768 şubatında onlardan barış diler; eski anlaşma (bk s. 168 'e) şu şartlarla yenilenir: İngiliz'lerin nizam'ın dileği üzerine onun yardımına göndermeyi üstendikleri

kuvvetin 2 tabur ve 6 topu aşmaması kararlaştırılır; o sırada nizam'ın kardeşinin elinde bulunan Güntor Serkârının (Kuzey Serkârlarının en güneyde bulunanı) bu kişi ölünce veya ayaklanınca İngiliz'lere devri nizam'ca kabul edilir; nizam, Maysor'a egemen olan Haydar Ali'yi âsi ilân edip onun bütün yerlerinin ve kuvvetinin elinden alınması gerektiğini açıklar (M. a); keza Haydar Ali'nin elinde bulunan Karnatik Balagat'ının, yani bu kişinin ülkelerinin önemli bir kısmının "Divanlık„ını (oranın vergilerini toplama hakkını) İngilizlere verir (M. 10). O sırada Maysor gerçekten bağımsız olmakla birlikte bütün Hindistan Gurkanlı devletine ait ve Haydarâbâd nizamı da onun Dekken'de genel vekili sayıldığından nizamda -nazari olarak- bunları yapmak "hakkı„ vardı. Fakat İngilizlerin bu suretle elde ettikleri "hakları„ kullanmaları için her şeyden önce adı geçen yerleri fethetmeleri lâzımdı; onlar bu sefer bu işi başaramıyacaklardır.

Haydar, Ali Doğu'da Madras'daki İngiliz ordusu ve Batı'da Bombay'daki İngiliz'lerin Malabar bölgesine gönderdikleri kuvvetlerle epi başarı ile çarpıştıktan sonra 1769'da Madras'ın önüne kadar gelir ve bu yürüyüşün doğurduğu korku sayesinde İngiliz'ler barış isterler. Her iki yan tutsakları ve aldıkları yer ve kurganları geri verir ve arada savgal bir bağdaşma yapılır.

Haydar Ali'nin Marata'larla savaşları

1770'le 1772 arasında gelişen bu savaşın sonunda Haydar Ali yenilmiş bir durumda barış yapar. İngiliz'ler yukarda anılan anlaşmaya rağmen ona bir yardımda bulunamazlar. Bu savaş süresinde Maysor racasının Marata'larla haberleşmiş olduğu anlaşıldığından Haydar Ali onu idam ettirir ve yerine onun kardeşi Çamrac'i yine bir kukla olarak geçirir.

XI. DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİNİN İNGİLİZ HÜKÜMETİYLE MÜNASEBETLERİ

1757 yılına kadar "Doğu Hindistan Şirketi„ tek tük bazı köylere, bir iki kente ve onların dolaylarına sahip küçük ordular besleyen bir tecim şirketi idi. Onun varlığını kurmuş olan, onun işlerini ve İngiliz hükûmetiyle münasebetlerini düzenliyen kanunlar da ona göre yapılmışlardı.

1757'den itibaren ise Şirket, İngiltere ve Fransa'dan epi büyük olan kocaman bir ülkeye, Bengal, Bihar ve kısmen de Orisa'ya egemen olmuştu. Şirketi eski durumda bırakmak bir takım İngilizlerin Hindistan'da kendi hükümetlerinin söz geçiremiyeceği kocaman bir imparatorluk kurmalarına göz yummak olurdu.

Bundan başka Hindistan'da olagan üstü servetler kazanılıyordu. Yukarda armağan adiyle Bengal navablarından alınan paralar ve şirketin memurlarınca acaip şartlar altında yapılan özel tecim bu yolda bir fikir vermeye yeter. Bu servetleri edinenler çok kere onları İngiltere'de siyasal nüfuz kazanmak, paraları sayesinde seçimlerde üstün durumlar elde etmek, özet olarak anayurt işlerine egemen olmak ve bunu müteakip nüfuzlarını Hindistan'da daha büyük servetler sağlamak için kullanıyorlardı.

Madras bölgesinde ise başka bir biçimde, fakat yine devlet bakımından zararlı olan bir zenginlik usulü gelişmişti (bk. s. 167'ye).

Bu durumun kötülükleri ve zararları Bengal'in ele geçirilmesinden bir kaç yıl sonra duyulmaya başlanır ve 1767'den itibaren epi uzun zaman İngiliz iç siyasasında Hind sorumları, ora işlerinin ve hükümetle Şirketin münasebetlerinin düzenlenmesi konuları olagan üstü önem kazanır. İngiltere'deki hükümet ve iktidar partisi değişiklikleri de hemen daima bu işlerle ilgili bulunur.

Hindistan hakkında yeni kanun

Bu gibi düşünce ve zorlukların etkisi altında ve çok uzun ve çetin tartışmalardan sonra 1773'de Hindistan'a ait bir "Düzenleme kanunu" (Regulating Act) çıkar. Onun ve onunla ilgili daha bir kaç kanunun başlıca hükümleri ve husule getirdikleri değişiklikler aşağıdadır:

O ana kadar Şirketin 500 hisse senedine sahip olan herkes Hissedarlar (Proprietors) Kurulu'na üye olurdu. Bu kurulun üstünde hissedarlar Kurulu tarafından her yıl seçilen bir Müdürler (Directors) Kurulu vard:; bunun üyeleri 24 kişi idi. Bu iki kurul Hindistan'daki valilere buyruklar yollayabilen tek makamlardı; yani İngiliz hükümetinin bunu yapmaya hakkı yoktu. İkinci kurulun üyeleri her yıl birinci tarafından seçildiği

için arada ihtilâf olması da pek mümkün değildi; ancak öyle bir şey olursa Hissedarlar Kurulu'nun kararı yürütülürdü. Şirketin ve onun Hindistan'daki işyarlarının yukarda anılan kocaman varlıkları elde etmeleri bu biçim idare varken sağlanılmıştı.

Yeni kanuna göre Müdürler Kurulu her yıl toptan değil dörtte bir nisbetinde değişecek, yani yalnız altı müdür her yıl yeniden seçilecek ve müdürler genel olarak dört yıl iş başında kalacaklardır. İki kurul arasında ihtilaf olursa yine Hissedarlar Kurulunun kararı yürütülecektir. Ancak yeni kanuna göre Müdürler Kurulu'nun üyeleri dört yıl iş başında kalacakları için onlarla Hissedarlar Kurulu üyeleri arasında, her yıl seçilen ve o yıl içinde beğenilmezse değiştirilebilen kimseler kadar, daimi bir anlayış ve düşünce birliği olamazdı. Dolayısiyle iki kurul arasında ihtilaf çıkması ihtimalleri pek çoğalmış olur; bu da tabiatiyle Hindistan işlerinde bir çok eksiklikler doğurur.

Yeni kanun hükûmete, Şirketin genel işlerini denetlemek hakkını vermez, ancak Şirkete bütün muhaberatının bir suretini hükûmete göndermek mecburiyetini yükler.

Öbür değişikliklerin başlıcaları şunlardır:

Hissedarlar Kurulu'nda oy sahibi olmak için 1000 hisseye sahip olmak gerekir (Önce 500 hisse yeterdi); hiç kimse dört oydan fazlasına malik olamaz (Yani 4000 hisseden fazlasına sahip olmak oy bakımından bir fayda sağlamaz, tâki fazla hisseleri güvenilen kimseler adına kayd ettirmek muvazaasına başvurula); Bengal valisi İngiliz Hindistanı'nın genel valisi yapılır; onun kurulu (bir türlü bakanlar kurulu) üyelerinin sayısı 12'den 4'e indirilir. Beş yıl için iş görecek olan ilk genel vali ile ilk kurul üyelerinin adları kanunda anılır; yani bunlar daha çok hükûmetce atanır. Bu olay gerçek egemenliğin Şirketten hükûmete geçtiğini sandırabilirse de bu atanan kimseler Şirketten aldıkları buyruklara göre iş göreceklerinden bu suretle bir ikinci çekişme ve aksaklık vesilesi ihdas edilmiş olur.

Kanunun en çok çekişmelere ve aksaklığa yol açan kısmı Hindistan'daki Genel Valilik Kurulu'nun teşekkül tarzıdır. Orada validen başka dört üye bulunacaktır ve kararlar oy çokluğu ile verilecektir. genel valinin tek üstünlüğü eğer oylarda denklik bulunursa onun oynun üstün sayılmasından ibarettir. Ancak kurul üyelerinden üçü bir oldularmıydı kurulda çokluk sağlan-

mış bulunacağından kalan üye genel vali ile birlik dahi olsa işlerin, çokluğun dileğine göre yürütülmesi gerekir. Yani genel vali öbür üç üyenin icra memuru durumuna düşmüş bulunur.

Bu hüküm Hindistan'daki idareyi epi zaman mefluç bırakacaktır.

Madras ve Bombay'daki İngiliz valileri Kalküta'daki genel valinin ve onun kurulunun müşterek denetlenmesi altına konulur; yukarda anılan iki kentteki valiler bölge valileridirler; onlar bölge ve dolaylarındaki yerli hükümdarlarla savaş ve barış yapmak için genel vali ve onun kurulundan izin almak zorundadırlar; acele davranmayı gerektiren bazı durumlar ayral tutulmuştur; genel vali yılda 25.000, kurul üyelerinin her biri de 10.000 İngiliz lirası (altın) alacaklardır; her türlü tecimde bulunmaları ve kimden olursa olsun armağan almaları yasak edilmiştir. Bengal, Bihar ve Orisa'da İngiliz uyruklarını İngiliz kanunlarına göre yargılamak için bir türlü yargıtay kurulur. Bir çok hak ve menfaatinin baltalandığını iddia eden Şirkete, itirazlarını dindirmek için İngiliz hazinesinden 1,400,000 İngiliz lirası borç almak izini verilir.

Yeni kanun aksaklıkları

Siyasal bakımdan bunlar başlıca iki noktada toplanmaktadır:

Birincisi yürütme yetkisine sahip olan genel valinin kendi kurulunun kararlariyle kesin olarak bağlı bulunmasıdır.

İlk genel vali Warren Hastings bu makama atandığı vakit zaten Bengal valisi bulunuyordu. O, çok değerli ve güçlü bir devlet adamı idi ve Hindistan'da daha önceki işyarlığı sırasında namusluluğu ve dolambaçlı yollardan giderek zenginleşmeğe çalışmamış olmakla ünlü idi. Kurul üyelerinden biri o sırada zaten Hindistan'da olup genel vali ile arası iyi idi. Öbür üç üye İngiltere'den geleceklerdir. Bunlar Hindistan'daki bütün memurlarını hırsız olduğu ve hepsini yakından denetleyip baskı altında tutmak gerektiği düşüncesi ile görevlerine başlarlar. Kalküta'ya vardıkları vakit teşrifat bakımdan gerektiği gibi karşılanmadıkları düşüncesine kapıldıkları için bu yüzden de genel vali ile araları ayrıca açılır. Dolayısiyle uzun yıllar idare felcli kalacak ve genel valinin giriştiği her önemli

iş kurulun çokluğunca engellenecektir. Bu gibi ihtilâflar aynı zamanda her iki tarafın, fakat bilhassa kurul çokluğunun öbür tarafa karşı ve onu suçlandırmak amaciyle bir takım yerlileri kullanmasını gerektirir ve yerliler bu yüzden çok faydalanırlar.

Yeni kanunun ikinci aksaklığı Bombay ve Madras valilerinin genel valiye bağımlılığı işindeki belirsizliklerdir. Bu valiler hem yetkileri hem de bilhassa haberleşme güçlükleri yüzünden öyle bir siyasa güdebileceklerdir ki bazı yerli devletlerle savaşlar zarurî olacak ve genel vali ile onun kuruluna bu durumu ve bir çok olup bittiyi kabul etmekten başka çare kalmıyacaktır.

XII. WARREN HASTINGS'IN GENEL VALILIĞI (1774 — 1785)

W. Hastings'in valiliğinden önceki durum

1769 — 1770 'de Bengal'de korkunç bir kıtlık olmuş, bir kaç milyon kişi açlıktan ölmüş ve ülke çok yoksullaşmıştı. İngiliz memurlarının tecim işlerindeki yukarıda görülmüş yıkıcı durumları, Bengal "divanlık" ının Gurkanlı pâdişahınca İngilizlere verilmiş olmasına rağmen işlerin onlarca fi'len ele alınmamış olması ayrıca birer kargaşalık sebebi olmuş ve bütün bu olaylar halkın daha da ezik ve yoksul bir duruma düşmesini mucip olmuştu.

W. Hastings divanlık işini gerçekten şirkete geçirir, tecim işlerini düzeltir, memurların daha doğru iş görmesini az çok sağlar ve iç tecimden alınan vergileri, bazı nesneler ayral, yerli ve Avrupalı herkes için % 2,5'a indirir.

W. Hastings pek yayılmış olan eşkiyalıkla da başarı ile mücadele eder ve adalet işlerini düzeltir, Müslümanlar için Fetavây-ı Âlemgirî [1] gibi bir eser elde bulunduğundan o, esas olarak ele alınır ve kadıların ona göre hüküm vermeleri sağlanır. Hindular için de onların kutsal kitaplarından, toplama ve seçme yolu ile, bu kabil bir eser hazırlattırılır.

Genel olarak denilebilir ki Hindistan'da İngiliz yönetimine bir devlet yönetimi biçimi veren Warren Hastings olmuştur.

[1] Bk. II. cildin dizininde bu ada.

Bengal navablarının durumu

Ülkenin gelirlerinden 1756 'da Bengal navabına 5.300.000 rupi (600.000 altın lira kadar) veriliyordu ; bu 1766'da 4.100.000 ve 1769'da 3.200.000 rupiye indirilmişti. Warren Hastings işbaşına geçtikten az sonra bunu 1.600.000 'e indirir. Böylelikle navab, siyasal ve idarî bakımdan bir hiç olduğu gibi malî bakımdan da bir hiç durumuna düşer. Warren Hastings genç yaşta olan navab'ın saray işlerini düzenlerken ona Minni Beyim adında bir kadını vasî tâyin eder ; bu kimse Mîr Cafer'in karılarından olup onunla evlenmeden önce oyuncu imiş. Warren Hastings bu tâyini o kadının İngilizlere minnet duygulariyle bağlanacağını umduğu için yapmıştı. Fakat bu olay onun başına çok iş açacaktır ; çünkü aşağıda göreceğimiz gibi, onun kurulunda kendisine aleyhdar bir çokluk bulunduğundan, Nandakumar adında bir Hindu ileri geleni onun bu tâyin için Beyim'den 350.000 rupi kadar bir rüşvet aldığını iddia ederek ve genel vali böyle bir rüşvet almadığını, ancak her tâyinde görenek olduğu gibi 150.000 rupilik bir pişkeş veya armağan almış olduğunu söyliyecektir. Bu paranın alındığı vakit memurların bu gibi armağanları kabul etmeleri Şirketce çoktan yasak edilmiş bulunuyordu. Bu yüzden Warren Hastings'in durumu çok güçleşecek ve ilerde onun yargılanmasında bu olayın da tesiri olacaktır. Nandakumar 1776'da türlü biçimlerde suçlandırılarak idam edilecektir ; bu da valinin bir oyunu sayılacaktır.

Gurkanlı pâdişahiyle münasebetler

II. Şah Âlem'in bir İngiliz korunuğu gibi Allahâbâd'a yerleşmiş olduğunu ve 1771'de Marata'ların çağrısı üzerine onların korunuğu olarak Delhi'ye dönmüş olduğunu yukarda görmüştük (s. 130, 131 ve 157). Bunun üzerine Warren Hastings, Pâdişaha Bengal divanlığını İngilizlere vermiş olmasının karşılığı olarak ödenmesi gereken 2.600.000 rupilik yıllığı keser. Asıl sebep onun artık İngilizlerin başlıca önürdeşleri ve sık sık da düşmanları olan Marata'larla işbirliği yapmış olmasıdır. Bahane olarak da kıtlığın husule getirmiş olduğu sıkıntı ileri sürülür ; aynı zamanda Pâdişahın Bengal divanlığını İngilizlere vermiş olmasının bir lâftan ibaret olduğu, çünkü orasının zaten İngilizlerce fethedilmiş bulunduğu iddiası ortaya atılır.

Oud navabıyle münasebetler ve Rohilla'larla savaş

Navab-Vezir, yâni Oud navabı Şüca üd-devle, Pâdişahın Delhi'ye geri dönmesi üzerine onun İngilizlerin koruculuğu altında bulunduğu sırada oturmakta olduğu Allahâbâd ve Kara bölgelerinin kendisine satılmasını İngilizlerden ister. Bundan başka Oud'un Kuzeyinde, yukarı Gence ovasında bulunan Rohillalara karşı (Afganlar) girişmek istediği savaşta İngilizlerden para karşılığında yardım diler.

Rohillaların başında bulunan Hafız Rahmet Han, Panipat bozgunundan kendilerini toparlamış ve yeniden Kuzey Hindistan'da saldırılara koyulup Rohilkent'e (Rohillaların ülkesi) girmiş olan Maratalara karşı Şüca üd-devle'den yardım istemiş ve arada İngilizlerin kefil oldukları bir andlaşma imzalanmıştı. Buna göre Rohilla başbuğu bu yardım karşılığında Şüca üd-devle'ye 4 milyon rupi vermeyi üstenmişti (1772). Bir müddet sonra kısmen olsun Oud ve Bengal'den yapılan askerî baskı yüzünden Maratalar Rohilkent'ten çekilirler.

Hafız Rahmet Han, Şüca üd-devle'ye üstenmiş olduğu parayı vermeyince bu son kişi İngilizlere baş vurup yukarıda anlattığımız gibi Rohilkent'i almak için onlardan yardım ister. Bu son ülke Oud'u Batıdan istilâ etmek için en uygun yol idi. Bu yolu ileride Maratalara kapamak ve Şirkete bir miktar para kazandırmak için Warren Hastings, Şüca üd-devle'nin isteklerini kabul eder. Varılan anlaşmalara göre 5 milyon rupi karşılığında Allahâbâd ve Kara bölgeleri bu kimseye geri verilecek, bir İngiliz tugayı ona yardımda bulunacak, bunun için o, ayda 210.000 ve seferin sonunda 4 milyon rupi ödeyecek ve ünlü Çinar kurganını (Benares dolayı) İngilizlere verecektir. Bu anlaşmalara, imzalandıkları yer dolayısiyle, "Benares anlaşması" denilir.

Çetin vuruşmalardan sonra Rohillalar ezilir ve Rohilkent, Oud'a katılır (1774). Bu savaş ve o sırada yenilmiş halkın zulüm görmüş olduğu iddiası Kalküta'ya yeni gelmiş olan Genel Valilik Kurulu'nun Warren Hastings'e muhalif olan üç üyesince ona hücum için bir silâh gibi kullanılır ve o epey zor bir duruma düşürülür.

Yeni siyasa

Beş kişilik bir mecliste çokluğu teşkil eden bu üç üye (Bunlara bundan böyle "Üçler" diyeceğiz) Warren Hastings'in hemen bütün yaptıklarını bozmaya veya değiştirmeye koyulur; onun atamış olduğu bir çok kişileri değiştirirler ve elden geldiği kadar onu alçaltıp gerçek egemenliğin kendilerinde olduğunu her kese anlatmaya çalışırlar.

Bu yeni siyasanın ilk belirtileri Oud'da görülür. Şüca üd-Devle 1775'de ölünce "Üçler" onunla yapılmış anlaşmanın hükümsüz kaldığını ve yerine geçen oğlu Âsaf üd-devle ile yeni bir anlaşma yapmanın gerektiğini ileri sürerler. Buna göre yeni Navab-Vezir, Benares'in gelirlerini İngilizlere vermek ve yanındaki İngiliz birliği için her ay ödediği paraya 50.000 rupi eklemek ve babasının İngiliz'lere olan borçlarını toptan ödemek zorunda kalır.

Bundan başka "Oud Beyimleri" diye anılan Âsaf üd-Devlenin anası ve büyük anasının miras ve para işlerine ait iddiaları ortaya çıkar. Bunlar kendilerine yılda 50—60.000 İngiliz lirası gelir sağlayan topraklara sahipdirler ; aynı zamanda Şüca üd-devle'nin biriktirmiş olduğu 2 milyon İngiliz lirasının da onun vasiyeti gereğince (Böyle bir vasiyetnâme gösterilememiştir) kendilerine ait olduğunu ileri sürerler. Bir takım çekişmelerden sonra Beyimler, Âsaf üd-devle'nin İngilizlere olan borcunu ödeyebilmesi için 550.000 İngiliz lirası vermeye razı olurlar, şu şartla ki yukarda anılan iki milyon İngiliz lirasının kalan kısmına ilişilmesin ve bunu İngiliz'ler üstensinler.

Bu iş onların istedikleri gibi çözülür ; ancak bunun sonuncunda Âsaf üd-devle parasız kalır ve kendi askerlerini besliyemez olur ; bunlar da ayaklanır ve epi kanlı çarpışmalardan sonra yenilebilirler. Bu olaylar Oud devletini yıkıma doğru götürecektir.

Marata'larla Bombay'daki İngiliz'ler arasında savaş

Marata'ların asıl ülkelerinde Puna bölgesinde bir yandan Ragunat Pao, öbür yandan da Nana Fadnavis arasında (Bu kimse ölen Pişva Narayan Rao'nun küçük oğlu adına iş görmek iddiasında idi) bir sürü çarpışma olmaktaydı (1772—1775). Sebep bu iki kişinin Marata'lar ara-

sında egemenlik sağlamak isteği idi. Bombay'daki İngiliz'ler Marata'larca Portekizlerden alınmış olan Salset ve Basseyn'in kendilerine verilmesi şartile Ragunat Rao'ya 2500 kişilik bir askerî kuvvetle yardım etmeyi kabul ederler ve onunla bu yolda bir anlaşma imzalarlar (Surat anlaşması, 1775). Ragunat Rao ve anılan İngiliz birliği epi başarı elde etmişken Bengal'deki genel vali ve onun kurulu kendilerinden habersiz girişilen bu işe muhalif olurlar; ancak Warren Hastings savaşı birden bire durdurmayı muvafık bulmazken "Üçler„ bu amaçla Puna'ya bir müzakereci gönderirler ve oradaki Marata ileri gelenleriyle, yani Ragunat Rao'nun düşmanlariyle, İngiliz menfaatleri bakımından Surat antlaşmasına az çok benzeyen bir antlaşma yaparlar (Purandar anlaşması, 1776).

Böylelikle İngiliz'ler arasındaki ayrılık açıkca görüldüğü gibi Ragunat Rao'ya verilmiş olan söz geri alınmış ve onun "haklarını„ korumak için yapılan antlaşma bozulmuş olur.

Warren Hastings'in durma egemen olması

Genel valinin kurulundaki çokluğun onun aleyhinde olması dolayısiyle nasıl eli ayağı bağlı bir durumda bulunduğunu yukarda görmüştük. Onu azlettirmek veya istifaya mecbur etmek için de Londra'da epi oyun oynanırsa da bunlar bazı tesadüfler sayesinde bir sonuç vermez. 1776 'da "üçler„den biri ölür ve bu sayede genel valinin öbür iki düşmanı artık Kurulda çokluk teşkil etmezler; çünkü bir işte oylar eş sayıda olunca genel valinin bulunduğu tarafın oyu yürütülmekteydi. 1778 'de de "Üçler„in bir ikincisi ölür.

O tarihte Amerika istiklâl savaşı başlar; çok geçmeden Fransa da bu savaşa katılır ve o ağır durumda hiç kimse, Warren Hastings gibi değerli bir kimseyi geri çağırmaya veya ona engeller çıkarmıya kalkışmaz. Dolayısiyle o, 1776'dan 1785'e kadar işlerin tam egemeni kalır.

Bu yıllar İngiltere için en ağır yıllar olur; o, ayaklanmiş olan Amerikalılar ve onlara yardım eden Fransız ve İspanyol-larla savaşmak zorunda bulunur, büyük yenilgilere uğrar ve bugün Birleşik Amerika devletlerini teşkil eden koca ülkeyi kaybeder.

Bu devrede İngilizlerin tek başarı sağladıkları ülke, pek az yardım gönderebildikleri Hindistan olur. Bu da Warren Hastings'in eseridir.

Puna Marata-larıyle yeniden savaşılması

Az yukarda (s. 179) Marata'larla yapılmış olan Purandar anlaşmasını anmıştık ; bu, Surat anlaşmasiyle sağlanılmış olan menfaatlerin en önemlilerini alıkoymaya, fakat Marata ileri gelenleri arasındaki savaşlara karışmamaya varıyordu. Ancak İngiltere'deki Şirket müdürleri bu siyasayı beğenmezler; onlar Surat anlaşmasının metnini alınca onu tasdik etmişlerdi. O sıralarda İngiltere ile savaşa tutuşmak üzere olan Fransızların Puna'ya bir adam göndermiş olmaları da İngilizlerin kuşkusunu artırmıştı. 1778'de Londra ile haberleştikten sonra Bombay'daki İngiliz'ler o sırada Puna Maratala'rına karşı (Orada Nana Fadnavis duruma egemendir) bazı başarılar kazanmış olan Ragunat Rao ile yeniden anlaşır ve onun yardımcısı olarak Puna'ya karşı bir kuvvet gönderirler. Bu kuvvet gerilemek zorunda kalır ve çok sıkışık bir duruma düşünce Vadgaon anlaşmasını (1779) yapar. Buna göre: İngilizlerce 1773'den beri Marata'lardan alınmış olan bütün yerler geri verilecek, Bengal'dan Batıya doğru yola çıkarılmış olan İngiliz ordusu geri çağrılacak ve iki İngiliz bu şartların yerine getirilmesine kadar tutu (rehine) gibi Marata'lara verilecektir. Bu sayede çok sıkışık durumda olan İngiliz birliği kurtulursa da İngilizler bu anlaşmayı uygulamazlar.

Demin dediğimiz gibi Vadgaon anlaşması İngilizlerce reddedilecektir. O sırada Maratalaların birbirlerine girmiş ve parçalanmış bir durumda olmaları da İngiliz'lerin işini çok kolaylaştırır. Merkezde Puna'da küçük pişva'yı kukla gibi kullanan Nana Fadnavis, oraya egemen olmak isteyen Ragunat Rao, Baroda'daki Gaikvar, Gvalyor'daki Sindia, Malva'daki Holkar ve Berar'daki Bonsla, özet olarak bütün Marata hânedan ve ileri gelenleri biteviye taraf değiştirerek birbirleriyle uğraşmaktadırlar. Bu sayede İngilizler için Vadgaon'da üstenmiş oldukları yönleri yerine getirmemek ve bazı Marata başbuğlarını öbürlerine karşı kullanmak mümkün olur.

Bengal'den kara yolu ile Bombay'a gönderilen İngiliz ordusu

Warren Hastings Bombay'daki İngilizlere yardım için Bengalden Batıya doğru 6.000 kişilik bir ordu göndermişti; bu kuvvet, yol üzerindeki Marata devletleri dahil, türlü devletlerin topraklarından aşırı güçlüğe uğramadan geçer ve Burhanpur'la Surat'a uğradıktan sonra Bombay'a varır. Daha eski devirlerde bir çok yerli veya Türk ordularının bundan pek önemli ve çetin savaşlarla dolu daha da uzun yürüyüşler yapmış olmalarına rağmen bu olay çok büyük bir başarı gibi kutlanacaktır.

Dekken'de İngilizlere karşı genel bağdaşma ve Fransızların işe karışmaları

1780 yazında Dekken'de Nana Fadnavis'le (Puna merkezine tâbi Marataların o sırada en sözü geçen başlarındandır). Haydarâbâd nizamı Ali ve Maysor'daki Haydar Ali arasında bir bağdaşma yapılır; öbür Marata başbuğları kâh Nana Fadnavis'e kâh İngiliz'lere eyginlik gösterirlerse de daha çok birincisiyle işbirliği yaparlar. Bağdaşmaya göre Marata'lar Merkez ve Kuzey Hindistan'a, Nizam Ali Kuzey Serkârları'na (Karnatik'in Kuzeyinde bulunan Dekken kıyıları) ve Haydar Ali de Karnetik'e ve Madras bölgesine saldıracaklardır. 1782 'den itibaren de ünlü Fransız Amirali Suffren'in komutası altında bulunan bir donanma Doğu Hindistan kıyılarında üstün bir durum sağlar ve İngilizleri çok sıkıştırır. Bütün bunlar olmadan önce, Fransa İngiltere'ye karşın olarak Amerika bağımsızlık savaşına katıldığı vakit, İngilizler, çok zayıf bir durumda bulunan Pondişeri'yi kolaylıkla almışlardı (1778).

Fransızların destekledikleri bu büyük hareket gelişince İngilizler çok kötü bir duruma düşerler. Onların bu kalabalık düşmanlara karşı savaşlarını ayrı ayrı anacağız.

Maratalarla savaş ve barış

Başlangıçta daha yukarıda andığımız bağdaşma yapılmadan İngilizler, Baroda Marataların-dan Govind Rao Gaekvar ile Fatih Sing Gaekvar arasındaki egemenlik kavgasından faydalanmış, bunların ikincisini desteklemiş, Ahmedâbâd kentini saldırı ile onun hesabına almış ve böylelikle Maratalar arasında güçlü bir bağlaşık elde etmişlerdi (1779).

1780'de Bengal'den gönderilen bir İngiliz birliği Sindia'ya ait olan ünlü ve güçlü Gvalyor kurganını bir gece saldırısı ile alır; aynı yılda İngilizler Basseyn limanını yine Maratalardan alırlar; ancak daha doğudaki dağlık bölgede Holkar tarafından yenilirler. Sindia ise şubat 1781'de İngilizler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılır. Sindia ve Holkar Marata hânedanları ise önürdeş idiler; birincisi, Gvalyoru kaybettiği ve İngilızlerce yenildiği halde Holkar'ın bu sonuncular üzerine bir başarı sağlamasını çekemez ve İngilizlerle barış yapar; bundan başka onları ana Marata devletiyle de (Puna hükûmeti) barıştırmayı üzerine alır ve anlaşmanın kefili olmayı da kabul eder (1781).

Puna Maratalariyle İngilizler arasında barış 1782'de imzalanır (Salbai anlaşması)[1]; Salset ve ona yakın üç adacık İngilizlerde kalır; onlar 1776'dan beri almış oldukları bütün yerleri Marata'lara geri verirler; Marata'lar, Haydar Ali'nin İngilizlerden ve Arkot navabından almış olduğu yerlerin onun tarafından geri verilmesini sağlamayı ve bu yapılırsa Haydar Ali'ye ilişmemeyi üstenirler; her iki yan (İngiliz ve Marata'lar) kendi bağdaşlıklarını öbür yan ve onun bağdaşları ile barış içinde yaşatmayı da üzerlerine alırlar. İngilizlerin bütün Marata devletleriyle tecimde bulunmak hakkı tanınır; bundan başka aynı anlaşmaya göre hiç bir Marata devleti, Portekizlilerin o anda var olan tecim yerlerinden başka her hangi bir Avrupa devletine kendi ülkelerinde yeni tecim yeri açmak iznini vermiyecektir; İngiliz'ler de pişva'nın düşmanlarına yardım etmiyeceklerdir.

Bu Salbai anlaşması İngilizlere Amerika ve Avrupa'da bir kaç devletle savaştıkları bir sırada Marata'ların başkısından kurtulmak imkânını vermişti. Bu barış 20 yıl sürmüştür.

Haydar Ali ile savaş

Marata'larla yapmış olduğu bağdaşmadan sonra Haydar Ali, Temmuz 1780'de çok kalabalık bir atlı ordudun başında Karnatık'e baskın biçiminde girer; bir çok yağmada bulunur. Konceveram yakınında bir İngiliz birliğini ezer ve ana İngiliz ordusunu kovalıyarak Madras dolaylarına kadar gelir. Arkot kentine ve ora navabına ait bir

[1] Metin için bk. T. E. S., C. VI, s. 41.

çok yerlerdeki yerli askerler de mâneviyat kırıklığı dolayısiyle Haydar Ali'ye verinirler.

Bu yıkımları öğrenince Warren Hastings Bengal'den Madras'a yardım gönderir.

Aynı bölgede 1781 yılında yapılan savaşta İngiliz yaya ve topçuları Haydar Ali'nin ordusu ile temasa geldikleri hemen her yerde başarırlar, hattâ bazen zafer sağlarlarsa da (Porto Novo zaferi: 1781) ordusu hep atlı olan bu kimsenin bütün ülkeyi yağma ve tahrip ve oranın vâridatını yoketmesine mâni olamazlar.

1782'de Amiral Suffren'in komutasında bir Fransız donanması Karnatik kıyılarında görünür ve oralarda üstünlük sağlar. Çok ihtiyarlamış olan Büssi de bu donanma ile birlikte gelmiştir. Fransız'lar karaya 2.000 kişi kadar çıkarır ve Haydar Ali ile birleşirler; onların deniz üstünlüğüne ve Madras'ta kıtlık başlamış olmasına rağmen İngilizler, oldukça ağır ve tehlikeli bir durumda kalmakla birlikte, tutunabilirler.

İngilizlerin Bombay'dan Malabar kıyılarına (Batı Dekken) gönderdikleri kuvvetler de önemli bir şey başaramadan Haydar Ali'nin oğlu Feth Ali (Tipu Sultan diye ünlüdür) tarafından püskürtülür ve tutsak edilirler (1782—3).

Haydar Ali 1782 sonlarında ölür; o İngilizlerle Maratalar arasında yapılmış olan ve kendisini de ilgilendiren (bk. s. 182) Salbai anlaşmasını tanımamıştı.

Oğlu Tipu Sultan savaşa devam edecek ve Fransızlarla birlikte başlıca İngiliz ordusunu çok tehlikeli bir duruma sokacaksa da İngiltere ile Fransa arasında barış yapıldığı (Versay barışı) haberinin alınması bu orduyu kurtaracaktır (Haziran 1785).

Fransız'ların işten çekilmesi üzerine yalnız kalan ve kendi ülkesi tehdit altına giren Tipu İngilizlerle barış yapar (Mangalor anlaşması, Mayıs 1784). Her kes aldığı yerleri ve tutsakları geri verir ve Tipu İngilizlerin bağdaşlıklarına çatmamayı üstenir.

Bu savaşlar sırasında Haydarâbâd nizamiyle İngilizler arasında önemli bir şey olmamıştır.

Para bulmak için alınan bazı zorla tedbirler

Yukarda andığımız sürekli kara savaşları ve bir buçuk yıl kadar Fransız donanmasının Hindistan denizlerinde üstün bir durumda bulunması İngilizlere aşırı masraflar yüklemişti. İngiltere ise Fransa, İspanya ve ayaklanmış Amerika'lılarla savaştığı için her bakımdan ve ezcümle para bakımından çok sıkışık bir durumdaydı ve Hindistan'a para gönderemiyordu. Bu yüzden Genel Vali Warren Hastings zorla para bulmak mecburiyetinde kalır. O, önce Benares racası Çayt Sing'i, sonra da yukarda anılmış olan Oud Beyimleri'ni para almak için sıkıştırır ve bu sonunculardan zorla 7.600.000 rupi alır. Çayt Sing kendisinden istenilen parayı veremeyince tevkif edilir; fakat Benares'de onun lehinde bir ayaklanma olur ve bu bastırılırken hazinesi yağmaya uğrar. Dolayısiyle bu işten bir şey kazanılamaz.

Bu olaylar yüzünden de W. Hastings İngiltere'ye dönünce yargılanacaktır.

Warren Hastings'in Hindistan'dan ayrılması

1784'de yeni İngiltere başbakanı Pitt ile geçinemediği için Warren Hastings Hindistan'dan ayrılır. O, olağanüstü güçlüklere rağmen İngiliz egemenliğini Hindistan'da devam ettirmiş ve oradaki bütün devletlere İngiltere'nin kendilerinden güçlü olduğunu göstermiştir.

O, yukarda andığımız ve anmadığımız bir takım konular dolayısiyle 1788'den 1795'e kadar 7 yıl yargılanacaksa da sonda beraat edecektir.

XIII. 1784 TARİHLİ HİNDİSTAN KANUNU VE 1793'DE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

1773 kanununu ve onun aksaklıklarını yukarda yazmıştık (s. 172). 1784'de ikinci Pitt, başbakanlığı sırasında yeni bir kanunla bir yandan bu aksaklıkları gidermek öbür yandan da hükûmeti Şirket üzerine egemen yapmak ister. Bu kanunun ana hükümleri aşağıdadır:

Londra'da Kıral, yani hükûmetçe atanmış altı üyelik bir Denetleme Kurulu (Board of Control) kurulur; başka bir ba-

kanla maliye bakanı bu üyeler arasındadır. Hindistan'dan Şirketin merkezine gelen bütün kâğıtların suretleri bu Denetleme Kurulu'na gönderilecektir. Giden kâğıtların hepsi de önce onun tarafından onanacaktır. Gizli ve acele işler için bu Kurul buyruklar hazırlayıp derhal Hindistan'a gönderttirebilecektir; bu gibi buyruklar için müdürler arasından bir "Gizli İşler Kurulu„ (Committee of Secrecy) seçilecektir. Ancak amelî olarak bu yön pek önemli konulara hasredilir ve hükümetçe Şirketin genel işlerine karışılmaz.

Londra'da Şirketin içindeki çekişmeleri önlemek için Denetleme Kurulunca onaylanmış olan "Müdürler Kurulu„ kararlarına karşı "Hissedarlar Kurulu„ nun muhalefet etmesi imkânı kaldırılır.

Kalküta'da genel vali ile onun kurulu arasındaki ihtilâflar yüzünden ora işlerinin felce uğramasını önlemek için bu kürulun üye sayısı üçe indirilir ve genel vali ile birlikte mecliste dört oy olur ; oyların denkliği takdirinde onun tuttuğu taraf üstün geleceğinden üç üyeden birinin onunla aynı düşüncede bulunması, onun istediğinin yapılması için kâfi gelir.

Az sonra Lord Kornvallis (Cornwallis) genel vali olarak Hindistan'a giderken, kendisine Genel Valilik Kurulu'nun üç üyesi dahi aksini isterse, düşüncelerini uygulamak hakkı verilir ve böylelikle bu kurul yalnızca bir danışma meclisi ve genel vali her şeyin başı olur.

Keza yeni kanun Kalküta'daki genel valiyi Madras ve Bombay valilerinin gerçekten âmiri kılar.

Böylelikle İngiliz hükümeti, Şirketin ve genel vali öbür valilerin egemeni olduğu gibi, hem Londra'da Şirketin merkezinde türlü kurullar, hem de Kalküta'da genel vali ile onun kurulu arasında çekişme ihtimalleri ortadan kaldırılmış olur. Bu yeni kanun çok kere "Pitt Hindistan kanunu„ diye anılır.

O devirde İngiliz hükümeti ve Şirketin merkezî idaresi Hindistan'da fütühat aleyhinde idi. Birincisi büyük ve sürekli savaşlara sürüklenmekten, ikincisi de karşılıksız aşırı masraflardan ve elde edilmiş olan kârların tehlikeye düşmesinden kaygulanıyordu. Bu yüzden kanuna, saldırgal savaşları önlemek için bir madde konulmuştu (M. 34). Buna göre Hindis-

tan'da fütûhat ve büyüme arkasından koşmak İngiltere'nin istek, onur ve siyasasına aykırı olduğundan genel vali ile onun kurulu merkezden izin almadıkça harp ilân edemiyecekler ve ona başlıyamayacaklar; bu amaçla yerli devletlerle bağdaşma ve anlaşmalar yapamıyacaklar ve bunların hiç birile koruma antlaşmaları imzalayamıyacaklardır (O yol ile bir savaşa sürüklenmemek için). Tabiî savunmak, bir taarruzu önlemek veya daha önce vapılmış antlaşmalar hükümlerini yerine getirmek zaruretleri ayraldır.

Ancak kısmen olaylar, kısmen de genel vali veya ilgili âmirlerin bilerek tuttukları yol bir takım savaşlar çıkmasına sebep olacak ve İngilizlerin gitgide bütün Hindistan'da egemen olmalarını sağlıyacaktır.

1784 kanununun husûle getirmiş olduğu başlıca değişikliklerden biri, hattâ başlıcası Doğu Hindistan Şirketi'ni, hükûmet üyelerinden (Bakanlardan) birinin başkanlığı altında bulunan ve "Denetleme Kurulu" denilen bir resmî devlet dâiresinin buyruğu altına sokmuş olmasıdır. Ancak Şirket, bilhassa Hindistan işlerinde en esaslı bilgilere malik teşekkül olması dolayısiyle oldukça serbest hareket etmek imkânlarına malik bulunacaktır.

1784 kanununda yapılan değişiklikler

Bunların başlıcaları şunlardır: 1) Genel vali kendi meclisi üyelerinin oyları hilâfına da karar verip onu yürütebilir; 2) O, aynı zamanda başkomutan da olabilir; 3) Onun atanılması için kıralın muvafakati şart değildir; 4) Şirketin Hindistan'daki memurları için İngiltere'ye döndükleri sırada mal ve servet beyannâmesi vermeleri mecburiyetini kaldırır.

1788'de Hindistan'a gönderilecek olan İngiliz hükûmetine ait askerî birliklerin masrafı üzerinde bir karara varılır. 1781'e kadar bu gibi birliklerin masrafını hükûmet öderdi. Bu son tarihte Şirket kendi isteği üzerine gönderilecek olan bu gibi her alay için 200.000 rupilik bir yıllık ödenek kabul eder. 1785'le 1787 arasında bu ödenekler dolayısiyle hükûmetle Şirket arasında bazı tartışmalar olur ve Şirket, hükûmetin Hindistan'a göndermek istediği dört alayın masraflarını kabul etmeyince onu buna mecbur etmek için ayrıca bir kanun çıkarılır (1788).

1793 kanunu

Bu kanunun husule getirdiği başlıca değişiklikler şunlardır: 1) İngiliz hükûmetinin yani "Denetleme Kurulunun„ yetkileri çok artar ve o Şirketin kesin egemeni olur; 2) Hükûmet gerekli bulursa Şirketin bütün gelirini savunma işlerinde kullanabilir; 3) Eğer genel vali ve illerde valiler başkomutan değillerse başkomutanlar oralardaki meclislerin sıra bakımından ikinci üyesi olurlar; 4) Genel valinin valiler üzerinde nüfuzu daha da artırılır.

Bu kanun 20 yıl için yapılır

XIV. İNGİLİZ ŞİRKETİNİ HİNDİSTAN'IN ÜSTÜN DEVLETİ YAPACAK OLAN DURUMA GENEL BİR BAKIŞ

Savaşlardan sakınılmasını imkânsız kılan durum ve olaylar

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da henüz herkese sözünü geçirebilecek bir kuvvet yoktur. Yerli devletleri ele alırsak bunların bir çoğunun canlılıklarını kaybetmiş olduklarını görürüz. Delhi'de Gurkanlı pâdişahı bir kukladır; başkent kimin eline düşerse o onun kuklası olmaktadır. Eved (Oud)'daki navab-vezirlerde fütûhat hırsı kalmamıştır; Afganistan Afgan'ları ve Rohilla'lar, ister iç çekişmeler, ister başka sebepler yüzünden olsun genel olarak güçsüz bir durumdadırlar. Pencab'da Sih'ler güçlü olmakla birlikte uzaklara taşmaya çalışmamaktadırlar. Türlü Racput devletleri ve Dekken'de Haydarâbâd nizamları da kendi hallerinde kalmayı tercih eden devletler durumuna gelmişlerdir. Arkot navabları ise İngilizlere bağımlıdırlar. Daha ufak çapta bir takım Müslüman ve Hindu devletlerini burada anmaya değmez.

Bütün Hindistan'daki yerli devletler yukarda andıklarımıza benzeseydiler İngilizler buna kesin olarak karar verdikleri takdirde bu ülkeyi barış içinde yaşatmak mümkün olurdu; ancak orada biteviye büyümeye çalışan iki kuvvet bunu imkânsız kılacaktır. Bunların birincisi müslüman olan Maysor sultanı Tipu (Feth Ali) ve ikincisi Gvalyor, Ahmedâbâd ve Hindistan'ın birçok Kuzey ve merkezî kısımlarına ve tâ Sütleç kıyılarına kadar egemen olan Marata hükümdarlarından Mahadaci Sindia'dır.

1782'de babası Haydar Ali öldükten sonra Tipu kendini sultan ilân etmişti; böylelikle bir yandan Delhi'deki Gurkanlı pâdişahının sözdeki egemenliğini, öbür yandan da Maysor maharacalarının yine sözdeki haklarını hiçe saymış oluyordu. Tabii o bununla kalsaydı bir tehlike teşkil etmezdi; ancak o biteviye büyümek isteyecek ve komşularına boyuna çatacaktır. Epi zamandan beri Dekken'de bir çok Afgan bulunmakta ve türlü devletlerin ordularında çalışmakta idi. Tipu'nun da başlıca gücü bunlardı.

Büyümek ve etrafa taşmak isteyen ikinci kuvvet yukarda adı geçen Mahadaci Sindia'dır. O devirde hem genel olarak Marata'ların, hem de başlıca Marata devletinin merkezi olan Puna'da pişva'ların gücü azalmış ve bunlar yozlaşmışlardı; fakat onlar yine sözde Marata'ların genel başbuğları sayılıyordu. Bu yüzden öbür Marata devletlerinin başında bulunanlar Puna'da en çok sözü dinlenir kimse olmaya ve böylelikle bütün Marata kuvvetlerinin egemenliğini elde etmeye çalışıyorlardı. Bu işde başlıca önürdeş Sindia'larla Holkar'lar idi; fakat Mahadaci Sindia, hem kendi gücü, hem de Delhi'ye egemen olmak dolayısiyle Pâdişahı bir kukla gibi kullanması sayesinde, üstün bir durumda idi ve Marata'ların başbuğluğunu en haklı olarak iddia edebilecek bir hale gelmişti.

Yukarda s. 166'da görmüş olduğumuz gibi Mahadaci Sindia, pişvayı Pâdişahın vekil-i mutlak'ı ve kendisini de bu vekil'in nâibi yaptırmıştı ve boyuna ülkesini büyütmek istiyordu.

Öbür Marata hükümdarları : Baroda'daki (Gücerat) Gaekvar'lar Nagpur'daki Bonsla'lar ve İndor-Malva'daki Holkar'lar olup, bunlar ve bilhassa sonuncuları Sindia'ları kıskanmakta idiler.

Lord Kornvallis'in (Cornwallis) genel vali olması

Bu kişi ile Hindistan genel valiliğine İngiltere-de ün ve nüfuz sahibi kimselerin atanılması devri başlar. O zamanın anlayışına göre küçük bir yazıcılıktan en büyük mevkie yükselmiş olan ve anayurtta hiç bir nüfuzu olmayan Warren Hastings gibi kimseler ne kadar değerli olurlarsa olsunlar anayurtta bir çok kıskançlıklar uyandırıyor ve bu yüzden son-

suz güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Hindistan'a gönderilmeden önce de İngiltere'de ün sahibi olan yeni genel valiler ise böyle duruma nisbeten az düşeceklerdir.

Esasen asker olan Lord (Marquis) Kornvallis, Amerika ayaklanmasının doğurduğu savaşta Yorktavn'da kuşatılmış ve verinmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen o, İngiltere'de çok sayılan bir kimseydi.

Bu andığımız savaş sırasında İngiltere her yerde yenilgiye uğramış olduğu halde onun Hindistan'daki durumunu korumuş ve yükseltmiş olan Warren Hastings Londra'da yargılanırken, Amerika'yı kaybetmiş olanlardan biri bulunan Lórd Kornvallis'in onun yerine Hindistan genel valiliğine getirilmiş olması zamanında çok garip görülmüştür. Bu biraz da o devirde hiçten yükselen bir adamla ünlü ve asîl sayılan bir soydan olan bir kimsenin muhitçe başka türlü karşılanmalarının bir sonucu olarak kabul edilmelidir.

Lord Kornvallis Eylül 1786'da Kalküta'ya varır.

Fransızların durumu

İçine girdiğimiz devreden az önce Warren Hastings'in genel valiliği sıralarından itibaren bir çok Avrupalı, fakat en çok Fransız maceracısı Hindistan'ın türlü yerli devletlerinin hizmetine bol sayıda girmeye başlarlar. Yerliler Avrupa silâh ve savaş usullerinin üstünlüğünü iyice anlamışlardır. Öbür yandan bir takım İngiliz ve Fransız'ın Hindistandan göz kamaştırıcı servetler elde etmiş oldukları Avrupa'da öğrenildiğinden bir çok macera arayıcı Hindistan'a koşmaya koyulmuşlardır. Bunlar arasında Fransız'lar en çok ve en makbul olanları idiler; çünkü bir yandan Fransız hükûmeti gözlerini Hindistan'dan kesin olarak ayırmadığı için bunu bilen maceracı her Fransız oraya gitmeye heves ediyordu; öbür yandan da bilhassa Dekken'de Düpleks ve Büssi'nin ünleri henüz yaşamaktaydı

Ancak bu işin amelî sonucu yerli devletler için yıkım olacaktır. Sebebi şudur: Hindistan'a gelen Fransız maceracıları bir yandan hizmetine girdikleri devletleri İngilizlere kafa tutmaya yüreklendirecekler ve hattâ Fransız hükûmetinin filî yardımını umduracaklar, öbür yandan da İngilizleri kuşkulan-

dıracakları için onların yerli devletlere saldırmasında kışkırtıcı bir âmil olacaklardır. Fransız hükûmeti ise İngilizlerle barışta bulunduğu sırada onlarla iş çıkarmamak düşüncesiyle ve savaşta olduğu, sonra da denizde yeter gücü olmayacağı için hiç bir yakit kimseye esaslı bir yardım gönderemiyecektir. Dolayısiyle Fransa'ya bağlanan ümitler yerli devletlere yalnız zarar verecektir; Fransa'nın bu işten ettiği kâr ise onun İngiltere ile savaştığı sıralarda bu son devletin Hindistan'da biraz daha çok güçlüklerle karşılaşmasından ileri gitmiyecektir.

Bununla birlikte bazı Hindistan devletlerinde ücretli Fransız maceracılarının komutasında bulunan önemli kuvvetlerin, o devletin başkanı istemese dahi, İngilizlere saldırması mümkün görülüyordu. Haydarâbâd'da Rayomd'un ve Mahadaci Sindia'nın devletinde Perron ve Kont dö Buayn (Comte de Boigne)'ın komuta ettikleri kuvvetler bu özde idiler. Güçlü bir Fransız donanmasının önemli bir kara ordusu ile Hindistan sularına ulaşması bu kuvvetleri, tâbi oldukları devlet başkanının rızası olmadan dahi İngilizlere karşı harekete geçirmeğe yetebilirdi.

İngilizler bu kaygı ile de yerli devletlerde Avrupalı ve bilhassa Fransız subaylarının bulunmasını istemeyecekler ve kâh savaş kâh anlaşma yolu ile bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya uğraşacaklardır.

XV. DEKKEN OLAYLARI VE TİPU SULTAN'A KARŞI YAPILAN SAVAŞ (ÜÇÜNCÜ MAYSOR SAVAŞI)

Mangalor barışından sonra Tipu'nun davranışları

Bu barış Maysor sultanını çok gururlandırmıştı. Çok geçmeden o, bir takım saldırılarda bulunur ve 1786 başlarında Haydarâbâd devleti ve Puna Maratalariyle savaşa tutuşur; pek kesin vuruşmalar olmadan 1787'de barış yapılır. O sırada Haydarâbâd nizamyile Maratalar, İngilizlerden çok, Tipu'dan çekindikleri ve onu daha büyük ve yakın bir tehlike saydıkları anlaşılmaktadır.

Tipu'nun İstanbul'a gönderdiği elçiler

Hindistan hükümdarları arasında Tipu Sultan, Batı Avrupa devletlerine elçiler göndererek uluslararası siyasaya önemle karışmaya kalkışan ilk hükümdardır.

Hicrî 1201 yılında onun üç elçisi İstanbul'a gelir. Bunların o vakit Osmanlı tahtında oturan I. Abdülhamid'e Tipu Sultan'dan getirdikleri mektupla bu Pâdişahın karşılığının ve bu konu ile ilgili bir kaç belgenin suretleri Bab-ı âli Evrak Hazinesi'ndeki 9 sayılı Nâme defterinde ve "Cevdet tasnifinde" bulunmaktadır [1].

Haşiyedeki tarihlerden Tipu'nun İngilizlerle vaptığı Mangalor anlaşmaşından (Mart 1784) bir buçuk yıl sonra ve henüz Haydarâbâd nizamı ve Marata'larla 1786—87 savaşana tutuşmadan elçilerini atamış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bunlar ancak 28 Şevval 1200'de (24. 8. 1786) Basraya varırlar [2]. O sırada Tipu'nun yukarda anılan yeni savaşı başlamıştı.

Elçiler Basra'ya yedi gemi ve olağanüstü zenginlik ve bollukta armağanlarla ve pek kalabalık bir maiyetle gelirler ve yalnız 300 kişi ile İstanbul'a gitmeleri kabul edilir.

[1] Bu belgeler 5 tane olup şunlardır: 1) Elçilerin en üstün ihtimale göre daha Hindistan'da iken Basra veya Cidde yolu ile geleceklerini bildirmek için gönderdikleri arzdaşt (dilekçe); bunun farscasının sureti s. 177 ve türkçesininki s. 178'dedir; kayıt tarihi yoktur; ancak ondan sonra gelen belge 23 Safer 1200 tarihini taşır ki 26. 12. 1785'e tekabül eder. Bu tarih elçilerin tayin tarihinin 1785 yaz veya sonbaharı olduğunu ve o yılın mevsim rüzgârları durunca kalkan gemilerden biri ile gönderildiğini gösterir. Ancak William Kirkpatrick'in *«Select Letters of Tippoo Sultan»* adlı eserinde bulunan 233 sayılı mektuptan bunların Mart ayından önce atanılmış oldukları anlaşılmaktadır. 2) Tipu'nun I. Abdülhamid'e mektubu; farscasının sureti s. 209-211 ve Türkçesininki s. 211-212'dedir; keza «Cevdet tasnifinde» 7077 sayıda bulunmaktadır. 3) Aynı tasnif ve sayıda Tipu'nun Sadr-ı âzama mektubunun sureti vardır; kayıd tarihi 19 Ramazan 1201'dir (4. 7. 1787); elçilerin o sıralarda İstanbul'a varmış oldukları kabul edilebilir. 4) İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin Tipu hakkında bir takririnin sureti aynı tasnif ve sayıdadır. 5) Pâdişahın Tipu'ya karşılığının sureti, defterin 219 ve 220'inci sahifelerindedir; kayıd tarihi «evâil-i cümad el-ula 1202'dir ki 1788 Şubatının ikinci haftasına rastlar. Bu belgelerin metinleri için bak. H. Bayur, *Maysor sultanı Tipu ile Osmanlı pâdişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma.* Belleten, C. XII, 47 (1948), s. 617-652.

[2] *Tarih-i Cevdet,* C. 3, s. 279.

Tipu'nun I. Abdülhamid'e gönderdiği mektuba göre Hindistan'ın siyasal durumu

Tipu'ya göre: 35 yıl önce[1] "Saltanat-ı Timuriyye„ nin zaaf ve rehavet ve Dekken ve sair Hindistan ülkelerindeki bazı "hükkâm„ ın[2] anlayışsızlığı ve aczi yüzünden Hıristiyanlar tecim hîlesiyle deniz kıyılarında yerler edinmiş, Hindistan'ın iç ve dışını öğrenmiş, bir çok ülkeleri "gadr ve tezvir„ ile ele geçirmiş, oradaki "hâkim„ leri kukla durumuna düşürmüş, camilerle müslüman mezarlıklarını ortadan kaldırıp yerlerine kilise yapmış ve on bin kadar müslüman çocuğunu zorla kendi dinlerine sokmuşlardır.

Bu yüzden cihada koyulduğunu yazan Tipu bir çok zafer kazandığını, "kâfirlerin„ barış istediklerini, Dekken ve sair Hind ülkeleri "serdar„ larının barış yaptıkları için kendisinin de onların hatırı için barışa yanaştığını bildirmektedir[3].

Tipu'nun Osmanlı pâdişahından istedikleri

Tipu'nun mektubunda hıristiyanların "tab'larında adalet ve kendilerinde kanaat„ olmadığından zamanı gelince kendisine yeniden saldıracaklarının besbelli bulunduğu söylenilerek bu işle ilgili isteklerin elçiler tarafından açıklanacağı eklenmektedir.

Bunların ne olduğu az aşağıda görülecektir. Keza Tipu kendi ülkesiyle Osmanlı ülkesi arasında tecimin geliştirilmesi amaciyle tedbirler alınmasını önerirken bu tecim için Basra limanının uygun olacağına işaret etmekte, yani orası gösterilirse gemilerin ora ile Maysor'a ait limanlar arasında işliyeceğini söylemektedir. Bunun karşılığında Osmanlı devleti Tipu'nun limanlarından hangisini seçerse onun Osmanlılarca kullanılabileceği bildirilmektedir. Farsca metin bundan ibarettir; halbuki Bab-ı âli'de yapılmış olan Türkçeye çevirmede şöyle denilmek-

[1] Bu, Düpleks ve Büssi'nin ve onların arkasından İngilizlerin Hind hükümdarlarının işlerine karışmaya başladıkları devreye işaret sayılmalıdır.

[2] Hâkimler: Genel olarak vali demektir; burada sözde Gurkanlı pâdişahına bağımlı kalmakla birlikte gerçekten bağımsızlaşmış vali-hükümdarlar kastediliyor.

[3] Tipu burada Mangalor barışına ve onunla sonuçlanan savaşlara işaret etmektedir.

tedir: "ol benderlerden her hangisi manzur ve *matlup* ise hazırdır, *îtasında kat'an tereddüt olunamaz*„. İtalikle yazılmış kısımlar yalnız türkçe çevirmede bulunanlardır.

Bu liman işini en iyi belirten yön Tipu elçileriyle Reis ülküttab Süleyman Feyzi Efendi arasında yapılmış olan görüşmenin zabıtlarıdır [1].

Bunlara bakılınca Tipu'nun o devirde kendini ne derece dev aynasında gördüğü anlaşılır.

Tipu, Basra limanının "icare„ yani kira ile kendisine verilmesini ve doğrudan doğruya kendi adam ve askerlerine teslim edilmesini elçileri vasıtasiyle istemekte ve buna karşılık Dekken'in Batı kıyısında bulunan istenilecek her hangi bir limanı ve ezcümle Mangalor limanını Osmanlı hükümetine vermeyi önermektedir. Tipu, hattâ Basra'yı teslim alacak ve ora gelirlerinin artan kısmını Bağdat valisine gönderecek olan Cafer Han adında birini de elçileriyle birlikte göndermiştir; ihtimal Basra'ya yedi gemi içinde gelen kalabalık da orayı işgal edecek kuvvetin ilk kısmı idi.

Maysor elçileri bu istek için iki sebep göstermektedirler: Birincisi Hindistan'da yağmur mevsiminde malları muhafaza etmenin güçlüğüdür; anlaşılan Tipu ihracat mallarını Basra'da istif ettirmeği düşünmekte ve bu yüzden tecimin gelişeceğini ummaktadır. İkinci sebep şudur: "İkide birde Basra'ya Acem ve Arap tasalluttan hâlî olmuyor hatta mukaddema Sadık Han gelüp zapteyledi ve muhharen Urban'dan Müntefik şeyhi gelüp girdi ve şimdi Şavi-zâde isyan etti. Basra bizde (Maysorlularda) olduğu vakit içine asker ve top ve mühimmat vazederiz ve pek çok sefine ve gurab'lar (bir türlü gemi) getürüp muhafaza eyleriz; tüccar emnü aman üzere olur„.

Elçilerin ifadesine göre " İtidâl-i hava „ olursa deniz yolu ile Basra'dan Maskat'a 750 saat ve oradan da en yakın May-

[1] 21 Rebi ül-âhir 1201 tariblidir (10. 2. 1787 eder). Hazinedeki metinleri buldurmak kâbil olmamıştır. Tarih-i Cevdet'te (c. 3, s. 281-286) bunların iyi bir özeti bulunmaktadır. S. 270-80 'de de elçilik heyeti hakkında ayrıntılar vardır. Cevdet Paşa, tabiatiyle zapta göre olacak, rupi'ye «rebia» der; gerçekten bir «lek» 100.000 ve bir krur da 100 lek yani on milyon eder.

sor limanına 900, saat yani toptan 1650 saatte (aşağı yukarı 70 günde) gidilebilmektedir. Tipu bu kadar uzak bir yerdeki bir kenti Osmanlı hükümetinden daha iyi koruyabileceğini açıkça ifadeden çekinmiyecek kadar gururlanmışlır.

Tipu'nun öbür dileklerinin bazıları da gururunu göstermektedir. O Mekke'ye Medine'ye, Necef'e, Kerbelâ'ya, dördüncü Halife Ali'nin Meşhed'ine Şeyh Abd ül-kadir Geylanî'nin hânikahına gümüş kapılar koydurmak, oralarda misafirethâneler ve bunların üzerinde belirli saatlerde çalgı çalınacak olan nöbethâneler (mehterhâneler) yaptırmak için izin istemektedir. O keza Irak'da, Hille yakınlarında, Fırat'a bitişen Nehr-i Şahî'den Necef kentine su akıtması için kolaylık gösterilmesini dilemektedir.

Maysor sultanının Osmanlı pâdişahından yardım denebilecek özde istediği şeyler kendisinde de bulundukları fakat çoğalmalarının Tipu'yu kuvvetlendireceği elçiler tarafından bildirilen top, humbara, tüfek, saat, şişe, cam, zarf (ince altın ve gümüş telden yapılan fincan zarfı ve benzer âletler olsa gerek) ve ayna yapan ustaların gönderilmesidir.

Tipu'nun mektubundaki İngiltere ve Fransa'ya ait kısımlar

Tipu, elçilerinin Fransa ve İngiltere'ye gidebilmesi için kendilerine kolaylık gösterilmesini de Osmanlı pâdişâhından dilemektedir. Mektubun bu işle ilgili kısmının vaktiyle Bab-ı âli'ce yaptırılmış olan çevirmesi şöyledir:

"İngiliz keferesi kendi kırallarının ittilâ'ları (bilgileri) olmaksızın mekrü gadr ve hîle ile ehl-i İslâm hükkâmının memaliklerine mutasarrıf olup . ve fesada mürtekib olduklarına binâen bu keyfiyeti iz'an (anlatmak) ve onların mahiyetlerini ayan (belli, açık) etmek için zikr olunan serdarâna (Tipu'nun elçileri) tekid olunmuştur ki İngiltere kıralının önüne gideler ve dahi Fransız kıralının bir müddetten beru bu dâilerine irtibatı derkâr ve kavm-i İngiliz ile mukatele ve mücadelede şirket (ortaklığı) ve refaketi (uygunluğu) âşikâr olmakla binaenaleyh hayriyet ve intifa'ları istıtla'dan naşi (öğrenildiği için) serdarân mezkür (Tipu'nun elçileri) Fransa kıralına dahi gitmek hâhişinde (isteğinde) olmalariyle kârdaran-ı (işbaşında olanlar) saltanat-ı seniyyenin meftur oldukları (yaradılıştan haiz bulundukları) inayet-i şamileleri muktezası üzere serdarân-ı

mezkûr Fransız ve İngiliz vilâyetlerine (ülkelerine) revane buyurulmak (gönderilmek) gerekir„.

Tipu'nun İngiltere kıralı hakkında yazdıklarını şu biçimde anlamalıdır. Yukarıda görülmüş olduğu gibi (s. 185) 1784 tarihli Hindistan kanununda (M. 34) İngiliz hükûmetinin savaşlara karşın ve barışa eygin olduğu belirtilmektedir. Bundan başka en ünlüleri, başbakanlık da etmiş olan Foks (Fox) ile Burk (Burke) ve Şeridan (Sheridan) olan bir takım tanınmış İngiliz devlet adamı, hatip ve yazar biteviye İngilizlerin Hindistan'daki kötülüklerinden, vurgunculuklarından ve haksız fütûhatından sızlanmakta ve bunlara kalkışanlara hücum etmekte idiler. Tipu bütün bu olaylardan yüreklenmiş ve İngiltere kıralına durumu doğrudan doğruya kendi elçileriyle açıklattırmak istemiş olmalıdır. Tipu ile Fransızlar arasındaki dostluk ise her iki tarafın İngiliz düşmanı olmasından ileri gelmektedir.

Bab-ı âli'nin Maysor devleti ve Tipu hakkında ayrıca bir bilgisi olmamalı ki işi İstanbul'daki İngiliz elçisinden sormuş o da bir takrirle onun hakkında bilgi vermiştir.

Orada Tipu ve babası Haydar Ali'nin tahta çıkış tarzları ve komşuları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şöyle denilmektedir:

Müşarünileyh Tipu Saib[1] Han kemal-i mertebe zengindir; zira memleketinde elmas ve altun ve gümüş madenleri vardır. Bunun kuvve-i bahriyesi yoktur; ancak üç-dört sefineye maliktir; lâkin cemi kuvveti berren'dir; zîra hîn-i iktizada yüz elli bin adamdan ziyade asker tedarik edebilir„.

Maysor elçilerinin İstanbul'da bulundukları devir Osmanlı devletinin çok felâketli bir devridir; Ağustos 1788'de Rusya ve az sonra da Avusturya ile savaş başlıyacaktır ve buna hazırlanılmaktadır; bundan başka Rusya ile İngiltere'nin arası açık olup bu son devlet dost sayılmaktadır. Tipu'ya verilen karşılık bu durumun bir sonucudur. Orada barış övülmekte, kendisine barış içinde yaşamak öğüdü verilmekte ve savaşa başlamak sorumluluğunu İngilizlere bırakmasının daha doğru

[1] İngiliz Elçiliği tercümanının bir yanlışı olarak bu tahrirde ta'zim tabiri olan «sahib» (صاحب) yerine «saib» (سائب) yazılmış olmalıdır.

olacağı söylenilmektedir. Karşılığın bu konu ile ilgili kısmı şöyledir:

"... Barışın savaştan hayırlı olduğunu Peygamber Aleyhisselâm buyurmuştur. Çünkü barışta halk refaha kavuşur ve ehl-i İslâm kuvvet peyda eder. Siz, bu müşrikler barış yaptıkları halde henüz yüreklerinde gizli sonsuz dinî bir düşmanlık beslediklerini ve hiç bir zaman aleyhinizde fâsid hayaller kurmaktan hâlî olmadıklarını söylüyorsunuz. Bu olabilir; fakat barış için söz verdikleri halde bu sözleri tutmayıp ahidlerini bozarlarsa bunun şeameti ve cezası büyüktür. Tanrı'ya karşı koymak olmaz...".

I. Abd ül-hamid'in mektubunda Rusya ile yakında savaşılacağı açıkça söylenilmekte ve zafer için dua edilmesi bile istenilmektedir. Cevdet tarihi 1201 olaylarını anarken aylardan beri savaşa doğru gidildiğini yazmakla birlikte hemen son ana kadar bu yolda bir karar verilmekte tereddüt edildiğini bildirmektedir [1]. 1788 Şubat ortası tarihli olan Pâdişahın bu mektubu ise kararın 6—7 ay önce verilmiş olduğunu gösterir.

Maysor elçilerinin gidişi

Cevdet Paşa bunlar hakkında şöyle der [2]: "Bu esnada ise Rusya meselesi zuhur etmekle artık süferây-ı merkumenin öyle bî-mânâ sözlerine kulak asılmamıştır. Müteakiben elçilerin ikisi vefat etmiş ve birisi dahi huccac ile Cidde'ye ve andan Hindistan'a gitmiştir."

Tipu ve Fransızlar

Tipu'nun İstanbul'a göndermiş olduğu elçilerden biri yukarda görüldüğü gibi Fransa ve İngiltere'ye gitmişti. Hattâ onların İngiltere'ye gitmek isteğinde olduklarına dair hiçbir eserde bir kayda rastlamayışımıza göre bu yön henüz bilinmemekte demektir.

O sırada Fransızların Hindistan hakkındaki tasarıları şudur: Felemenk'te Fransız [illegible]kte demektir.

O sırada Fransızların Hindistan hakkındaki tasarıları şudur: Felemenk'te Fransız [illegible]kte demektir.

O sırada Fransızların Hindistan hakkındaki tasarıları
ıdur: Felemenk'te Fransız [illegible]kte demektir.

) sırada Fransızların Hindistan hakkındaki tasarıları
Felemenk'te Fransız [illegible]kte demektir.

ada Fransızların Hindistan hakkındaki tasarıları

İngiltere, başlıca Hindistan partilerinin 16 Mayıs 1946 tarihli İngiliz önergesi esaslarına göre bir anayasa hazırlamak için işbirliği yapacaklarını ummuştu ; bu ümit boşa çıkmıştır.

Madras, Bombay, Birleşik iller, Bihar, Merkezî - İller, Berar, Assam, Orisa ve Kuzey-batı Sınır ili temsilcilerinin çokluğu ile Delhi, Ecmir-Mervara ve Kurg'un temsilcileri yeni bir anayasa tasarısı hazırlamak işinde epi ilerlemişlerdir. Ancak Müslüman Derneği ve ona dahil olarak Bengal, Pencab, Sind ve İngiliz Beluçistanı temsilcilerinın çokluğu anayasa meclisine girmemeye karar vermışlerdir.

İngiltere daima, egemenliğin Hindlilere devri yönünün Hindistan halkının isteklerine uygun bir biçimde yapılmasını istemişti. Eğer Hindliler arasında bir anlaşma olabilseydi bu iş çok kolaylaşmış olurdu. Bu gerçekleşmeyince işin çözülmesi İngiltere hükûmetine düştü. O da aşağıdaki yolu tutmayı uygun gördü. Amacımız kesin bir Hindistan anayasası hazırlamak değildir ; bu, Hindlilerin işidir. Keza bu önergelerimizde Hindistan'ın türlü cemâatleri arasında görüşmeleri önlemeyi amaç edinen bir yön yoktur.

Bizim tutacağımız yol şudur

Bu gün çalışmakta olan anayasa meclisinden başka bir ikinci meclıs daha teşkil edilecektir. Birinci meclise girmek istememiş olan bölgelerin temsilcileri bu yeni meclise katılabileceklerdir. Her iki meclis ancak temsilcilerinin çokluğu kendisine katılmak isteyen bölgeler için anayasa tasarısı yapabileceklerdir. Bu suretle İngiliz hükûmeti egemenliği kime veya kimlere devredeceğini bilecektir.

Bengal ve Pencab illerindeki yasama meclisleri iki kısım olarak ayrı ayrı toplanacaklardır ; bunlardan birinde halkın çokluğu Müslüman olan bucakların saylavları öbüründe de bu illerin kalan bucaklarının saylavları bulunacaktır [1].

Ayrı ayrı toplanan bu iki takım saylavlar ilin bölünmesini isteyip istemediklerine dair oy vereceklerdir. Eğer her iki kısımda da bölünme lehinde bir çokluk hasıl olursa o il bölünecektir.

[1] Meclislerdeki Avrupalı üyeler bu gibi toplantıların hiç birinde bulunmayacaklardır

Ancak eğer il bölünmeyecek olursa onun temsilcilerinin hangi anayasa meclisine gitmek isteyeceklerini tesbit için yukarda sözü geçen oy toplama işinden önce Bengal ve Pencab il meclislerindeki saylavların her iki takımı bir arada toplanıp bu hususta oy vereceklerdir.

Bu demeçte ikişer takım halinde toplanacak olan Bengal ve Pencab saylavlarından bir takımın bölünme lehınde ve öbürü aleyhinde bulunduğu takdirde ne yapılacağı tasrıh edilmemektedir. Fakat daha yukarda genel olarak iki anayasa meclisinin ancak kendisine katılmak isteyen bölgeler için anayasa tasarısı yapabileceği söylenmiş olduğundan iki takımdan biri ayrılmak isterse ayrılabilecek demektir.

Sind ilinin saylavları da bu ilın hangi anayasa meclisinde temsil edileceğini kararlaştıracaklardır.

Kuzey-batı Sınır ili'nin durumunda bir özellik vardır. Bu ilin üç temsilcisinden ikisi şimdiki anayasa meclisine iştirâk etmektedir (Yukarda görülmüş olduğu gibi ora Müslümanları Müslüman Derneği'nden çok Kongres'i tutmaktadırlar). Ancak eğer Pencab kısmen veya tamamen yeni anayasa meclisine katılmaya karar verirse (yani Pakistan'a katılmak isterse) Kuzey-batı Sınır ili coğrafî mevkii dolayısiyle özel bir durumda kalabilir (yani içinde kalmak istediği Hindistan'dan ayrılmış bir halde bulunabilir). Bunun için Pencab bövle bir karara varırsa bu Sınır ili halkına, yeni bir genel yoklama (referandum) sayesinde kesin isteğini açıklamak fırsatı verilmelidir.

İngiliz Belucistanı'nın durumu da Kuzey-batı Sınır ilininkine benzer (Sind onu Hindistan'ın öbür kısımlarından ayırmaktadır). Belucistan'ın bu kısmında seçilmiş olan bir temsilci, anayasa meclisine girmemiştir : Orada da bir genel yoklama yapılmalıdır.

Assam ilinde Müslümanlar azlıktadırlar; ancak Saylhet bucağında bunlar büyük çokluktadırlar ; orada da bir genel yoklama gerekmektedir (yani bu il Hindistan'a kalmalı, fakat Saylhet bucağı ne tarafa katılmak istediğini açıklıyabilmelidir).

Kuzey-batı Sınır ilindeki oymaklarla yapılması gereken anlaşma, onların bölgelerine komşu olup egemenliği İngiltere'den devralacak olan teşekkül tarafından yapılacaktır.

Bu işlerde çabuk davranılmalıdır, tâ ki İngilizler çekilmeden önce onun yerini alacak olan teşekküller kurulmuş ve işler bir hale gelmiş olsunlar.

Yeni İngiliz önergesinin gördüğü karşılık

Müslüman Derneği 9 Haziranda bu önergeyi yarı tatmin edici saymakla birlikte kabul eder.

Kongres de sonu gelmiyen Müslüman-Hindu boğuşmalarına ancak Pakistan kavramının kabulü sayesinde bir son verileceğine inan getirir; İngiliz önergesinin ülkede baysallığı yeniden kurmak ve yabancı egemenliğini sona erdirmek için tek yol olduğunu kabul eder ve onu tasvibe karar verir (14 Haziran 1947).

Bu görüşü ileri süren Mevlâna Abdülkelâm Âzâd şu yolda konuşur: Bugünkü soru hangi tasarıyı kabul ve hangisini reddetmek gerektiği sorusu değil, içinde bulunduğumuz kararsızlık ve dümensiz gidiş devam etmeli mi etmemeli mi sorusudur. Kongres'in ülküsü birleşik bir Hindistan'dır; ancak aynı zamanda o, halkın kendi mukadderatını kendisi tayin etmesi esasına da bağlıdır ve hiçbir bölgeyi zorlamak isteğinde değildir.

Bu görüşe karşı bazı şiddetli itirazlar olursa da Gandi de bunu destekler ve bütün öbür teşekküller bu tasarıyı kabul ettikten sonra Kongres bunu reddederse dünya karşısında çok güç bir duruma düşeceğini söyler.

3 Haziran 1947 tarihli İngiliz önergesi Kongres'ce 29 oya karşı 157 oyla kabul edilir.

Varılan kararda şu yön de vardır: "Bugünkü coşkun sinirlilik ortadan kalktığı vakit Hindistan soruları oldukları gibi görülecek ve yanlış ve aldatıcı olan iki ulus (Müslüman-Hindu) nazariyesi herkes tarafından bir yana atılacaktır„.

Bu demekti ki Kongres, Pakistan işini muvakkat olarak kabul ediyordu.

Yerli devletlere karşı durum

Müslüman Derneği'yle Kongres'in 3 Haziran 1947 tarihli İngiliz önergesini kabul etmeleri Hind kıt'asının Pakistan ve Hindistan diye ikiye, ayrılacağını ve Derneğin birisinde, Kongres'in de ikincisinde, ilk zamanlarda olsun, üstün durumda olacağını gösteriyordu.

Buna göre bu iki teşekkülün yerli devletlere karşı güdecekleri siyasanın önemi büyüktü.

M. A. Cinna, Temmuz 1947 sonlarında Derneğin hiç bir yerli devlet üzerinde baskı yapmayacağını ve onların her birini kendi mukadderatını tespitte serbest bırakacağını açıklar.

Kongres ise hiç bir Hindistan yerli devletine kendini bağımsız ilân etmek ve ülkenin kalan kısmından ayrı yaşamak hakkını tanımıyacağını bildirir.

Burada da Kongres'in bütün Hindistan'ı tek devlet saymak ve onu birleştirmek isteği görünür.

Bundan başka bu eserin öbür kısımlarında belirtilmiş olduğu gibi yerli hükümdarların bir çoğu ülkelerinde orta çağımsı bir yönetim yaşatmakta idiler; Kongres bu duruma bir son vermek istemekle onların tebaalarını koruyordu.

Bu karara varılırken Kongres, nufüsu 16 milyonu aşan ve büyük çokluğu Hindu olup hükümdarı Müslüman olan Haydarâbâd devletini bilhassa kasdediyordu.

Sihlerin durumu

Pencab'da ve bu ilin Güneyinde bazı bölgelerde kalabalık bir cemaat teşkil eden Sihlerin (5.700.000 kişi) bu çekişmeler sırasındaki durumu şu olmuştur:

1942'de Sör S. Krips'in önergesi Hind önderlerince kabul edilmedikten sonra Müslüman Derneği, Sihleri tatmin etmeye çalışmış, bir Pakistan kurulacak olursa onun içinde kalacak olan Sihlerin her türlü menfaatlerine saygı gösterileceği yolunda inancalar vermiş ve bu suretle bu cemâatin kendine karşın bir durum almasını önlemek istemiştir.

Bir zaman olmuştur ki bazı Sih önderleri Dernekle anlaşmaya hazır görünmüşlerdir.

M. A. Cinna onlara bilhassa şu yönleri anlatmaya çalışmıştır:

Sihler, Hindistan içinde denizde damla sayılmaya mahkûmdurlar. Pakistan'da ise Pencab ilinde önemli bir azlık durumunda bulunmaları yüzünden kendilerine kanunen sağlanacak haklar sayesinde önemli bir mevki sahibi olabilirler.

Bununla birlikte Sih kütlesi, Pakistan kavramına yanaşmaz. Aynı zamanda Sihler'de Kongres önderlerine karşı da bir gü-

vensizlik duygusu doğar. Kongres'cilerin, Müslüman Derneğiyle yapacakları müzakerelerde eğer gerekirse Sihleri bir pazarlık konusu yapıp feda etmeleri kaygısı uyanır.

Sih cemâati bu iki kaygı arasında bocalarsa da genel olarak Kongres'e daha yakın bulunur ve bir sürü tereddütten sonra birinci anayasa meclisine üye gönderir. Sebebi Sihlere Hindular arasında evlenme vesaire gibi temasların çok olmasıdır; aynı zamanda Sihlik daha çok Hinduluktan ayrılmış bir hızıp olup mensuplarını Hindular arasından toplamış bulunması, doğan çocukların Sih olarak doğmayıp ilerde bu dinî seçmeleri ve bunu yapıncaya kadar Hindu sayılmaları, Sihleri Müslümanlardan çok Hindulara yaklaştırıyordu.

1946'da Hindistan'a gelen İngiliz bakanlarının Mayıs önergeleri Sihlere yeter önem vermediği için bu cemaâti çok kızdırır; Sihler, kalabalık halde Lahor'da bazı anıtları ele geçirmeye çalışırlar ve epey çarpışmalar olur.

3 Haziran 1947 tarihli İngiliz önergesi de onların hoşuna gitmez.

Son bölüşmede, yani ülkenin Hindistan ve Pakistan diye kesin olarak ikiye ayrılmasında Sihlerin büyuk çokluğu Hindistan'da kalacaktır; ancak Kongres onlara istedikleri ölçüde azlık hakları vermiyeceği için daimî surette sızlanacaklardır.

XXII. HİNDİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI VE İKİYE BÖLÜNMESİ

18 Temmuz 1947 kanunu

Bu kanun Hind kıt'asını 15 Ağustos 1947'den itibaren Hindistan ve Pakistan diye ikiye bölmekte ve her iki yarıyı "Bağımsız (independant) Dominyon„ adı altında fi'len bağımsız kılmaktadır (M. 1).

Dominyon tabirinin hukukî anlamı 1931'de tespit edilmişti (Statut of Westminster). Buna göre Dominionlar, iç ve dış işlerini kendi meclislerinin denetlemesi altında diledikleri gibi görmekte tamamiyle serbest olan, fakat İngiltere kıralını kendi hükümdarları bilen devletlerdir. Bu böyle olunca yeni kanundaki "Bağımsız Dominion„ tabirinin kullanılmış olması dikkati

çekmiş ve Londra saylavlar meclisinde soruları gerektirilmiştir. Başbakan Atli meseleyi şu yolda açıklamıştır[1] (Geniş özet):

"Bunu tarih ve psikolojiye göre ele almalıdır Hiç bir zaman İngiliz parlâmentosunun ve hükûmetinin egemenliği altında bulunmamış bir ülke ile o durumda bulunmuş ülkeler arasında tam intibak olmaz. Hindliler bu yönün belirmesini istediler sanırım. Onlar bir dominyon olmanın faydalarını taktir ediyorlar; ancak onlar bu kadar zaman İngiltere hükûmetinin vesayeti ve parlamentosunun denetlemesi altında kaldıktan sonra: şimdi nihayet bu denetleme bağından kurtulduk, duygusunu taşıyorlar„.

Atli kanunun Saylavlar meclisinde ikinci okunuşu sırasında İngiltere'nin bu bağımsızlık verme hareketinin tarihte eşsiz olduğunu, bir devletin bir ülkeyi savaşla kaybetmesinin çok görüldüğünü, fakat durup dururken böyle bir şeyi kimsenin yapmadığını belirtir[2].

Başbakan keza aynı toplantıda Hindistan önderlerinin epey zamandan beri "Öz yönetim„ isteğinde bulunduklarını, bunun dünya gidişinin bir sonucu olduğunu, geçmişte bu istekleri tatminde geciktirmeler yapıldıkça bunların ancak şiddet kesbettiklerini söylemiş, bağımsızlığı hiç bir bakımdan azaltmayan dominyon durumunun çok faydalı olduğunu belirtmiş ve bununla eski Uluslar Cemiyeti ve bugünkü Birleşmiş Uluslar Kurulu arasında benzetmeler yapmıştır[3].

Yeni kanunun başlıca öbür hükümleri şunlardır:

Doğu Bengal, Batı Pencab, Sind, İngiliz Belucistanı ve bunlardan başka o sırada ahalisi arasında yapılmakta olan geniş yoklamanın sonucu uygun çıkarsa Kuzey-batı-Sınır İli hep birden Pakistan'ı teşkil edeceklerdir (M. 2).

Bu yoklama sonunda bu il de Pakistan'a katılmıştır. Asam ilinin Saylhet bucağında yapılan yoklama da onun Doğu Bengal'e ve dolayısiyle Pakistan'a katılmasını gerektirmiştir.

Üzerinde durduğumuz bağımsızlık ve bölünme kanununun İngiliz parlamentosunda görüşülmesi sırasında İngiliz hükûmeti

[1] *Parliamantary Debates (House of Commons) Vol 440 No. 141-14* July 1947, s. 43.

[2] Bak: *Parliamentary Debates (House o Commons)*, 10 Temmuz 1947, s. 2453.

[3] *Aynı eser*, s. 2457-58

de genel olarak bölünme işinin aleyhinde görünmüştür. Başbakan, Saylavlar meclisinde[1] ve Hindistan ve Burma bakanı Lord Listowel Âyan meclisinde[2] bu duyguyu açıklamış ve yeniden bir birleşme olmasını umduklarını söylemişlerdir.

Bu yolda söylenen sözlerin başlıca iki amacı olabilir: 1. Ayrılığın İngilterece kışkırtıldığı propagandasının önlenilmek istenmesi; 2. Pakistan'la birleşecek bir Hindistan'ın İmparatorluktan daha güç ayrılabileceği düşüncesi.

Yeni dominyonların her birinde kıral tarafından atanmış bir genel vali bulunacaktır. Bu Dominyonlardan birinin meclisi buna mani olan bir kanun çıkarmadıkca aynı kimsenin her iki Dominion'un da genel valisi olması mümkündür (M. 5).

Londra'da saylavlar meclisinde Atli'nin ve ayan meclisinde Lord Listowel'in ifadelerine[3] göre Kongres o sırada kral naibi ve genel vali bulunan Lord Mountbatten'in ve Dernek de M. A. Cinna'nın genel vali olmalarını istemişler ve buna göre birincisi Hindistan'a ikincisi de Pakistan'a atanmıştır. Esasen genel vali olacak kimseler dominyon hükûmetlerinin oyu alınarak atanmakta olup Hindistan'da henüz onun bölüneceği kısımlar ayrılıp birer hükûmete malik olmadıkları için, bu genel vali atamak işi, Kongres ve Dernek'in oyları alınarak yapılmıştır.

Yeni dominyonların yasama meclisleri her türlü kanun yapmaya yetkilidirler ve oralardaki genel valiler, kral adına, bunları tasvibe yetkilidirler (M. 6).

İngiltere hükûmetinin bu iki dominyonla ilgisi kalmamıştır. İngiltere kıralının Hindistan yerli hükûmetleri, oymak başkanları vesaire üzerindeki hükümranlığı (suzerainete) sona ermiştir ve aradaki bütün antlaşmalar bundan böyle hükümsüzdür. Kıral artık "Hindistan İmparatoru„ ünvanını taşımıyacaktır (M. 7).

Bu maddeye göre yerli devletler bağımsız oluyorlar. İngiliz hükûmeti onlar üzerindeki egemenliğini Hindistan ve Pakistan'a devretmeyi kabul etmemiş ve onlarla olan ilgilerini

[1] Aynı eser, s. 2457.

[2] *Parliamentary Debates (House of Lords) 16 Temmuz 1947*, s. 809.

[3] *Parliamentary Debates (House of Commons) 10 Temmuz*, 1947 s. 1460 - 61 ve (*House of Lords*) *16 Temmuz 1947*, s. 810 - 11.

kesmekle yetinmişti; ancak bu ayrıca bir şey ifade etmiyordu; çünkü bu devletlerin yeni dominyonlara kafa tutacak güçleri olmadığı besbelli idi.

Yukarıya yeni kanunun başlıca hükümleri konulmuştur. Bunlardan başka ayrılma oluncaya kadar müşterek bir savunma komitesi kurulmuştur.

Bir çok İngiliz memur ve subayı da yeni dominyonlarda kalmayı ve hizmet etmeyi kabul etmişlerdir.

Bu kanun İngiliz meclislerinden kolaylıkla ve bütün partilerin oybirliğiyle geçer.

Yeni iki dominyonun durumu

Pakistan'ın büyüklüğü 940.000 Klm^2. ve nüfusu 80.000.000 kişidir [1].

Pakistan bir birinden çok uzakta bulunan iki parçaya bölünmüş bir durumdadır. Onun Doğu Bengal ile Assam ilinin ufak bir kısmını kapsayan Doğu parçasının büyüklüğü 140.000 Klm^2. ve nüfusu 46.720.000 kişidir. Pakistan'ın: Batı-Pencab, Sind, Kuzey-batı Sınır ili ve İngiliz Belucistanı'nı kapsayan Batı kısmının büyüklüğü 800.000 Klm^2 ve nüfusu 33.540.000 kişidir.

Pakistan'a katılmış olan yerli devletlerin büyüklüğü 200.000 Klm^2 ve nüfusu 2.000.000 dir.

Buna göre Pakistan 1.140.000 Klm^2 büyüklükte ve 82 milyon kadar nüfusu olan bir devlettir.

Ona istiyerek ve Haydarâbâd gibi istemiyerek katılan, fakat şimdi fi'len onun bir cüz'ü sayılması gereken devletlerle birlikte Hindistan dominyonunun büyüklüğü üç buçuk milyon Klm^2. ve nüfusu 310.000.000 kadardır. Henüz durumu belli olmayan Keşmir'in büyüklüğü 218.000 Klm^2 ve nüfusu 4 milyon kişiye yakındır.

[1] Gerek Pakistan, gerekse Hindistan hakkında verdiğimiz rakkamlar son derece takribidir ve ancak ortalama bir fikir edinilmesine yarıyabilir. Esasen bir çok milyon kişinin göçleri nüfusa ait rakkamların isabetini çok azaltmaktadır. Bütün bu rakkamlar hakkında bu iki ülkenin resmi sayılması gereken yayınları ile en güvenilir kaynaklar arasında bulunan Bombay'da çıkan «The Indian and Pakistan Year Book and Who's Who 1948» ve Londra'da çıkan «The Statesman's Year-Book 1948» de görülen rakkamlar arasında intibak olmadığı gibi adı geçen Bombay yıllığının bazı kısımları arasında da tereddüt doğuracak intibaksızlıklar vardır (meselâ sahife 6 sütun 2, bölek 3 de).

Asıl *Pakistan* Dominyonunda 12 milyon kadar Hindu, asıl *Hindistan Dominyonu*'nda 20 milyon kadar Müslüman kalmıştır.

Dominyon olduktan sonraki durum

Hindistan ve Pakistan ve ikincisi daha büyük ölçüde İngiliz memur ve subaylarının bir kısmını ülkelerinde alıkoymuşlardır. Tecim evleri, bankalar ve bütün ekonomik bağlar keza kalmıştır.

Hindistan eski Hind ülkesinin hemen bütün sanayiine sahip olduğundan daha çok gelişmek imkânlarına maliktir ve gelişmektedir.

Ancak sefalet, komünist propagandasını kolaylaştırmaktadır. İngilizlerin gitmiş olması bir bakımdan komünistleri ulusal duyguları ve yabancı duşmanlığını sömürmek imkânından mahrum etmekte, fakat öbür yandan daha şiddetli davranmakla birlikte daha kifayetsiz olan bir idare onlara daha çok fırsatlar vermektedir.

Pakistan, hem bir sınır devleti olduğu ve Hind ülkesinin daima istilâ edildiği yolların üzerinde bulunduğu, hem de Hindistan'dan kuşkulandığı için İngiltere'ye daha çok bağlıdır.

İki dominyon bir birinden ayrıldıkları sırada Hindistan'da kalacak olan Müslümanlarla Pakistan'a bırakılacak olan yerlerdeki Hindu ve Sihler arasında geniş bir göç hareketi olmuş ve bu sırada ve türlü çarpışmalarda her halde bir kaç milyon kişi ölmüştür. Bu sırada bu gibi hareketler artık durmuştur.

Bazı meseleler

Hindistan için önemli bir mesele Haydarâbâd devleti meselesi idi. Delhi hükûmeti bu devlete el koymakla meseleyi fi'lî bakımdan çözdü. İşin hukukî bakımından nasıl çözüleceği henüz belli değildir.

Hindistan'la Pakistan arasında *Keşmir* meselesi vardır. Bu devletin hükümdarı (Maharaca) Hindu, fakat halkın büyük çokluğu Müslümandır. Ancak bağımsızlık için yapılan mücadelelerde bu halk *Müslüman derneği*'nden çok *Kongres*'i tutardı. Bağımsızlık elde edildikten sonra Pakistan ve Hindistan her biri kendi lehinde olan delilleri ileri sürerek Keşmir için tartışmaya koyuldular. Bir yandan da çoğu *Afgan* olmak üzere bir

takım *Müslüman* kuvvetler *Keşmir*'e girip Maharaca'nın birlikleriyle çarpıştılar. Mesele *Birleşmiş Uluslar Kurulu*'nca incelenmektedir.

Pakistan içinde yaşıyan *Afganlar* meselesi de bu devletle *Afganistan* arasında bir tartışma konusudur. Bu Afganları ikiye ayırmak gerektir. *Sint ırmağı* ile dağlık bölge arasındaki düzlükte yaşıyan kentli ve köylü Afganlarla dağlık bölgede yaşıyan oymaklar. Bugün tartışma konusu olan yön bu ikinci takımdır.

Hindistan'ın cumhuriyet olması

27 Nisan 1949'da *Londra*'da toplanan bütün İngiliz *Dominyonları*'nın temsilcileri *Commenwealth* üyelerinden her hangi birinin İngiliz birliğinden çıkmadan hükûmet biçimini Cumhuriyete çevirebileceğine karar verirler.

Bu karar, daha çok duygulara dayanan *Hindistan Dominyonu*'nun İngiliz birliğinden ayrılmadan cumhuriyet olmasına imkân vermek için alınmıştır.

XXIII. HİNDİSTAN GENEL VALİ VE KRAL NÂİBLERİ

1774 — 1833 devresinde bunlara "Governors-General of Fort William in Bengal„ denirdi. 1833 — 1858 devresinde "Governors-General of India„, 1858—1947 devresinde "Governors-General and Viceroys„, ondan, yani ülkenin ikiye bölünmesinden sonra da her iki kısım için yine Governors-General tabirleri kullanılmıştır. Hindistan 26 Ocak 1950'de Cumhuriyet biçimini kabul edince tabiatiyle oranın devlet başkanı Cumhur başkanı ünvanını alacaktır. Adları ve göreve başlayış tarihleri aşağıdadır ("v„ işareti vekil demektir):

Governors-General of Fort William in Bengal:

Warren Hastings	1774
Sır Jonn Macpherson (v)	1785
Earl (Marquess) Cornwallis	1786
Sır John Shore (Lord Teignmouth)	1793
Sır Alured Clarke (v)	1798
Earl of Mornington (Marquess Wellesley)	1798
Marquess Cornwallis (ikinci defa)	1805
Sir George Barlow (v)	1805

Baron (Earl of) Minto I.	1807
Earl of Moira (Marquess of Hastings)	1813
John Adam (v)	1823
Baron (Earl) Amherst	1823
William Butterworth Bayley (v)	1828
Lord William Cavendish-Bentinck	1828

Governors-Generals of India :

Lord William Cavendish Bentinck	1833
Sir Charles (Lord) Metcalfe (v)	1835
Baron (Earl of) Auckland	1836
Baron (Earl of) Ellenborough	1842
Sir Henry (Viscount) Hardinge	1844
Earl (Marquess) of Dalhousie	1848
Viscount (Earl) Canning	1856

Governors - General and Viceroys :

Earl Canning	1858
Earl of Elgin I	1862
Sir Robert Napier (Lord Napier of Magdala) (v)	1863
Sir William Denison (v)	1863
Sir John (Lord) Lawrence	1864
Earl of Mayo	1869
Sir John Strachey (v)	1872
Lord Napier ef Merchistoun (v)	1872
Baron (Earl of) Northbrook	1872
Baron (Earl of) Lytton	1876
Marquess of Ripon	1880
Earl of Dufferin (Marquess of Dufferin and Ava)	1884
Marquess of Lansdowne	1888
Earl of Elgin II	1894
Baron (Earl) Curzon of Kedleston	1899
Lord Ampthill (v)	1904
Baron (Earl) Curzon of Kedleston (İkinci defa)	1904
Earl of Minto II	1905
Baron Hardinge of Penshurst	1910

Baron Chelmsford	1916
Earl of Reading	1921
Baron Irwin	1926
Earl (Marquess of) Willingdon	1931
Marquess of Linlithgow	1936
Viscount (Earl) Wavell	1943
Rear Admiral Earl Mountbatten of Burma	1947

İki ayrı dominioun'un kurulmasından sonra

Governors-General of India

Real Admiral Earl Mountbatten of Burma	1947
Sir Chakravarthy Racagopalachari	1948

İlk Cumhur Başkanı

Racendra Prasad	1950

Governors General of Pakistan

Muhammed Ali Cinna	1947
Hacı Hoca Nizam üd-din	1948

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA VE FAYDALANILAN ESERLER

I. Muhammed Şah devri ve Nadir Şah Afşar'ın Hindistan akını

A. ZAMANINDA YAZILMIŞ ESERLER

Hâfi Han diye anılan Muhammed Haşim Ali Han: *Müntehab ül-Lübab* (Farsca). Muhammed Şah devrinin ilk 14 yılını kapsar. Dolayısiyle Nadir Afşar istilasına kadar gelmez (Bk. C. II s. 555-6'ya).

Rüstem Ali ibn-i Muhammed Halil Şahâbâdî: *Tarih-i Hindî* (Farsca). Muhammed Şah devrini, onun saltanatını yirmi üçüncü yılına kadar muntazam surette yıl beyıl anlatır. 1741—42' de yazılmıştır. Yazar Barha Seyyidlerine taraftar olup Muhammed Şahın tenkidcisidir (Elliot and Dowson 1877).

Anand Ram Muhlis: *Tezkire* (Farsca). Bilhassa Nadir Şah Afşar'ın istilasiyle ilgili olayları ve o anda Gurkanlı devletinin durumunu belirtir. Yazar Vezir Kamer üd-din Han'ın adamlarındandır. Turaniyan'ı tutar ve Hindistaniyan'ın ve ezcümle bunların başı olan Han Devran'ın yanlış veya kötü hareketlerini belirtir (Elliot and Dowson 1877).

Muhammed Şâfi Tahranî (Vârid): *Tarih-i Cagataî* veya *Tarih-i Muhammed Şahî* (Farsca). Yazarın şairlik mahlası Vârid olduğundan esere *Mir'ât ül-Varidat* dahi denir. Eser Babur devrinden başlarsa da 1688-89 dan ve bilhassa Evrengzib Alemgir'in ölümünden (1707) sonraki kısmı önemlidir. Nadir Afşar'ın Hindistan'dan çıkıp gittiği tarihte (1739) biter. (Elliot and Dowson).

Mirza Mehdi: *Tarih-i Cihanküşay-ı Nadiri* (Farsca). Yazar Nadir Afşar'ın münşîsi (kâtibi)'dir ve tabiatiyle ondan yana yazmıştır. Ancak eserde aşırı mübalaga ve dalkavukluk yoktur; olayları Nadir Afşar bakımından iyice gösterir.

Bombay'da pek çok kere taşbaşması olarak teksir edilmiştir. Bu yüzden eserden parçalar alınırken sahifelerden çok fasıllar anılmıştır.

J. Frazer: *History of Nadir Şah* (İngilizce). Eser bilhassa Gurkanlı devletinin bazı memurlarının rapor özündeki mektuplarını kapsaması dolayısiyle önemlidir. Bunların en dikkati çekeni de Gurkanlı subedarlarından Serbülend Han Mübarizülmülk'ün kâtibi Mirza Zaman'ın Çin Kılıç Han'ı ve Turaniyan'dan olan bazı ileri gelenleri kötüleyen mektuplarıdır (London 1741).

Hoca Abdülkerim Han Keşmirî: *Beyan-ı Vâki* (Farsca). Kısmen tarih ve kısmen hâtırat eseridir. Nadir Afşar'ın az çok genel bir tarihini ve onun istilâsından sonra Gurkanlı padişahlarından Muhammed ve Ahmed Şahların devirlerini anlatır. Gurkanlı devletindeki yönetim bozukluğunu, iç savaşları ve ileri gelenlerin arasındaki geçimsizliği iyice belirtir (Elliot and Dowson 1877).

Tarih-i Ahmed Şah (Farsça). Yazarın ve eserin tam adı belli değildir. Yukardaki eserle hemen aynı devreleri kapsar ve Afgan Şahı Ahmed Şah Baba Abdalî (Durranî)'nin başlıca istilâlarını anar, eserin adındaki Ahmed Şah, Gurkanlı padişahı olan Ahmed Şah'dır (Elliot and Dowson, London 1877).

Artin (Tanburi): *Thamas Kulu Han'ın tevarihi* (Türkçe). Yazar Osmanlı hükûmeti tarafından Nadir Afşar nezdine elçi olarak gönderilmiş olan Mirahur Mustafa Paşa'nın maiyetinde o sırada Nadir'in bulunduğu Kandahar'a gider ve Mustafa Paşa İstanbul'a dönerken Nadir'in çalgıcıları arasında kalıp onun Hindistan seferine iştirak eder. Eserinde Kandahar'a gidişini ve Hind seferini anlatır. Tamamiyle anlayışsız bir adam olmakla birlikte eserinin önemi ordu içindeki söylentileri vuruşma ve zaferlerin er gözü ve anlayışiyle görülüp anlatılmasındadır. Eser Türkçe olmakla birlikte Ermeni harfleriyle 1800 yılında Venedik'te basılmış ve Bay Esad Uras tarafından Türk harflerine çevrilmiştir (T. T. K. yayınlarından, Ankara 1942).

B. OSMANLI HAZİNE-İ EVRAKINDA BULUNAN BAZI BELGELER

Bunlar yazarın ricası üzerine Arşiv Genel Müdür muavini Bay Selâhaddin Elker tarafından yapılan araştırmalar sonucunda bulunmuş ve bu eserin yazarı tarafından izahlı surette yayınlanmıştır.

Hikmet Bayur: *Nadir Afşar'ın Hind seferinin sonunda Osmanlı Pâdişahı I. Sultan Mahmud'a yazdığı mektup.* (8. Nâme Defteri, s. 30 - 32 'de Farsca ve 32 - 34 'de Türkçe suretleri vardır. Bu mektupta Hindistan seferi Nadir Afşar bakımından iyi ve anlayışlı bir surette anlatılmaktadır. IV. Tarih Kongresi zabıtlarında Hikmet Bayur'un tebliği (T. T. K. yayınlarından, Ankara).

Hikmet Bayur: *Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir Gurkanlı denemesi.* İstanbul'a gelen Hind elçisi Seyyid Ataullah'ın bir takririni kapsar (8. Nâme Defteri s. 604). Belleten, C XIII, Sayı 49, Ocak 1949. s. 91-96. (T. T. K. yayınlarından, Ankara 1949).

Hikmet Bayur: *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilâyu kışkırtmak için yapılan iki deneme.* Birinci deneme Haydarâbâd devletinin kurucusu Çin Kılıç Han Nizam ül-mülk'ün I. Sultan Mahmud'a yazdığı bir mektupla (8. Nâme defteri s. 292) ve ikincisi Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Baba Abdalî'nin III. Sultan Mustafa'ya yazdığı mektupla (8. Nâme defter s. 460-481) yapılmıştır. Belleten C. XIII, Sayı 46, Nisan 1948, s. 403-469 (T. T. K. yayınlarından 1948).

Son anılan mektup Ahmed Şah Baba Abdalî'nin hemen bütün hayat ve savaşlarını da anlatır.

C. YENİ ESERLER

Irvine (William): *Later Mughals* (İngilizce). Evrengzib Alemgir'in ölümünden (1707) Nadir Afşar'ın Hindistan'dan çekilmesine (1739) kadar gider. Esaslı bir incelemedir. Nadir'e ait kısım Prof. Jadunath Sarkar tarafından yazılmıştır (Kalküta 1922).

The Cambridge History of India, C. IV, The Moghul Periode. İkinci ciltte anılmıştı.

II. Gurkanlı Ahmed Şah, Halefleri ve Afgan İstilâlarına ait Hindistan'da yazılmış eserler

A. MUASIR KAYNAKLAR

Hoca Abdül-Kerîm Han Keşmirî *Beyan-ı Vâki* (Yukarda anılmıştı).

Tarih-i Ahmed Şah (Keza yukarıda anılmıştı).

Tarih-i Âlemgir-i Sâni. Yazarı bilinmiyen bir eser; bu padişahın tahta çıkmasından önceki olayları ve onun devrini (1754—59) iyice anlatır (Elliot and Dowson, London 1877).

B. GURGANLI DEVLETİNİN SON DEVRİNDEKİ ACZİNİ BELİRTEN BAZI ESER VE BELGELER

Polier (Antoine Louis Henri): *Shah Alam II and his court* (İngilizce). Bu pâdişahın yanında bulunmuş Fransız aslından bir İngiliz subayının 1771 - 79 yıllarına ait hatıratı olup Gurkanlı padişahlarının düşmüş oldukları âciz durumu çok iyi belirtmektedir. Pratul C. Gupta tarafından yayınlanmıştır (Kalcüta 1947).

III. Bengal için

Pracendranat Banerci tarafından yayınlanan *Rajah Rammohun Roy's Mission to England* adlı eser (İngilizce) Gurkanlı Pâdişahı II. Ekber'in Hindistan'daki İngilizleri şikâyet etmek üzere bu addaki kimse ile Londra'ya gönderdiği mektubu kapsamakta, bu kimsenin hareketlerini anlatmakta ve Gurkanlı devletinin son derece düşük durumunu açıkça göstermektedir (Kalküta 1926).

Yukarıda s. 219 — 224'de anılmış olan Tipu Sultanın Osmanlı Pâdişahına gönderdiği mektubun bir kısmı da o devirdeki Gurkanlıların acz ve za'fını açıkça gösterir.

Gulâm Hüseyin Sâlim: *Riyaz üs-Selâtin* (Farsça). En iyi Bengal tarihi olup 1178 Hicrî yılına (1764—65) kadar gelir. Yazar İngilizlerin taktircisidir. Mevlevî Abd-üs-Selâm tarafından Asiatic Society of Bengal yayınları arasında İngilizce olarak yayınlanmıştır. (Kalküta 1904).

Basanta Kumar Bos: *Conquest of Bengal* (İngilizce). Şiddetli bir İngiliz karşınlığı ile yazılmış olup, bu devletin Bengal'e

hile ile ve anlaşmaları çiğneyerek el koyduğunu ve onu soyduğunu göstermeğe çalışmakta ve bu yolda bir çok belgeler yayınlamaktadır (Kalküta 1925).

Gurkanlı devletinin yıkılış devrine ait daha fazla eser anmayacağız. Anmadığımız eserlerin pek çoğu İngilizlere sunulmuş yerli yazarlar tarafından yazılmış eserlerdir. Esasen olayları Fransız ve İngiliz imparatorluklarının kurulmasını anlatan eserlerden takip etmek daha kolay ve faydalıdır.

IV. Dekkan ve Haydarâbâd devleti için

Fraser (Captain Hastings): *Our Faithful Ally the Nizam* adlı eser Sivacı devrinden 1860 yılına kadar gider; ancak XVIII. yüzyılın ortasından itibaren önemlidir (London 1865).

Mîr Alem: *Hadikat ül-Âlem* (Farsca). 1724-62 devresi için en iyi Haydarâbâd tarihidir.

V. Maysor Müslüman devleti için

Bowring (L. B.) *Haidar Ali and Tipu Sultan* (*Rulers of India*), Oxford 1899.

Hikmet Bayur: *Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma.* (9. Name defteri s. 177, 209-211, 219-220, 360, 362, 388-389 ve Cevdet tasnifi, hariciye 7077). Belleten C. XII. sayı 47. s. 617-54 Temmuz 1948 (T. T. K. yayınlarından).

Kırkpatrick (Col. W.): *Select Letters of Tippoo Sultan.* Hem Tıpu'nun hem de genel olarak Maysor'un ve Hindistan'ın durumunu aydınlatır (London 1811).

Martin Montgomery'nin Wellesley'in mektup ve muhaberatına ait eseri için bk. Kral nâiblerinin biografileri kısmına.

Dirom (Major): *A narrative of the Campaign in India wich terminated the war vith Tippo Sultan in* 1792. London 1794.

VI. Maratalar için

Bu eserin ikinci cildinin 568. sahifesindeki bibliyografyaya ek olarak:

Thorn (Major W.): *Memoir of the war in India conducted by General Lord Lake and Major-General Sir Arthur Wellesley* (London 1818).

Pearse (Colonel Hugh): *The Memoire of the Life and Military Service of Viscount Lake* (London 1908).

Blacker (St. Col. Valentine): *Memoire of the Operation of the British Army in India during the Mahratta War of 1817, 1818 and 1819* (London 1821).

Compton: *A Particular Account of the European Military Adventurers of Hindustan* (London 1892).

Bessan (Maurice): *Les Aventuriers Français aux Indes* (1775 — 1820). Paris 1932.

Daha aşağıda biografiler kısmında anılan ve İngiliz-Marata savaşları zamanına rastlayan kıral naibi ve komutanlara ait eserlere de bakmalı.

VII. Sihler hakkında

Bu eserin ikinci cildinin 568. sahifesindeki bibliyografiye ek olarak

Griffin (Sir Lepel): *Ranjit Singh and the Sikh Barrier betwen our Growing Empire and Central Asia* (Rulers of India, Oxford 1916).

Grey (C.): *European Adventurers of Northern India 1785 to 1849* (Lahor 1929).

Daha aşağıda "Biografiler" kısmında anılan İngiliz-Sih ve İngiliz-Afgan savaşları zamanına rastlayan kıral nâibi ve komutanlara ait eserlere de bakmalı.

VIII. Portekizliler için

A. GENEL ESERLER

Denvers: *History of the Portuguese in India* (İngilizce) London 1894.

Lannoy (C. de) et Linden (H. der van): *L'expansion coloniale des peuples Européens-Portugal et Espagne* (Paris 1907).

B. MAHDUT BİR ALANI KAPSAYAN ESERLER

Seyyid Ali Reis: *Mir'ât ül-Memalik* (Türkçe). Yazar ve eser hakkında genel bilgi için bk. C. II, s. 557.—Yazar Gucerat'ta bulunduğu sırada Avrupa'lı istilâcıların yerli ileri gelenler arasındaki ihtilâflardan nasıl faydalandıklarını çok iyi görmüş ve anlatmıştır.

Dames (M. Longwoorth): *The Portuguese and the Turks in the Indian Ocean in the sixteenth century.* (İngilizce) Burada "Türk" den maksat Osmanlı Türkleridir (Journal of the Royal Asiatic Society. 1921, Part I.).

Compos (J. J. A.): *The Portugueses in Bengal* (İngilizce) Kalküta 1910.

Jayne (K. G.): *Vasco da Gama and his Successors* (İngilizce) London 1910.

C. TECİM VE EKONOMİK MÜNASEBETLERE DAİR ESERLER

Heyd (W.): Histoire du Commerce du Levant (Fransızca) çok esaslı bir incelemedir ve bütün öbür Avrupalı devletlerin Hindistanla tecimlerinden bahseder (Leipzig).

IX. Felemenkliler için

Lannoy (C. De) — Linden (H. van der): *L'expansion Coloniale des peuples Européens: Néerlande et Danemark* (Fransızca)-Bruxelles 1911.

Dubois (J. P. L.): *Vie des Gouverneurs-généraux de la Compagnie des Indes avec l'abrégé de l'Histoire des établissements Hollandais aux Indes Orientales* (La Haye 1768).

Pelsaert (Francisco): *The Remonstrantie.* (Bk. C. II. s. 562'ye).

X. Fransız'lar için

Kaeppelin (Paul) *Les origines de l'Inde Française. La Compagnie des Indes Orientales et François Martin.* Fransızların Hindistan'a yerleşmeye çalışmaları devrinden başlar (1664) ve 1720'de durur (Paris 1908).

Alfred Martineau: *Duplex et l'Inde Française* (1722—1741). Çok esaslı bir inceleme olup kapsadığı devrede Bengal ve

Dekken tecim işlerini ve Dekken tarihini de iyice aydınlatır (4 büyük cilt, Paris 1929).

Besson (Maurice): Bk. Maratalar'a ait bibliyografya'ya

Fransız Hindistanı'na ait bilginlerin çoğu İngiliz-Fransız mücadele ve savaşları dolayısiyle İngiliz Hindistanı'nın tarihine ait kısmı anlatan eserler de görülecektir.

XI. İngiliz'ler için

A. YERLEŞME DEVRINE AİT OLUP ZAMANINDA YAZILMIŞ GENEL ESERLER

Aşağıda anılacak olan 6 eserin başlıca önemi, Hindistan'da bulunmuş, orada İmparatorluğun kuruluşunu görmüş ve bu işe katılmış kimselerin görüş ve anlayışlarını açıklamasındadır.

Mill (James): *The History of British India.* 1527—1805 yılları arasında ayrıntılı, fakat pek çok tartışmalara yol açmış bir eserdir. Yazar, sömürgeciliğin o devirdeki tecelli tarzını ve doğru bulmadığı bazı hareketleri çok ağır surette tenkid ettiği ve İngiltere'de de bu düşüncede olan kimselere birçok silâhlar verdiği için çok hücuma uğramıştır ve onun iddialarını karşılamak için epey eserler yazılmıştır (6 cilt. London 1820).

Malcolm (Major-General Sir John): *The political History of India from* 1784 — 1823. İngiliz fütühatcı zihniyetini tutan eser (2 cilt. London 1826).

Thornton (Edward) *The History of the British Empire in India.* (6 cilt. London 1841).

Trotter (Lionel James): *The History of the British Empire in India.* — Yukardakinin devamıdır ve 1844'den 1862'ye kadar gider. Her iki eser fütûhatcı anlayışla yazılmıştır (2 cilt. London 1866).

Marshman (John Clark): *Abridgement of the History of India.* Başlangıçtan 1858'e kadar gider (Serampore 1873).

Martin (Montgomery): *The Progress and Present State of British India.* — Nisbeten kısa bir tarihi özetten sonra yönetim, ekonomi ve türlü konulara ait bilgiler verir (London 1862).

Miller (John) *On the Administration of Justice in the British Colonies in the East-Indies. XIX.* yüzyılın başlarında Hindistan'da yürütülen adalet tarzını anlatır. Yazar yapılan bazı haksızlıkları kabul etmekle birlikte İngiliz yönetim ve adaletini eski hükümdarlarınınkinden üstün saymaktadır. (London 1827).

Napier (Lieut-Gen. Sir Charles James) *Defects, Civil and Military of the Indian Governement.* Yazarın başkomutanlığı sırasında genel vali Lord Dalhousie ile çatışmalarını anlatırken yönetimi yürütenler arasındaki çekişmeleri de anlatır (London 1853).

Bolts (William) *Considerations on India Affaires particularly respecting The Present State of Bengal and its Dependencies.* 1757 'den 1766 'ya kadar giden devreye ait bir çok belgeleri kapsar. (London 1772).

Torrens (W. M,): *Empire in Asia, How we Came by it. A Book of Confessions.* İngiliz emperyalist siyasasına şiddetli bir hücumdur (Allahâbâd 1926).

Basu (B. D.): *Consolidatian of the Christian Power in India.* Aynı şekilde bir hücumdur. Kalküta 1926.

B. YERLEŞME DEVRİNE AİT OLUP DAHA SONRA YAZILMIŞ GENEL ESERLER

Seeley (Sir J. R.): *The expansion of England.* — Sömürgecilik ve fütûhatcılıktaki İngiliz başarılarının felsefesini yapar. Toplanıp yayınlanan bir konferanslar zinciridir. (Eversley series - London 1921). İlk basım Temmuz 1883 dedir.

Rawlinson (H. G.): *british Beginnings in Western India* (1579 - 1657). Bu tarihler arasında İngilizlerin Hindistan'a gelip yerleşmelerini ve Portekiz ve Felemenklilerle mücadelelerini anlatır ve ilk yıllar için çok esaslı bir inceleme teşkil eder (Londra 1920).

Lyall (Sir Alfred): *The Rise and Expansion of the British Dominion in India.* Başlangıçtan 1907 yılına kadar gider. London 1929 (İlk basım 1894'dedir).

Muir (Ramsay) *The Making of British India 1856-1858.* — İyi seçilmiş bir belgeler topluluğudur. Manchester 1923.

Dodwell (Henry) *A Sketch of the History of India from 1859 to 1918.* — Yapılan işlerin çok anlayışlı tenkitlerini kapsayan bir eserdir. London 1925.

Roberts (P. E.) *History of British India under the Company and the Crown.* — Başlangıçtan 1919'a kadar giden esaslı bir inceleme. London 1927.

British India from Queen Elizabeth to Lord Reading by an Indian Mahomedan. Tarihî eser bakımından değeri az olmakla birlikte İngiliz tarafdarı bir müslüman Hindlinin bu tarihi Müslümanlara nasıl sunmayı uygun gördüğünü anlatması bakımından dikkate değer (London 1926).

The Cambridge History of India C. V; British India 1497 1858 ve *C. VI; The Indian Empire 1858 - 1918* (Cambridge 1929 ve 1932).

C. TÜRLÜ İNGİLİZ VALİ, GENEL VALİ VE KRAL NÂİBLERİ HAKKINDA ESERLER

Bu eserlerin hemen hepsi biografı halinde olup bir çok, belgeleri ve özel mektupları da kapsarlar. Hemen daima ilgili kimsenin lehinde bir anlayışla yazılmışlardır.

Lord Klayv hakkında:

Forrest (Sir George) *The Life of Lord Clive. 2 cilt.*

Dodwell (Henry) *Dupleix and Clive, The Beginning of Empire.* London 1920.

Warren Hastings hakkında:

Hındistan'da ve İngiltere'de en şiddetli düşmanlıklar uyandırmış ve hücumlara maruz kalmış olan bu kimseyi savunmak için çok eser yazılmıştır. Ona hücum edenlerin başlıcaları ünlü hatıp Burk (Burke), yazar Şeridan (Sheridan), Makoley (Macauley) ve tarihci James Mill'dır. Bunların bazıları zaman zaman veya sonda onun kabiliyetini de itiraf etmişlerdir.

Jones (M.E. Monckton) *Warren Hastings in Bengal* (1772—1774). Her bölüm'ün sonunda bir çok belgeler bulunmaktadır. Oxford 1918.

Strachey (Sir John) *Hastings and the Rohilla War.* Oxford 1892.

Yukardaki iki eser onun siyasal hayatını en iyi savunan eserlerdir.

Grier (Sydney C.) tarafından geniş bir girişle yayınlanmış olan *The Letters of Warren Hastings to his wife* adlı eser Hastings'in hayat ve icraâtının bir çok yönünü aydınlatmaktadır. London 1905.

Gleig (G. R.) *Life of Warren Hastings.* Onun en geniş biografisidir. (3. cilt London 1841).

Trotter (Captain Lionel) : *Warren Hastings.* Küçük fakat çok anlayışlı bir biografidir (Everyman's Library. London 1925)

Forrest (George W.) *Selection from the Letters, Despatches, and other State Papers preserved in Foreign Departement of the Governement of India (1772-1785).* Warren Hastings'in icraatını gösteren ve onu bu bakımdan savunan bir belgeler topluluğudur. (3 büyük cilt. Kalküta 1890).

Lord kornvallis hakkında:

Selections from the State Papers of the Governors-General of India Lord Cornwallis. Edited by. Forrest (Sir George). 2 cilt Oxford. 1926.

Seton-Karr (W. S.) : *Cornwallis* (Rulers of India, Oxford 1914).

Ross tarafından yayınlanan *Correspondance of Charles, First Marquis Cornwallis.* London 1859.

Sir Shor (Lord Teignmouth) hakkında:

Memoire of the Life and Correspondance of John, Lord Teignmonth, by his son Shore, C. J., Lord Teignmonth. London 1843.

Lord Wellesley hakkında:

Hutton (W.H.) : *The Marquess Wellesley and the*

developement of the Company into the supreme Power in India. Oxford 1915.

Roberts (P. E.): *India under Wellesley.* London 1929.

Martin (Mongomery) tarafından yayınlanan *Wellesley, Marquess. Despatches, minutes and correspondance.* (5 Cilt, London 1836).

I. Lord Minto hakkında :

Life and Letters of Lord Minto 1751—1806. Onun yeğenlerinden Countess of Minto tarafından yayınlanmıştır. (3 Cilt, London 1874).

Lord Minto in India. London 1880. (Aynı kimse tarafından yayınlanmıştır).

Lord Moira hakkında (Önce Earl of Moira, sonra Marquess of Hastings):

Ross-of-Bladensburg (Major) *The Marquess of Hastings and the final overthrow of the Maratha Power.* (Rulers of India. Oxford 1913).

Prinsep (Henry T.) *History of the Political and Military Transactions in India during the Administration of the Marquess of Hastings* (1813 — 1823). (2 cilt, London 1825).

Lord Amherst hakkında :

Ritchie (A. T.) and Evans (R.): *Earl Amherst* (Ruers of India. Oxford 1894).

Lord William Cavendish-Bentinck hakkında :

Boulger (Demetrius C.): *Lord William Bentinck.* Oxford 1897.

Lord Auckland hakkında :

Trotter (Captain L. J.) *The Earl of Auckland.* (Rulers of India. Oxford 1905).

Bu genel valinin devri için birinci Afgan savaşına ait eserlerden daha çok faydalanılır.

Lord Ellenborugh hakkında :

Lord Colchester: *The History of Indian Administration of Lord Ellenborough.* London 1874.

Lord Hardinge hakkında:

Hardinge (Charles, Second Viscount) *Viscount Hardinge and the advance of the British Dominion into the Punjab.* Yazar genel valinin oğludur. (Rulers of India. Oxford 1900).

Lord Dalhousie hakkında:

Hunter (Sir W. W.) *The Marquess of Dalhousie* (Rulers of India, Oxford 1905).

Warner (Sir W. Lee) *Life of the Marquess of Dalhousie.* London 1904.

Arnold (Edwin) *The Marquess of Dalhousie's Administiration of British India.* (2 cilt, 1861).

Lord Kanning hakkında

Cunningham (Sir H. S.) *Earl Canning and the Transfer of India from the Company to the Crown* (Rulers of India, Oxford 1911).

Bu genel vali için 1857—58 büyük sipahi ayaklanmasına ait eserlere bakmalı.

Lord Lavrens hakkında:

Aitchison (Sir Charles): *Lord Lawrence and the Reconstruction of India under the Crown* (Rulers of India, Oxford 1916).

Smith (R. Bosworth): *Life of Lord Lawrence* (2 büyük cilt, London 1883).

Lord Mayo hakkında:

Hunter (Sir W. W.): *The Earl of Mayo* (Rulers of India, Oxford 1892.

Hunter (Sir W. X.) *Life of the Earl of Mayo.* 2 cilt London 1875.

Lord Nortbruk hakkında

Mallet (Bernard): *Thomas George, Earl of Northbrook, a Memoire.* London 1908.

Lord Litton hakkında

The History of Lord Lytton's Indian Administration 1876 to 1880 ; compiled from Letters and Official Papers by Lady Betty Balfour. (Yazar Lord Lytton'un kızıdır. London 1899).

Bu genel vali için ikinci Afgan savaşına ait eserlere de bakmalı.

Lord Ripou devri hakkında

Blunt (Wilfrid Scawen) *India under Ripou.* Bu genel vali devrine ait bazı özel görüş ve müşahedeleri kapsayan hatırat (London 1909).

Lord Dufferin hakkında

Lyall (Sir Alfred) *The Life of the Marquis of Dufferin and Ava.* 2 cilt. İkinci cilt Hindistan kıral naibliğine aittir. London 1905.

Lord Lansdown hakkında

Ferrest (Sir G.) *The Administration of the Marquis of Lansdowne* (1888-1894). Kalküta 1894.

Lord Körzön hakkında

Ronadshay (Earl of) *The Life of Lord Curzon, Being the Authorized Biography of George Nathaniel Marquess Curzon of Kedleston.* 3 cild. (Yalnız ikinci cild Hindistan kıral naipliği devrine aittir). London 1928.

Fraser (Lovat) *India under Curzon and After.* Çok derin görüşleri kapsar. London 1911.

Speeches by Lord Curzon of Kedleston. Toplayıcı ve yayınlayıcı adı verilmemektedir. Kalküta.

Lord Riding hakkında

Street (C. J. C.) *Lord Reading* London 1928.

D. BAZI İNGİLİZ KOMUTANLARI VE BÜYÜK MEMURLARI HAKKINDA BIOGRAFYA ESERLERİ

Dotton (J. S.) *Mountstuart Elphinstone and the Making of South Western India.* 1801 le 1828 arasında Dekken olayları için (Rulers of India, Oxford 1911).

Trotter (L. J.) *The Bayard of India. A Life of Gene-*

ral Sir James Outram. 1816—1860 yılları arasında bilhassa İran seferi ve büyük sipahi ayaklaklanması hakkında. (Everyman's Library, London 1925).

Innes (J. J. Mc-Leod) *Sir Henry Lawrence the Pacificator.* 1823 ile 1857 arasında Pencab, Sih, Afgan işleriyle büyük sipahi ayaklanması için (Rulers of India, Oxford 1895).

Burne (Sir O. T.): *Clyde and Strathnairn.* Büyük sipahi ayaklanması için (Rulers on India, Oxford 1895).

Naiper (Major - General Sir William) *The Conquest of Sind* (London 1845).

Napier (Maj. Gl. Sir W.) *History of Genral Sir Charles Napier's Administration of Sind* (London 1851).

Yukardaki iki eser Sind'in İngilizlerce fethiyle ilgili olaylara aittir.

Napier (Lieut. Colonel. H. D.) *Field - Marshal Lord Napier of Magdala. A memoir by his son.* 1828—1876 arasında türlü Hind olayları, Pencab işleri, büyük sipahi ayaklanması, Çin ve Habeş seferleri hakkında (London. 1927).

Roberts of Kandahar (Field Marshal Lord): *Fortyone years in India.* 1852'den 1893'e kadar Hindistan'da geçmiş olan başlıca olaylara, büyük sipahi ayaklanmasına ve ikinci Afgan savaşına ait. London 1897.

Ballard (Brigadier - General B. R.) *Kitchener* 1902 — 1909 yılları arasında Hindistan'da başkomutanlık ettiği devreye ait kısmı konuyu ilgilendirir. London 1930.

Colvin (Ian): *The Life of General Dyer.* 1914 — 18 Genel Savaşı ve sonrası olayları ve Pencab kargaşalıklarına ait olaylar bakımından önemlidir (London 1931).

Trevelyan (Sir George Otto) : *The Life and Letters of Lord Macaulay.* 2 cilt (Londan 1923).

Macaulay (Lord) *Critical and Historical Essays.* Edinburgh Review'de çıkıp Montague (F. C.) tarafından yayınlanmıştır (London 1903).

Dodwell (Henry) *The Nabols of Madras.* XVIII. yüzyılda İngiliz memur ve iş adamlarının Hindistan'daki yaşayışlarını gösterir (London 1926).

E. 1857—58 SİPAHİ AYAKLANMASI HAKKINDA

Kaye (J. W.) and Malleson (G. B.) *History of the Sepoy war in India.* 6 cilt (London 1864—80).

Holmes (T. Rice) *History of the Indian Mutiny.* London 1913. (İlk basım 1883, dedir).

Mac Munn (Lt. Gen. Sir George) *The Indian Mutiny in perpective* (London 1931).

Thackeray (Col. Sir Edward) *Reminiscences of the Indian Mutiny (1857—58) and Afganistan (1879).* (London 1916).

F. ASKERÎ ESERLER

Mac-Munn (Major G. F.) and Lovett (Major A. C.) *The Armies of India.* (London 1911).

The Army in India and its Evolution. Resmî yayınlardan (Kalküta 1924).

Malleson (Col. G. B.) *The Decisives Battles of India from 1746 to 1849 incluse* (London 1914).

Rennel (Major) *The Marches of the British Armies in the Peninsula of India during the Campaigns of 1790 and and 1791* (London 1792).

Idia's Contribution to the Great War. Hükûmet yayınlarından (Kalküta 1923).

Afganistan savaşlariyle, sınır üzerindeki Afgan oymaklarına karşı seferler Afganistan bibliyografyasında anılacaktır.

G. MÜSLÜMANLAR HAKKINDA

Mrs. Meer Hasan Ali: *Observations on the Mussulmauns of India descriptive of ther Manners, Customs, Habits and Religious Opinions made during a Twelves year's residence in their Immediate Society.* XIX. yüzyılın başlarında Mîr Hasan Ali adında bir Hindli memurla evli bulunan bir İngiliz kadınının müşahedelerini kapsar (Oxford 1917).

Hunter (W. W.): *The Indian Musalmans are thay bound in conscience to rebel against the Queen?.* Wahhabî (Mücahidîn) ayaklanmalarını ve bu işle ilgili olarak çıkan fetvâları inceler (London 1871).

Eminents Mussalmans. Natesan yayınlarından. Sir Seyyid Ahmed'den (1817—1898) Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşlere kadar (1914—18 Savaşı ve sonrası devrinde Hilâfet komitesinin en ileri gelenlerinden) 24 ünlü Hind Müslümanının hayatını anlatır (Madras 1926).

The Indian Moslems by An Indian Mohamedan. Hind ulusal hareketi ve Kongres'in faaliyeti karşısında Müslümanların durumunu İngiliz taraftarı bir Müslüman gözü ile anlatır. (London 1928).

Shafaat Ahmad Khan *What are the Right of the Muslim Minority in India.* Allahâbâd 1928.

H. YENI DİNİ CEREYANLAR HAKKINDA

Beşir-üd-Din Mahmud Ahmed (Hazret Mirza) II. Hilafetül-Mesih. *Ahmediyyat or the True Islam.* Ahdiyye mezhebinin esaslarını anlatır (Kadyan-Pencab 1924).

Walter (H. A.) *The Ahmadiya Movement.* (Keza) Oxford 1918.

Farquhar (J. N.) *Modern Religions Movements in India.* (London 1929).

Leaders of the Brahmo Samaj. Natesan yayınlarından. (Madras 1926).

J. MALÎ MÜESSESESER HAKKINDA

Bu meseleler İngilizlerle ulussever Hindliler arasında sonsuz bir tartışma konusudur. Bu işe ait ne kadar ilmî olursa olsun yansız eser bulmak imkânsız gibidir. Bu yüzden bunları İngiliz ve Hindli görüşünü aksettirenler diye ikive ayıracağız. Bir veya öbür tarafa eyginlik, yazarların İngiliz veya Hindu olmalariyle kesin surette ilgili değildir.

İngiliz görüşü

Strachay (Sir John): *India, its Administration and Progress.* İdari malî, ekonomik ve bütün yönleri özet olarak kapsar (London 1911).

Ascoli (F. D.): *Early Revenue History of Bengal and the Fifth Report 1812.* Resmî raporların incelenmesi (Oxford 1917).

Report of the Indian Taxation Enquiry Committee. Resmî yayınlardan (2 Cilt, Kalküta 1928).

Shirras (G. Findlay) *Indian Finance and Banking.* (London 1920).

Dubey (D. L.) *The Indian Public Debt.* (Bombay 1930).

Chand (Gyan): *The Financial system of India.* Oldukça tarafsız ve az tenkidci (London 1926).

Sinha (H.) *Early European Banking in India with some Reflections on present conditions* (London 1927).

Hind görüşü

Banerjea (Pramathanath) *Indian Finance in the Days of the Company* (London 1928).

Banerjea (Pramathanath) *A History of Indian Taxation*, (London 1930).

Shah (K. T.) *Sixty Years of Indian Finance* (Bombay 1922).

Shah (K.T.) and Khambatta (K. G.) *Wealth and Taxable Capacity of India* (Bombay 1924).

The Congres Select Committee: *Report on the Financial Obligations betwen Great Britan and India.* İngiltere'yi Hindistan'a borçlu gösterir (2 cilt, Bombay 1931).

K. EKONOMİK MESELELER HAKKINDA

Bu mesleler içinde yansız eser bulmak güçtür. Bu yüzden adlarını anacağımız eserleri yine iki takıma ayıracağız.

İngiliz görüşü

Sarkar (Jadunath): *Economics of British India.* Yazar Hindu ve ünlü tarih profesörüdür. Eser tarafsız görünmek ister. (Kalküta 1917).

Pillai (P. Padmanabha): *Economics Conditions in India.* Yazar Hindlidir (London 1928).

Anstay (Vera): *The Economic Developpement of India.*: (London 1929).

Gadgil (D. R.) *The Industrial Evolution of India in Recent Times* (Oxford 1929).

Matheson (M. Cecile) *Indian Industry Yesterdey, To-day and To-morrow* (Oxford 1930)

Hamilton (C. J.) : *The Trade Relations between England and India (1600—1896)*. (Kalküta 1919)

Hindli görüşü

Aşağıdaki eserlerin çoğu İngiliz yönetimine karşı çok ağır tenkitleri kapsarlar.

Dutt (Romesh) *The Economic History of India.* 2 cilt, London (İlk basım 1901 ve 1903 dedir ; yukarda 5 inci basım kullanılmıştır).

Yatkar (G. B.) and Beri (S. G.) *Indian Economics* (Oxford 1930).

Gandhi (M. P.) *The Indian Cotton Textile Industry, its past, present and future.* Yazar ünlü inkılâpcı adaşiyle karıştırılmamalıdır. Türk yönetimini (Mogol adı altında) bazan İngiliz yönetiminden üstün tutmaktadır (Kalküta 1930).

Mookerji (Radhakamund) *Indian Shipping*, İngiliz yönetiminin Hind denizciliğini yok etmiş olmasından sızlanır. (Bombay 1912).

Das (Rajani Kunta) *The Industrial Efficiency of India* (London 1930).

Bazı incelemeler

Kydd (J. C.) : *A History of Factory Legislation in India* (Kalküta 1920).

Hutchins (B. L.) and Harrion (A) : *A History of Factory Legislation* (London 1926).

Royal Commission on Agriculture in India *Report.* Resmî yayınlardan (Bombay 1928).

Mann (*Harold* H.) and Kanitkar (N. V.) *Land and Labour in a Deccan Village* (Oxford. 1921).

Ainscough (T. M.) : *Report on the Conditions and Prospects of British Trade in India* (1929-30). Resmî yayınlardan (London 1930).

Review of the Trade of India in 1929—40. Resmî yayınlardan (Kalküta 1930).

Report of the Royal Commision on Labour in India. Resmî yayınlardan (Kalküta 1931).

Darling (Malcolm L.) *The Punjad Peasant in Prosperity and Debt* (Oxford 1928).

Baden-Powel (B. H.) *The Land-Systems of British India,* 3 cilt, Oxford 1892).

Pillay (A. P.) : *Welfare Problems in Rural India.* (Bombay 1931).

İngiliz Yönetim usullerine hücum eden bazı eserler

Digby (William): *The Famine Campaign in Southern India* (1876—1878).

Naroji (Dadabhai) *Poverty and Un-British Rule in India* (London 1901).

L. ANAYASA VE GENEL YÖNETİM HAKKINDA

İngilizlerin Hindistan'a Gelmelerinden beri anayasa ve idarenin gelişmesine dair eserler

Ilbert (Sir Courtenay): *The Governement of India.* Başlangıçtan 1919 kanununa kadar (bu kanun dahil) hasıl olan değişiklikleri iyice tahlil eder (Oxford 1922).

Archibold (W. A. J.) *Outlines of Indian Constitutional History (British Period).* Aynı devreleri kapsar. Montagu-Cehelmsford raporunun ana çizgilerini de verir (London 1926).

Sapre (B G.) *The Growth of Indian Constitution and Administration* (Bombay 1929).

Thakore (B. K.): *Indian Administration to the Dawn of Responsible Governement* (Bombay 1926).

Edwin S. Montagu and Chelmsford imzalı ve Simla 22 Nisan 1918 tarihli *Report on Indian Constitutionel Reforms* adlı rapor 1919 anayasasına temel teşkil etmiştir,

Yazarlar Hindistan bakanı ve kıral nâibidir. Resmî yayınlardan (Kalküta 1928, reprint).

Mukherji (Panchanandas) *Indian Constitutional Documents (1600 — 1918)*. Hindistan'a ait ana kanunların metinlerini ve onlar geçerken verilmiş başlıca söylevleri kapsar. 2 cilt. (Kalküta 1918).

Mukrherji (Panchanandas) *The Indian Constitution*. 1915 — 19 anayasasının ve onu bütünleyen kanunların metin ve esaslı bir incelemesini kapsar (Kalküta 1920).

The Governement of India Act with Rules and Notifications thereunder and Index. Resmi yayınlardan. 1919 anayasasını ve onunla ilgilı nizamname, talimatname ve bazı raporları kapsar (Kalküta 1924).

Horne (E.A.) *The Political System of British India with Special Référence to the Recent Constitutional Changes*. 1919 anayasası ve ona götüren olaylar üzerinde mutedil İngiliz görüşü (Oxford 1922).

Sapru (Sir Tej Bahadır): *The Indian Constitution*. 1919 anayasası üzerinde mutedil Hindli görüşü. (Madras 1926).

Keralaputra: *The Working of Dyarchy in India* (1919-1928). 1919 anayasası üzerinde ağır tenkitleri kapsayan Hintli görüşü.

Saymon (Sir John Allselbrook Simon) Komisyonunun raporu iki cilt halinde şu adlar altında yayınlanmıştır:

Report of the Indian Statutory Commisson. Volume I: Survey. Geçmişi ve mevcut durumu inceler. *Volume II: Recommandations*. Ne yapılması gerektiğini gösterir (London ve Kalküta 1930.)

Saymon (Simon) Komisyonunda hiç bir Hintlinin bulunmaması dolayısiyle onun Hindlilerce boykot edilmesi üzerine yerlilerin gönlünü almak ve düşüncelerini anlamak üzere kurulan komitenin raporu: *Report of Indian Central Committee* adiyle yayınlanmıştır (Resmî yayınlardan, Kalküta 1929.)

Bu komisyonun mesaisine karşı hemen bütün Hindistan partileri, Müslüman Derneği ve Hilafet Komitesi de dahil olmak üzere, bir toplantı yapmışlardır. Buna " All Parties Conference„

(Bütün Partiler Konferansı) denilmiştir. Bunun rapor komitesi, Pandit Motilal Nehru'nun (Cevherlal Nehru'nun babası) başkanlığında iki rapor yayınlanmıştır. Adları

Report of the Committee appointed by the Conference to Determine the principles of the Constitution for India ve "*Supplementary Report of the Committee*" dir.

Her iki rapor 1928'de Allahâbâd'da yayınlanmıştır. Bunların bir özeti *The Indian National Demand*" adı altında aynı yerde çıkmıştır.

1928 yılının sonlarında (22 Aralık) Kalküta'da yapılan ve yine bütün partileri içine alan toplantının çalışmaları "*The Proceedings of the All Parties National Convention*" adiyle Allahâbâd'da 1929'da yayınlanmıştır.

Savmon komisyonu raporundan sonra Londra'da toplanan konferansın çalışmaları *Indian Round Table Conference (12th November, 1930—19th January 1931)* adiyle iki cilt halinde yayınlanmıştır. İlk cilt *Proceedings* ve ikinci cilt *Sub-Committees' Reports; Conference Resolution and Prime minister's Statement* kayıtlarını taşır. Resmî yayınlardan (London 1931).

India, The Commission and the Conference Saymon Komisyonu ve Yuvarlak Masa konferansı hakkında "The Times" gazetesinde çıkmış olan başyazıların toplamı (London 1931).

Simon (The Right Honorable Sir John): *The Constitution of India.* Mançester Üniversitesi adına verilmiş bir konferans (London 1930).

The Round Table Conference. India's Demand for Dominion Status. Speeches by the Kings, the Premier, The British Party Leaders and the Representatives of the Prince and Peoples of India (Madras 1931.)

Yeni anayasa hakkında hükûmetin düşünce ve teklifleri *Proposals for Indian Constitutional Reform* adiyle yayınlanmıştır. Resmî yayınlardan (London 1933).

1933—34'de yeni bir Hindistan anayasası yapmak için İngiliz ve Hindlilerden müteşekkil olan komisyonun rapor ve faaliyeti şu iki ciltte bulunur:

Joint Committee on Indian Constitutional Reform (Session

1933—34) *Volume I, part I Report* ve *part II: Proceedings.* Resmî yayınlardan (London 1934).

Hükûmetin Ingiliz parlamentosuna sunduğu tasarı *Governement of India Bill* adiyle basılmıştır. Resmî yayınlardan (London 1934.)

Kanun, Temmuz 1935'de *Governement of India Bill* (*As Amended on Report*) adiyle resmî yayınlar arasında çıkmıştır. (London)

Hindistan ve Pakistan'ı Dominion adiyle bağımsızlığa götüren olaylar zinciri şu resmi yayından takip edilebilir. (His Majestiy's Stationery Office yayınlarından):

India (*Cabinet Mission*), *Statement by the Cabinet Mission and His Excellency the Viceroy. Cmd. 6821. May 1946.*

India (*Cabinet Mission*), *Statement by the Mission dated 25 th May in reply to Pronouncements by the Indian Parties and Memorandum by the Mission on State's Treaties and Paramouncy Cmd. 6835. June 1946.*

Indian Policy. Statement of 20 th February, 1947 Ingiliz başbakanının demeci. *Cmd. 7047.*

Indian Policy. Statement of 3 rd June 1947. Ingiliz başbakanının demeci. *Cmd. 7136.*

Parliamentary Debates. House of Commons 4 th., 10 th., 14 th., 15 th. July 1947 (4 Cilt).

Parliamentory Debates. House of Lords. 16 th. July 1947.

Indian Independence Act 1947. 18 th. July 1947.

1939—45 Genel savaşı sırasında Hındistan hakkında Ingiliz hükûmetinin görüşü, Hındistan bakanı olan

L. S. Amery'nin *The Framework of the Future* adlı eserinde görülür. Oxford 1944.

Puntambekar (Shrikrisna Venkatesh) *An Introduction to Indian Citizenship and Civilisation.* 2 cilt. Benares 1928.

Cannon (Captain P. S.) *Citizenship in India, its Privileges and Duties.* (Oxford 1923).

M. İDARÎ MAKAMLAR HAKKINDA

Foster (William) *The East India House, its History and Associations* (London 1924).

Foster (Sir William): *John Company* (London 1926).

Curzon of Kedleston (Lord): *British Governement in India.* 2 Cilt (London 1925).

Seton (Sir Malcolm) *The India Office.* (London 1926).

O'Malley (G. S. S.) *The Indian Civil Service (1601—1930)* (London 1931).

N. HINDİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK İÇİN YAPILAN UĞRAŞLAR HAKKINDA

Mutedil İngiliz görüşü

Lovett (Sir Verney) *A History of the Indian Nationalist Movemet.* (London 1921).

Chirol (Sir Valentine) *Indian Unrest* (Times gazetesinde çıkmış yazıların toplanması): (London 1910).

Chirol (Sir V.) *India Old and New* (London 1921)

Chirol (Sir V.) *India* (London 1926).

Reed (Sir Stanley) and Cadell (P. R.) *India, the New Phase* (London 1928).

Younghusband (Sir Francis) *Dawn in India British Purpose and Indian Aspiration* (London 1930).

Craddoc (Sir Reginald): *The Dilemma in India.* (London 1929).

Hill (Sir Clande H.) *India - Stepmother* (Edinburg 1929).

Gwynn (J. T.) *Indian Politics* (London 1924).

Sohuster (Sir George) and *Wint* (Guy) *India and Democracy* (London 1941).

Morley (John Viscount) *In Recollections.* Eski Hindistan bakanının bu adtaki eserinin Hindistan'a ait kısmını da bu sıraya koymayı uygun gördük (New York 1917).

Mutaassıp ve Hind isteklerine karşı anlayışsız İngiliz görüşü

Chesney (G. M.) *India under Experiment* (London 1918).

Fuller (Major-General J. F. C.) *India in Revolt* (London 1931).

Duncan (Arthur): *India in Crisis* (London 1931).

O'Dwyer (Sir Micael): *India as I Knew it (1885—1925)* Bilhassa 1914—18 savaşı sırasında ve ondan sonraki devrede Pencab olayları bakımından önemlidir. (London 1926).

Carthill (Al.) *The Lost Dominion* (London 1927).

Carthill (Al.) *The Company of Cain* (London 1929).

Mayo (Katherine) *Mother India.* Derin bir Hind düşmanlığı ile yazılmış zehirli bir eser. Uyandırdığı tepkiler dolayısiyle sonuçta İngilizlere çok zarar vermiştir. İlk basım Mayıs 1927'de Amerika'da yapılmış, Temmuz 1927'de Londra'da çıkmış ve iki yıl içinde 10 kere basılmıştır (London 1929).

Mutaasıp İngiliz görüşlerini ister istemez destekleyen eserler arasında 1914—18 Genel savaşı sırasındaki suikastleri anlatan resmî yayınlardan: *Sedition Committee 1918—19 Report* adlı eseri anmak gerekir (Kalküta).

Hindlilere eygin İngiliz görüşü

Bevan (Edwyn) *Indian Nationalism* (London 1914).

Whitehead (The Right Reverend Henry) *Indian Problems in Religion, Education, Politics* (London 1926).

Besant (Bayan Annie) *Nation Bulding.* (Madras 1906).

Besant (Bayan Annie) *India Bond or Free?* (London 1926).

Bernays (Robert): *Naked Fakir* (London 1931).

Kenworthy (Lt.-Commander The Honorable J. M.) *India A Warning* (London 1931).

Thompson (Edward) *The Other Side of the Medal* (London 1930).

Brockway (A. Fenner) *The Indian Crisis* (London 1930).

Dinî İngiliz görüşü

Magvicol (Nicol) *India in the Dark Wood.* (London 1930).

İngilizlere eygin Amerikan görüşü

Van Tyne (Claude H.) *India in Ferment* (New York 1923).

Pym (Michael) *The Power of India* (New York 1930).

İngilizlere eygin Müslüman görüşü

The Indian Muslems by An Indian Mahomedan (London 1928).

Aga Han (H. H. The) *India in Transition* (Bombay 1918).

Türlü Hindli görüşleri

Mazumdar (Hon. Amwika Charan) *Indian National Evolution* (Madras 1917).

Pradhan (R. G.): *India's Strugle for swaraj* (Madras 1930).

Lajpat Rai (Lala): *Young India. An interpretation and a History of the Nationalist Movement from within* (Lahore 1927).

Sitaramayya (B. P.) *The History of National Congress (1885—1935).* (Madras 1935).

Kongres, Müslüman Derneği, Hindu Mahasabha ve daha bazı yerli teşekkül ve partilerin bir tarıhçesi ve 1939 — 45 savaşı sırasındaki faaliyetleri ve bağımsızlığa götüren hareketler hakkında *The Indian Year Book for 1945—46* ve *The Indian and Pakistan Year Book* 1948 'de toplu bilgi vardır.

Iyer (C. S. Ranga) *India in the Crucible* (London 1928).

Iyer (C. S. Ranga) *India Peace or War* (London 1930).

The Swadeshi Movement. A Symposium. Views of Representatives Indians and Anglo-Indians. (Madras 1917).

Mukerji (Dhan Gopal) *Disillusioned India.* (New York 1930).

Rabindranath Tagore *Nationalism.* Ünlü şairin bazı özel görüşlerini kapsar. (London 1924).

Crisis in India. Why Congress Must Desist, by "Old Salt„. Her tarafa çatan bir risale. A. G. Kemkar yayını. (Bombay, tarihsiz).

Mulk Raj Anand *Letters on India* (London 1942).

Aşağıdaki iki eser yerlilerin İngilizlere barışçıl biçimde karşı koyma hareketlerinin iki örneğini tasvir etmektedir:

Prasad (Babu Rajendra) *Satyagraha in Champaram* (Madras 1928).

Desai (Mahadev) *The Story of Bardoli* (Ahmedâbâd 1929).

Mother India eserine verilen karşılıklar

Iyer (C. S. Ranga): *Father India* (London 1927).

Mukerji (D. G.) *A Son of Mother India Answers* (New York 1928).

"World Citizen„: *Sister India* (Bombay 1928).

Chapmann (J. A.): *The Charachter of India, A Reply to "Mother India„* (Oxford 1928).

Natarajan (K.) *Mis Mayo's Mother India, A Rejoinder* (Madras 1927).

Lajpat Ray (Lala): *Unhapy India.* Bu amaçla yazılan eserlerin en değerlisidir. (Kalküta 1928).

An Antidote to Miss Mayo's Calumnies. The People of India Their Many Merits. By Distingished Europeens who have known them. Önce "India„ da çıkmış ve sonra "Mother India„ ya karşılık olmak üzere 1928 'de yeniden basılmış Hindliler lehinde yazılar kolleksiyonu.

O. HIND İNKILÂPCILARININ BİOGRAFİLERİ VE SÖYLEVLERİNİ KAPSAYAN ESERLER

Madras'da Natesan yayımevi yayınları (İlk 8 eser).

Bal Gangadhar Tilak A Sketch of his Life and Career. (1925).

Speeches and Writings of Annie Besant (1921).

Speeches of Gopal Krishna Gokhale (1920).

Speeches and Writings of Hon. Surendranath Banerjea selected by himself.

Madan Mohan Malaviya's Speeches and Writings (1919).

Speeches and Writings of Lord Sinha (1919).

Speeches and Writings of Sir Dinshaw Edulji Wacha.

Speeches and Writings of Sarojini Naidu (Kadındır) 1925.

Naik (Vasant N.) *Kashinath Trimbak Telang ; The Man and his Times* (Natesan, Madras).

Chandra Ray (Prithwıs) *Life and Times of C. R. Das* (Oxford 1929).

P. GANDİ HAKKINDA

Kendi yazıları

Gandhi (Mohandas Karamachand) *Satyagarha.* (Ruhi kuvvet veya doğruluğun kuvveti anlamında) *in South Africa.* Gucerat dilinden İngilizceye çeviren Valji Govindiji Desai'dir.

Gandhi (M.-K.) : *The Story of my Experiments with Truth.* Kendi biografisidir. Gucerat dilinden Mahadev Haribhai Desai ve Pyarelal Nair tarafından İngilizceye çevrilmiştir. (Ahmedâbâd 1929).

Bu eserlere dayanarak şu eser yazılmıştır

Andrews (C. F.): *Mahatma Gandhi, His own Story* (London 1930).

Keza bu eserlere dayanılarak yapılan Fransızca tercümeler şunlardır

Camille (Georgette) *Vie de M. - K. Gandhi écrite par lui-même.* (Paris 1931).

Bernard (André) *M. — K. Gandhi à l'oeuvre. Suite de sa vie écrite par lui-même.* (Paris 1934).

Gandhi (M. — K.) *Hind Swaraj or Indian Home Rule.* (Madras 1926).

Gandhi (Mahatma) *The Wheel of Fortune.* (Madras 1929).

Gandhi (Mahatma) *India's Case for Swaraj* (Bombay 1932).

Gandi hakkında yazılmış eserler

Rolland (Romain) *Mahatma Gandhi* (Fransızca). (Paris 1922).

Andrews (C. F.) : *Mahatma Gandhi's Ideas Inculding Selections from his Writings.* (London 1930).

Philip-Miller (René) *Lenine and Gandhi.* Almanca'dan İngilizce'ye çeviren Flunt ve Tait'dir. 1914 — 18 Genel Savaşından sonra moda olan bazı inanlara göre yazılmıştır. (London 1930).

Gregg (R. B.) *The Psychology and Strategy of Gandhi's Non-violent Resistence* (Madras 1930).

Doke (Joseph J.) : *M. K. Gandhi, An Indian Patriote in South Africa* (Madras 1919).

Mahatma Gandhi, The Man and his Mission (Natessan yayınlarından, Madras 1930).

Sitaramayya (Dr. Pattabhi) : *On Khaddar* (Pamuklu - Gandhi'nin yerli dokumalar hakkındaki propagandasına dair) . (Natesan yayınlarından, Madras 1931) .

Tagore (Soumyendranath) : *Gandhi.* İhtilâlci bir yazarın aleyhde bir eseridir. Vaillant (Andrée) tarafından yapılan Fransızca'ya çevirme : Paris 1934.

R. CEVHERLAL NEHRU'YA DAİR

Nehru (Jawharlal) : *An Autobiography* (London 1936) .

Al Kafir *Jawharlal Nehru.* Allahâbâd 1919.

S. KONGRES RAPORLARI

Faydalanılan raporlar şunlardır :

Report of the Thirty Eight Indian National Congress (Cocanada 1923).

Report of the Thirty Ninth J. N. G. (Belgaum 1924).

Report of the J. C., Fortieth Session (Cawnpore 1925).

Report the J. N. C., Forty - First S. (Cauhati - Assam 1926).

Report of the Forty - Second J. N. C. held at Madras 1927

Report of the Forty - Third Session of the J. N. C. Held in Calcutta in December 1928.

Ş. YERLİ DEVLETLER HAKKINDA

The Indian States (*Corrected up to the 1 January 1929.* Yerli devletlerin listelerini ve onlara ait bazı statistik bilgileri verir (Resmî yayınlardan. Kalküta 1929).

Lee-Warner (Sir William) : *The Native States of India.* Genel bilgiler verir. London 1910.

Mehta (Mohan Sinha): *Lord Hasting and The Indian States* (Bombay 1930).

Indian Statesmen. Dewans and Prime Ministers. Yerli devletler hizmetinde bulunmuş 17 ricalin hal tercümesi (Natesan yayınlarından. Mabras 1927).

Bell (Major Evans): *The Mysore Reversion.* Maysor devletinin İngilizlerce Maharacaya geri verilmesine dair (London 1866).

1928 — 29 yıllarında Saymon Komisyonu incelemelerini yaparken Butler'in başkanlığında bir heyet de yerli devletlerin durumunu incelenmiş ve "*Butler Report*„ diye tanınmış bir rapor yayınlamıştı. Onun tam adı şudur

Report of the Indian States Committee 1928 - 29 (Resmî yayınlardan Kalküta 1929).

Bu raporun başlıca tenkitleri arasında Pandit (R. S.): *Dominion Statuts and the Indian States* adlı risale anılabilir.

Saymon Komisyonunun çalışmaları yerli hükümdarların leh ve aleyhlerinde bir çok eserin yazılmasına yol açmıştır. Bir kaçı aşağıda anılmıştır.

Hükümdarların lehinde olan eserler

The British Crown and the Indian States. Hükümdarlar meclisince yayınlattırılmıştır (London 1929).

Panikkar (K. M.) : *An Introduction to the Study of the Relations of Indian States with the Governement of India.* (London 1927).

Latthe (Diwan Bahadur A. B.) *Problems of Indian States* (Puna 1930).

Nicholson (A. P) *Scraps of Paper India's Broken Treaties, her Princes, and the Problem* (London 1930).

Papers on Indian States Developement. Türlü uzmanlarca yapılmış altı incelemeyi kapsar (London - tarihsiz).

Hükümdarların aleyhindeki yayınlar

Chudgar (P. Z.) : *Indian Princes under British Protection.* London 1929.

Pathik (B. S.): *What are the Indians states?* (Ajmer 1928).

Gauba (Kanhayala) : *H. H.* (His Highness) *or the Pathology of Princes.* Lahor 1930.

T. TÜRLÜ YAYINLAR

India in the years ...... Her iki yılda bir çıkan resmî bir yayın (Kalküta).

Imperial Gazetteer of India. Hindistan bakanlığının büyük bir yayını (Oxford).

The Indian Register. 1919'dan 1923'e kadar yıllık ve 1924 den itibaren *The Indian Quarterly Register* adiyle altı aylık olarak çıkan ve Hindistan'a ait ve onunla ilgili bütün olayları ayrıntılı olarak kapsayan geniş bir yayındır. Yerli, az çok bağımsız, fakat inkilâpçılara eygindir. H. N. Mitra tarafından Kalküta'da yayınlanmaktadır.

Hindistan'ın yerli hükûmetler ve komşulariyle (Çin Tür-

kistanı dahil) Hindistan hükûmeti arasında yapılmış anlaşma ve andlaşmaların tam kolleksiyonu şu eserde bulunur.

Aitchison (C. U.) *A Collection of Treaties, Engagements, and Sanads relating to India and Neighbouring Countries.* Resmî yayınlardan Kalküta 1892 v. s. (14 cilt). Bu eser boyunca haşiyelerde T. E. S. kısaltmasiyle gösterilmiştir.

Afganistan ve Afgan oymakları hakkında

I. Afganistan Tarihi

GENEL ESERLER

Feyz Muhammed Han: *Sirac üt-tevarih* (Farsca). Bazı coğrafî ve Ahmed Şah Baba Abdalî hakkında biografik bilgiler verdikten sonra bugünkü Afganistan Devletinin kuruluşundan (1747) Emir Abdurrahman Han'ın ölümüne (1901) kadar giden olayları geniş ölçüde resmî evraka ve kısmen de halkın hafızasında kalmış söylentilere dayanarak yazar. Abdurrahman Han'ın 21 yıllık devri üçüncü ciltte 850 kadar büyük sahifede son derecede ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Afganistan tarihi için başlıca ana kaynaktır (3. cilt. Kâbil, Hicrî 1331 ve 1333).

Mehmed Cevat (Açıkalın) *Afganistan* (Türkçe). Toplu ve çok faydalı bir eserdir. (Ankara 1934). Ahmed Şah Baba devrinden 1919 'a kadar gider.

Malleson (Colonel G. B.) *History of Afganistan.* En eski devirlerden 1878 'e kadar gider. (London 1878).

Mac Munn (Lt. Gen. Sir George): *Afganistan from Darius to Amanullah* (Amanullah devri dahildir). (London 1928).

MUAYYEN OLAYLAR VE DEVRELERE AİT ESERLER

Ahmed Şah Baba Abdalî hakkında

Muhammet Cafer Şamlu *Tarih-i Menzil ül- Futuh* (Farsca). Yazar 22 yıl Ahmed Şah ile birlikte bulunmuştur. (Elliot and Dowson, C. VIII. London 1877).

Hikmet Bayur *Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme* (46 sayılı Belleten, Nisan 1948, s. 403—469). Ahmed Şah Baba'-

nın Osmanlı Pâdişahı III. Sultan Mustafa'ya göndermiş olduğu uzun bir mektubun Bab-ı âli Evrak Hazinesindeki 8. Nâme Defterinde (s. 460—481) bulunan Farsca suretinin fotoğrafını, Türkçeye çevrimini ve bazı izahatı kapsar (T. T. K. yayınlarından 1948).

Birinci Afgan-İngiliz savaşı hakkında

Kaye (John William): *History of the War in Afganistan.* Şah Zaman devrinden itibaren durumu anlatır. Orta Asya'daki Rus ilerlemelerini de belirtir ve ekleriyle 1843'e kadar gelir. Bu savaş hakkında en esaslı eserdir. İlk basım 1851'dedir. Son değişiklikleri ve düzeltmeleri kapsayan üçüncü basım en iyisidir. 3 cilt (London 1890).

Havelock (Captain Hanry) *Narrative of the War in Afganistan.* Yazar, savaşın iştirak ettiği 1838—39 yıllardaki kısmını anlatmaktadır (London 1840).

Dennie (Col. William H.): *Personnel narrative of the Campaigns in Afghanistan, Sinde, Beloochistan etc.* (Dublin 1843).

Ontram (Major James) *Rough Notes of the Campaign in Sinde and Affghanistan* in 1838—39. İlerde büyük ün kazanacak ve kral nâibinin yürütme kurulunda askerî üye (Savunma bakanı) olacak olan bu yazar bu eserinde Sind ordusu ile Kandahar ve Kâbil'e yürüyüşü anlatmaktadır. (Bombay ve sonra London 1840).

Sale (Lady): *Journal of the Desastres in Affghanistan.* Kocası tugay komutanı Sir Robert Sale olan Lady Florentia Sale, Kâbil kuşatmasını, Celalâbâd üzerine çekilişi yaşamış ve Afgan'lara teslim olmuştur. Eser yazarın tuttuğu günlük notlardır. (2 cilt Paris 1843).

Eyre (Major-Gen. Sir Vincent) *The Kabul Insurrection of 1841 — 42.* Yazar türlü vuruşmalarına, Kâbil'den Celalâbâd üzerine çekilişine ve Lady Sale gibi Afganlar'a verinmesine dair hatıralarını anlatmaktadır (London 1879).

Lushington (Henry): *A Great Country's Little Wars, or England, Afganistan, and Sinde.* Afganistan ve Sind savaşlarına götüren siyasanın acı bir tenkididir (London 1844).

Emîr Dost Muhammed Han hakkında

Mohan Lal *Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul.* Keşmirli olan yazar, savaş sırasında İngiliz hizmetinde Afganistan'da bulunmuştur. (2 cilt. London 1846).

İkinci Afgan - İngiliz savaşı hakkında

Hanna (Col H. B.) *The Second Afgan War (1878—79—80), Its Causes, its Conduct and its Consequences.* Bu meselede güdülen siyasaya çok muarız esaslı bir inceleme. (3 cilt. Westminster 1899).

Le Marchand (Capitaine G.): *Deuxième Campagne des Anglais dans l'Afghanistan (1879—1880).* (Paris 1881).

Emîr Abdurrahman Han hakkında

Tâc üt-Tevarih (Farsca). Emîr Abdurrahman Han'ın hatıratı olup Aka (Ağa) Muhammed Cafer Mevla ve Aka Muhammed Hüseyin Larî tarafından yayınlanmıştır (2 cilt. Bombay 1904 taşbasması).

İngiliz — Rus münasebetlerinin İran ve Afganistan'a ait kısımları için

The Cambridge History of British Foreign Policy (1783—1919). 3 cilt (Cambridge 1922—23).

Curzon (Lord): *Russia in Central Asia.* 1891.

Marriott (Sir J. A. R.) *Anglo-Russian Relations 1689—1943* (Ufak, fakat faydalı bir eser) (London 1944).

Üçüncü Afgan - İngiliz savaşı hakkında

The Third Afghan War 1919. Official Account. Resmî yayınlardan (Kalküta 1926).

Bu savaş hakkında Afgan görüşü Nadir Şah'a ait eserler de bulunur.

Amanullah Han hakkında

G. Sambasiva Ras: *King Amanullah.* (Asiatic Nation Builders Series) (Madras 1924).

Nadir Şah hakkında

Muhy üd-din: *Buhran ve Necat* (Farsca). Amanullah Han ve Becçe-i Saka devirleriyle Nadir Şah'ın Kâbil'i almasını anlatır. (Kâbil).

Burhan üd-Din Kaşikkî *Nadir-i Afgan* (Farsca biografi) (Kâbil 1310 Hicrî-Şemsî).

Muhammed Ali *Progressive Afganistan* (İngilizce) Amanullah, Beçe-i Saka ve Nadir Şah'ın tahta çıkışını ve ilk icraatını anlatır (Lahore 1933).

Sykes (Brig.-Gen. Sir Percy): *Sir Mortimer Durand A Biography.* Afgan — İngiliz münasebetleri bakımından çok önemlidir (London 1925).

Morrish (C) *Afganistan in the Melting Pot.* Amanullah Han ve Beçe-i Saka devirleriyle Nadir Şahın tahta çıkışını anlatır. Bu son kişiye eygindır (Lahor 1930).

Thorburn (S. S.): *Asiatic Neighbours.* Ingiliz - Rus önürdeşliği karşısında Afganistan'ın durumu hakkında (London 1894).

Simond (Charles) *L'Afganistan, Les Russes aux portes de l'Inde.* Yazılmış olduğu tarihte Türkistan, Afganistan ve Hindistan durumlarını gösterir (Paris 1885).

III. Afganistan hakkında türlü bilgiler veren eserler

Muhamed Hüseyin *Coğrafyay-ı Afganistan* (Farsca), Bu yazarın aynı adı taşıyan iki eseri, okullar için yazılmış olup, bunlar mülkî taksimatı ayrıntılı olarak verdikleri ve türlü oymakların asılları ve geçmişleri hakkında elan yaşayan gelenekleri bildirdikleri için önemlidirler.

Furon (Raymond): *L'Afganistan, Géographie, Histoire, Ethnographie, Voyages* (Paris 1925).

Akay Halili Afgan *Âsâr-i Herat* (Farsca). Bu büyük ve eski kültür merkezinin anıtlarını tasvir eder ve yaşamakta olan geleneklere göre onların tarihçelerini bildirir (2 cilt. Herat 1309 Şemsî - Hicrî).

Akay Hacı Muhammed Azim ve Akay Ahrarî: *Risale-i Mezârat-i Herat.* Herat'ta yatan ünlü kimselerin türbe

ve mezarlarını sayar; bazen kitabelerin suretlerini verir ve yatanlar hakkında biografik bilgileri kapsar (Herat).

Malleson (G. B.) *Herat the Granary and Garden of Central Asia.* (London 188).

Mevlevî Bürhan üd-din Han Kaşikki: *Rehnümay-ı Katagan Badahşan.* Bu iki bölge hakkında her türlü bilgi veren ayrıntılı bir eserdir (Kâbil 1302 Şemsî - Hicrî).

III. Afgan oymakları hakkında

Ibbetson (Sir Denzil Charles Jelf) *Panjab Castes* (İngilizce). 1881'de Pencab'da yapılan sayım münasebetiyle 1883'de yazılmış bir rapor olup o devirde elan yaşamakta olan geleneklere göre Afgan ve Beluç oymaklarının nisbet ve geçmişleri hakkında verdiği bilgiler bakımından konuyu ilgilendirir (Lahor 1916).

Thornton (T. H.) *Colonel Sir Robert Sandeman His Life and Work on our Indian Frontier.* Sınır oymaklarına karşı nasıl davranılması gerektiği meselesinde yeni bir çığır açmış olan Sir R. Sandeman'ın usullerini anlatır (London 1895).

Pennell (T. L.) *Among the Wild Tribes of the Afghan Frontier.* 16 yıl oymaklar içinde yaşamış bir doktorun gördükleri (London 1927).

***

Aşağıdaki beş eser Hindistan-Afganistan sınır bölgesindeki oymaklarla İngilizler arasındaki türlü savaş ve çarpışmaları anlatır ve türlü etnografik ve tarihî bilgileri kapsar.

MacMunn (Lt-Gen. Sir George) *The Romance of the Indian Frontiers* (London).

Thornburn (S. S.) *Bannu or our Afghan Frontier* (London 1876).

Holdich (Col. Sir T. Hungerford) *The Indian Borderland 1880 — 1900* (London 1909).

Neville (Cap. H. C.) *Campaigns on the North-West Frontier* (London 1912).

Willy (Col. H. C.) *From the Black Mountain to Waziristan* (London 1912)

İNDEKS

A

B

D

E

F

G

H

J

K

R

S

Ş

T

U

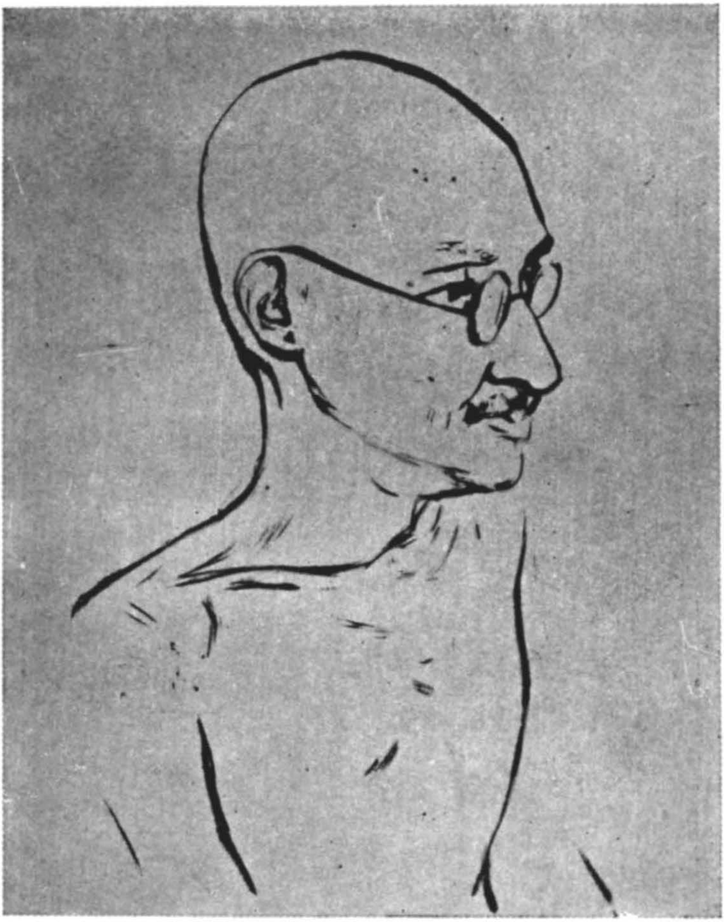

Gandi

Doğu ve Batı

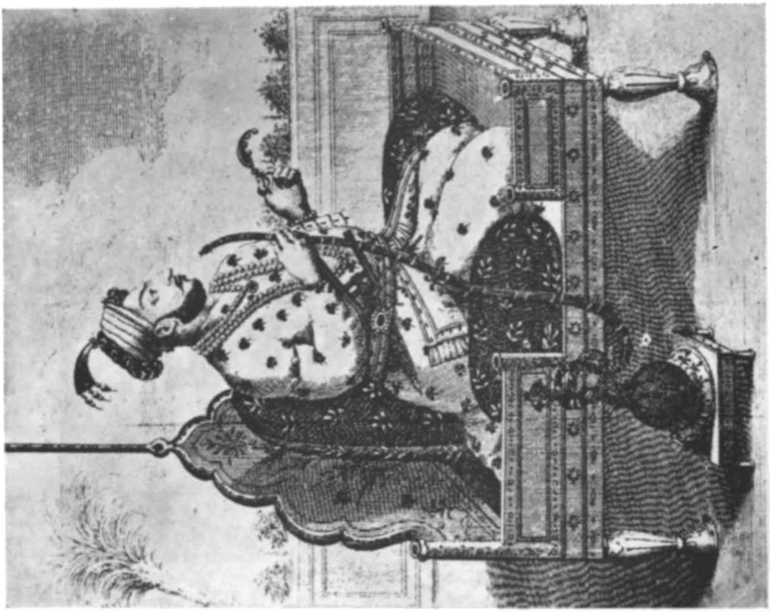

Res. 1 — Nâsır-üd din Muhammed Şah

Res. 2. — Nadir Şah Afşar

Res. 3 — Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Baba Abdalî (Dürranî).

Res. 4 — Son Gurkanlı padişahı Bahadur Şah.

Res. 5 — Dupleix.

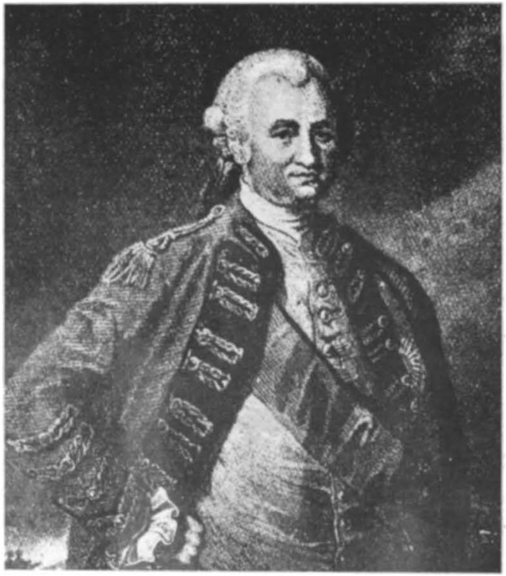

Res. 6 — Clive.

Res. 7 — W. Hastings.

Res. 8 — Maysor devletinin başı Haydar Ali.

Res. 9 — Maysor Sultanı Tipu.

Res. 10 — Afganistan Emiri Dost Muhammed Han.

Res. 11 — Ekber Han.

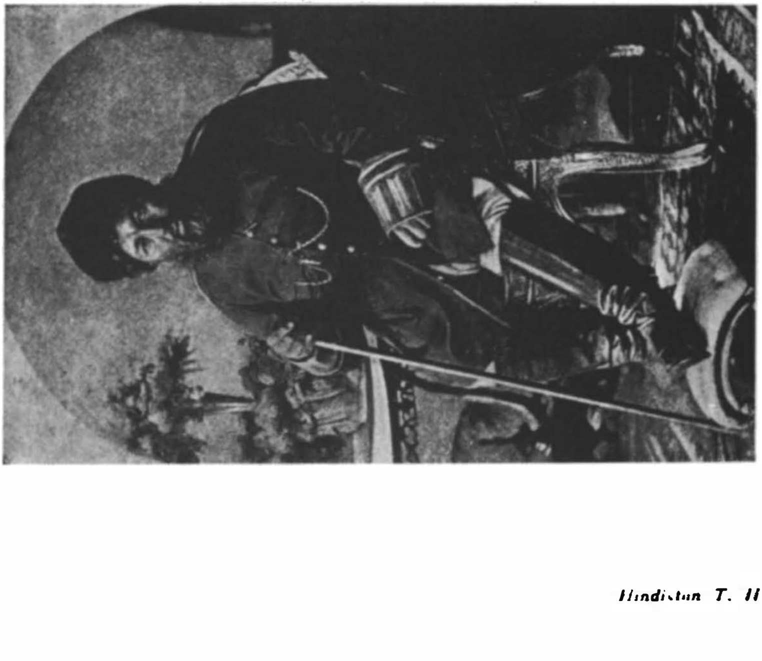

Res. 12 — Emir Abdurrahman Han.

Res. 13 — Şeyh Cemal-üd din-i Afgânî.

Res. 14 — Kraliçe Viktorya.

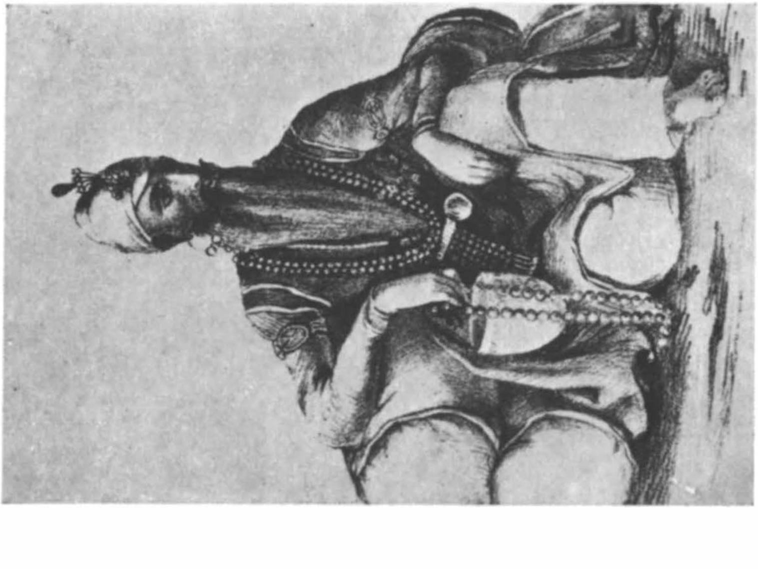

Res. 15 — Pencab Maharacası Rencit Sing.

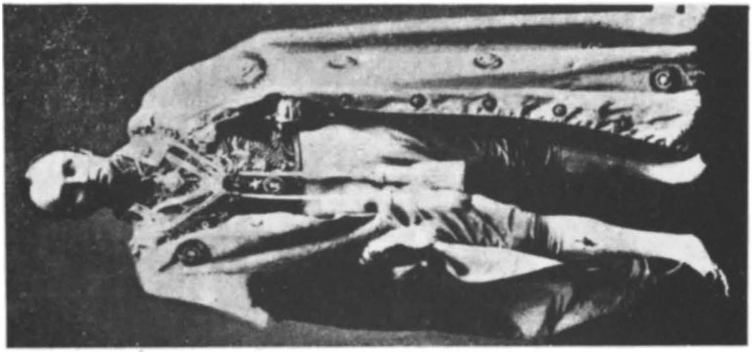

Res. 16 — Lord Kürzon (Curzon).

Res. 17 — Amanullah Han.

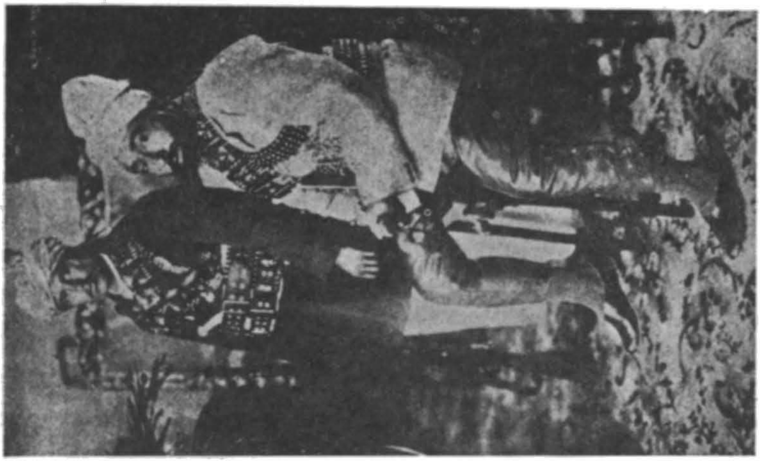

Res. 18 — Beççe-i Saka ve kardeşi.

Res. 19 — Nadir Şah ve Oğlu Zâhir Han (Şimdiki hükümdar Zâhir Şah).

Res. 20 — Nadir Şah ve kardeşleri (Şahın sağında oturan M. Aziz Han, ayakta Şah Veli Han; solunda oturan M. Haşim Han, İlk sadrazamı; ayakta Şah Mahmud Han, bugüukü sadrazam.

Res. 21 — Ayrılıştan önce Hindistan'ın son Kral naibi ve Genel valisi ve ayrılıştan sonra ilk ve son İngiliz Genel Valisi Lord Mountbatten of Burma.

Res. 22 — Ayrılıştan sonra Hindistan'ın ilk Hindu Genel valisi Racagopalaçari.

Res. 23 — Pakistan'ın ilk Müslüman Genel valisi Muhammed Ali Cinna.

Res. 24 — Pakistan'ın ilk başbakanı Liyakat Ali Han.

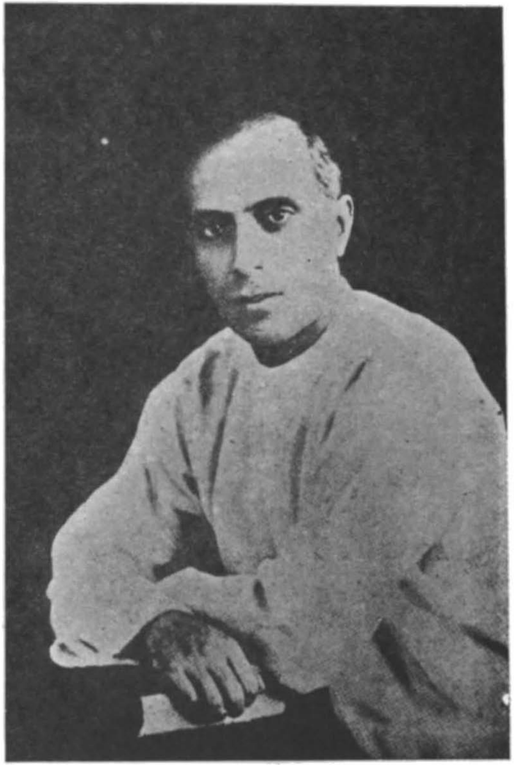

Res. 25 — Ayrılıştan sonra Hindistan'ın ilk başbakanı Cevherlal Nehru.

Fiyatı 25000

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA—1987